

A large, dark shield-shaped emblem with a gold border. Inside the shield, there are six stylized torches with flames, arranged in two rows of three. The torches are positioned around a central horizontal band.

TOLNAI
VILÁGTÖRTÉNELME
19

A NEMZETI ÁLLAMOK
MEGERŐSÖDÉSÉNEK KORA

TOLNAI
VILÁGTÖRTÉNELME

XIX. KÖTET

TOLNAI VILÁGTÖRTÉNELME

BALLA KÁROLY

hírlapíró

DR. BÁNYAI ELEMÉR

hírlapíró

DR. FERENCZY ZOLTÁN

egyetemi nyilv. rk. tanár,
a Tudományos Akadémia tagja

KISS JÓZSEF

tanár

DR. KOCH NÁNDOR

tanár

LONDESZ ELEK

hírlapíró

DR. MIKES LAJOS

hírlapíró

DR. PALÁGYIMENYHÉRT

egyetemi magántanár,
a Petőfi-Társaság tagja

RADISICH JENŐ

min. tanácsos,
az Iparművészeti Múzeum igazgatója

DR. TIMON ÁKOS

miniszteri tanácsos,
egyetemi tanár

VÁMBÉRI ÁRMIN

egyetemi tanár,
a Tudományos Akadémia tiszt. tagja

ZILAHY KISS BÉLA

(JUNIUS)
hírlapíró

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTETTÉK:

DR. MANGOLD LAJOS

egyetemi magántanár

DR. HORVÁTH CYRIL

egyetemi magántanár

AZ ÚJ KIADÁS SZERKESZTŐJE:

DR. BALLAGI ALADÁR

egyetemi tanár

Több ezer képpel

BUDAPEST

TOLNAI NYOMDAI MŰINTÉZET ÉS KIADÓVÁLLALAT R.-T.
KIADÁSA

A LEGUJABB KOR 605811

VI. RÉSZ

A NEMZETI ÁLLAMOK MEGERŐSÖDÉSÉNEK KORA

100 képpel

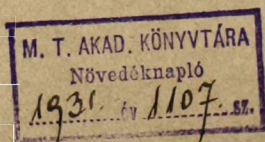

**MTA
KIK**

BUDAPEST,
TOLNAI NYOMDAI MŰINTÉZET ÉS KIADÓVÁLLALAT R.-T.
KIADÁSA

421623

Nyomatott Tolnai Nyomdai Műintézet és Kiadóvállalat Rt. körforgógépein
Budaörs, VII, Dohány ucc 12—14.

A mexikói forradalom.

Miksa mexikói császár tragédiája.

III. Napoleon francia császár hatalma tetőpontján a tengerentúl, Mexikóban is egyesíteni szerette volna a latin fajt francia főnhatóság alatt, de nem igen talált megfelelő embert, aki erre a feladatra vállalkozott volna. Végül Ferenc József öccsére, Miksa főhercegre esett a választása, mert azt gondolta, hogy ez kitűnő politikai sakkhúzás lesz számára az európai politika sakktábláján is. Az egyre erősödő Poroszországtól félve arra számított, hogy megnyeri magának szövetségesül Ausztria császárát, ha öccsének, Miksának császári trónt szerez túl a tengeren.

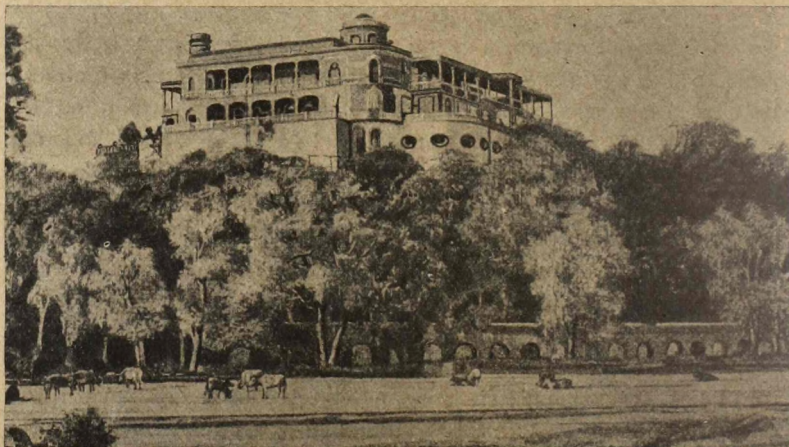
Miksa főherceg nemrég mondott le a lombard-velencei királyi méltóságról, mert nem helyeselte a bécsi kormány abszolutisztikus politikáját. Trieszt mellett, sziklán épített Miramare nevű tündérvárába vonult vissza természeti ritkaságai és műkincsei közé, amelyeket itt halmozott föl. De elégedetlen volt ezzel a tétlen élettel s tettvágya cselekvésre sarkalta. Mikor Napoleon felajánlotta neki a mexikói császári koronát s megígérte, hogy megfelelő francia haderővel fogja támogatni és soha nem fogja cserben hagyni, Miksa lemondott trónöröklési igényéről s elfogadta Napoleon ajánlatát.

Mikor 1863 október 3-án a Trieszt melletti Miramare-kastélyban megjelent a mexikói küldöttség, hogy felajánlja a császári koronát, Miksa röviden ezt felelte:

„A koronát elfogadom, de csak úgy, ha a mexikói nép szabad elhatározásával hozzájárul a mexikói főváros akaratahoz!”

Hogy az egész mexikói nép egyetértett volna ebben, arról szó sem lehet. De a francia megbízottak Napoleon intenciójához képest tovább működtek és a francia fegyveres uralom nyomása alatt mintegy kétezer községet megszavaztattak. Ezek természetesen nem ellenkeztek s megremítve a fenyegetések által, *Miksa császárrá választását elfogadták.*

Ekkor a megtévesztett, most már némileg hiúvá lett *Miksa főherceg* akcióba lépett. Mindenekelőtt *III. Napoleont* kereste fel 1864 március 12-én Párizsban és egyességre lépett vele. Napoleon megígérte, hogy 25 ezer emberből álló mexikói francia csapatot csak fokozatosan és csak akkor rendeli vissza, ha az új mexikói hadsereg szervezése befejezett ténnyé válik. Ezenkívül egy ötezer emberből álló, úgynevezett idegenlégiónak még hat évig Mexikóban marad. Viszont Miksa főherceg arra kötelezte magát, hogy 270 millió frankot fizet Franciaországnak a felmerült hadiköltségek fejében, azonkívül minden egyes francia katonának évi ezer

A chapultepeki kastély.

Mexikó fővárosának közelében van ez a remek kastély. Miksa császár itt rendezte be udvartartását.

frank járadékot. Miksa vagyona persze nem volt elégséges, miért is Londonban drága kamatra kölcsönt vett föl.

Az egyezkedés híre csakhamar nyilvánosságra jutott és akadtak komolyabb gondolkodású államférfiak, akik a főherceget a merész s veszedelmes vállalkozástól eltéríteni iparkodtak. A főherceget azonban az ambíciója nem hagyta nyugodni. Lemondott trónöröklési jogáról és 1864 április 10-én most már ünnepélyes formában kijelentette és tudatta Mexikóval, hogy a császári koronát elfogadja.

Kétségtelen, hogy Miksának nemes értelemben vett szándéka az volt, hogy a politikailag züllött mexikói népet szervezi, hatalomhoz juttatja és egy erős császárságot teremt. De természetesen nem vetett számot az ismeretlen viszonyokkal.

Feleségével együtt fényes kísérettel és egy válogatott magyar huszárcsapattal a *Novara* hajóra szállott. Legelőször Rómába ment, ahol a pápa áldását kérte ki új vállalkozásához. *Május 27-én Veracruzban* kötött ki és *június 12-én* a francia sereg által sakkbán tartott mexikóiak óvációja között *bevonult* a fővárosba, *Mexikóba*.

A gyönyörű chapultepeki kastélyban szállott meg, ott rendezkedett be, közel a fővároshoz, a messze földön híres óriási ciprusok árnyékában.

Miksa azonban nagyon tévedett, amikor azt hitte, hogy egész Mexikó az ő részén van. Csak az országnak mintegy fele része, az is csak a francia seregtől való félelmében ismerte el, az ország többi része *Juarez* mellé állott, akinek két jeles tábornok, délen *Diaz Porfirio*, északon pedig az öreg indián tábornok, *Alvarez* segítettek. *Juarez Monterey* mellett vonta össze seregeit, hogy megvédje a köztársaságot.

Juarez igazi indián szívóssággal védekezett. A francia csapatok *Miksa* császár utasítására ismételten megtámadták és az ország határait szorították *Juarez*t, de ez mindannyiszor visszatért és folyton népszerűbbé vált.

„Idegeneket nem tűrünk az ősi földön!”

Ez volt *Juarez* népszerű jelszava, amely nem tévesztette el hatását a tömegekre.

Az új császárság csak a francia seregre és a klerikálisokra támaszkodhatott. Az új mexikói hadsereg szervezése roppant lassan haladt, a nyolcezer emberből álló idegenlégió — magyar, belga, osztrák önkéntesek — seregnek nem volt mondható. A francia sereg felett *Bazaine* tábornok rendelkezett, ki kíméletlenül sarcolta a lakosságot, egyébként pedig valósággal gyámkodott az új császár fölött.

Vége 1864 októberben beállott a döntő fordulat.

A pápa ugyanis *Meglic* nunciust elküldötte *Miksa* császárhoz, akitől azt követelte, hogy az összes elkobzott egyházi javakat adja vissza, a szerzetesrendeket állítsa vissza, a vallásszabadságot más felekezetnek ne adja meg, a népoktatást pedig engedje át a katolikus egyháznak.

Miksa császár ezt megskallotta. Kereken kijelentette, hogy a pápa követeléseit visszautasítja elvi álláspontból, másrészt pénzügyi nehézségek miatt is. A császár természetesen nem volt olyan gyakorlott politikus, hogy a merev visszautasítás következményeit beláthatta volna.

Ezzel aztán el is döntötte a sorsát. A klerikális párt ugyanis, amely őt a császári trónhoz juttatta, most már elfordult tőle, ellensége lett. Maga

Labastida érsek állott a császár-ellenségeinek az élére s elrendelte, hogy a szószeokról támadják a császárt, aki „istentelen lett és az egyház ellenfor.” *Miksa* császár nem mérlegelte komolyan a fenyegető veszedelmet, ehelyett arra törekedett, hogy a bevándorlás megkönnyítésével, a kultúra emelésével és liberális intézményekkel a szabadelvűek támogatását megnyerje. Igyekezete azonban hiúnak bizonyult. A császárnak hiányoztak az anyagi eszközök. Minden anyagi forrás a franciák kezében volt, egyik a pénzbeli segítyt csak engedmények ellenében voltak hajlandók rendelkezésére bocsátani.

Ehhez járult az Unió határozott fellépése is. Az amerikai polgárháború befejeztével ugyanis az *Unió Juarez*t jogosult köztársasági elnöknek ismerte el és kijelentette, hogy *amerikai földön idegen hatalom megszilárdulását nem tűri el.* A helyzet egyre jobban bonyolódott, *Miksa* császár pedig kapkodó lett. *Bazaine* tábornok *Diaz* Porfiriót megadásra kényszerítette, *Juarez*t pedig egész a Rio del Norte folyóig szorította vissza. *Ez a siker elkapta a császárt,* aki megfélemlítésül kijelentette, hogy a *Juarez*hez szító katonákat lázadóknak tekinti s az összes magasabb-rangú fogoly tiszteket 24 óra alatt agyonlöveti. Ezt a drákói rendeletet végre is hajtatta, amennyiben a fogságba jutott *Ortega* tábornokot számos főttiszttel együtt agyonlövette. Ekkor az Unió nyomatékosan beavatkozott Mexikó ügyeibe s üzenetet küldött III. Napoleonnak, hogy *Miksát* császárnak nem ismeri el s követeli, hogy a francia csapatok hagyják el Mexikó területét. *Napoleon* az immár nagyhatalommá tömörült Unióval kikezdeni nem mert és sok huzavona után beleegyezett abba, hogy 1867. novemberig a francia sereget Mexikóból hazaszállíttatja.

Miksa császár rendkívül felháborodott *Napoleon* szószegésén.

„*Megcsallak! Rászedtek! Azonnal le fogok mondani!*” — kiáltotta legbensőbb híveinek.

Felesége azonban nem engedte.

„*Én fogok beszélni Napoleonnal!*” — mondotta *Sarolla* császárné s el is utazott Párizsba, hogy *Napoleon*t rávegye szándéka megváltoztatására. De rossz időt, rossz alkalmat választott. Épp akkor érkezett Párizsba a *königrátrzi csata* híre. *Napoleon*t a porosz fegyverek váratlan győzelme rendkívül felforgatta.

„*Felséged tanácsolta férjemnek a trón elfogadását, ne hagyja őt most el!*” — kérlelte könnyek között *Sarolla* császárné *Napoleon*t.

„*Nem tehetem. Sajnálom.*” — felelte *Napoleon*.

„*Gondolja meg felséged, nagyon kérem!*” — folytatta a császárné.

Miksa mexikói császár kivégzés előtt búcsút vesz hitveitől.

Miksa császár utolsó órában elbúcsúzik hűséges udvarmestertől és udvari papjától. Miksa császárt Juárez, az előzőtt mexikói elnök hadai elfogták, haditörvényszék elé állították és két hűtornokával együtt halálra ítélték.

„Már meggondoltam, segítsenek magukon, ahogy tudnak. *Koronát szereztem, próbálják megtartani, ha lehet.*”

Erre *Sarolta* császárné könnyek között, felindultan kiáltotta:

„*Megérdemellem a sorsomat, mert nekem, Lajos Fülöp unokájának, nem kellett volna bízni egy Bonapartéban!*”

„*Távozzék!*” — kiáltotta erre Napoleon.

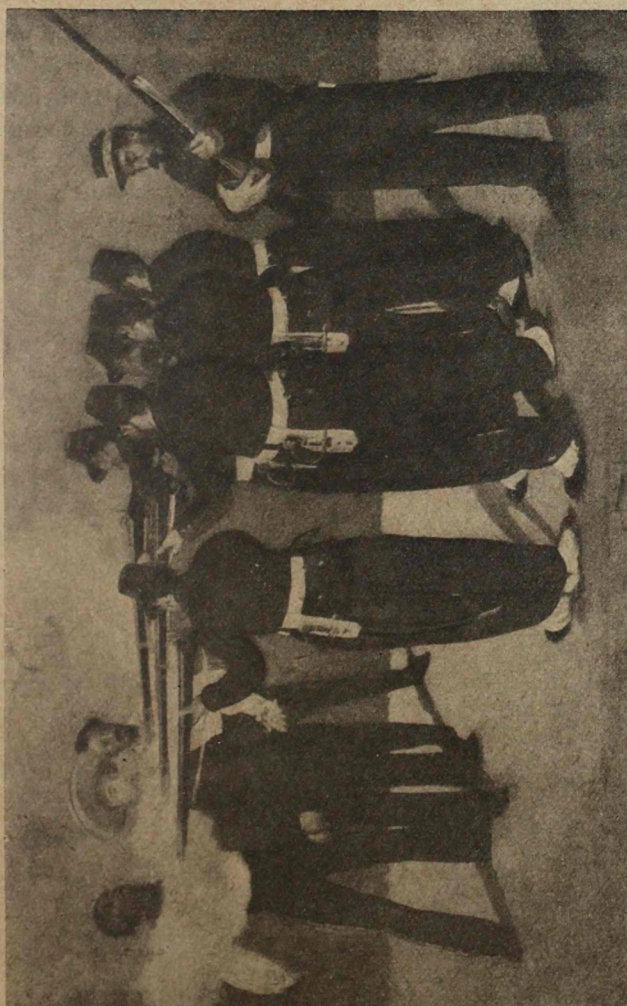
Sarolta császárné a pápához fordult. De ez sem tudta a klerikálisokat Miksa császárhoz visszaterelni. A kétszeres csalódás, a rettenetes aggodalom, a sértett önérték lesújtották a császárnét, idegzetét megrendítették — megtébolyodott.

Napoleon pedig intézkedett, hogy csapatai hagyják el Mexikót. Titokban még tudakozódott aziránt, hogy a jövődéli elnök hajlandó lenne-e a francia követeléseket kifizetni. Juarez azonban értésére adatta, hogy ő önmagát tekinti elnöknek, az állam fejének és semmiféle idegen követelést nem ismer el. Már 1867 március 16-án az *utolsó francia csapat is hajóra szállott. Bazaine* minden hadiszert magával vitt, ami pedig a szállítóhajókra nem fért, azt vagy a tengerbe dobatta, vagy pedig titokban eladta — Juareznek.

Miksa császár tehát a francia támogatástól elesett, de azért a szerepét végigjátszotta, nem gondolt arra, hogy az ellenséges országból meneküljön.

Mexikóban általános lett a forradalom. *Diaz* Porfirio visszahódította Oaxacat, bevette Pueblát és a főváros, Mexikó ellen vonult, amelyet *Marquez* tábornok védett. Északról *Escobedo* tábornok nyomult előre harmincezer emberrel. Áprilisban már csak *Mexikó, Queretaro* és *Veracruz* voltak a császár hatalmában. Miksa császár erre egy utolsó, vakmerő lépésre szánta el magát. *Személyesen akart az ellenséggel szembeszállni. Queretaro-ba ment,* amely egy védett dombon feküdt. *Escobedo* tábornok azonnal megkezdte az ostromot a város ellen, de csekély eredménnyel. A város teljes bekerítése folytán azonban az élelmiszerek elfogytak, éhség lépett fel, mire Miksa császár kirohanásra szánta el magát, hogy a parthoz meneküljön. Ámde árulásnak esett áldozatul. *Lopez Miguel* császári tábornok titokban La Cruz erődöt *Escobedo* kezére játszotta át, a császár kirohanása nem sikerült, mert az ellenség előre értesülve várta. Miksa császár csekély seregével együtt foglyul esett.

Juarez haditörvényszék elé állíttatta Miksa császárt azon a címen, hogy idegen létére a legfőbb hatalmat bitorolta, polgárháborút szított és mexikói tiszteket agyonlővetett. A törvényszék a császárt *Miramo*- és *Mejija* tábornokkal együtt halálra ítélte. A halálos ítélet nagy meg-

Miksa-császár kirágása.

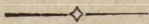
A történelmi füljegyzések szerint a mexikói katonák előbb a császárt, aztán a vele együtt halálra ítélt két tábornokát, Miramont és Aveiját lőtték agyon.

döbbenést keltett európaszerte. A nagyhatalmak, sőt az Unió is közbeleptek Miksa császár érdekében, de Juarez nem engedett.

„Késő!” — felelte Juarez a közbejáróknak és megerősítette az ítéletet.

Miksa császárt és két tábornokát 1867 június 19-én kora reggel Queretárobán agyonlőtték. Egy magas dombon folyt le a kivégzés. Ezer és ezer ember sereglett össze, hogy az áldozatok halálát lássa. Először a császárt, azután két tábornokát lőtték agyon. A holttestet ugyanaz a hajó hozta vissza, amelyen Miksa nem rég mint császár utazott Mexikóba.

Juarez ezután a mexikóiak ismét elnöknek választották meg s hatalmát meg is tartotta 1872-ben bekövetkezett haláláig.

A német-francia háború.

A második császárság hanyatlása.

III. Napoleon belpolitikájának sikerei kezdtek elhalványulni s külpolitikájában kudarc kudarcot követett. Itália egységének fokozatos megvalósítása, amely a császár akarata ellenére következett be, Lengyelország érdekében való közbelépésének teljes sikertelensége, a mexikói kaland gyászos vége s legfőképpen Poroszország diadalai Ausztriával szemben és Németország hatalmának meglepő kifejlődése: megannyi érzékeny csapás volt a francia nemzet vezető politikusainak ama hiú képzelgésére, hogy a francia császárságot illeti meg Európában a vezérszerep és a döntő szó minden fontos kérdésben, ha egyébként azokban francia érdekekről szó sincs.

Franciaország szinte megaláztatásnak érezte magára nézve a poroszok königräzti diadalát az osztrákokkal szemben, amely I. Napoleon legragyogóbb győzelmeit is majdnem elhomályosította. Hová tűnt a nagy francia nemzet nagy tekintélye? A diadalmas Poroszország iránt támadt gyűlölettel együtt erősödött a tehetetlen császári kormány megvetése is. Egy mód kínálkozott csak a francia nemzet elvesztett tekintélyének a visszaszerzésére: megalázni Poroszországot!

A párizsi közhangulatra támaszkodva új párt alakult, amely azt hirdette, hogy Franciaország legközelebbi feladata az, hogy háborút viseljen Poroszország ellen, egyrészt azért, hogy a nép elégtételt kapjon a nemzeti hiúság megalázásáért, másrészt, hogy a Bonaparték trónusa újra megerősödjék.

„Bosszú Sadováért!” — így kiáltott fel a kamarában Thiers, az első császárság nagy történetírója. És ez a kiáltás lett a francia nemzet jelszava.

III. Napoleon helyzete egyre nehezebbé vált. Mióta a solferinói csatában meggyőződött róla, hogy a hadvezéri tehetségnek teljesen híjával van, irtózott a háborútól. Amellett gyötrő vesebaja nem egyszer

III. Napoleon francia császár.

Bonaparte Lajos hollandi király fia volt. Viszontagságos élet után 1848-ban a francia köztársaság elnöke lett, majd negyvennégy éves korában. 1852-ben államesíny útján elnyerte a császári méltóságot. A krími háborúban megalázta az orosz cárt, az olasz-osztrák háborúban pedig, mint az olaszok szövetségese, Ausztria fölött aratott győzelmet. Ekkor állt hatalmas tetőpontján. A Franciaországra vereséggel végződő német-francia háború megtörte uralmát. III. Napoleon a sedani fegyverletétel után német fogságba került. A franciák trónvesztettnek nyilvánították a császárt, aki a békekötés után Angliába költözött, ahol két év múlva meghalt.

napokon keresztül megfosztotta minden szellemi erejétől s orvosai a legnagyobb nyugalmat ajánlták a császárnak. De egyre bizonytalanabbá váló helyzete jobb meggyőződése ellenére arra kényszerítette, hogy nemzete megsértett hiúságát mindenáron kiengesztelni igyekezzék, lehetőleg valami területrezs megszerzésével.

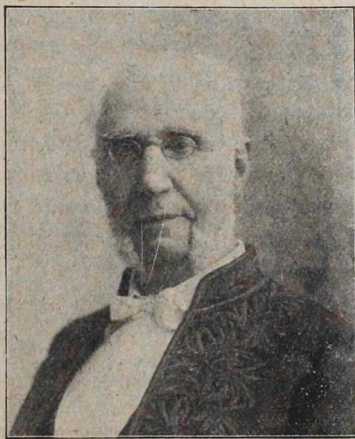
Törekvése azonban megghiúsult. A német egység megvalósulását feltartóztatta ugyan egy időre azzal, hogy megakadályozta a dél-német

államok belépését az északi szövetségbe, de ezzel csak még jobban fel-pízkálta a német nemzeti érzést. És nem bírta megszerezni sem a Rajna balpartjának egy részét, sem Luxemburgot vagy Belgiumot, sőt a belga kormány határozott ellenzése folytán le kellett mondania néhány fontos belga vasút megvásárlásáról is, noha a vétel úgyszólván nyélbe volt már ütve. Nem sikerült a császárnak az a terve sem, hogy Olaszországgal és Ausztriával szövetséget hozzon létre. Az olasz szövetséget Róma újabb megszállása akadályozta meg, mert a császárnak tekintettel kellett lennie az erős francia klerikális pártra. Ausztria császára pedig, bár maga Albrecht főherceg közvetítette Párizsban a tárgyalásokat, kijelentette, hogy háború esetén fegyveres erővel nem támogathatja Napoleont.

Napoleont és hadügyminiszterét, *Niel* marsalt állandóan foglalkoztatta a francia hadsereg reformja is. De a kamarában éppen az ellenzék, amely a háborút követelte, megakadályozta a létszámemelést és gúnyosan lekicsinyelte Poroszország hadi erejét.

A császár szorult helyzetében kíváncsún látta a liberális reformokkal való kísérletezést is, bár miniszterelnöke, *Rouher* szívósan ellenezte ezt. Az apróbb engedményeknek az volt a következménye, hogy

a sajtó egyre hangosabban követelte a felelős parlamenti kormány behozatalát s az 1869. évi májusi választásokon az ellenzék nagyon megerősödve került be a parlamentbe. Napoleon Rouher helyébe *Ollivier* Emilt, a mérsékelt liberálisok vezérét nevezte ki miniszterelnökké és elhatározta az alkotmány megváltoztatását. Felelős minisztérium s a törvényhozás jogának megosztása a szenátus és a császár között: ez volt az alkotmányreform két főpontja és Napoleon azt kívánta, hogy népszavazás döntsön a reform sorsáról. A republikánusok tiltakozni próbáltak ez ellen, mert joggal féltek attól, hogy a császárság megerősödve fog a népszavazásból kikerülni. Így is történt.

Ollivier Emil francia miniszterelnök.

A harci párt egyik oszlopos tagja volt s nagy része volt abban, hogy Franciaország belesodródott a németekkel való háborúba. Az első vereségek hírei megbuktatták Olliviert, aki azután Olaszországba költözött. A nagy vereséggel végződő háború után visszatért hazájába, de politikai szerephez nem jutott többé.

Több mint hét millió szavazatot adtak le a liberális reform mellett s csak másfélmilliót ellene. Franciaország tehát újra szentesítette a császárságot s ezzel Napoleon fiának a trónöröklési jogát. Mert a nép, amely sóvárgott a rendezett viszonyok után, voltaképpen úgy fogta fel a népszavazást, hogy Napoleon fiának a trónutódlásáról szavaz.

Országszerte azt hangoztatták, hogy a népszavazás alkalmával az „igen” békét és szabadságot jelent, pedig ez éppen a háborús párt malmára hajtotta a vizet. Most már csak egy dolog van hátra — hirdették sajtóban és parlamentben — hogy a Bonaparte család trónusa végképp megszilárduljon: el kell foglalni a Rajna balpartját s ezzel egy csapásra megnyerni a békétleneket. A szélsőbal vezérei, *Gambetta*, *Ferry*, *Grévy* még Thiersnél is határozottabban követelték a „bosszút Sadvóért” és szavuknak nagy súlya volt a tömegek előtt. Napoleon Ollivier tanácsára *Gramont* herceget, a bécsi nagykövetet nevezte ki külügyminiszterré, mert valamivel erőteljesebb hangot tartott szükségesnek a külügyi politikában az eddiginél. *Gramont* halálos ellensége volt Poroszországnak s így kinevezése a háborús pártnak tett engedmény volt.

De a háború egyelőre csak bizonytalan terv volt és Ollivier a hadügyi költségvetés tárgyalása során azt a kijelentést tette a kamarában, hogy a béke sohasem volt még jobban biztosítva, föltéve természetesen, hogy senkisem fogja a régi szerződéseket megbolygatni. Nemsokára Napoleon megint súlyosan megbetegedett, úgyhogy a maga személyére nézve a békénél és nyugalomnál semmit sem tarthatott kívánatosabbnak.

A német-francia háború előzményei. — Az emsi távlat. — A hadüzenet.

A háború veszedelmét egy váratlanul felbukkanó alkalmi ok, spanyol trón betöltésének kérdése idézte föl.

Spanyolországban 1868-ban katonai zendülés tört ki Izabella királynő és kegyencei ellen. A zendülés, amelyet három népszerű tábornok, *Prim*, *Topete* és *Serrano* vezetett, a királynő száműzetésével végződött, aki Franciaországba menekült. A párizsi sajtó *Bismarckot* vádolta a királynő megbuktatásáért. Spanyolország ideiglenes régensei új király keresésére indultak. A legismertebb katolikus fejedelmi családok fiainak azonban nem igen volt kedvük *V. Károly* trónusát elfoglalni.

Végre *Salazar Mazarredo* spanyol államtanácsos *Hohenzollern-Sigmaringen* *Lipót* hercegnek, *Károly* román fejedelem öccsének ajánlta

fel a trónt. A herceg, aki Károly Antalnak, a volt porosz miniszterelnöknek és badeni Jozefinnek, Beauharnais Stefánia nagyhercegnő unokájának a fia volt, rokona volt tehát a Bonaparte családnak is, kereken elutasította a felajánlott trónust. Mikor másodszor megkérdezték, azt felelte, hogy Napoleon császár és Vilmos porosz király hozzájárulása nélkül sohasem fogadja el a spanyol koronát. A spanyolok harmadszor is a hercegre fordultak. Bismarck a berlini palotában tartott tanácskozáson, amelyben részt vett a Hohenzollern hercegeken kívül Moltke és Roon is, a korona elfogadását ajánlotta, mert ez Poroszországra nézve némi gazdasági előnnyel járhatott s bizonytalannal Napoleon császár is szívesebben látja egy rokonát a spanyol trónon, mint esetleg valamelyik Orléanst. A herceg azonban harmadszor is elutasító választ adott a spanyoloknak. Csak mikor negyedszer is felajánlották neki a koronát s biztosították róla, hogy a kortez nagy többséggel királlyá fogja őt választani, akkor fogadta el végül a trónt.

Ez Sigmaringenben történt 1870 június 20-án. Vilmos porosz király, aki éppen aznap utazott el Ems fürdőbe nyári kurájára, csak utólag értesült a herceg elhatározásáról s bár meglepte őt a fordulat, Bismarckot, aki Varzinban időzött családjával, nem értesítette róla, mert véleménye szerint tisztára „családi ügyről” volt szó. A spanyol miniszterek azonban megkapták a hivatalos értesítést.

Mindez nagy titokban történt, mert azt remélték, hogy Napoleon bele fog nyugodni a dologba. De a titok korán kipattant. Már 1870 július 3-án eljutott Párizsba a hír, hogy Hohenzollern Lipót herceg elfogadta a spanyol trónra való jelöltetést. Az ujságok felkapták a hírt s nyomában rögtön óriási felháborodás tört ki Franciaországban. Mindaz a harag és gyűlölet, amely Poroszország ellen négy esztendő óta felgyülemlett, gátjavesztetten zúdult most elő. „Porszország királyt akar a spanyolok nyakába varrni, hogy visszaállítsa V. Károly monarchiáját s ez támadás Franciaország érdekei és becsülete ellen” — ez volt a közfelfogás. Így gondolkozott Gramont külügyminiszter is s a kamarában meggondolatlanul kijelentette:

„Franciaország nem tűrheti, hogy egy idegen hatalom saját előnyére eképpen megzavarja a hatalmak európai egyensúlyát s Franciaország érdekeit és becsületét veszélyeztesse.”

Ez leplezetlen fenyegetés volt. Az ujságok vad diadalűjjongással tüzelték olvasóikat. Gramont utasította *Benedelli* grófot, aki francia nagykövet volt az északnémet-szövetségnél, hogy menjen Wiesbadenből nyomban Emsbe és követelje a porosz királytól, hogy kényszerítse

Lipót herceget a spanyol trónról való lemondásra. A király, aki Emsben teljesen egyedül volt családjával, azt felelte Benedettinek, hogy a kérdésbe nem avatkozhat bele. Lipót hercegnek pedig annyit mondott csak, hogy terve elé nem fog akadályt gördíteni, de egyébként nem tilthat meg neki semmit.

Gramont ezzel nem érte be. Ideges táviratokban utasította Benedettit, hogy sűrűszen ki döntő választ a királytól: jelentse ki a porosz király, hogy meg fogja parancsolni Lipót hercegnek, hogy mondjon le a spanyol trónról. A porosz király azonban újra kijelentette Benedettinek, hogy neki nincs joga a herceg dolgába beleavatkozni s megjegyezte, hogy Franciaország — úgy látszik — háborút akar. Benedetti azonban ez ellen a föltevés ellen hevesen tiltakozott. Július 12-én pedig az történt, hogy Lipót herceg apja, Károly Albert herceg távollévő fia nevében önként lemondott a spanyol trónról.

Ollivier francia miniszterelnök erre nézve még aznap számos képviselő jelenlétében kijelentette:

„Nem akartuk a Hohenzollern herceg jelölését a spanyol trónra, a herceg visszalépett, az incidens ezzel el van intézve.”

Ámde a francia háborús pártnak nem ez volt a véleménye. Az alkalmat teljesen ki akarták használni. Gramont francia külügyminiszter délután magához kérette báró Werthert, az északnémet szövetség párizsi követét s azt a javaslatot tette neki, hogy a porosz király intézzon levelet Napoleon császárhoz s a levélben jelentse ki, hogy Lipót herceg trónjelöltségéhez való hozzájárulásával nem akarta a francia nép érdekeit és méltóságát sérteni. A levél fogalmazványát is átadta Werthernek, aki ahelyett, hogy ezt a hallatlan kívánságot erélyesen visszautasította volna, a levelet elküldte Berlinbe. Bismarck erre szigorúan megróttá Werthert és nyomban szabadságolta.

A francia párt közben folyton zajongott a kamarában. Gramont erre rögtön utasította Benedettit, hogy keresse fel újra a porosz királyt s kérjen tőle biztosítékot arra nézve, hogy nem fog a jövőben sem hozzájárulni Lipót herceg jelöléséhez a spanyol trónra. Benedetti most harmadszor jelentkezett kihallgatásra a porosz királynál. A király, aki éppen reggeli sétájára indult, a séta után kérette magához a grófot, de sétája közben véletlenül találkozott vele és megszólította. Benedetti előterjesztette kívánságát, amelyet a király határozottan visszautasított. A rövid beszélgetés az emsi sétatéren folyt le, a zenepavillon közelében, száz meg száz fürdővendég szemeláttára, akik távolabbról világosan látták, hogy a beszélgetés egyre élénkebb és komolyabb lett. Tudták

III. Napoleon és felesége, Eugénia császárné fogadják a szatáni követéléssel a fontainebleau-i palota dísztermében.

III. Napoleon hatalma tetőpontján kereskedelmi szerződést kötött Szíámmal, hogy ilyen módon támogassa a francia kereskedelem érdekeit messze Ázsiában is. Ezen alkalomból szíáni követtség utazott Franciaországba. A követtség keleti szokás szerint térdén csuszva közeledett a trónon ülő császári pár felé és drágakövekkel díszített aranyedényeket nyújtottak át a császárnak.

azonnal, hogy valami fontos dologról lehet szó. És igazuk volt: e pillanatban dőlt el a háború sorsa.

A délelőtti folyamán megérkezett a királyhoz Werther jelentése a bocsánatkérő levél ügyében és nem sokkal később Károly Antal herceg részletes jelentése fia lemondásáról. A király erre jogos felháborodásában, délután két órakor ezt üzenté Benedettinek, aki negyedszer is kihallgatásra jelentkezett:

„Nincs módomban további fejtegetésekbe bocsátkozni a kérdésről. Ismétlem, hogy fentartás nélkül hozzájárulok Lipót herceg lemondásához. Többet nem tehetek.”

Benedetti újabb jelentkezését is visszautasította:

„Több mondani valóm nincs, a további tárgyalás a két kormány dolga” — üzenté neki a király.

Abeken titkos követségi tanácsos a király utasítására hosszú táviratot küldött Bismarcknak, aki a nyugtalanító hírek hallatára Varzinból Berlinbe utazott s onnan Emsbe készült a királyhoz. A távirat részletesen elmondta a történeteket s fölhatalmazta Bismarckot, hogy közölje tartalmát a diplomatákkal és a sajtóval. Bismarck Moltkeval és Ronnal éppen ebédnél ült, mikor a távirat este hat órakor megérkezett. Hatása az első percben lesújtó volt. A franciák kívánsága hallatlan sértés és megalázás volt és nyomban meg kellett torolni a legerélyesebben. Bismarck összevonta a távirat szövegét néhány mondatba és este ezt a pár soros rövidített fogalmazványt megküldte az északnémet-szövetség követeinek és a „Norddeutsche Allgemeine Zeitung”-nak. Bismarck távirata, amely azóta világhírűvé lett s a történelemben, mint a porosz király meghamisított emsi távirata szerepel, így hangzik:

„Miután a spanyol királyi kormány hivatalosan közölte a francia császári kormánnyal a Hohenzollern herceg lemondásának a hírét, a francia nagykövet azt követelte még Emsben őfelségétől, a királytól, hatalmazza fel őt arra, hogy Párizsba megtáviratozhassa, hogy őfelsége, a király a jövőre vonatkozólag is kötelezi magát, hogy soha sem fogja megadni beleegyezését a Hohenzoller hercegnek újra való jelölésébe. Őfelsége erre elutasította a francia nagykövetet, aki újabb kihallgatásra jelentkezett. Őfelsége szolgálattévé hadsegédével megüzente neki, hogy nincs több mondani valója a nagykövet számára.”

Mikor Bismarck felolvasta a táviratot, Moltke csak ennyit mondott: „Az előbb úgy hangzott, mintha visszavonulóra fújtunk volna, most olyan, mintha rohamra fújnánk.”

És igaza volt. Napoleonnak vagy le kellett nyelnie a kemény vissza-

utasítást vagy meg kellett üzennie a háborút most, amikor még készületlen volt. A távirat meghamisítása zseniális sakkhúzása volt Bismarcknak.

Benedetti távirataira és az emsi távirat hírére július 14-én reggel kilenc órakor francia minisztertanács volt St.-Clouban a beteg császár elnöklésével. A minisztertanács annyira nem fogta fel a történetek jelentőségét, hogy a tartalékosoknak már tevbe vett behívását elhalasztotta. Délelőtt azonban Gramont értesült Werther német követ hirtelen szabadságolásáról s mikor délben a második minisztertanácsra St.-Cloubba hajtatott, dühös néptömegek fogták körül útközben a kocsiját s az emberek öklükkel fenyegetőzve azt kiáltozták feléje :

„Háborút Poroszország ellen ! Háborút azonnal !”

Leboeuf most már a tartalékosok behívását kívánta. Ollivier azonban még mindig a béke mellett foglalt állást. Végül a császár indítványát fogadta el a minisztertanács : európai kongresszust hívnak egybe annak a kimondására, hogy semmiféle nagyhatalom hercegének nem szabad idegen trónt elfogadnia. A császár nagyon meg volt elégedve ezzel az eredménnyel és jókedvűen így szólt az ebédjére hivatalos főtisztékhez :

„Csomagolják csak ki nyugodtan a holmijukat, mert a béke, hála Istennek, biztosítva van !”

Este azonban Gramont izgatottan rohant be Ollivierhez egy müncheni távirattal, amely arról szólt, hogy Benedetti elutasítását közölte a porosz udvar az összes európai udvarokkal. Ez nyilvánvaló megalázása volt Franciaországnak ! Este tíz órakor harmadszor is összeült St. Clouban a minisztertanács. Párizs uccáin óriás volt az izgatottság ; egy dühöngő csapat beverte a porosz követség ablakait. Ollivier erre kijelentette :

„Ha holnap nem üzenjük meg a háborút, megbuktunk és reakciós kormány lép a helyünkbe.”

Gramont és Leboeuf lemondással fenyegetőztek. Ez hatott. Éjjeltájban a császár ellenkezése dacára elhatározta a minisztertanács, hogy a hadsereget nyomban mozgósítja és háborút üzen Poroszországnak. Eugénia császárné is hozzájárult a háborúhoz, nehéz szívvel ugyan, mert belátta, hogy a háború elkerülhetetlen, ha a császárság létét és ezzel szeretett fia trónutódlását biztosítani akarja.

Másnap, július 15-én megjelent az egész kormány a Bourbon palotában és közölte a parlamenttel a minisztertanács határozatát. A kamara 246 szóval 10 szó ellenében megszavazta a háborúra szükséges

pénzt, a szenátus pedig egyhangúan elfogadta a kormány javaslatát. Párizs újjongva visszhangzott a kiáltástól:

„Berlinbe! Berlinbe!”

A győzelemben senki sem kételkedett. Azt remélték, hogy augusztus 15-én már Berlinben ünneplik meg Napoleon névnapját és Königsbergben diktálják a békét.

Vilmos porosz király július 15-én tért vissza Emsből Berlinbe még mindig azzal a reménnyel, hogy a béke megóvható lesz. Csak a fővárosban értesült a párizsi táviratokból a helyzet teljes komolyságáról. Mélyen megindulva mondta Frigyes Vilmosnak, a trónörökösnek:

„Ez a háború! Legyen hát háború Isten nevében!”

A július 16-ára virradó éjszaka szétküldték Berlinből is a mozgósítási parancsot az északnémet-szövetség egész hadseregének. A szövetségtanács már egyhangúan elhatározta, hogy Franciaország kihívását elfogadja. Július 19-ére összehívták a birodalmi gyűlést. Fájdalmas visszaemlékezés napja volt ez a nap az agg uralkodóra nézve. Hatvan esztendővel ezelőtt ugyanezen a napon zokogva ott térdelt, mint tizenhárom éves fiú haldokló anyja ágya mellett s ma mint aggastyán háborúra készült annak az uralkodónak az örököse ellen, aki anyja halálának az okozója volt.

A király személyesen nyitotta meg a gyűlést. A trónbeszédet, amely nyíltan feltárta a helyzetet, tizenegyszer szakította félbe a lelkesedés zúgó kitörése. Azután kihajtatott a király egyedül Charlottenburgba, hogy szülői koporsója mellett imádkozzék. Ebben az órában nyújtotta át Le Sourd, a francia ügyvivő, Bismarck grófnak a formális hadüzenetet, amelyet Bismarck rögtön felolvasott a birodalmi gyűlésben. Két nap múlva egyhangúlag megszavazta a birodalmi gyűlés a 120 millió tallért, amelyet Bismarck a háború céljaira kívánt. A nemzeti lelkesedés vihara szárnyára kapta a délnémet államokat is. Bajorország, Württemberg, Hessen és Baden csaknem egyidőben csatlakoztak az északi szövetséghez és szintén elrendelték a mozgósítást.

Dél-Németország csatlakozása súlyos csalódás volt Napoleonra nézve, aki arra számított, hogy a déli államok semlegesek maradnak. Más csalódás is érte a franciákat: nem akadt egyetlen szövetséges társuk sem. Ausztria-Magyarország Andrássy Gyula gróf magyar miniszterelnök határozott kívánságára, noha a monarchia rokonszenve általában a franciák pártján volt, Oroszországra való tekintettel kimondta a semlegességet. Olaszország is a semlegesség mellett döntött. II. Sándor cárijelentette, hogy Oroszország megőrzi ugyan a semlegességet, de

ha csak egyetlen idegen hatalom is Franciaországhoz csatlakozik, nyomban fegyverbe száll Poroszország támogatására. A cár nyilatkozata felszabadította tehát Poroszországnak a keleti határszálon levő csapatait is. Dánia, amely szívesen csatlakozott volna Napoleonhoz, egyrészt angol, másrészt orosz figyelmeztetésre, kénytelen volt szintén kimondani a semlegességet. Anglia és Amerika már jó eleve bejelentették, hogy semlegesek maradnak. Így tehát Németország és Franciaország szövetséges társak nélkül, egyedül a saját erejükre támaszkodva indultak egymás ellen a háborúba.

A felvonulás. — A németek diadalai. — Sedan.

A német csapatok mozgósítása tizenegy nap alatt befejeződött s augusztus elsején már a Rajna balpartján állt a német haderő. Moltke terve az volt, hogy úgy, mint az osztrákok ellen vívott háborúban, három részre oszolva vonuljanak fel a német hadtestek az ellenség ellen.

Az első hadsereg, a hatalmas felvonulás jobbszárnya 61.000 emberből állt és az agg *Steinmetz* tábornok, a „nachodi oroszán” vezette Koblenzből a Saar felé. A második hadsereg, a centrum, *Frigyes Károly* herceg, a düppeli hős vezetése alatt Mainzből vonult fel a keleti bajor Pfalzon keresztül, 206.000 emberből állt 534 ágyúval. Kelet felől, Speier körül állt a balszárny, a harmadik hadsereg, 180.000 emberrel és 480 ágyúval, *Frigyes Vilmos* porosz trónörökös vezetése alatt, aki megnyerő egyéniségével pár nap alatt teljesen meghódította a maga számára a délnémet csapatokat, amelyek a harmadik hadseregbe voltak beosztva. A harmadik hadseregnek az volt a feladata, hogy mennél gyorsabban vonuljon Strassburg felé s akadályozza meg a franciák betörését Dél-Németországba.

Az egyesült német haderő főparancsnoka maga Vilmos porosz király volt. A király 1870. július 31-én utazott el Berlinből Düsseldorfba, ahová másnap reggel érkezett meg Moltke is, Bismarck és Roon kíséretében. Augusztus 2-án Mainzban volt már a nagy főhadiszállás.

A három ember közül e pillanatban *Moltke* állott az események homlokterében. Vezérkari főnök volt a címe, de több volt ő ennél: maga a vezér, a főparancsnok. A vezérletet csak azért vette át maga az ősz király, hogy az egyszerű származású, kurtanemes Moltke ellen még csak eszébe se jussón senkinek sem kifogást emelni.

A hadseregnek és a hadtesteknek parancsnokai a királyi család hercegei, előkelő német nemesi családok sarjai s régi vitéz katonák voltak. Könnyen megtörténhetett volna tehát, hogy Moltkenak valamely erőteljes, határozott, de hamarjában nem mindenki számára megérthető

III. Frigyes (Vilmos) német császár trónörökös korában.

Trónörökös korában hadvezéri tehetségével tűnt ki. A königrätzi csatát az ő hadtestének a megérkezése döntötte el, a német-francia háborúban pedig mint egyik hadsereg fővezére aratott diadalokat. Mikor 1888-ban trónra lépett, nagy várakozással néztek uralkodása elé, de csak 99 napig uralkodott, gyógyíthatatlan gégerák következtében halt meg. Fia, II. Vilmos követte a trónon.

Moltke Helmuth gróf, német vezérkari főnök.

A dán háborúban tűnt ki zseniáltságával. Ő dolgozta ki a porosz-osztrák háború haditervét, majd a német-francia háborúban biztosította a diadalt a német fegyvereknek. A diadal után vezénylő tábornok lett s grófi rangot kapott.

intézkedése, ha nem is ellenmondást, de legalább habozást kelthetett volna nagy kárára a hadvezetés sikerének, nem is szólva azon bomlasztó hatásról, amellyel a vezetőség tagjai közötti sűrűlódások a hadsereg szellemére vannak. Még így, a porosz király fővezérlete alatt sem maradtak el az ilyen sűrűlódások. De egyrészt a király tekintélye, másrészt Moltke óriás elméjének, nemes, hiúság nélkül való egyéniségének sikerült azokat idejében megszüntetni és káros következéseiket ilyenformán elhárítani.

Szükség volt erre az előrelátásra, mert amivel Moltke a nagy háborúba indult, merőben új dolog volt, nemcsak az egész világ, hanem saját katonái számára is. Moltke, aki egyszerű dán kurtanemesből lett hadnagy a porosz hadseregben s emelkedett fel a legmagasabb katonai rangig, teljesen átalakította az európai hadviselést. Reformátori lángelméje, merész és biztos számítása diadalmaskodott már Königrätznél Ausztriával szemben. De ott szemére vethették még, hogy nem a hadvezetés művészetével, nem csapatainak jobb szervezetével, nagyobb fegyelmével és iskolázottságával, hanem azzal az előnnyel győzött, hogy hátultöltő fegyverei voltak, míg az osztrák csapatok elültöltő puskával voltak csak felszerelve.

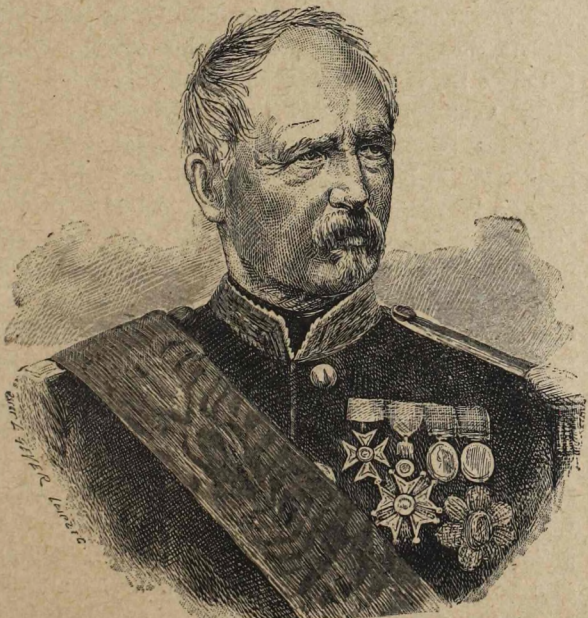
A francia hadjáratban azonban ez a kifogás nem kisebbsíthette már Moltke hadvezéri nagyságát. Az osztrák háború óta Moltke a békeidőben való szervezés terén is csodálatosat alkotott. Jól szervezett hadsereggel, a legapróbb részletekig előkészített, minden eshetőséggel számító mozgósítási és haditervvvel vonult a háborúba.

Moltke nagy vonásokban, a hadvezetésnek stratégiai részében I. Napoleon zseniális elveinek és módszereinek volt híve és továbbfejlesztője. A „külön felvonulás és egyesülve lesújtás” elve volt uralkodó az ő hadi terveinek kigondolásában is. De a nagy stratégiai alapvonalakon belül számtalan részletbeli, úgynevezett taktikai újítás teljesen az ő műve volt.

I. Napoleon óta a löfegyverek óriásit haladtak. A régi előltöltő puska helyébe lépett a hátultöltő puska, amely sokkal gyorsabb, biztosabb és számosabb lövést tett lehetővé. Ezen fokozott tüzelőképeséggel szemben a csapatokat tömött sorokban felvonultatni, úgy, mint a régi hadviselésben szokásos volt, annyi lett volna, mint mészárszékre vinni az embereket. Az új fegyverekkel szemben való előnyomulásnak taktikai megoldását Moltke találta fel. Ő gondolta ki a *csatárláncot*, ami azt teszi, hogy a csapatok az ellenség hadállásával szemben nem tömött sorokban, hanem szemekre szakadozottan vonulnak fel, úgyhogy egy-

egy katona között több lépésnyi távolság marad. Az ellenség löfegyverei hiába gyorsak, hiába biztosabban célzók, mert amily mértékben javult a támadó fegyver, olyan mértékben fokozta a katonák védelmét Moltke, az ellenségnek kínáló célpontok szétszórása, megkisebbitése által.

A német nemzet nagy lelkesedése, az erő és biztonságra érzése, a jó katonai kiképzettség, új taktikai harcmodor, párosulva egy vezéri lángelme biztos irányításával, már eleve kétségtelenné tették a német fegyverek győzelmét. S mindez Moltke érdeme volt, aki elméjének roppant nagysága és sokszor kipróbált vitésége mellett is élete végéig szerény, egyszerű és igénytelen maradt. Egyszerű ember volt, mint

Mac Mahon herceg, francia marsall.

Cato, bölcs, mint Aristides, hős, mint Miltiades és szerény, mint Washington. Valószággal arra termett, hogy a nagy katonák és hős királyi hercegek között minden egyéni nagyravagyás nélkül vezér lehessen. Ilyen volt Vilmos porosz király vezére.

Bezzeg másképp álltak a dolgok a franciáknál!

A francia haderőnek maga Napoleon császár állott az élére. A császár 14 esztendősi fiával, Lajossal érkezett meg Metzbe. Eugénia császárné Párizsba maradt régensi hatalommal felruházva. A francia

Vitéz hadvezér volt s már negyvenéves korában elérte a legmagasabb katonai méltóságot. Az olasz-osztrák háborúban mint az olaszokat támogató francia sereg egyik tábornokának számos hadi sikere volt. A német-francia háborúban azonban nem felelt meg a hozzáfűzött várakozásoknak, seregét a németek kétszer is megverték. Visszavonulás közben, Sedan-nál döntő vereséget szenvedett, megsebesült és fogságba került. A béke megkötése után ismét a hadsereg élére állították. Ő verte le a párizsi kommünt. Később a francia köztársaság elnöke lett.

hadsereg mozgósítása sokkal tovább tartott, mint a német haderőé. A hadtesteket gyorsan szállították ugyan a keleti határra, de sok ezred létszáma nem volt még teljes, mert a tartalékosok a birodalom távoli részeiből csak elkésve vonulhattak ezredeik után. A hadifelszerelés is sokáig hevert a pályaudvarokon, mert a vasútak nem győzték a szállítást. A francia haderő csak 300.000 főnyi volt.

Napoleonnak az volt a gondolata, hogy átvonul a Rajnán Maxau mellett, Rastattól északra és harmadfélsszázezer emberével beleékeli magát Észak és Dél-Németország közé. Elrendelte tehát, hogy a „rajnai hadsereg” vonuljon Metz felől tovább délre Elszászba és *Mac Mahon* marsallnak, a sebastopoli és magentai győzőnek vezetésével hajtsa végre a haditervet. A terv nagyszabású volt, de Moltke előrelátta és megghiúsította. A harmadik német hadsereg, amelyet a porosz trónörökös vezetett, átlépte Landau és Grewersheim mellett az ellenséges határt s rögtön megütközött a franciákkal. *Weissenburg* körül elkeseredett harc fejlődött ki, amelyben *Douay* Abel tábornok, a francia hadosztály vezetője elesett. Az egyesült poroszok és bajorok elfoglalták a várost s a francia hadosztály romjai hanyatt-homlok nenekültek délfelé. *Mac Mahon* *Wörth* és *Reichsofen* között vonta össze szilárd hadállásban seregeit, de a németek rögtön megtámadták s reggeltől délután négy óráig tartó véres harcban teljesen szétszórták a franciákat, akiknek egy része *Strassburg* felé, túlnyomó része a wasgaui szorosokon menekült visszafelé, magával ragadva *Failly* hadtestét is, amely *Niederbronn*nál eredménytelenül próbálta *Mac Mahont* támogatni. *Mac Mahon* serege úgyszólván egészen feloszlott és Elszász, az erődökön kívül, már is veszve volt a franciákra nézve.

Az első és már is döntő győzelmet tehát *Frigyes Vilmos* porosz trónörökös, a későbbi császár aratta a franciák rég kirpóbált, híres tábornokán, *Mac Mahonon*. A porosz trónörökös hadvezetői tehetségével kitűnt már a königgrätzi ütközetben is, ahol az osztrákok teljes vereségét tudvalevően ő okozta azzal, hogy Moltke tervei szerint az oldaltámadást és a hátbakerülést nagy bravurral hajtotta végre. Katonái bálványozták a daliás megjelenésű, rokonszenves arcú és végtelenül jószágos herceget. A táborban egyszerűen „*unser Fritz*”-nek nevezték s ez a bizalmas elnevezés legjobban jellemzi azt a ragaszkodást, mely a katonák szívében a trónörökös iránt meggyökerezett.

A trónörökössel egy időben benyomult a francia földre *Saarbrücken* mellett *Frigyes Károly* herceg is az első német hadsereggel, miután a spicherni magaslatookról véres harcok árán visszavonulásra kényszerí-

tette Frossard hadtestét. Nemsokára átlépte a francia határt a porosz király is, a nagy főhadiszállással egyetemben.

A három vesztett csata hírére óriási riadalom támadt Párizsban. Az Ollivier kormány megbukott s *Cousin-Montauban-Palikao* gróf elnökségével új kormány alakult. Kihirdették a fővárosban az ostromállapotot, behívták nyomban 140.000 embert és két új hadsereg alakítását rendelték el. Az új kormány, a nép dühének engedve, kiutasította Franciaországból az összes német alattvalókat. (Párizsban egymagában 30.000-nél több német volt.)

Napoleon eközben visszavonult haderejével a Nied mögé. Főhadiszállásán nagy volt a fejtelenség. Eleinte arról volt szó, hogy az összes francia csapatok visszavonulnak Chalonsba, hogy elzárják a németek elől a Párizsba vezető utat. Majd arra gondoltak, hogy a visszavonulás megfélemlitené azokat a hadosztályokat is, amelyek még nem próbálták ki hadiszerencséjüket. Voltak, akik azt hangoztatták, hogy nem szabad Metzét és ezzel együtt Lotharingiát kardcsapás nélkül feladni. Mások hiábavalónak mondták az ellenállást, mert a nagy erőd két hétnél tovább úgy sem tarthatja magát. Közben megérkeztek a párizsi hírek a forradalommal fenyegető hangulatról. A kamara izgatottan követelte, hogy a hadsereg vezetését nyomban bizza a császár más kezekre. Így Napoleon kénytelen volt a vezérkari főnököt, Le Boeuf-t állásától felmenteni, Mac Mahon helyébe pedig *Bazaine* marsallt nevezte ki főhadparancsnokká.

Az ingatag népkegy szólt itt bele a háborúba, éles ellentétben azzal a szilárdsággal és megingathatalansággal, amellyel a német hadsereg és vezérei távol minden zavaró kritikától végezhatték feladatukat.

Az új francia fővezér arra határozta el magát, hogy az egész francia haderőt — körülbelül 138.000 francia katona volt Metz körül — Chalonson keresztül Párizs felé vezeti vissza s csak a főváros falai alatt bocsátkozik döntő ütközetbe az ellenséggel. A németek célja az volt, hogy az összes francia hadtestek egyesülése előtt kényszerítsék ki a döntő mérkőzést, szóval, hogy mindenáron megakadályozzák a franciák elvonulását Metzből. Haladéktalanul előnyomultak tehát a Mosel felé, még pedig a trónörökös a harmadik hadsereggel egyenesen Nancynak tartott, ahová Mac-Mahon serege romjaival visszahúzódott. A második német hadsereg, a király főhadiszállásával Pont-à-Mousson felé nyomult, hogy Metztől délre keljen át a Moselen és elvágja a franciák nyugati visszavonuló útját. Az első német hadsereg pedig kelet felől közeledett Metz felé s elérte Bazaine hátvédét, amely éppen indulásra készült.

Steinmetz nyomban megtámadta a hátvédet, úgyhogy *Bazaine* kénytelen volt visszafordulni a hátvéd támogatására. Estig tartó véres harc után a németeknek sikerült Metz külső erődjének a falai alá nyomulni.

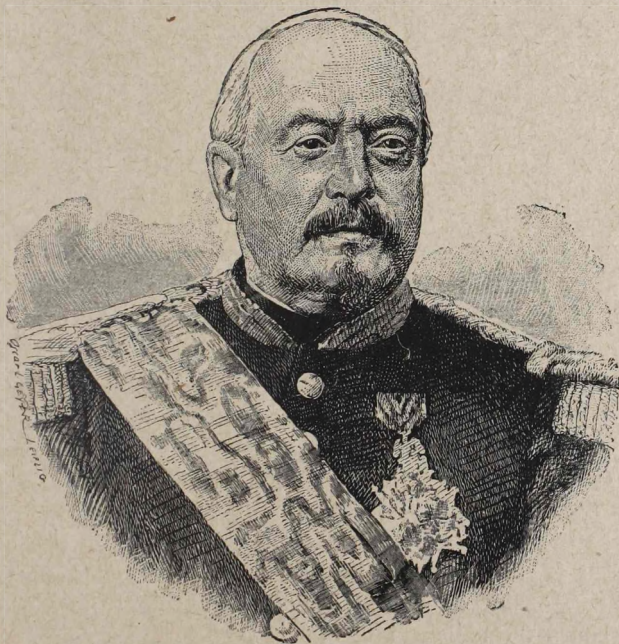
Bazaine még Metz nyugati oldalán vesztegelt, hogy rendbe szedje csapatait és indulni akart nyugatra a Maas felé. Napoleon császár pedig visszautazott Chalonsba. Ekkorára megérkezett a németek második hadserege is Pont-á-Moussonba s mikor *Frigyes Károly* látta, hogy *Bazaine* még mindig Metz alatt vesztegel, megtámadta a franciákat. Rekkenő meleg nap volt. A németek két hadteste reggel rohammal elfoglalta *Mars la Tour*-t és *Vionville*-t s három óra hosszáig védte a két falut a franciák túlnyomó erejével szemben.

A német vitézség ebben az ütközetben ragyogó hőstetteket vitt végbe. Csaknem másfélszázezer franciával 38.000 német állt itt szemben. Ötszörös túlerő szorongatta a németeket. De a német csapatok bámulatra méltó halálmegvetéssel állottak helyt. Nem szorítkoztak csupán kétségbeesett védelemre, hanem merész támadásokkal és rohamokkal próbálták meg a franciáknak hatalmas és egyre szűkebbre szoruló gyűrűjét áttörni. Mikor a német gyalogságot a franciák félelmes gyors tüzelése megtizedelte és visszavetette, a pergőtűz után fölvonuló ellenséget a német lovasság tartotta vissza, amely halálmegvető szilajsággal száguldott neki a francia hadoszlopoknak. A hadtörténelemben párját ritkítja az a halálos roham, amellyel hat svadron német lovas megtámadott egy 10.000 főnyi francia támadó oszlopot s áttörve három gyalogsági vonalat és keresztülgázolva egész sor ütegen, majdnem teljesen elpusztult. De a franciák támadását megtörte ez a lovasroham.

Déltájban mindkét részről egyre több hadtest sodródott bele a ütközetbe. Este felé gyilkos harcba keveredett mind a két tábor. Az egész hadjárat legvéresebb ütközetévé fejlődött ki a váratlan összecsapás. A németek vesztesége 17.000 halott és sebesült volt, a franciáké 16.000. Este tízkor a franciák hátrálni kezdtek. Az ütközet elveszett. A franciák visszavonulási útja délnek Verdun felé el volt zárva s *Bazaine* kimerült táborával visszahúzódott Metz alá.

Néhány napig szó sem lehetett arról, hogy *Bazaine* folytassa a visszavonulást Párizs felé. Ellenkezőleg a németek újabb támadásától kellett tartania. Védő állásba helyezkedett tehát a *Gravelotte*-tól *St. Privatig* húzódó fensíkon. A németek két nap múlva újabb támadást intéztek a franciák ellen. Moltke haditerve az volt, hogy az ellenség balszárnyát, amely *Gravelotten*ál Metzre támaszkodott, megtámadja,

leköti s ezalatt a jobbszárnyát megkerüli és visszanyomja Metz felé. Dél tájban kezdődött az ütközet. A németek megszállták Gravelotte-ot de a franciák hadállásának főpontját, a St. Hubert majort hiába igyekeztek megközelíteni. Délután két órakor megkezdtek a németek

Bazaine Ferenc a francia hadsereg fővezére a német-francia háborúban.

Az első balsikerek után általános visszavonulást rendelt el. Seregével Metz alatt nagy vereséget szenvedett. Bevonult Metz várába s a németek által körülfalt erődítményből nem is mozdult ki, míg végre seregével együtt megadta magát. A békekötés után hazaárulással vádolták meg s a haditörvényszék halálra ítélte. De Mac Mahon köztársasági elnök a halálbüntetést 20 évi várfogságra változtatta. Bazaine a fogságból néhány hónap múlva megszökött és Spanyolországba menekült, ahol még 14 évig élt.

a franciák jobbszárnya ellen is a támadást, megszállták Marie-aux-Chanest és öt órakor vakmerő szuronyrohamot intéztek a meredek magaslaton fekvő *St. Privat* ellen. A franciák rémes golyózápora visszaverte a rohamot s hat óra tájban az egész vonalon megszűnt a harc. Félhét felé, mikor a nap alkonyulóban volt már, megdőrdült Roncour-felől a franciák hátában a szászok sortüze, akik közben *Albert* szász trónörökös vezetésével megkerülték a franciák jobbszárnyát. A németek megismételték a rohamot s mire besötétedett, elfoglalták a lánccal

égő St. Privatot és visszanyomták Bazaine jobbszárnyát is Metz alá. A németek haditerve sikerült: minden ponton győztek és bevették a St. Hubert majort is.

A porosz király Gravelotte mellett várta az ütközet eredményéről a híreket s mikor Moltke jelentette a diadalt, a király egy őrtűz komor világa mellett diktálta le Bismarck címére a táviratot, amely másnap világgá hirdette a franciák vereségét. Tizenötezer főnyi volt a németek vesztesége, de az eredmény fölért a rémes áldozattal: Bazaine „rajnai hadserege” el volt vágva Franciaországtól.

Frigyes Károly herceg 160.000 emberrel hátramaradt Metz és Bazaine körülzárására. Az első és második német hadsereg többi részét egyesítették s mint negyedik hadsereget *Albert* szász trónörökös parancsnoksága alá rendelték. Ez a hadsereg nyomban megindult nyugat felé, hogy a porosz trónörökös vezetése alatt álló harmadik hadsereggel együtt működve megtámadja Mac Mahont, aki eközben a chalonsi táborban, ahová Napoleon is megérkezett, mintegy 130.000 főnyi haderőt gyűjtött egybe. A két német hadsereg közre fogta már Chalons, mikor a portyázó lovasság azt a meglepő hírt hozta, hogy a chalonsi tábor üres és Mac Mahon elvonult keletnek Montmédy felé. Mi történhetett? Hiszen Napoleonnak az volt a terve, hogy Mac Mahonnal együtt visszahúzódik Párizs falai alá? Az történt, hogy Eugénia császárné és az új Palikao-kormány a leghatározottabban tiltakozott ezen terv ellen és azt követelte, hogy Mac Mahon kövessen el mindent a körülzárt Bazaine és Metz felszabadítására, mert különben kitör a fővárosban a forradalom. Mac Mahon jobb belátása ellenére kénytelen volt meghajolni a politikai kényszerhelyzet előtt és elhatározta, hogy nyomban megindul a belga határ mentén előre, Metz felé. Rendkívül merész terv volt ez. Ha sikerül, a helyzet egy csapásra megváltozik s az egész német haderő két tűz közé szorul.

Ezért a porosz és a szász trónörökös gyorsan határozott. Mac Mahont minden áron utól kell érni és ütközetre kényszeríteni, mielőtt eljutna Meztbe. A harmadik hadsereg nyomban jobbra kanyarodott észak felé s rossz időben és rossz utakon gyorsított menetben törtetett keresztül az Argonnes-hegyvidéken. A negyedik hadtest az előbbitől jobbra kanyarodva nyomult előre Metz felé. Minthogy ez utóbbinak rövidebb volt az útja, lovassága hamarosan utólérte Mac Mahonnak egy vadászrezredét *Buzancy* mellett. Mac Mahon rögtön tisztában volt vele, hogy a körülzárás veszedelme fenyegeti. Elhatározta, hogy abbahagyja előrenyomulását Metz felé és visszahúzódik északnyugatra Mezières felé.

Ez volt ugyanis a menekülés egyetlen elképzelhető útja. De a miniszterium augusztus 28-án ezt táviratozta neki: „Ha Bazainet cserben hagyja, Párizsban kitör a forradalom.” Ez a távirat tovább hajszolta őt Metz felé s ezzel a romlásba. A németek nagy oldalkanyarodása sikerült s gyűrűjük egyre összébb szorult a franciák körül, akik a Maas felé hátráltak s folytonos csatározás közepett át is keltek rajta. Másnap, augusztus 31-én Mac Mahon belátta, hogy a Metz felé való tovább nyomulásról szó sem lehet többé és egész hadseregével visszavonult a *sedani* erőd felé. Az éjszaka folyamán az egész, mintegy 130.000 főnyi francia sereg a Sedánt félkörben övező erdős dombvidéken helyezkedett el, amelyet délnyugatról a Maas völgye, keleten és északnyugaton kisebb, mély völgyek határolnak.

A franciák helyzete csaknem reménytelen volt, mert észak felől a közeli belga határ volt a hátukban, délről pedig a túlnyomó számú ellenség gyűrűzte körül őket nagy félkörben. Míg Mac Mahon szeptember elején pihenő napot akart adni kimerült csapatainak, a németek döntő csatára készültek, hogy kelet és nyugat felől is elzárják a menekülés útját és teljesen körülkerítsék a franciákat.

Éjfél után megindult a 200.000 főnyi német tábor 500 ágyúval a franciák ellen. Az ötödik hadtest és a württembergi hadosztály Donchéry mellett átkelt a Maason, keleten pedig Albert szász trónörökös indult a franciák keleti szárnya ellen. Mikor Vilmos porosz király Frigyes Vilmos trónörökössel és törzskarával megjelent Sedántól délre a magaslatokon, mialatt a hajnali köd gomolygott még a völgyekben, köröskörül felhangzott az előnyomuló hadoszlopok tompa dübörgése s megkezdődött az ütközet. A bajorok ostromolni kezdték *Bazeillest*, egy nagy falut Sedántól délkeletre, amelyet a francia tengerészgyalogság védelmezett körömszakadtáig. Csak tíz óra tájban vonultak ki a lángban álló, félig romba dőlt faluból. Távolabb északra a szászok már hat óra-kor felvonultak a magaslatokra, *La Moncelle*-l szemben, a Givonne völgye fölött. Egyik granátjuk kora reggel megsebesítette Mac Mahon marsallt, aki helyett *Wimpffen* tábornok vette át a főparancsnokságot. Eközben a szászok kemény harc árán bevették *La Moncellet* s több zászlót és ágyút elfoglaltak. A harc órák hosszát folyt szakadatlanul s kora délután a Givonne völgyéből rémes kartáctűz alatt bomladozva és bátorságukat veszítve hátráltak a franciák az erdős magaslatokra Sedan körül. Sok ezren meg is adták magukat az utánok nyomuló németeknek. Ezalatt nyugaton is kifejlődött az ütközet. Donchéry mellől gyors rohamban törtettek fölfelé a magaslatokra a hesszeni és thüringiai

zászlóaljak. A francia gyalogság megrendült a heves roham alatt, mire a lovasság vetette magát halált megvető bátorsággal a fölfelé nyomuló németek tűzvonalára. De hasztalanul. Távolság északról a sziléziaiak nyomultak előre diadalmasan. A kartáctűz északról és nyugatról borzalmas pusztítást vitt véghez a francia hadsorokban, amelyek rohanva menekültek. Délután három órára a német haderő teljesen körülfárta a franciát, elvágva a menekülésnek minden útját s ezzel a hatalmas ütközet eldőlt a németek javára.

III. Napoleon bukása. — A harmadik köztársaság.

A francia hadsereg romja, még mintegy 80.000 ember, halálra fáradtan, kétségbeesve sem parancsra, sem könyörgő szóra nem hallgatva Sedan várba menekült. Eszeveszett tódulásban, egymáson keresztülgázolva, más életét nem nézve, csak a magáét féltve, fejvesztett futásban menekült a kétségbeesett, halálra rémült és elgyötört francia sereg.

Az aránylag kicsi várba szorult az egész menekülő francia sereg. És közöttük szorongott a prefektúra épületében III. Napoleon császár is. Délelőtt részt vett egy ideig a harcban, a csatatér keleti részén s hiába kereste a kartáctűzben a halált. Most betegen és reményvesztetten belenyugodott végzetébe. Tábornokai azt ajánlták, hogy próbáljanak meg kelet felé keresztültörni a németek vasgyűrűjén. De a császár visszautasította a kétségbeesett vállalkozás tervét, mert hiábavaló áldozatnak ítélte és megparancsolta a fehér lobogó kitűzését. Ezalatt az agg Vilmos király törzskarával a frénoisi magaslaton foglalt állást és megrendülve tekintett alá az elébe táruló látványon. Vitézeinek sötét hadsorai pihe-nés nélkül nyomultak előre s ötszáz ágyúja mértföldnyi körben szakadatlanul ontotta pusztító tűzét a körülfárta ellenségre, a lángban álló falvakra és a sedani várra. Amint feltűnt a vár fokán a fehér lobogó, a porosz király azonnal elküldte békekövetét. A császár személyesen fogadta a követet és estefelé Reille főhadsegédét küldte át sajátkezü levelével a porosz királyhoz. A császár levele így hangzott:

„Fivérem! Mindhogy csapataim között nem halhattam meg, nem tehetek egyebet, minthogy felséged kezeibe teszem kardomat. Felséged jó fivére, *Napoleon*.”

A király azzal a föltétellel fogadta el a császár megadását, hogy az egész francia hadsereg tegye le a fegyvert. Nyomban így felelt Napoleon levelére:

Menekülő franciák a sedani vár kapuja előtt.

A sedani csatában a francia hadsereg végzetes vereséget szenvedett. A hadsereg romja, mintegy 80 ezer ember eszeveszelten menekült Sedan várába ide szorult be III. Napoleon francia császár is, aki reménytelennek látván a helyzetet, letette a fegyvert a németek előtt. Ez volt utolsó uralkodói eszelekedete, mert a franciák Párizsban trónvesztettnek nyilvánították.

„Fivérem! Sajnálom, hogy ily körülmények között találkozunk. Elfogadom felséged kardját és arra kérem, nevezze meg egyik tisztjét, aki teljhatalommal tárgyalhasson a sereg fegyverletételéről, amely oly vitézül küzdött az ön parancsnoksága alatt. Én a magam részéről Moltke tábornokot jelöltem ki erre a célra. Felséged fivére, Vilmos. Sedan előtt, 1870. szeptember 1-én.”

Moltke, a német vezérk. i. főnök és Wimpffen francia tábornok Sedannál a franciák fegyverletételéről tárgyalnak.

A németek azonnali fegyverletételt követeltek, különben másnap reggel lövetni akarták Sedan várát, ahová a megvert francia sereg menekült. Wimpffen h. ába akart engedményeket elérni, mert a németek, akik között ott volt Bismarck is, hajthatatlanok maradtak.

Azután a király győztes csapatainak lelkes ujjongása közepett visszatért főhadiszállására, Vendressebe. Moltke és Wimpffen tábornokok még az éjszaka folyamán találkoztak Donchéryben. Moltke a fegyverletételt követelte, mert különben lövetni kezdi másnap reggel kilenc órakor Sedánt. Wimpffen meggondolási időt kért és visszasielt Sedánba a császárhoz, akit arra kért, járjon közbe szerencsétlen hadserege érdekében. A császár másnap korán reggel csakugyan átkocsizott

Donchéryba, azt remélve, hogy ott a királlyal találkozik. A király helyett azonban Bismarck gróf fogadta, aki az országúton elébe lovagolt. A császár hiába próbálta Bismarckot rábírní a föltételek enyhítésére. Így aztán délben féltizenkettőkor Moltke és Wimpffen aláírták Donchéry mellett a Bellevue-kastélyban a kapitulációt. A csata közben 21.000

Favre Gyula francia politikus.

A sedani vereség után az ő indítványára mondta ki a parlament III. Napoleon trónvesztését. Favre azután a köztársaság külügyminisztere lett. Neki jutott az a szomorú feladat, hogy Bismarckkal tárgyaljon a körülfárt Párizs kapitulációjáról. A béketárgyalásoknak is ő volt az egyik vezetője.

embert foglyul ejtettek már a németek. Most kapitulált előttük az egész hadsereg, 84.450 ember, köztük egy marsall és 39 tábornok. Az összes hadifőlszerelés is a németek birtokába került.

A császári fogoly számára a németek Wilhelmshöhét jelölték ki tartózkodási helyül Kassel mellett s Napoleon kérésére a király megengedte neki, hogy ne Franciaországon, hanem Belgiumon keresztül

tehesse meg az utat fogsága helyére. Könnyes szemmel nézte Napoleon, amint a porosz király a trónörökösrel toványargalt, hogy a csatamezőn szemlét tartson diadalmas hadai fölött. Jól tudta Napoleon, hogy ő maga a kapituláció következtében a franciák számára meghalt.

Szeptember 3-án megtörtént Mac Mahon seregének a fegyverletétele s az ámuló világ a páratlan diadal hallatára azt remélte, hogy az ellenfelek csakhamar megkötik a békét. De ez a remény korai volt még. Mert Bazaine Metz várában szívosan állta még Frigyes Károly hercegnek az ostromzárát, sőt a sedani ágyúzás hallatára *Noisseville* mellett megpróbált kitörni a várból. De az ostromlók viaszszoritották. A hatalmas erőd azonban bevehetetlennek látszott.

A sedani rémhír nyomában Párizsban betelt a Bonaparték végzete. Szeptember 3-án a balpárt vezére, *Favre* Gyula a törvényhozótestületben a köztársaság visszaállítását követelte. Egyelőre azonban az ülést határozathozatal nélkül elnapolták másnapra, vasárnapra. Közben köztudomású lett a sedani gyászos és szégyenteljes vereség. Izgatott embertömegek hullámoztak az uccákon és nyíltan követelték a császár letételét.

Mikor a kamara félkettőkor megkezdte ülését, *Favre* indítványán kívül Palikao miniszterelnök is beterjesztett egy indítványt, hogy őt nevezzék ki a császárság főhelytartójává s adjanak melléje egy öttagú bizottságot, amely a nemzeti védelmet szervezze. De határozathozatal előtt a köztársasági néptömeg elárasztotta az üléstermet és szétugrasztotta a kamarát, a szenátus pedig elnapolta önmagát. A császárság védelmére senki sem emelt szót. A császárné néhány hívével megszökött a fővárosból s az északi tengerpartról egy angol hajón Angliába menekült, ahol találkozott fiával.

A köztársasági párt, amelynek legjelentősebb tagjai *Gambetta* Leo és *Favre* Gyula ügyvéd, továbbá *Rocheport* gróf író, *Trochu* tábornok és az agg *Crémieux* voltak, önhatmulag, a meg sem kérdezett „souverain” nép nevében megbuktatta a Palikao-kormányt és mint „a nemzeti védelem kormánya” maga ragadta kezébe a hatalmat.

Szeptember 4-én délután hivatalosan proklamálták a *köztársaságot* s az ország, mint mindenkor, ellenállás nélkül követte a főváros példáját. *Gambetta* Leo volt a kormány lelke, úgyszólván diktátori hatalommal. *Gambetta* szenvedélyes lelke vad ellenállásra tüzelte a francia népet a németek ellen, akik nyilvánvalóan csak a császári kormány tehetetlenségének köszönhatték sikereiket. A csatakiáltás ez volt:

„Egy talpalattnyi földet sem adunk a területünkől, egy követ sem az erődeinkből!”

A császári hadsereg fogságban volt, szétszóródott vagy körül volt zárva. A gyors, elhatározó ütközetek szaka nyílt csatamezőn befejeződött és megkezdődött a harc az erődökért.

Strassburg, Metz, Belfort, Párizs.

Az első nagy erőd, amely körül augusztus közepe óta dúlt már a harc, *Strassburg* volt, Elzász fővárosa, „a csodaszép város,” amelynek elvesztésébe Németország sohasem tudott belenyugodni. A várparancsnok, *Uhrich* tábornok elszánt öreg katona, 10.000 főnyi sorkatonaság és nemzetőrség fölött rendelkezett. Az erős várat keleten citadella is védelmezte. Külső erődítései azonban nem voltak s ezért maga a város túlságosan ki volt szolgáltatva a romboló lövegeknek. Augusztus közepén *Werder* tábornok körülzárta a várat s megkezdte 32 ágyúból a citadella lövetését, amely pár nap múlva romhalmazzá vált. Minthogy *Uhrich* tábornok nem volt hajlandó a várat feladni, *Werder* kénytelen volt rendes várostromba kezdeni s 200 nehéz ágyút és 100 sima mozsarat vont össze a vár körül, 7000 főnyi tüzérséggel és 2000 főnyi hidással. Az ostrom egy hónapig tartott. Ekkor annyi rés volt már a bástyákon, hogy a vár döntő ostromot ki nem bírhatott többé. A városban ötszáz ház romban állt, 8000 ember hajléktalan volt s a muníció elfogyott. A döntő roham előtt azonban a várbeliek kitűzték a fehér lobogót. A tüzelés rögtön megszűnt, a harc végetért. Másnap aláírták a kapitulációt és *Werder* tábornok és a bádeni nagyherceg bevonult *Strassburgba*, ugyanaz nap, amelyen a régi birodalmi város 1681-ben megnyitotta kapuit a franciák előtt.

A németek főhadereje a sedani győzelem után, amely nem hozta meg a békességet, már szeptember 5-én megindult Párizs felé. Franciaország fővárosa és főerőssége felé, amelynek elfoglalása nélkül a nagy háború befejezéséről szó sem lehetett. Szeptember 19-én maguk előtt látták a németek a déli magaslatokról *Párizs* háztengerét, amelyből számtalan torony, kupola tört az ég felé. Az óriási várost 1840 óta széles erődöv gyűrűzte körül. Az apró erődök egész tömegének mintegy sarokpillére a hatalmas *Mont Valérien* volt nyugaton.

Az erődök előtt meg kellett állniuk a közeledő németeknek. Mintegy 150.000 emberből állt a német haderő, amely 82 kilométer kerületű körvonalban fogta körül az erődök övéin innen a francia fővárost,

hogy megadásra kényszerítse. A porosz király a versaillesi prefektura épületében szállt meg, a trónörökös a Les Ombrages villában és Bismarck a Rue Provence egy magánházában. A németek vállalkozása óriási volt, mert Párizsban 1,750.000 ember élt, akik között körülbelül félmillió volt a fegyverfoghatók száma. Az erődökben 2600 várágú és 648 tábori ágyú volt. A főváros védelméről a főparancsnok, *Trochu* tábornok gondoskodott.

A francia nép kétségbeesett ellenállásra készült. Párizs környéke teljesen pusztá és elhagyott volt már, mikor a németek megérkeztek. A lakosság elmenekült, a házak nagy részét lerombolták, a vasutakat és az utakat megrongálták. Favre francia külügyminiszter Párizstól keletre, Rothschildék ferriéresi kastélyában tárgyalásokat folytatott Bismarckkal a békekötésről, illetve hosszabb fegyverszünetről. De a tárgyalások nem vezettek eredményre, mert a francia köztársasági kormány azon az állásponton volt, hogy a háború oka a császár, a francia népnek semmi része nincs benne s ennél fogva területátengedésről szó sem lehet, holott Bismarck ehhez föltétlenül ragaszkodott.

Néhány héten át a németek szakadatlanul erősítették hadállásaikat a franciák folytonos ágyútüze közepett. A franciák három ízben próbáltak kitörni az ellenségre, de mind a háromszor visszaűzték őket. Október végén oly szoros volt már Párizs körül az ostromzár, hogy a franciák csak léghajók és póstagalambok útján érintkezhetek a külvilággal s egyre türelmetlenebbül várták a „vidék” felmentő seregeit.

Tours városában Crémieux elnöklésével védelmi bizottság alakult, amelynek sikerült aránylag rövid idő alatt két tőrhetően felszerelt, bár fogytékosan szervezett hadsereget alakítani. Az egyik Le Motterouge vezérlete alatt Orléans körül táborozott s mintegy 44.000 főből állt. A másik — 55.000 ember — Combriels vezérlete alatt Burgundot akarta a német betörés ellen megvédelmezni. Azonkívül szabadcsapatok porlyáztak az egész országban, amelynek népe késhegyig menő harcot hirdetett mindenütt.

Az orléansi sereg feladata volt Párizs fölmentését megkísérelni. A két új hadsereg azonban nem ért el semmiféle eredményt. A németek idejekorán szétverték mind a kettőt. Orléanst elfoglalták a németek. A burgundi sereg ellen pedig Strassburg kapitulációja után Werder tábornok vonult fel szabaddá lett csapataival. Hamarosan elfoglalta *Dijont* s erre támaszkodva fődözte felső Elzászt és biztosította délről jövő oldaltámadások ellen a második hadsereg előnyomulását, amely október végén, miután Metz kapitulált, megindult a Loire felé.

Mert Metz sem kerülhette el végzetét. A Frigyes Károly herceg vezetése alatt álló második német hadsereg augusztus 18-ika óta oly szoros ostromzárral övezte a hatalmas erődöt és a falai alatt táborozó „rajnai hadsereget,” hogy Bazaine csak szeptember 10-én értesült a sedáni katasztrófáról. Bazaine nem is igen próbálta áttörni a német ostromgyűrűt, egyrészt katonai, másrészt politikai okokból. Tisztában volt ugyanis vele, hogy amíg Metz falai között táboroz, a német haderő nagy részét leköti s így támogatja „a nemzeti védelem kormányát” is, amelyet egyébként nem ismert el. Másrészt arra is gondolt, hogy Franciaországnak ezt a legerősebb és legjobb seregét megőrizi a császár számára, akinek trónusát vissza akarta szerezni. Frigyes Károly herceg beleegyezésével Versaillesba küldte Boyer tábornokot, hogy tárgyaljon a békéről Bismarckkal. Bismarck azt kívánta, hogy „a rajnai hadsereg” foglaljon állást nyíltan a császárság mellett, a császárné forduljon kiáltványban a francia néphez és hagyja jóvá Németországgal a békekötést. Minthogy azonban sem Bazaine, sem a császárné nem akart hallani terület átengedésről — pedig ez lett volna a béke ára — a tárgyalások eredménytelenül értek véget.

Ezzel meg volt pecsételve a „rajnai hadsereg” sorsa is. Kemény ősz volt, amely még az ostromló németeket is megviselte, bár élelmezésük hazulról teljesen kielégítő volt. De a szabadban sátorozó franciák táborhelye a folytonos esőzés következtében valósággal mocsárrá változott és a tifusz egyre több áldozatot szedett soraikból. Az élelmiszerkészletük egyre kisebb lett és megromlott. Le kellett ölniök a lovakat is. Lovasságuk ekképpen megszűnt és tűzértségük is jórészt lovak nélkül maradt. A legénység ereje megrokkant. Nem bírtak már sem menetelni, sem kardot forgatni. Kétségbeesett helyzetükben nem tehettek egyebet, minthogy elszánták magukat a fegyverletételre. Október 26-án a haditanács elhatározta a kapitulációt s másnap az ellenfelek megkötötték a szerződést, amelyet a haditanács rögtön jóváhagyott. A kiéheztetett hadsereg halomba rakta a fegyvereket, ágyúkat és a lobogókat s átadta az erődöket a németeknek. A kapituláló rajnai hadsereg azután éhesen, rongyosan, piszkosan átvonult a német táborba, ahonnan vasúton Németországba szállították az egész sereget hadifogságba. 170.000 ember (köztük 20.000 beteg), 53 lobogó, 541 tábori- és mintegy 800 várágú, 66 golyószóró, 300.000 puská és 2000 társzekér került a németek kezébe. A bevehetetlen Metz vára újra német birtok lett és hét német hadtest a döntő pillanatban szabadult föl, hogy résztvegyen a Franciaország belsejében dúló harcokban.

A köztársasági kormányra megrendítően hatott a „rajnai hadsereg” kapitulációjának a híre. Thiers is eredménytelenül tért vissza

Gambetta Leo.

Egyike volt a legnagyobb francia államférfiaknak. Az olasz eredetű, szenvedélyes lelkű ügyvéd vezére lett a francia ellenzéknek, amely a katasztrofális sedáni vereség hírére kimondta a Bonaparte-család trónvesztését és visszaállította a köztársaságot. Gambetta most diktátori hatalommal vette kezébe a háború folytatását. A körülzárt Párizsból léghajón jutott el Toursba s onnan újra szervezte Franciaország védelmét. A diadalt azonban emberfölötti küzdelmek árán sem sikerült kiesikarnia. Ellenezte a békekötést s a franciák benne látták a németeken veendő bosszú gondolatának megtestesülését. Negyvennégy éves volt, midőn véletlen baleset folytán meghalt.

európai körútjából — Londonban, Florenzen, Bécsben és Szent Pétervárott járt — s hiába kért támogatást a semleges hatalmak kormányaitól. Tárgyalást kezdtek tehát Bismrackkal hosszabb fegyverszünet-

ról. A francia kormányt Thiers képviselte. De november 6-án megszakadt a tárgyalás, mert Bismarck zálogul egyik párizsi erőd átadását kívánta s Thiers ebbe nem egyezhetett bele.

Változott azonban a helyzet Toursban, ahol a kormány által kiküldött védelmi bizottság megkezdte működését. Október 9-én betoppant Toursba Gambetta Leó, aki három nappal előbb léghajón hagyta el Párizst és mint hadügy és belügyminiszter voltaképpen diktátori teljhatalommal kezébe vette a háború vezetését. A kormány súlypontja ezentúl Toursban volt, nem az ostromlott Párizsban. Gambetta, ez az olasz eredetű dél-francia, a rajongó szenvedélyével hitt a maga küldetésében és általános népfölkeléssel akarta a „barbár” idegeneket összemorzsolni és kiűzni Franciaország földjéről. Metz elestének hírére, amelyet Bazaine árulásának tulajdonított, elrendelte, hogy keljen fel minden fegyverfogható férfi, 21 és 40 év között. A fegyverbe szállt néptömegek számára tizenegy nagy gyakorló táborhelyet jelölt ki. A kerületeket ágyúk szállítására kötelezte. Angliából és Észak-Amerikából fegyvert szállított a tengeren, amelyet a gyöngye német flotta nem tudott elzárni és kiadta a parancsot, hogy a legkisebb nyílt községet is körömszakadtáig kell védelmezni. Így 1871 február elejéig 600.000 embert állított fegyverbe, csupa jól felszerelt, de fogyatékosan gyakorolt és szervezett csapatokat, mint-hogy tapasztalt tisztekben nagy volt a hiány. És ezekbe a csapatokba, valamint általában az egész francia népbe átöntötte a saját fanatikus-hazafiságát, úgyhogy a háború egyre keményebbé és elkeseredettebbé lett. Legközelebbi célja Párizs fölmentése volt. És célját Metz eleste nélkül valószínűleg el is érte volna.

Amde november elején felszabadult a Metzét ostromló német haderő és csakhamar megérkezett Párizs elé, úgyhogy a fővárost ostromló tábor 200.000 főre szaporodott s jutott ezenkívül elegendő ember Gambetta fölmentő seregei ellen is. Gambetta két hatalmas tábort szervezett Párizs fölmentésére, egyet délen *Aurelles* vezetésével, egyet északon *Faidherbe* tábornok alatt. A kezdet biztató volt. A déli sereg november elején kiszorította a németeket Orléansból s megindult Párizs felé. De Frigyes Károly a második német hadsereggel a közeledő ellenség elé vetette magát, visszanyomta s két napig tartó ütközetben szétszórta a franciákat és újra megszállta Orléanost. Orléans visszafoglalásában legjobban a bajor csapatok tüntették ki magukat, amelyek szuronyrohammal vették be a várost.

A franciák csakhamar újra egyesültek, de hasztalanul. A német haderő egyre jobban szorongatta őket s december közepén visszaszorí-

totta az egész francia tábornok a Loire mögé. A védelmi bizottság Toursból Bordeauxba menekült s a németek rövid harc után bevonultak Toursba is.

Az északi francia sereg ellen *Manteuffel* vonult fel, akinek szintén sikerült a franciákat visszaszorítani. Megszállta Dieppet és a franciák *Arras* várába voltak kénytelenek visszavonulni.

A főváros fölmentésére irányuló első nagy kísérlet tehát kudarccal végződött. Jórészt azért, mert a fölmentő seregek mozgulatai nem vágtak egybe kellő pontossággal az ostromlott párizsiak kitöréseivel. November 24-én léghajó szállt fel Párizsból, hogy megvigye a hírt Toursba, hogy a párizsiak november 29-én a keleti oldalon nagy kirohanást terveznek. A léghajót azonban a szél Norvégiába hajtotta, ahonnan csak 30-án érkezett meg Toursba a fontos jelentéssel. Már késő volt. A párizsi kirohanást adáz harcok után a németek megghiúsították. December 21-én az északi hadsereg támogatására ismét kirohanást kísérelt meg a párizsi hadsereg, de megint eredménytelenül.

A karácsonyt nagy hidegben, elég nyugodtan ülhették meg a német csapatok Párizs falai alatt. De bent Párizs falai között egyre nyomasztóbb lett az ostromlottak helyzete. December 10-ike óta csak adagolva osztották már ki a lakosságnak az élelmiszert, nagyrészt lóhúst és nyomorúságos fekete kenyeret. A halandóság, a kórházakat nem számítva, az év vége felé heti 1300 főről 3280 főnyire emelkedett. Az ipari munka teljesen szünetelt, a munkások csekély nemzetőri zsoldjukból éltek és egyre elégedetlenebbek lettek. De megadásra senki sem gondolt. Ellenkezőleg a fegyveres tömegek folyton harcra tüzelték a kormányt és minden kudarc után árulást emlegettek.

A német hadvezetőség december 9-én elhatározta, hogy lövetni fogja a fővárost, hogy, siettesse a véres háború befejezését. A kisebb erődök elfoglalása után 250 nehéz ágyút helyeztek el nagy fáradsággal a megfelelő pontokon és megkezdték a *Mont Avron* lövetését. A francia csapatok nem sokáig állhatták a pusztító tüzet és csakhamar vad futásban menekültek a főváros falai közé. Végre 1871 január 5-én megkezdődött Párizs bástyáinak a bombázása. Magába a fővárosba naponként 200—300 gránátot lőttek be. Minthogy azonban Párizs nagyon tömören épített város volt, a bombázás hatása nem volt kielégítő s csak növelte az ostromlottak elkeseredését, akik csüggedetlenül várták Gambetta hadainak újabb, nagy fölmentő próbálkozását.

Az északi hadsereg *Faidherbe* vezérlete alatt két ízben próbált ismét Párizs felé közeledni, de mind a kétszer sikertelenül. A németek megszállták *Peronnet* és *St.-Ouentint* és *Faisherbe* seregének romjait

A Párizs környékén felállított német ütegek bombázni kezdik a francia fővárost.

A németek 1871 jan. 5-én kezdték meg a francia főváros bombázását. Az ostromlottak elkészenedetten védekeztek, de a felmentő seregek kudarcai miatt egyre jobban kedvüket veszítették.

visszaszorították véglegesen Arras és Lille bástyái mögé. A déli hadsereget, amely Chanzy vezérlete alatt Chartresből Varseilles felé akart nyomulni, Frigyes Károly *Le Mans* körül január 10-én megtámadta és három napig tartó véres harcban megsemmisítette. Ebben a csatában 60.000 francia sebesült meg vagy esett fogságba s a sereg romjai teljesen szétzúllva a Mayenne mögé menekültek.

Veszedelem ekkor már csak kelet felől fenyegette a németeket. Burgund kulcsát, *Belfort* várat, *Denfert* ezredes védelmezte szívós vitézséggel az ostromló hadak ellen, amelyeket nyugat felől *Werder* tábornok fődözött. *Werder* ellen *Garibaldi* szállt hadba, aki pusztá lelkesedésből a „köztársaságért,” minden áron támogatni akarta a franciákat. Mintegy 20.000 főnyi szabad csapatot toborzott össze az olasz szabadsághős, de *Werder* *Dijon* mellett rájuk csapott és délre nyomta őket. *Garibaldi* hatalmas tervet akart megvalósítani. A franciák „keleti hadseregével” amely mintegy 100.000 főnyi volt *Bourbaki* parancsnoksága alatt, vasúton közeledett *Belfort* felé, el akarta vágni a fővárost ostromló hadak összeköttetését Németországgal s úgy akarta fölmenteni Párizst, hogy betör a védtelen Dél-Németországba. Ennek a komoly veszedelemnek az elhárítására *Werder* egymagában gyöngye volt. *Moltke* tehát nagy sereg élén *Manteuffel* küldte segítségére, aki gyorsított menetben sietett *Werder* támogatására. *Werder* a túlnyomó erő elől *Dijon*-ból visszahúzódtott a *Lisaine*-folyó mögé, ahol védett hadállásba helyezkedett és rendületlenül állta *Bourbaki* támadását, aki végül a dermesztő hidegben,

Manteuffel közeledtének hírére visszavonult Besancon felé. Garibaldi közben Dijon mellett vesztegelt. Csak január 23-án támadta meg Dijont, amelyet Kessler brigádja védelmezett. Véres harc fejlődött ki. A 61. ezred egyik zászlóaljának lobogója este Garibaldi kezébe került. Garibaldi beérve ezzel a zászmánnyal, lemondott végleg nagy terve megvalósításáról. Ez volt az egyetlen német zászló, amely az egész háborúban az ellenség kezébe került.

Manteuffel, mikor értesült Bourbaki visszavonulásáról, délnyugatra fordult hadaival s elvágta a franciák visszavonulási útját Lyon felé. Ezzel eldönt Bourbaki seregének a sorsa. Egyre hátrább szorult a Jura-hegység és a svájci határ felé. Bourbaki kétségbeesésében öngyilkos kísérletet követett el. Súlyosan megsebesült s helyette *Clinchant* vette át a főparancsnokságot. A hóval borított Jura szorosaiban, minden oldalról szorongatva, egyéb mentség nem volt, mint átvezetni a még mindig 80.000 főnyi hadsereget, csupa agyonéhezett, félig megfagyott embert, Pontarlier-n keresztül Svájc semleges földjére, ahol február 1-én nyomban lefegyverezték és a béke megkötéseig internálták őket.

Ez már a harmadik francia hadsereg volt, amely a háborúban letette a fegyvert. Most már *Belfort* sem volt sokáig védhető. Rettentően szorongatott helyzetében, kormánya parancsára Denfert ezredes a szabad elvonulás föltétele mellett megnyitotta a vár kapuit a németek előtt s február 16-án vitéz katonáival együtt elvonult a várból.

Közben vége felé közeledett Párizs ostroma is. A lakosság hangulata egyre izgatottabb lett a fölmentő seregekben való hasztalan reménykedés és a bombázás következtében. A német gránátok a Szajna egész balpartját érték. Megrongálták a Pantheont (Genovévának, Párizs védőszentjének a templomát), amely szakadatlanul telve volt imádkozókkal, továbbá az Invalidusok dómját, az igazságügyi palotát és számos embert is megsebesítettek. Pusztítani azonban aránylag nem sokat pusztítottak, mert tüzet csak elvétve támasztottak. Trochu tábornok elszánta magát végre az egyre viharosabban kívánt kirohanásra. A Mont Valerien védelme alatt 1871 január 19-én 100.000 emberrel Versailles irányában kirontott a fővárosból, hogy áttörje a németek ostromló gyűrűjét. A kirohanás kudarccal végződött, mire Trochu tábornok lemondott a főparancsnokságról. Utóda *Vinoy* tábornok lett. A németek a kirohanásra azzal feleltek, hogy észak felől is megkezdték Párizs bombázását.

Eljutottak a fővárosba ekkor már a fölmentő kísérletek megghiúsulásáról szóló hírek is. Emellett borzalmas éhínség kezdte fenyegetni a

A franciák keleti hadserege a semleges Svájc területére menekül és lerakja a fegyvert.

A franciák keleti hadserege Bourbaki vezérlete alatt állott és az lett volna a feladata, hogy elvágja a Párizst ostromló németek összeköttetését hazájuktól. Ezt a tervet azonban két német hadtest meggyújtotta. Bourbaki serege egyre hátrább szorult a Jura-hegység és a svájci határ felé. Bourbaki kétségbeesésében öngyilkosságot kísérelt meg, mire Clinchant vezette az éhező és szinte megfagyott katonákat a Jura-szoroson át Svájc földjére, ahol nyomban lefegyverezték a 80 ezer főnyi sereget.

lakosságot, mert hivatalosan megállapították, hogy az élelmiszerkészlet csak február 3-ig elegendő. Kutyaikat, macskákat, patkányokat ettek már az ostromlott párizsiak s boldog volt, aki drága pénzen ehhez is hozzájuthatott. Rendes mészárszékeket állítottak fel, ahol nagy táblák hirdették, hogy itt kutya, macska és patkányhúst mérnek.

A halandóság január harmadik hetében 4465 lélekszámmra, a rendszer számnak háromszorosára emelkedett s a szocialisták megújuló támadásai a kormány helyzetét egyre bizonytalanabbá tették. A kormány a legnyomasztóbb kényszerhelyzetben végül elhatározta a béketárgyalások megkezdését. Január 23-án Favre külügyminiszter megjelent Versaillesban Bismarcknál, aki eleinte nem igen volt hajlandó az el sem ismert forradalmi kormánnyal tárgyalni és a császárság visszaállítását emlegette. Minthogy azonban Favre most engedékenyebbnek bizonyult, mint az első tárgyalás alkalmával, sikerült a két államférfinak megállapodásra jutnia. Január 26-án éjfélkor elhallgatott mindkét félen az ágyúdörgés, amely 1870 szeptember 19-ike óta ügyszólván sohasem szünetelt és két nap múlva aláírták a háromheti *fegyverszünetre* vonatkozó megállapodást, február 1-től számítva. A fegyverszünet alatt sürgősen össze kellett hivatni a nemzetgyűlést, amelynek az volt a feladata, hogy mindenekelőtt gondoskodjék elismert kormány alakításáról s azután döntsön a háború folytatásáról vagy a béke megkötéséről.

A fegyverszünet feltételei ezek voltak: a párizsi erődöket átadják a németeknek. Párizs fegyveres ereje, összesen 249.000 ember, leteszi a fegyvert és a németek foglya lesz a nemzetőrség és 12.000 főnyi sorakatonaság kivételével. Mindezzel szemben a fegyverszünet kiterjed az összes kerületekre a Doubs, Jura és Cote d'Or-vidéki kerületeken kívül, ahol a franciák még mindig kedvező fordulatokban reménykedtek, bár Bourbaki hadserege épp ez időtájt szorult ki Svájcba. Január 29-én német kézre kerültek az összes erődök s a német csapatok zeneszóval vonultak fel a várfalakra, ahonnan beláthattak a halálos nyugalomban gyötrődő, leigázott városóriás gyomrába.

A német császárság kikiáltása. — A békekötés. — A kommun.

Miközben Párizs helyzete egyre tarthatatlanabb lett, odakünn Versailles büszke kastélyában, a porosz király főhadiszállásán befejezték a német államférfiak a német egység kiépítésének hatalmas munkáját s a véres háború első nagy eredménye a német császárság felújítása lett.

A sedáni diadal óta előrelátható volt, hogy az északi és déli német államok bevált fegyverbarátsága csakhamar szorosabb politikai közösséget is fog maga után vonni. Baden és Bajorország már szeptember havában hajlandóknak nyilatkoztak arra, hogy belépnek az északnémet-szövetségbe, amelynek nevében a kancellári hivatal elnöke, *Delbrück* Adolf tárgyalást kezdett erre vonatkozólag Münchenben Bajorországgal és Württemberggel. A tárgyalásokat nemsokára Versaillesban folytatták. Október közepén együtt voltak már Versaillesban a délnémet államok képviselői és az északi szövetség meghatalmazottjai. November 15-én aláírta Bismarck a szövetségi szerződéseket Hessen-Darmstadt-tal és Badennel az északi szövetségi alkotmány alapján, egy héttel később Württemberggel és Bajorországgal. A szövetségi szerződéseket az északnémet birodalmi gyűlés nagy többséggel elfogadta, éppúgy, mint a déli államok országgyűlései is.

A német birodalom politikai egysége megvolt tehát újra s most már csak külső, népies szimbólumra, összekötő kapocsra volt szüksége: *a császári koronára*. Vilmos porosz király beérte azzal, hogy az első legyen a hasonlók között és nem kívánta a császári koronát. Egy izbe, mikor a trónörökös Versaillesban szóba hozta előtte a császári méltóságot, az agg uralkodó keményen leintette fiát: „Ehhez te nem értesz!”

Északnémet részről mások is aggodalmaskodtak a császári cím miatt, amely a középkor elhibázott császári politikájára emlékeztethetett. De a trónörökös nagyon jól tudta, mily fontos ez a szimbólum a nép számára, különösen a déli államokban s nem nyugodott, amíg Bismarckot meg nem nyerte a maga terve számára. Bismarck ösztökélésére ekkor II. Lajos bajor király a német fejedelmek nevében levelet intézett a porosz királyhoz és arra kérte a királyt, hogy fogadja el kezeikből császári koronát. December 18-án a birodalmi gyűlés elnöksége Simson elnök vezetése alatt ugyanezzel a kéréssel járult az uralkodó elé és Vilmos király végül engedett a nép és a fejedelmek együttes kívánságának. Az újévi üdvözlő beszédben a badeni nagyherceg emlékeztette a porosz királyt IV. Frigyes Vilmos szavára, hogy császári koronát csak a harcmezőn szabad szerezni. Most itt a kellő pillanat.

A *német császárság proklamálását* 1871 január 18-ára tűzték ki, a porosz királyság alakulásának emléknapijára. Vasárnap volt. Kora délután a versaillesi palota tükörtermében gyűltek össze a Párizs előtt táborozó hadtestek küldöttségei zászlóikkal s mintegy 600 tiszt. A hosszú terem déli falának középső pillérjénél oltárt emeltek. A belépő Vilmos királyt a legénység férfikara ünnepi korállal fogadta. A királyt félkör-

ben öveztek a jelenlevő német fejedelmek és hercegek, akik mögött a miniszterek, élükön a szövetségi kancellár, Bismarck gróf és a tábornokok foglaltak helyet.

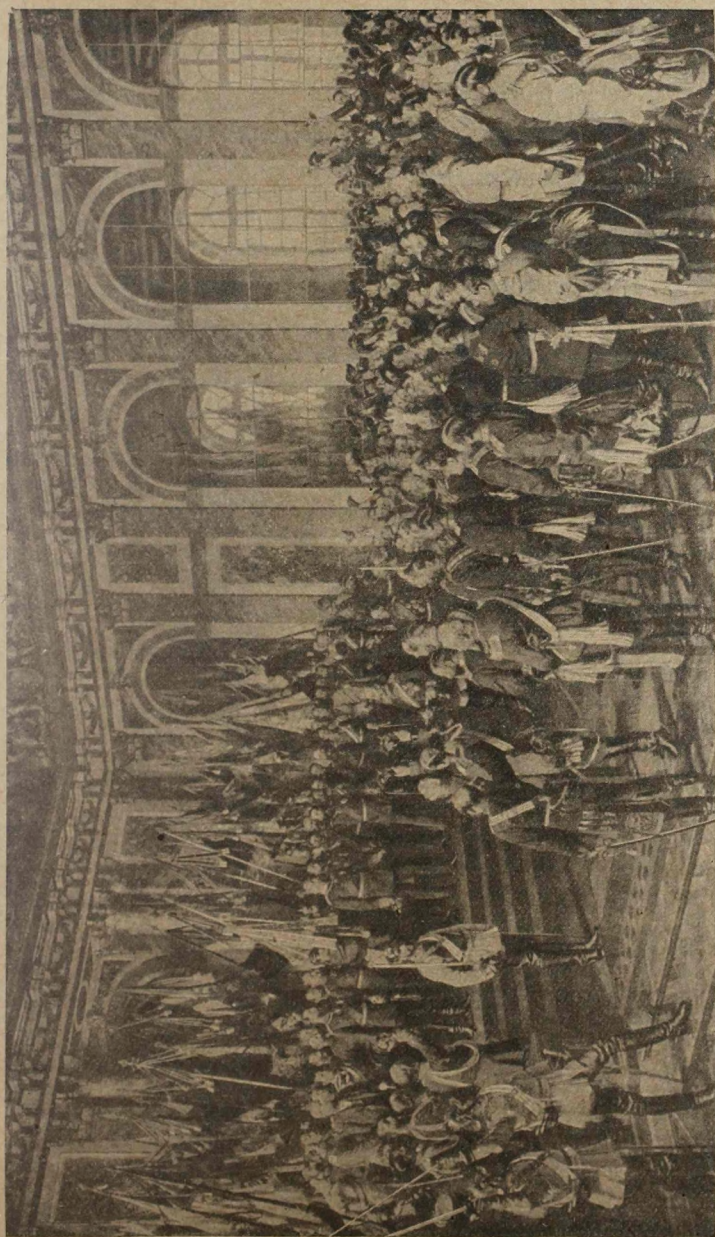
Miután Rogge helyőrségi plébános befejezte prédikációját és megáldotta a gyülekezetet, a király fellépett a jobbra lévő emelvényre és messze hangzó hangon felolvasta a német császárság följújtásáról szóló szerződéses okiratot. Majd meghagyta a kancellárnak, hogy olvassa fel a proklamációt, amelyet az új császár a német néphez intézett. Ez a proklamáció így hangzott:

„Mi, Vilmos, Isten kegyelméből Poroszország királya — miután a német fejedelmek és szabad városok egyöntetűen azt a felszólítást intézték hozzánk, hogy a német birodalom helyreállításával újítsuk meg és vegyük fel a több mint hatvan esztendő óta szünetelő német császári méltóságot s miután a német szövetség alkotmányában gondoskodás történt a megfelelő rendelkezésekről, ezennel kijelentjük, hogy mi a közös haza iránt tartozó kötelességünknek tekintettük, hogy az egyesült német fejedelmek és szabad városok fölszólításának eleget tegyünk és a német császári méltóságot elfogadjuk. Ennélfogva mi és utódaink Poroszország koronájához csatoltan viselni fogjuk ezentúl a császári címet úgy a magunk minden vonatkozásaiban, valamint a Német Birodalom ügyeiben és Istenben reménykedünk, hogy a német nemzetnek meg fog adatni, hogy a hazát a régi dicsőség jegyében áldásteljes jövőre felé vezéreljük. Elfogadjuk a császári méltóságot tudatában abbéli kötelességünknek, hogy igaz német hűséggel megvédelmezzük a birodalomnak és tagjainak jogait, megóvjuk a békét és megoltalmazzuk Németország függetlenségét népének egyesült erejére támaszkodva. Elfogadjuk abban a reményben, hogy a német népnek meg fog adatni, hogy kemény és áldozatokkal teljes harcainak jutalmát tartós békében és azon határokon belül élvezhesse, amelyek megszerzik Franciaország megújuló támadásai ellen az évszázadok óta nélkülözött biztosságot. Nekünk pedig és utódainknak a császári korona viselésében engedje meg az Isten, hogy mindenkor gyarapítói lehessünk a Német Birodalomnak, nem háborús hódításokkal, hanem a béke javaival és ajándékaival, a nemzeti jólét, szabadság és erkölcs terén.”

A ragyogó gyülekezet örömmujjongással hallgatta meg a proklamációt. A hadeni nagyherceg előlépett és így kiáltott fel:

„Éljen sokáig Vilmos német császár öfelsége!”

A gyülekezet háromszor ismételte zúgó éljenzéssel a kiáltást. S a császár a német himnusz hangjai között távozott a tükörteremből,

A német császárság proclamálása a versailles-i párlói ütköztérben.

Az ünneplés istentisztelet után Vilmos porosz király a Párizs előtt téborozó, diadalmas hadtestek küldöttségei előtt elfogadta a német császári koronát. Vilmos fölolvasta a német császárság felújításáról szóló okiratot, Bismarck pedig fölolvasta az új császár proclamációját a német nemzetnek.

amely tanuja volt a Hohenzollern-ház német császári méltósággal való felruházásának.

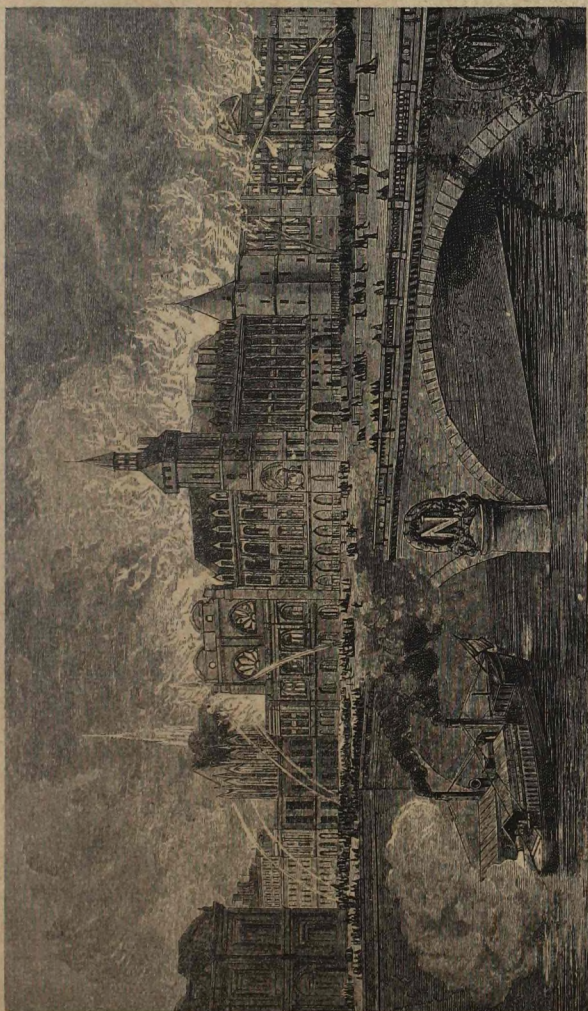
A fegyverszünet február 1-én kezdődött meg. Gambetta egy hét múlva lemondott diktátori hatalmáról. Rögtön megtartották a nemzet-

Thiers Adolf.

A júliusi forradalom óta egyike volt a legkiválóbb francia államférfiaknak. A németekkel való háború kitörésekor azon kevés francia politikus közé tartozott, akik a háború ellen voltak. A császárság bukása után a francia köztársaság elnöke lett s minden erejével azon volt, hogy az öt-milliárdos hadisarcot minél előbb kifizettesse hazájával, hogy így azt a német megszállástól megszabadítsa. Mint történetíró is nagy érdemeket szerzett magának.

gyűlési választásokat. A nemzetgyűlés a *bordeuxi* színházban ült össze s megválasztotta *Grévyt* elnökéül, *Thiers* Adolfot pedig „a végrehajtó hatalom fejévé” nevezte ki. Versaillesban megkezdődtek a tárgyalások az előzetes békéről és 1871 február 26-án aláírták az ideiglenes békeszerződést, amelynek értelmében Franciaország átengedi a német biro-

A párizsi kommuniszlák fölggyúlják az igazságügyi palotát.

Midőn a németek kivonultak Párizsból, a főváros vagyontalan tőnegei kommunista rémuralmat teremtettek ott, amely hetekig tar'ott. Mac Mahon tábornok hosszú után leverte a kommuniszlákat, mire ezek agyonlőtték a tuszokat, lerombolták a nemzeti emlékműveket s fölggyújtották a legnagyobb középületeket, közük az igazságügyi palotát is, amelyet a tűzoltóság már nem tudott megmenteni.

dalomnak Elzászt Belfort kivételével és Német-Lotharingiát Metz várával együtt, összesen 7710 négyszögkilométer területet másfél millió lakossal és ezenkívül 5 milliárd frank hadikárpótlást fizet. A német haderő a hadikárpótlás törlesztésének arányában vonul ki a francia földről s Párizsnak egy részét mindaddig megszállva tartják a németek, míg a nemzetgyűlés el nem fogadja a békefeltételeket.

Május 1-én 30.000 főnyi német gyalogság és lovasság 16 ágyúval bevonult Párizsba. A császár díszszemlét tartott fölöttük Longchamps mezején s azután a diadalíven keresztül, végig az elyséi mezőkön, bevonult a sereg a Concorde térre. A trónörökös a bádeni nagyherceggel végigkocsizott Párizs uccáin s Bismarck lóháton járta be a leigázott francia fővárost. A nemzetgyűlés már március 2-án elfogadta az ideiglenes békefeltételeket s a német csapatok már a következő napon ismét kivonultak Párizsból.

A német császár, miután aláírta az ideiglenes békeszerződést, Versaillesből Berlinbe utazott, hol megnyitotta az első német birodalmi gyűlést, amelynek tagjait általános, közvetlen szavazással választották meg.

A végleges békekötés tárgyalásait Brüsszelben folytatták, *Arnim* Harry gróf és *Baude* báró. De a tárgyalások elhúzódtak, mert a franciák enyhébb feltételek elérésre törekedtek.

A kormány létét különben március közepe óta rémes fölkelés fenyegette Párizsban.

„Három napig vitáztam a győztessel, hogy a párizsi nemzetörtségnek hagyja meg a fegyvert — mondotta Favre Gyula a versaillesi francia nemzetgyűlésben. És tette hozzá szegyenkezve — helytelenül cselekedtem.”

Ennek a kijelentésnek az volt a magyarázata, hogy a nemzetörség meghagyott fegyvereit és ágyúit arra használta fel, hogy a versaillesi köztársasági kormánynak ellenszegüljön s Párizsban március 18-án proklamálta a „kommün” uralmát.

Mihelyt a németek kivonultak Párizsból, százezernyi züllött existencia a „kommünt,” a városi csőceslék uralmát követelte. A kispolgárok maguk akarták ügyeiket intézni, a munkások pedig a jövő szocialista államáról álmodoztak. A lázadók hadserege a párizsi nemzetörség volt, amelyben 20.000-nél több rovottmultú ember szolgált. Kofákból és züllött nőkből külön sereget toboroztak a nemzetörség támogatására. Denunciáló irodákat rendeztek be, amelyeknek terrorja rögtön nyilvánvalóvá tette, hogyan értelmezi a néptömeg a szabadságot. A sorkatona-

sággal és a német hadifogságból hazakerült legénységgel Mac Mahon szállt hadba a kommünardok ellen s három hétig lövette a fővárost, amelynek keleti erődeiben ott táboroztak még a németek is, akik persze nem avatkoztak bele a rémes polgárháborúba.

Mikor a lázadók érezték, hogy nem sokáig bírják már az ostromot, dühükben oly borzalmas dolgokra vetemedtek, amelyekhez fogható nem akadt a világtörténelemben. A tüzszokat agyonlövették, a nemzeti emlékműveket lerombolták, a Tuileriákat, a városházát és Louvre egy részét elhamvasztották. Rémes borzalmak közepette május 21-étől május 28-áig tartó véres uccai harcok árán Mac Mahon csapatai végül elfoglalták a fővárost s tömeges főbelövetéssel és deportálással véget vetettek a csöcselék forradalmának. Utálattal és rémülettel látták a jobb érzésűek, hová vezet a proletárok uralma.

A versaillesi ideiglenes kormány a közvetlen veszedelem láttára maga siettette a béketárgyalások befejezését. Képviselői Favre és Ouertier, a majnai *Frankfurtban* találkoztak a Hattyú-fogadóban Bismarckkal és május 10-én aláírták a végleges békeszerződést. Németországnak a békekötés napján 569.000 embere állt még Franciaországban s odahaza 204.000 főnyi tartalékserege volt.

Teljes hadi állapotban kötötte meg tehát a békét Franciaországgal, minden diplomáciai beavatkozás nélkül.

A háború befejezése után Vilmos császár hercegi ranggal tüntette ki Bismarckot s 1871 június 16-án az összes német hadtestek kiküldött

C'EST MOI QUE JE SUIS ROI !...

Párizsi kommunistát ábrázoló karikatúra.

A gúnykép bulldogfejjel ábrázol egy kommunistát, a kép aláírása magyarul így hangzik: „Én vagyok a király.”

csapatai 7441 darab elfoglalt francia ágyú sorfala között ünnepélyes bevonulást tartottak Berlinbe, a birodalom fővárosába. Élükön a császár, a trónörökös, Frigyes Károly herceg, Bismarck, Moltke és Roon haladtak. Az elfoglalt zászlókat meghajtották III. Frigyes Vilmos király szobra előtt s százezernyi tömeg üdvözölte mámoros ujjongással a hazatért diadalmas hősokeket.

Magyarország története a kiegyezés óta.

A koronázás.

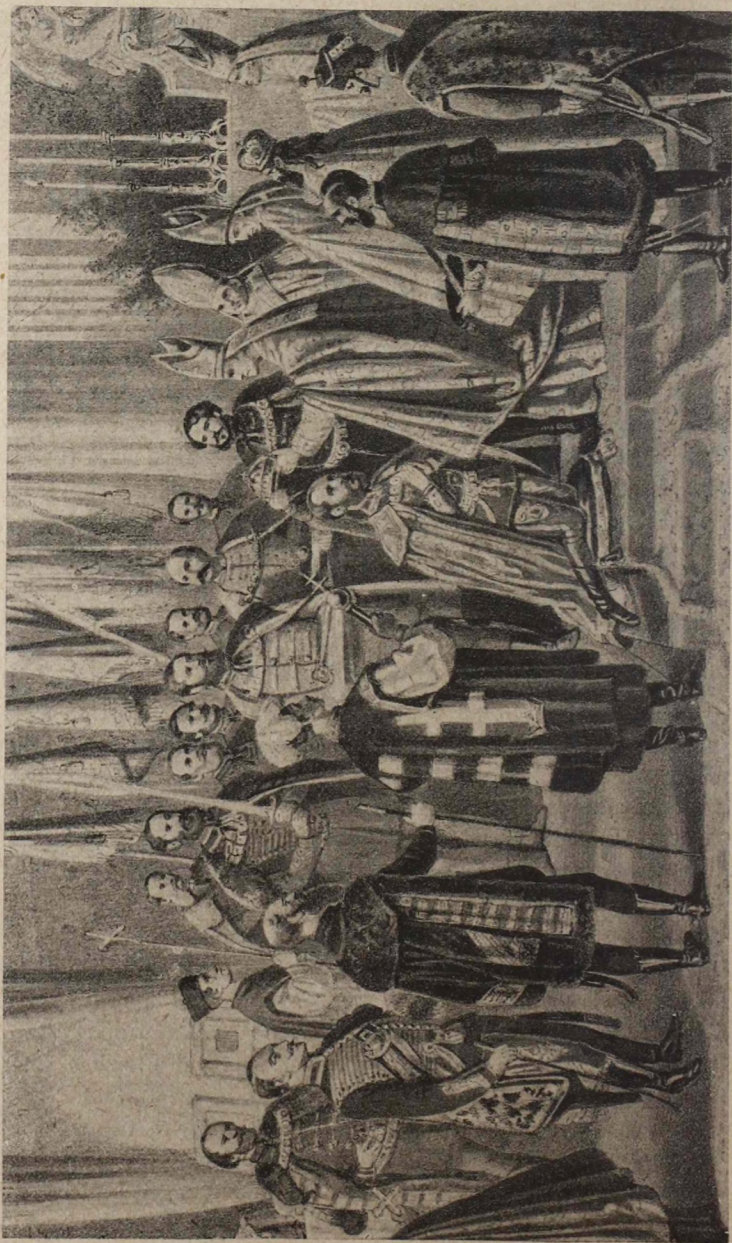
A kiegyezési tárgyalások befejezése után, a magyar király 1867 február 20-án nevezte ki Andrássy Gyula gróf elnöklete alatt az alkotmányos minisztériumot. Az új minisztérium tagjai Festeticz György gróf (király személye körüli miniszter), Wenckheim Béla báró (belügy), Lónyay Menyhért (pénzügy), Eötvös József báró (közoktatásügy), Horváth Boldizsár (igazságügy), Mikó Imre gróf (közlekedés) és Gorove István (ipar) lettek s mihelyt a koronázás 1867 június 8-án megtörtént, az új kormány hozzálátott az abszolutizmus folytán feltorlódott és elintézetlenül maradt ügyek rendezéséhez.

A király és a királyné megkoronázása országos ünnepek között ment végbe.

Kerek egymillió forintba került a koronázási szertartás, melyet fényes lakoma zárt be. A király és a királyné a nemzet iránt érzett rokonszenvüket kimutatták azzal is, hogy az országtól nekik ajándékozott 100.000 arany koronázási ajándékot az 1848—49-iki hadjáratban rokkanthá vált honvédeknek ajándékozták.

Nem vett részt a kiegyezés által keletkezett általános örömben a negyvennyolcas idők három olyan szereplője, akik közül mindegyiknek rendkívüli szerep jutott egy ideig az események intézésében. Ezek voltak: István főherceg, a nádor, Kossuth Lajos és V. Ferdinánd. Széchenyi, aki szintén fontos és nevezetes tényezője volt a negyvennyolc előtti küzdelmeknek s még az abszolutizmus alatt is hallatta bíráló szavát a Bach-rendszer ellen, már nem volt életben. Ellenben István nádor még élt akkor, mikor a königrgräzi vereség megtörtént s mikor az uralkodóház és a nemzet között a bizalom annyira megszilárdult, hogy az európai közvélemény is tisztában volt vele, hogy a kiegyezés már csak napok kérdése éppúgy, mint az alkotmányos éra beállása.

István nádor szintén tudomással bírt ezekről a mozgalmakról.

1. Ferenc József megkoronázása a budapesti Mátyás-templomban.

A hercegségszék és Andrássy Gyula gróf miniszterelnök az oltár előtt térdelő uralkodó fejére teszik a szent koronát.

I. Ferenc József a koronázás után az Eskü téren emelt tribünön az ország főméltóságaitól környezve látja a koronázási esküt.

Érdeklődése nem szűnt meg sohasem a nemzet iránt, de szigorú hallgatásra és teljes visszavonulásra volt kárhozthatva. S halála is éppen akkor következett be, mikor tizennyolc esztendei ellenséges viszony után a nemzet és az uralkodóház között a félreértések annyira eloszlottak, hogy mindkét fél nyíltan manifestálhatta az ünnepélyes kibékülést. Tragikus sors jutott István főherceg osztályrészeül.

Forradalomban ugyanis az objektív emberekre vár a legnagyobb tragédia. Mindenütt szenvedélyek lobognak, szilaj indulatok háborgásától ég a levegő, pártok pártokkal állanak szemközt. Ilyenkor valóban nagyon nehéz az objektív igazság fegyvereivel harcolni vagy azt az arany középutat eltalálni, mely mind a két harcoló táborot kielégíti. A törvényesség elveivel dolgozó és nemesen ideális gondolkodású Batthyány Lajos grófnak is ez okozta a tragédiáját és ennek lett áldozata Magyarország utolsó nádora, a rokonszenves tulajdonságokkal bíró, hazafiasan érző István főherceg is.

Magyar király lehetett volna, ha a nyegyvennyolcas események válságaiban bátorsága lett volna nyíltan oda állani a nemzet ügye mellé. Ezt azonban nem tette. Sírva említette Kossuthnak, hogy apja halálós ágyán fogadalmat tett az uralkodóház iránt való hűségre s ezt a fogadalmat a legkecsegtetőbb kilátások árán sem képes megszegni. Becsületes lélekre és nemes jellemre vall ez a nyilatkozat, csakhogy István főherceg Magyarország nádora is volt, a legfőbb állami méltóság viselője s ha törvényesnek ismerte el a nemzet magatartását az uralkodóház intrikáival szemben, anélkül, hogy a királyságra reflektált volna, ott kellett volna állania a nemzet mellett. Ez volt az egyik alternativa. A másik az lett volna, hogy még akkor, mikor távozása tisztázólag hatott volna az ügyekre, az uralkodó mellé áll és nyílt ellenségnek mutatja magát, ki előtt egyedül az uralkodóház érdeke szent, a többi mind mellékes.

A két lehetőség közül nem választotta azonban egyiket sem, hanem egy harmadikban keresett megoldást. Ez a harmadik olyan volt, hogy nem használt vele egyik félnek sem, éppen ezért egyik sem tekintette őt a maga emberének. A nemzet kizárta szívéből, az uralkodóház pedig, mivel az ő pártjára sem akart állani, elbocsátotta magától, úgyhogy nem maradt más hátra számára, mint a száműzetés.

Mihelyt nádori állásáról lemondott, rögtön a nassauai Schaumburgha vonult, hol felesége birtokán elfeledve, teljes magányban éldégt. Rudolf trónörökös születésekor 1857-ben ő is kegyelmet kapott, visszanyerte birtokait, de Magyarországra nem volt szabad többé

jönnie. A király ezt nem engedte meg neki. De ő maga sem jött volna. Csak halála után tért vissza Magyarországra, melyet tizennyolc év előtt elhagyott. A Szent Zsigmond-kápolnában, a nádori család ősi sírboltjában temették el 1867 február havában.

Deák Ferenc, a haza bölcse.

A kiegyezés után kezdett visszavonulni a politikai élettől. Nem vállalt miniszteri tárcát, de azért élete végéig nagy hatással volt a politikai életre. A kormányzó pártot Deák-pártnak nevezték, de a vezér Andrássy Gyula gróf lett.

Kossuth Lajos élete virágkorában volt, mikor a kiegyezés létrejött, de ő tudni sem akart annak elfogadásáról. Az ő politikai hitelve az volt, hogy Magyarország csak mint önálló állam, önálló nemzeti király vezetése alatt boldogulhat s éppen ezért turini magányában éber szemmel kísérte az itthoni események alakulását. S mihelyst a kiegye-

zés megtörtént, illetőleg mihelyst látta, hogy a többség a kiegyezés felé hajlik, felszólalt a közösügyes kiegyezés ellen s kijelentette, hogy magát a kiegyezési mű élő tagadásának kívánja tekinteni. Ebben az irányban nem is szűnt meg élete végső napjáig agitálni s Deák Ferencnek egyenesen a szemére vetette, hogy feladta a nemzet jogait.

Deák Ferenc a kiegyezési ünnepségek elől egészen visszahúzódott. Az ő műve és az ő érdeme volt szinte kizárólag, hogy a nemzet és az udvar a kölcsönös bizalom útjára lépett, de a sikerekből nem kívánt semmi részt magának. Maga sem tartotta a kiegyezést tökéletes alkotásnak, de úgy fogta fel, mint a körülmények és a szükség által a nemzetre parancsolt kényszerűséget.

Elfogadta és ajánlta a kiegyezést főképpen azért is, mert Magyarország akkori népességének alig fele lévén magyar, tartott tőle, hogy egy világháborúban vagy nagyobb hadjáratban a germán, román és szláv népek harcában a kis magyar sziget könnyen elmerülhet. Aztán úgy találta, hogy az adott helyzetben a nemzet érdekeinek a kiegyezés felel meg leginkább, mert az alkotmány rendezése folytán Magyarország pénzügyileg is sokkal kedvezőbb viszonyba jut Ausztriával, mint akár az abszolutizmus, akár a nyegyvennyolcadiki idők előtt volt, mivel pénzével — a közös jellegű kiadásokat leszámítva — ezután saját maga rendelkezhetik s azt felhasználhatja művelődési célokra.

Végül Deák Ferenc bízott abban, hogy megadatván a nemzet számára az önálló tevékenység lehetősége, a kiegyezés keretében évről-évre mindinkább meg fogja szerezni a teljes önállósághoz szükséges feltételeket s a maga javára mind nagyobb befolyást fog biztosítani a dualizmus keretében. A kiegyezés Deák vezéreszméjében nem mint befejezett politikai program van adva, hanem mint alap, mely a jövő fejlődés lehetőségeinek és sikereinek garanciája. Valóban nem rajta mult, hogy az utána következő politikusok és kormányok nem tudtak ennek az elvnek reális érvényt szerezni.

A nyegyvennyolcas időknek Deákon és Kossuthon kívül élt még a kiegyezés korában egy állásánál és helyzeténél fogva jelentékeny férfiú, a volt király, V. Ferdinánd. Hét évvel túlélte még a kiegyezést, de úgy a magyar, mint a birodalmi politika irányításában már rég megszűnt a legcsekélyebb befolyása is. Tényleges uralkodó korában is csak bábja és öntudatlan eszköze volt az udvari politikának s ha rajta mulik, bizonyára örömeztőbb elvonult volna valamelyik birtokára, hol kedve szerint való gyermeki szórakozások mellett élhette volna napjait.

Mikor a politikai események 1848-ban már azt a fordulatot vették,

hogy a magyarságnak az udvarral való harcot lehetetlen volt kikerülnie, unokaöccse, Ferenc József javára váratlanul lemondott a trónról s többé nem kívánt semmiféle szerepet vállalni a rá nézve végtelenül terhes, unalmas és fárasztó uralkodói hivatásból. Prága melletti kastélyába visszavonulva, közömbösen, gyermeki egykedvűséggel töltötte napjait és sem a königgratzi vereség, sem a hatvanhetedikie kiegyezés nem nagyon érdekelték. Örvendett, hogy neki nem kell e válságos küzdelmekben cselekednie és akár kudarc, akár siker mutatkozik e küzdelmek eredményében, reá semmi felelősség nem hárul. A negyvennyolcas idők elmúltával V. Ferdinánd már nem sokat számított a birodalmi politikában s mikor 1875-ben, 82 éves korában elhunyt, a lapok is gyorsan napirendre tértek halála fölött.

A kiegyezés tartalma.

Mikor az udvar és a nemzet között az egymásra való utaltság érzése tudatossá vált, megkezdődtek a kiegyezési szerződés felett való tárgyalások, melyeknek az volt a vezéreszméje, hogy egyrészt létrehozzák a királlyal a teljes kibékülést, másfelől biztosítják a nemzet önállóságát.

Hosszas és alapos tanácskozások előzték meg úgy magyar, mint osztrák részről a kiegyezési szerződést.

Röviden és futólagosan, éppen csak a legfontosabb mozzanataiban ismertetni fogjuk az 1867-iki kiegyezés törvényerőre emelkedett tartalmát.

Az I., II. és III. törvénycikk a király és a nemzet részéről egyaránt a mult eseményeknek a feledés fátyolával való borításáról, a királynak az alkotmányra tett esküjéről, a koronázásról, s a jövőndő trónöröklési rendnek törvényes megállapításáról szólnak. A IV. és V. törvénycikkekben meg van örökítve az a tény, hogy a nemzet a királynak és királynénak százezer darab aranyat ajánlott koronázási ajándékképpen, amelyet az uralkodó pár, hogy a nemzet iránt való bizalmát így is kifejezze, a negyvennyolcas honvédek segítségére ajándékozott.

A nádori méltóságról, illetőleg a nádori intézményről intézkedik a VII-ik törvénycikk, melynek különböző paragrafusai a nádornak királyi helytartói jogot adtak, hogy a király távollétében a végrehajtó hatalmat gyakorolhassa, de a nádor jogkörére vonatkozó korábbi intézkedéseket — érvényen kívül helyezte. Ezen törvénycikk még kimondotta, hogy a

A koronázási emlékpénzek kiszórása.

A koronázási menetnek egyik hagyományos jelene volt az, hogy a lovon ülő pénzügyminiszter arany és ezüstpénzt szórt a tömeg közé. A közönség nagy rivalgással szedte össze az elszórt pénzt s az útra kiterített szőnyeget is feldarabolta, hogy a szőnyegdarabkákat emlékül vihesse magával.

nádorválasztást mindaddig elhalasztja, míg a nádori méltóság hatásköre a felelős kormány elveivel megegyezőleg törvény által szabályozva lesz.

A VIII. törvénycikk értelmében Magyarországnak önálló felelős minisztériuma által való kormányzási joga biztosittatik s így önsorsának intézése saját kezébe visszaadatik. Ezen törvénycikk egyben utal arra is, hogy a királyi hatalom gyakorlása a törvények és az alkotmány korlátai közé szorítottatott s ezzel a felelőtlen és önkényes uralkodás lehetetlenné tétetett.

Fontos problémája volt a kiegyezésnek azon érdekviszonyok rendezése, melyek a magyar korona országai és az osztrák örökös tartományok között támadtak a kiegyezés következtében. Ilyen közös ügyek lettek a hadügy, pénzügy, és külügy. Ezek rendezésére és összehangzatos kezelésére alkották meg a XII. törvénycikket. A király ugyanis felhívta

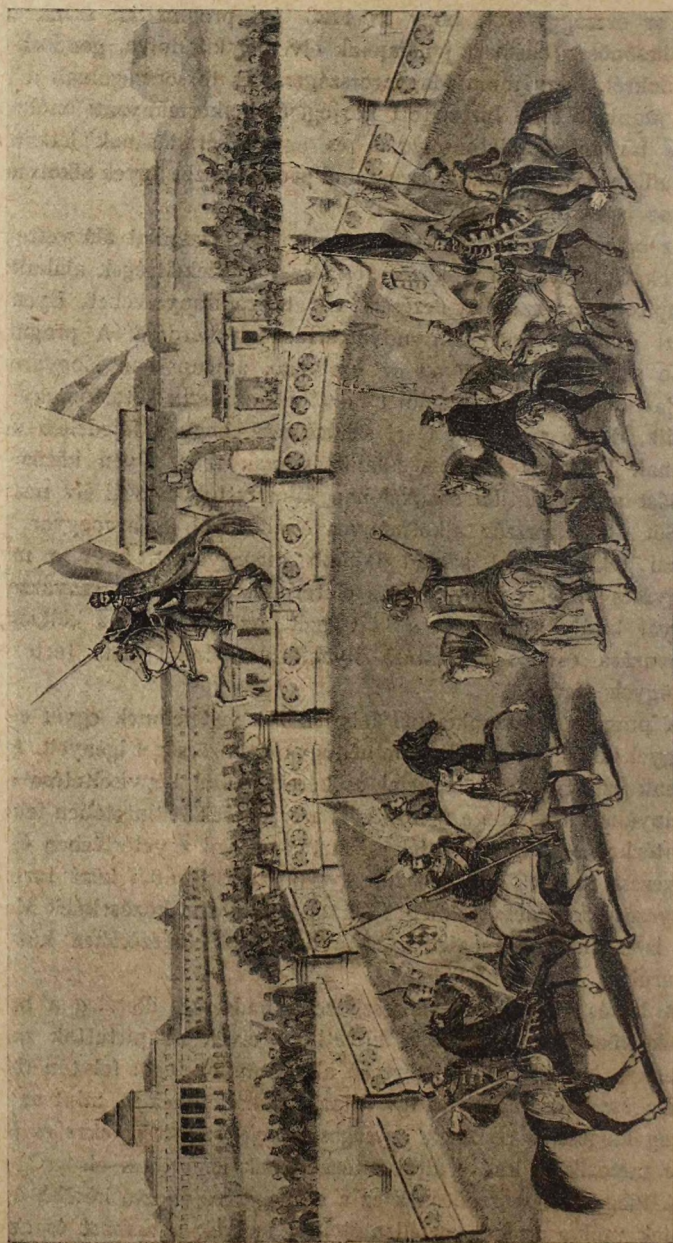
a magyar országgyűlést, hogy az 1723. évi pragmatika szankciónak, mint kölcsönösen elismert jogalapnak elveiből kiindulva, gondoskodjék oly módokról, hogy mind Magyarországnak és társországainak a pragmatika szankció által biztosított közjogi és belkormányzati önállósága, mind a birodalom biztonságának és együttmaradásának létfeltételei sértetlenül megóvassanak, egyszersmind pedig a közös ügyek alkotmányos rendezése is biztosíttassék.

Az országgyűlés részletesen és egyenként vizsgálat alá vette azon viszonyokat, melyekből a közös természetű érdekeltségek alakultak és megállapította az ezek rendezésére vonatkozó irányelveket. Ilyen volt mindjárt a közös fejedelem udvartartásának kérdése. A pragmatika szankció szerint közös ugyan az uralkodó, amennyiben Magyarország koronája is ugyanazon fejedelmet illeti, aki az osztrák tartományokban uralkodik, de még ez nem teszi szükségessé, hogy a fejedelem udvartartásának költségei közösen állapíttassanak meg. Ilyen közös megállapodást a pragmatika szankcióban kifejezett közösségi elv nem igényel. Sőt Magyarország alkotmányos önállásával és a magyar király fejedelmi tekintélyével sokkal inkább megegyezett, hogy a magyar országgyűlés a felelős minisztérium előterjesztésére, külön szavazza meg a magyar király udvartartása költségeit. Az udvartartás költségeinek megszavazása és kiszolgáltatása ilyenformán tehát nem tartozott a közös ügyek sorába.

A pragmatika szankcióból folyó közös védelemnek egyik eszköze a külügyek megfelelő kezelése, minél fogva ez közösséget igényelt. A birodalomnak ez alapon diplomáciai és kereskedelmi képviseltetése a külföld irányában, továbbá a nemzetközi szerződések tekintetében felmerülhetõ intézkedések, mindkét fél minisztériumával egyetértésben és azok beleegyezése mellett, a közös külügyminiszter teendői közé tartoztak. A kiegyezési szerződés értelmében tehát a külügyeket közöseknek Magyarország is elismerte s megfelelő arányban azok fedezéséhez kész volt hozzájárulni.

A közös védelem másik eszköze a hadsereg, illetőleg a hadügy, melynek közösségére nézve a következő elvek állapíttattak meg. A királynak a hadügy körébe tartozó alkotmányos jogai folytán mindaz, ami az egész hadseregnek és így a magyar haderőnek is, mint az összes hadsereg kiegészítő részének egységes *vezérletére, vezényletére és belsér-vezérlére* tartozik, a király által intézendőnek ismertetik el.

A kiegyezési szerződésnek ez a szövegezése okozta később évek és évtizedek múlva azokat az ellentéteket, melyek a nemzet és az ural-

A koronázási szertartások utolsó jelenete:

A király fölvégtat az ország összes városából emelt koronázási dombra s kardjával a világ négy tája felé vág annak jeléül, hogy az országot megvédelmezi a támadásokkal szemben, bárholman jöjjenek is azok.

ködő között felmerültek, midőn a nemzet az önálló magyar hadsereget és a hadseregben a nemzeti nyelv behozatalát követelte. Az előbb érintett felségjogokkal szemben a magyar haderő kiegészítésére, ujoncmegajánlási jogára, szolgálati idejére, valamint a katonaság elhelyezésére vonatkozó intézkedések a magyar kormányzat ügykörébe tartoztak. A hadügy költségei abban az arányban állapították meg, mely szerint Magyarország a közös költségekhez hozzájárult.

A királyi pár megérkezése a koronázási lakomára.

A főváros a koronázás alkalmával ünnepi lakomát rendezett a Vigadóban. A főnemeség élén Andrássy Gyula miniszterelnök fogadta a királyi párt.

A pénzügy szintén közös mindazon vonatkozásokban, melyek a közös jellegű intézmények fenntartására szükségesek. Azonban a közös pénzügyi intézmények fenntartására szükséges költségek közösen határoztattak meg a kvóta arányában.

A kiegyezési törvény intézkedik ezek után arra nézve, hogy a közös természetű intézmények fenntartásához milyen arányban kell Magyarországnak hozzájárulnia. Ez a hozzájárulás úgy történt, hogy a magyar országgyűlés, valamint a birodalmi gyűlésben képviselt tar-

tományok küldöttsége külön-külön küldöttségeket választott, melyek az illető minisztériumok hozzájárulásával részletes javaslatot dolgoztak ki a hozzájárulás arányára (kvóta) nézve.

A közös ügyek kezelésének biztosítása azonban megkövetelte, hogy azok sem az egyik, sem a másik állam külön kormányzata alá ne tartozzanak, hanem velük szemben az ügyek kezelésére nézve a teljes paritás, egyenjogúság uralkodjék.

A paritásból viszont az következett, hogy a két állam törvényhozása egy külön szervezetbe saját kebeléből meghatározott számú bizottságot küldött ki az országgyűlés mindkét házából. Ezek a kiküldöttek (delegátusok) alkották aztán a *delegáció* intézményét, mely a közös ügyek fölött tanácskozott.

A delegációs bizottságokat csak egy évre választották s létszámuk *hatvannál* nagyobb nem lehetett. Mindegyik delegáció külön választotta a maga elnökét, hivatalos személyzetét s maga állapította meg ügyrendjét.

A delegációs bizottságokat a király hívta össze minden évben arra a helyre, ahol abban az időben tartózkodott. A magyar törvényhozás azonban óhajtja, hogy az ülések felváltva Pesten és Bécsben tartassanak. A törvénycikk további paragrafusai részletesen előírták a delegációk ügykezelésére, tárgyalásaira és jogkörére vonatkozó összes irányelveket.

Az idézett törvénycikk szól még a pragmatika szankcióból nem folyó államadósságok, a közös hitelügy, a vám és kereskedelmi szövetség s a pénzrendszer rendezésének feltételeiről s amaz elvekről, melyek szerint e kérdések rendezhetők.

Nagyjában és legfőbb vonásaiban ilyennek mutatkozik az 1867-iki kiegyezés abban a szerződéses törvényben, mely az abszolutizmus után az uralkodó és a nemzet között létrejött, hogy az évtizedes bizalmatlanságot és feszültséget eloszlassa.

Az 1868-iki országgyűlés.

A kiegyezés folytán rendezés alá kerülő belügyi kérdéseknek megoldására volt hivatva az 1868-iki országgyűlés, mely a magyar államot érdeklő legfőbb kérdésekben is számos reformot alkotott. A polgári perrendtartás, az úrbéri viszonyok, Erdély uniója, Horvátországgal való megegyezés s egyéb kérdések rendezése ekkor jött létre. A koronázó országgyűlés ugyanis még 1868-ban is együtt maradt s a kiegyezés elintézésén kívül több nevezetes törvényt alkotott, melyekkel pótolta, kiegészítette és befejezte az 1848-iki törvényalkotást.

Ekkor vetette meg *Andrássy* Gyula gróf a magyar királyi honvédség alapját, melynek tisztikarába nagyrészt a negyvennyolcadiki honvédség tisztjeit vették át. A népoktatási törvény nem mehetett abban a tervezetben keresztül, ahogyan *Eötvös* József báró kontemplálta, úgyszintén a nemzetiségi kérdésről szóló törvényt sem lehetett végrehajtani.

A koronázási ajándék remekműű szekrénye.

A nemzet a koronázás alkalmával 100 ezer forintot ajándékozott a királyi párnak aranyban s ezt az összeget a királyi pár a negyvennyolcas rokkant honvédeknek adományozta.

mert tartani lehetett attól, hogy a magyar állam szupremációját a legnagyobb mértékben veszélyeztetni fogja. De azért mind a két reform törvényerőre emelkedett megfelelő módosítások mellett. A vallásügyekre nézve is kedvezőleg döntött az országgyűlés s midőn elismerte a különböző felekezetek vallási egyenjoguságát, egyben arról is intézkedett, hogy az abszolutizmus alatt felállított nemzetiségi püspökségek és érsekségek törvénybe iktattassanak.

Simor János bíboros, hercegprímás.

Ő koronázta meg I. Ferenc Józsefet. A népszerű főpap körülbelül 5 millió pengőt adományozott egyházi és jótékony célokra.

királynak teendő előleges bejelentés mellett, időszakonként egybehívandó egyházi gyülekezeteikben, kongresszusaikon önállóan kezeljék és igazgassák.

A zsidók, mint külön vallásfelekezet ügyében az 1848-iki törvényhozás nem intézkedett, azonban az alkotmány visszaállítása után az 1867: XVII. t.-c. intézkedett róluk a következőkben:

„Az ország izraelita lakosai a keresztény lakosokkal minden polgári és politikai jog gyakorlására egyaránt jogosítottoknak nyilváníttatnak, minden ezzel ellenkező törvény, szokás vagy rendelet ezennel megszünttetetik.”

A görög keleti vallású szerbek és románok vallási ügyét is az 1868-iki országgyűlés intézte el. A két hitfelekezet 1760-tól 1848-ig a karlócai szerb metropolita alatt állott, de 1848-ban Rajasics József karlócai érsek a patriarka, Saguna András nagy-szebeni püspök pedig az érseki címet vette fel s így szükségessé vált a két metropolitáságnak elválása. Ebből kifolyólag a két metropolita hívei, a király felügyeleti jogának fenntartása mellett jogosítva lettek arra, hogy egyházi, iskolai és ezekre vonatkozó alapítványi ügyeiket az ország törvényeinek korláta között, külön-külön és az illető metropoliták által a

Az 1868-iki országgyűlésnek, illetőleg törvénynek az eredményei még azok a megállapodások és intézkedések, melyek a pénzügyek rendezése, a közlekedési eszközök fejlesztése és az igazságügy tökéletesítése céljából tétettek.

Andrássy Gyula kormánya.

A magyar felelős minisztérium élére 1867 február havában nevezte ki a király Andrássy Gyula grófot, aki négy éven át viselte ezt a méltóságot.

Andrássy Gyula kormányzásának mély nyomai maradtak a magyar politikai életben. Rátermettebb, zseniálisabb és nagyobb-szabású államférfia a kiegyezéskorabeli magyarságnak nem volt nála. Rendkívüli érzéke volt a politikai események mérlegeléséhez s éles szeme a legnagyobb politikai zűrzavarokban is azonnal látta a lényegét. Széleskörű ismeretei, nagy tapasztalata, fölényes és előkelő lénye a legnagyobb válságokból is mindig könnyen kisegítették.

Amíg ő egyesítette kezében a kormányhatalmat, Magyarország tekintélye a birodalomban és a külföld előtt egyre növekedett. Sőt egyszer-másszor a külpolitikában is olyan nyomatékos hatású volt az ország szerepe, hogy az európai konstellációk alakulására is kihatott. Andrássyban a nagyszabású államférfi legkiválóbb kvalitásai egyesültek. A dolgok gyors felfogása, gyors és merész elhatározás, de rendkívüli judicium jellemezték szellemét. Az udvar előtt éppen olyan tekintélyt tudott tartani, mint a parlamentben, anélkül, hogy erre tervszerűen törekedett volna.

Parlamenti szereplését is a virtuozitás, a páratlan közvetlenség és elegancia jellemezték. Pedig a kiegyezés után ő is, kormánya is a balközép és a baloldal részéről meglehetősen kemény és szenvedélyes támadásoknak volt kitéve. A kiegyezés nagy alkotása ellen irányuló támadásokat azonban el tudta hárítani mindig. Tudott erélyes és szigorú is lenni, mikor a viszonyok erre kényszerítették s nem hátrált meg egyszer sem azon feladatok elől, melyek programjának végrehajtására szükségeseeknek mutatkoztak.

Pedig kezdetben a nemzetiségek és a szélsőbaloldaliak elszánt harcot vívtak kormánya ellen. A nemzetiségi izgatók Magyarország ellen kezdték újra lázítani a nemzetiségeket, sőt, mikor a határőrvidék polgárosítása a delegációban szóbecerült, az izgalom oly magas fokra hágott, hogy az ogulini ezred rakovikai százada fegyveres forrongásban

tört ki. Andrássy azonban erélyes kézzel egymásután féket vetett a különböző pontokon szervezett nemzetiségi mozgalmaknak.

Ámde még a nemzetiségnél is elkeseredettebb harcot folytatott

Andrássy Gyula gróf.

A kiegyezés egyik megteremtője volt s az alkotmányos korszak első miniszterelnöke lett, majd mint Ausztria-Magyarország külügyminisztere fejtett ki nagyarányú diplomáciai tevékenységet.

kormányára ellen az ellenzék s ennek is különösen az a része, mely érzelmileg nem annyira negyvennyolcas, mint inkább negyvenkilences alapon állott.

A koronázás után a szélső baloldal már megkezdte az izgatásokat s Madarász József olyan értelmű indítványt terjesztett elő a parlamentben, hogy a minisztérium mondjon le, az országgyűlést pedig

oszlássák fel. Sőt, mikor a kiegyezés már befejezetté vált és a koronázás is megtörtént, több ellenzéki szellemű vármegye semmit sem akart tudni a közös ügyekről.

Táplálták ezt a szellemet a Kossuth levelei is, melyek állandóan elítélték a kiegyezést s olybá tüntették fel a Deák alkotását, mint amellyel elárulta az országot. Különösen egyik levele keltett nagy izgalmat, melyben kimondotta a dinasztia összeférhetetlenségét Magyarország függetlenségével. Ez már — így vélte a kormány — nyílt lázítás volt a törvényes rend ellen s tagadása az egész kiegyezésnek, melyen sok évi csalódás és elnyomatás után a béke felépült.

Eötvös József báró közoktatásügyi miniszter.

Andrássy ekkor elkoboztatta a Magyar Ujságnak azt a számát, melyben Kossuth ezen levele megjelent s a felelős szerkesztőt, Böszörményi Lászlót perbe fogatta. Kossuth levelének ugyanis az a hatása volt, hogy Heves vármegye bizalmat szavazott Kossuthnak s ezt közgyűlési határozatba foglalta azzal a hozzáadással, hogy a bizalomnyilvánításról Kossuthot külön is értesíteni fogja. Andrássy elrendelte ekkor a közgyűlési határozat megsemmisítését s mikor a vármegye nem volt hajlandó a rendeletnek eleget tenni, királyi biztos kiküldésével szerzett érvényt rendeletének. S hogy az ellenzéki izgatásnak gátat vessen, pörbe fogatta Böszörményi Lászlót, kit a bíróság el is ítélte s aki betegsége következtében a börtönben halt meg, miután nem volt hajlandó kegyelmet elfogadni.

Az izgatás azonban nem szűnt meg ezután sem s a Kossuth-kultusz nevében szervezett mozgalomban a radikalizmus minden árnyalata felismerhető volt. A honvédegyletek és a demokrata-körök szervezésével, illetőleg a már korábbi szervezkedések folytatásával a legszélsőbb izgalom terjedt el az országban s már nemcsak a kiegyezés ellen irányultak ezek a mozgalmak, hanem a tulajdon ellen is s nem egy helyen olyan erős szocialisztikus színezettel léptek föl, hogy a kormányt erőyes közbe lépésre kényszerítették.

Ekkor támadtak az ál-Wesselényiek, ál-Petőfik s a Kossuth-kultusz jelmezében működő legkülönbözőbb kalandorok, kikről ki-

derült, hogy a legnotóriusabb szélhámosok voltak. Andrassy erélyes harcot indított ekkor ezen kétes elemek ellen, de a demokrata-körök szervezése további útjának is elejét vette azzal, hogy tömegesen felosztatta őket s elősegítette ellensúlyozásukra a Deák-körök alakulását.

Andrassy ellen azonban az ellenzéki pártok, miként már említettük, a parlamentben is folytatták a harcot, pedig már az első hónapokban közjogi és nemzeti szempontból elég szép sikerek fűződtek kormányzásához. Az udvar számára megvásároltatta ugyanis a gödöllői uradalmat, hogy a királyi családot az országban való tartózkodásra lekösse. A nemzeti zászlót a budai várpalotára ő vonatta fel először a császári lobogó mellé s az ő közbenjárásának volt eredménye az is, hogy az udvar alkalmazottai közé magyarokat nagyobb számmal vettek föl. A trónörökös környezetébe is az ő javaslatára jutottak magyar emberek.

Az osztrák katonai körökkel szemben is bátran védte a nemzeti álláspontot s midőn a delegációk első ülészakájában a hadügyminiszter helyettese, *Grivicsics* vezérőrnagy azt a felfogást hirdette, hogy tőle csak felvilágosításokat lehet kérni, mert utasításokat a hadügyre nézve a legfőbb hadurón kívül nem fogad el senkitől, Andrassy olyan erélyesen lépett fel, hogy kabinetkérdéssé tette a dolgot, ha *Grivicsics* megfelelő megtorlásban nem részesül. S nem telt bele negyvennyolc óra sem és az abszolutisztikus érzésű tábornok már nyugdíjban volt s utóda a magyar származású *Ghyczy* vezérkari őrnagy lett.

Andrassy Gyulának nevezetes alkotása volt a honvédségi intézmény, melyet úgy iparkodott szervezni, hogy idővel önálló seregtestté nőhesse ki magát.

Általában azonban Andrassy kormányának reformtevékenységét rendkívül akadályozta az a maradi szellem és az a merevség, mellyel nemcsak az ellenzék részéről, hanem a vármegyék, sőt a fővárosi polgárság részéről is találkozott. Mikor Andrassy a Sugár út, vagyis a mai Andrassy út eszméjét fölvetette, a főváros polgárai alig akar-

Festetics György gróf, király személye körüli miniszter.

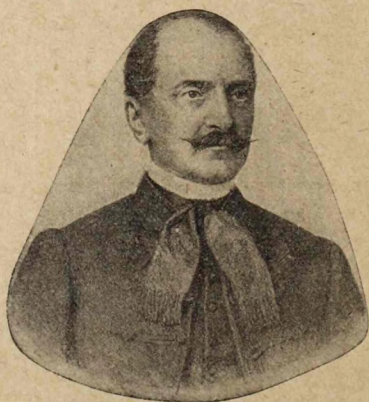
I. Ferenc József és családja a gödöllői királyi kastély kertjében. A király mögött áll Rudolf trónörökös.

ták megérteni, hogy miről van szó. A kormány számos reformja pedig nem jöhetett létre, mert a mesterségesen preparált közhangulat a reformok ellen fordult.

De mindezek ellenére Andrassy Gyula a válságos kezdet rendkívüli nehézségei közepette is erős és biztos kézzel vezette az ország hajóját a fejlődés útjára. Magyarországnak nemcsak a birodalomban, hanem a külpolitikában is jelentékeny, sőt döntő súlya volt az ő vezetése alatt és a kiegyezés nagy művét, a Deák Ferenc alkotását sem fenyegette kormánya alatt olyan veszedelem, melyet tapintattal vagy amikor szükség volt reá, eréllyel elhárítani nem tudott volna.

Andrassy Gyulának 4 évi kormányzása mindenképpen maradandó,

sőt amennyiben magánszemélyét illeti, kedves emlékeket hagyott maga után. Mert Andrassy Gyula gróf érdekes és zseniális ember volt, mint parlamenti szónok is. Ő nem ahhoz az iskolához tartozott, mely előszeretettel szavalta a hangzatos frázisokat, sőt egész egyénisége merő ellentéte volt a bombasztikumokkal dolgozó parlamenti típusnak. A szónak abban az értelmében, mely patetikus külsőségekhez köti a szónoki művészetet, ő nem volt szónok. Ellenben beszédei mégis tele voltak csillogással, elmésséggel, fordulatokkal, a formák bájával és az előadás eleganciájával.

Mikó Imre gróf közlekedésügyi miniszter.

Beszédeinek legnagyobb részét rögtönözve mondotta s nem egyszer megtörtént, hogy egy-egy élccel vagy csipős megjegyzéssel egészen leszerelte ellenfeleit. Egy alkalommal, midőn beszédét állandó közbeszólásokkal zavarták az ellenzéki padokról, hirtelen kedélyes térre vezette át a vitát és így szólt:

„Talán nem tetszik, amit mondok? Szavazzanak akkor ellene!”

Közbeszólottak:

„Meg is tesszük!”

Andrassy replikázott:

„Helyes! Próbálják meg.”

Ekkor már az ellenzék is kedélyes hangokat pendített meg:

„De nincs elég szavazatunk.”

Andrássy ekkor részvétet színlelő pózzal felelt :

„Őszintén mondom, szívesen segítenék a bajon. Mi itt — és ekkor a jobboldalra mutatott — elég sokan vagyunk s ha csupán rajtam állana, hogy önöket leköttelezzem vele, szívesen adnék néhány szavazatot ajándékba. Utóvégre nem is ártana már egy kis krízis.”

Viharos derűtség követte szavait s csakhamar lecsillapult a baloldali pártok háborgása.

Más alkalommal, mikor a függetlenségi párt erősen támadta a negyvennyolcas elvek nevében a kormányt, Andrássy váratlan fordulattal akképpen felelt, hogy odakiáltott a kuruc érzésű Madarász Jó zsef felé :

„Protestálok az önök címe ellen. A 48-asok mi vagyunk.”

Érdekes módon szerelte le azokat a mozgalmakat is, melyeket például a honvédségélyezési ügyben a balközép és szélső baloldal folytatott a kormány ellen. Tisza Kálmán ugyanis már 1868-ban indítványozta, hogy a 48-as honvéd rokkantak vagy özvegyeik és árváik a közadóból hivatalosan segélyeztessenek.

Az indítvány kétségtelenül nemcsak jogos, hanem indokolt is volt, csakhogy taktikai szempontból meglehetősen kényes volt a kormányra nézve s Tisza Kálmán is azért forszírozta, hogy a nemzetiségekkel szemben a kormány állását megnehezítse. Mert ha a honvéd rokkantak és hozzátartozóik állami segítségben részesülnek, a nemzetiségek előállhattak volna nyomban azzal, hogy az ő rokkantjaik is, akik a magyarság ellen harcoltak, kapjanak segélyt.

Közvetlenül a kiegyezés után nem volt politikus gondolat a nemzetiségeket azzal izgatni, hogy adófizetésre kényszeríttessenek a honvédek nyugdíjaira, kikkel szemben, mint ellenség küzdöttek. A politikai eszélyesség a kormány szempontjából legalább azt javasolta, hogy ez a javaslat későbbre, kedvezőbb időkre halasztassék, mert az ellenzék követelésének nyomban az a hatása lett, hogy Miletics szerb képviselő szintén indítványt terjesztett elő, hogy annak értelmében a szabadságharcban Magyarország ellen és a császári udvar érdekében küzdő nemzetiségi felkelők szintén állami nyugdíjat kapjanak. A kormány ilyenformán kénytelen volt elvetni a javaslatot, de Andrássy Gyula zsenialitása megtalálta a módját annak, hogy a terv mégis valóra váljék.

Kijelentette ugyanis, hogy elvileg mindenképpen hozzájárul az ellenzék követeléséhez s helyesnek és méltányosnak tartja azt, ámde politikai okok miatt nem tartja egyelőre megvalósíthatónak. Mint magyar ember és mint magánember azonban annál szívesebben pár-

tolja a mozgalmat s hogy annak sikere legyen, ő maga jár elől jó példával s a honvédalapra szükséges összeg megteremtését tízezer forinttal hajlandó elősegíteni. S nyomban aláírta az ívet, melyet csakhamar a képviselők között is köröztek, úgyhogy Tisza Kálmán is kénytelen volt ötszáz forintot aláírni. Igaz ugyan, hogy ezután többé nem is állott elő indítványával.

Érdekesen védte meg álláspontját az ellenzékkel szemben akkor is, midőn a kormányelnöki szolgálati pótlék törlésének indítványáról volt szó, mely abban az időben 36.000 forintot tett ki. Andrássy meg-

említette, hogy 1848-ban a kormányelnök rendelkezésére 48.000 forint szolgálati pótlék volt bocsátva.

Andrássy aztán így folytatta:

„Gazdag ember vagyok, bár nem mérközhetem Rothschilddal. Saját személyemre, nemcsak ezen összegről, hanem egész fizetésemről szívesen lemondanék. Így tettem azzal a 12.000 forinttal is, mely engem, mint honvédelmi minisztert, ez állásom után külön megilletne. De az előírányzott miniszterelnöki fizetéshez ragaszkodnom kell, mert tudom, a haza egyik fiától sem fogadhatja el, hogy ügyeinek legfőbb vezetője ingyen szolgáljon s mert lehetővé

Gorove István iparügyi miniszter.

akarom tenni méltó javadalmazás által, hogy erre a polcra a haza minden tehetséges fia eljuthasson s e hivatás betöltésében szegénysége ne legyen akadály.”

Andrássy személyéhez és államférfiúi eszélyességéhez fűződik miniszterelnökségének vége felé egy olyan esemény, mely mindennél ékebben hirdeti az ő politikai és diplomata kiválóságát. Az 1870. német-francia hádjárat kitörésekor rendkívüli fontosságú kérdés volt, hogy ebben a villongásban az osztrák-magyar birodalom minő szerepet fog játszani.

Veszedelemben forgott az egész kiegyezés s a magyar állam nehezen megszilárdított önállósága, mihelyt valami kalandos vagy az ország érdekének nem mindenben megfelelő állásfoglalás történik. Ausztriában és az udvar körében igen intenzív harci hajlam mutatkozott és az udvari

párt azon a nézeten volt, hogy elérkezett az idő a königgrátzi vereség megboszulására.

De nemcsak Ausztriában, hanem Magyarországon is nagy szimpátia nyilatkozott meg a franciák mellett s fokozta ezt a szimpátiát az a körülmény is, hogy a Poroszország elleni politikával a nemzet megboszulhatta volna némileg Oroszország ellen magát a negyvenkilencediki beavatkozásért, miután Oroszország szövetségese volt Poroszországnak.

Kiszámíthatatlan bonyodalmakba és válságba dönthette volna az országot minden elhamarkodott lépés, de szerencsére Andrassy Gyula éles szemmel átlátta a helyzetet s egész befolyását latba vetette, hogy a monarchia semlegességét biztosítsa. Az 1870 július 18-i nagy koronatanács végre szótöbbséggel a semlegesség mellett döntött s két nap múlva Beust külügyminiszter már közölte a nagyhatalmakkal, hogy Ausztria-Magyarország a német-francia hadjáratlalt szemben semleges magatartást óhajlt elfoglalni.

Horváth Boldizsár igazságügyminiszter.

A bécsi hadipárt a koronatanács döntése ellenére mindent elkövetett mégis, hogy a háborús beavatkozást provokálja, csak hogy Andrassy határozott állásfoglalása ekkor is megghiúsított minden háborús kísérletet, úgyhogy egyenesen Andrassy politikájának volt eredménye, hogy Európa egy óriási világháború veszedelmeitől megmenekült. Nemcsak itthon és Bécsben, hanem a porosz udvarnál is tudták, hogy a monarchia semlegességét Andrassy határozott politikája eredményezte, úgyhogy 1871 nyarán, mikor Vilmos császár Gasteinban időzött, kifejezte azt az óhaját, hogy Andrassy Gyula grófot szeretné megismerni.

Ez a tüntető érdeklődés, valamint a porosz udvarnak és Bismarcknak Andrassyval szemben nyilvánított szimpátiája világosan jelezték, hogy a Beust által képviselt harcias külügyi politika megbukott s Andrassy az a férfiú, ki a külügyek vezetésére jelölve van.

Beust bukása a semlegesség kimondásakor hallgatagon már meg volt pecsételve, de siettetle még inkább bukását a cseh kérdésben tanusított szereplése, midőn a cseheknek megígérte, hogy alkotmányos

különállást biztosít számukra, ha a birodalmi tanácsba belépnek. A császári diploma már készen is volt, mely Csehország külön közjogi önállását biztosítja, midőn az uralkodó elhatározta, hogy a végleges döntés előtt Andrássy tanácsához folyamodik.

Andrássy kijelentette ekkor, hogy közjogi állásánál fogva illetéketlennek tartja magát a speciálisan osztrák jellegű ügybe beleszólni, ámde, ha mint magánembert kérdezik, nyíltan közölheti véleményét. És ekkor azt ajánlotta az uralkodónak, hogy a cseh diploma ne adassék ki, mert Magyarország azt úgy sem fogja tiltakozás nélkül hagyni, miután ellenkezik a dualizmus érdekeivel. Beust külügyminiszter ekkor bukott meg válójában s pár nap múlva már kénytelen is volt beadni lemondását, hogy Andrássy lépjen helyébe, kit 1871 november havában nevezett ki a király külügyminiszteré.

A második minisztérium.

A Deák-párt, mely egyben a kormánypártot is jelentette, a kiegyezés után, dicsőségének tetőpontjára jutott Andrássy kormányelnöksége alatt. Pedig a balközép, a szélsőbal, sőt még a konzervatív csoport is nem egyszer próbálta erejét meggyöngíteni, ámde a támadások erőtlenségnek bizonyultak. Deák Ferencnek, Andrássy Gyulának és a Deák-párt legkiválóbb politikusainak tekintélye minden mesterkedés ellen szilárdan védte a pártot.

Ámde éppen akkor, midőn Andrássy elhagyta helyét, hogy a miniszterelnökséget Lónyay Menyhértnek átadja, már kezdtek mutatkozni a gyöngülés jelei. Deák ekkor még nem vonult vissza a politikától, de kedvét szegték már a pártoskodások. Kemény Zsigmond báró beteg és visszavonulva élt, Eötvös József báró pedig, a Deák-párt egyik legtalentumosabb és legideálisabb politikusa, 1871 február 2-án már elköltözött az élők sorából.

Az ellenzéken Nyáry Pál öngyilkossága keltett nagy izgalmat. Nyáry Pál a negyvennyolcas mozgalmakban is nagy szerepet játszott s a kiegyezés előtti, valamint utáni politikában is megtartotta vezető szerepét. Büskomorsága és életuntsága azonban megtörték életkedvét s 1871 április 21-én a Dunaparton lévő Stein-ház negyedik emeletéről levetette magát és azonnal szörnyet halt.

A minisztériumban eközben Eötvös halála, majd a Horváth Boldizsár, Gorove, Wenckheim és Mikó távozása folytán több változás

történt. Helyöket Pauler Tivadar (közoktatás), Bittó István (igazságügy), Tóth Vilmos (belügy) és Tisza Lajos (közlekedés) foglalták el. Mikor Andrassy utóda jött szóba, az udvar is, a Deák-párt is Lónyay Menyhértet, az akkori közös pénzügyminisztert találta legméltóbbnak a miniszterelnöki állás betöltésére.

Lónyay Menyhért ösrégi, előkelő nemes családból származott. Kiváló képességei folytán már korán feltűnt a politikában s a kiegyezés után magyar pénzügyminiszteri, majd a közös pénzügyminiszteri méltóságot nyerte el. Az ő feladata volt most a Deák-pártot újjáteremteni s az ország egész pénzügyi, kulturális és társadalmi rendjét megalapozni.

Ezt a munkát Lónyay csak úgy vihette keresztül, ha erős és egységes párt áll a háta mögött. Hogy ezt elérhesse, csakhamar elrendelte az új választások kiírását s ez az új választás meglehetősen ritkítást végzett az ellenzék soraiban. Csakhogy ezzel még inkább felszabadította az ellenzék dühét mely kímélet és irgalom nélkül támadta politikáját.

Lónyay kiváló pénzügyi kapacitás volt s most az a hivatás várt reá, hogy az államháztartás megrendült egyensúlyát helyreállítsa. A másik feladata az volt, hogy a reformok segítségével az ország fejlődését megszilárdítsa.

A magyar politikában a kiegyezés óta főképpen három párt volt. A Deák-párt, a balközép és a szélsőbal. Volt ugyan egy konzervatív csoport is, de ez nagyobb jelentőségre nem birt emelkedni. A kormánypártnak a balközép, mely Tisza Kálmán vezetése alatt állott, volt a legjelentékenyebb riválisa, azonban a szélső baloldal volt a legádázabb és leghevesebb obstruálója.

Mikor Lónyay az új választás által az ellenzéket leverte a parlamentbe bejutó ellenzék a legádázabb támadásokat intézte ellene. A választási törvényjavaslat, majd a parlamenti ciklusnak három évről ötre való felemelése ügyében beterjesztett törvényjavaslat aztán meg-

Tisza Lajos gróf.

Tisza Kálmán öccse volt s tekintélyes Deákparti politikus. Andrassy minisztériumában három évig működött, mint közlekedési miniszter. A szegedi árvíz alkalmával mint kormánybiztos szerzett érdemeket. A király grófi rangra emelte.

Lónyay Menyhért gróf

Kiváló pénzügyi szakember volt, az Andrássy-kabinetben pénzügyminiszter, majd Andrássy-nak külügyminiszterré való kinevezése után miniszterelnök lett.

volt kivétel maga Lónyay sem, akiről az egykorú kritikák felemlítik, hogy kormányzása alatt hatalmas vagyont gyűjtött. A Lónyay alatt tovább virágzó korrupció magában elég ok lett volna arra, hogy felidézzé a legszélsebb harcot. Most azonban nemcsak az a tény, hogy a visszaélések rendkívüli méreteket öltöttek, hogy ekkor kezdődtek az úgynevezett családi vasútak, a nagyszabású kijárások s az állam sokféle károsítása, hanem az a másik tény, hogy kezdett jelentkezni, lappangva bár, a pártok egyesítésének gondolata, mindez siettetette Lónyay bukását. Közvetlen oka bukásának azonban mégis a korrupció és az ez ellen hadba szálló ellenzéki támadások voltak. Mikor az obstrukció megindult a parlamentben, félig már meg is volt pecsételve Lónyay sorsa. Mikor aztán Csernátony Lajos, nyílt ülésben felszólalt s azt mondotta, hogy nem illő dolog a miniszterelnöknek gazdagodni akkor, mikor az ország szegényedik, a bukást nem lehetett elhárítani. Csernátony ugyan magyarázni próbálta később szavait, hogy nem úgy értette, ahogyan felfogták s más eféle enyhítéseket iparkodott tenni, csakhogy mindezzel nem sokat változtatott a tényeken. Lónyay 1872 december 2-án beadta lemondását s elvbarátaival megalakítva az úgynevezett vacsorapártot s várta az alkalmat, hogy kedvezőbb körülmények között visszajusson a hatalom birtokába. Ez azonban már nem következett be számára.

adta az ellenzéknek az okot arra, hogy a kormány ellen a legvégsőig menő harcot kezdje meg. A választások után kezdődött meg igazában a harc, melynek eredménye, az *első obstrukció*, lehetetlenné tette Lónyay számára a nyugodt és zavartalan kormányzást.

Igaz, hogy az ellenzék támadásának meg volt a maga erkölcsi indoka. Lónyay alatt ugyanis a kiegyezés óta eléggé felburjánzott korrupció a legnagyobb mértéket öltötte. A képviselői állást a kormánypárt tagjai mindenféle előnyökre iparkodtak kihasználni s ebben a törekvésben nem

Kormányváltások a fuzióig.

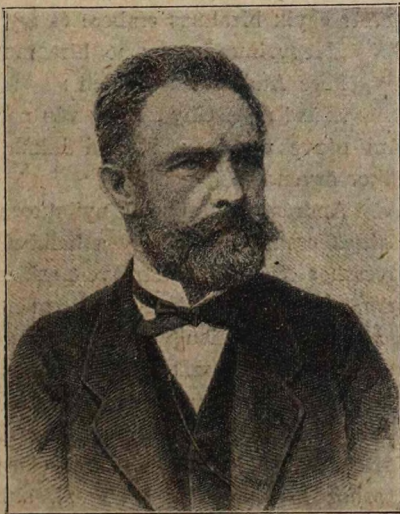
Lónyay utóda Szlávy József volt kereskedelmi miniszter és volt szabadságharcos lett, aki hazafias elveiért az abszolutizmus alatt Olmützben börtönbüntetést is szenvedett. Nehezen engedett a rábeszelésnek, míg végre elvállalta a miniszterelnökséget, de a már nagyranőtt pénzügyi válságot ő sem tudta elhárítani.

Szlávy József ideális jellem, szeplőtelen hazafi és értékes politikus volt, ki egész kabinetjével együtt távoltartotta magát a korrupciótól, csakhogy a korábbi visszaélések folytán keletkezett bajok és zavarok átnyúltak az ő kormányzása idejébe is s ezek ellen, bármennyire megvolt benne a nemes szándék a purifikálásra, semmit sem tehetett. Szlávy ugyanis átörökölte a Lónyay-kabinettől a keleti vasutat és ennek egész korrumpált rendszerét, ami nemsokára a bukását is, illetőleg a lemondását okozta.

Ezen kornak egyik szereplője és politikai tényezője, erről az időszakról írván, a következőt jegyezte fel a visszaélések jellemzésére:

„Ezen korszakra esik a „gründungok” korszaka. Bécsben merészebbnél-merészebb vállalkozásokra lehetett pénzt kapni. Mindennap keletkeztek újabbnál-újabb társaságok, nagy építő társulatok. Fürdők és elővárosok építésére külön társulat keletkezett. S ezen alapítási vállalatok élére híres nagyúri embereket, nevezetes, befolyásos képviselőket, volt minisztereket kerestek és találtak. A vasútalapítások mindennaposak voltak. Az előbbieket a hiszékeny nagyközönség rovására, az utóbbiak az állam rovására alapítottak.”

Ekkor történt, hogy a várad—brassói vasút építését

Szlávy József

Résztvett a szabadságharcban s emiatt két évig börtönben színlődött. Mint a Deák-korszak egyik legjelesebb politikusa, kereskedelmi miniszter, miniszterelnök, közös pénzügyminiszter, majd koronaőr és főrendiházi elnök lett.

5%-os állami kamatbiztosíték mellett egy Waring nevű angol vállalta el 1,200.000 forint bánatpénz letétele mellett. Ő azonban a részvények kibocsátása után az engedélyt jó áron eladta másnak s a vállalatot cserben hagyván ő maga megszökött. Ezek miatt a Szlávy-kabinetnek is buknia kellett s bár Szlávy erőyes kézzel akart a korrupción lecsapni, a külföldi szédelgők ellen semmit sem tehetett, mert azok kellő időben megszöktek. Szlávy március havában le is mondott s az övét Bittó István kabinetje váltotta fel.

Ezek a válságok sokat ártottak a Deák-pártnak, melyet heterogén elemei folytán és a pártban elharapózott korrupció miatt életképes, erőteljes szervezetnek alig lehetet már tekinteni. Mikor Szlávy József lemondott, jó ideig küzdött a párt vezér nélkül, míg végre Bittó István kormányt vállalt, miután sikerült neki a puritán jellemű Ghyczy Kálmánt, a balközépnek Tisza Kálmán mellett egyik vezető férfiát a pénzügyi tárcára megnyernie.

Hogy a Deák-párt viszonyai milyen válságosak voltak ekkor, érdekesen jellemzi a következő epizód. Mikor hire ment, hogy Ghyczy hajlandó a Deák-párt felé gravitálni, Andrassy Gyula grófhhoz örömmel sietett egyik bizalmas embere és így szólott hozzá:

„Kegyelmes uram, jó hírt mondok, Ghyczy nagyon közeledik.”

Mire Andrassy így felelt:

„Süsd meg, Ghyczy egy vén pečovics, eggyel több vagy kevesebb, rám nézve mindegy. Mondd inkább, hogy Tisza Kálmán közeledik, akkor örvendeni fogok.”

Andrassynak ebben a nyilatkozatában is felcsillant a pártok egyesítésének eszméje, csak hogy a balközép és a Deák-párt fuziójának létrejövéséhez előbb átmenetre volt szükség s ezt csinálta meg Ghyczy Kálmán, aki kilépett mintegy 30 emberével a balközépből s megalapítván a *középpártot*, pénzügyi tárcát vállalt Bittó István kabinetjében.

Ghyczy klasszikus példaképe volt az ideális becsületességű politikusnak és magasán kiemelkedő példája a régi antik jellemnek, mely a politikában az elveknek és a magasabb morálnak hódol. Egyenes utat vágott magának s azon haladt előre, ameddig képes volt. Epaminondászhoz hasonlították kortársai, aki még tréfából sem hazudott. De Ghyczy ennél is tovább ment, ő még politikai opportunizmusból sem ejtett ki a száján valótlanságokat.

Ghyczy régi nemesi családból származott s az 1849-iki országgyűlésen már az ellenzék sorában küzdött. A negyvennyolcas minisztériumban igazságügyi államtitkárságot viselt, politikai pályája valójá-

ban azonban az 1861-iki országgyűléssel kezdődik, melynek elnöke volt. Tisza Kálmánnal megalapítván a balközép pártot, 1873-ig vele működött, mikor engedve a több oldalról jövő rábeszélésnek, elvállalta a pénzügyi tárcát, bár semmi kedve nem volt hozzá.

Ghyczy pénzügyi politikájának az volt a principiuma, hogy radikális beavatkozás nélkül az állami terhek rendezését nem lehet remélni. Az ő radikalizmusa abban a felfogásban fejeződött ki, hogy az egyenes adókat föl kell emelni, emellett a passzívák csökkentésére új adónemeket, nevezetesen a luxusadókat kell behozni, melyek a szegényebb néposztályokat ne terheljék. De már 1875-ben visszalépett a miniszteri tárcától s neki köszönhető, hogy utódai valamivel már tisztázottabb helyzetet találtak a pénzügyek terén.

A hajdani országgyűlések kiválóságainak eszményies erkölcsi felfogása és rendíthetetlen puritánizmusa nyilvánul meg abban a beszédében, amelyet akkor mondott, mikor megvált a miniszterségtől s amelyben megokolta, hogy miért vállalta ezt a miniszteri tárcát. Nagy lelkekből fakad csak az őszinteség ekkora közvetlensége és a kötelességeknek ilyen nemes felfogása.

„Tudtam én jól — mondta — hogy fiatal erők, melyek előtt jövő nyílik, hogy férfiak, kik egészségüket óvják, férfiak, kiknek család-

Billó István.

Az utolsó Deák-párti minisztérium miniszterelnöke volt. A szabadságharcban képviselő volt s a fegyverletétel után külföldre menekült. A kiegyezés után ismét képviselővé választották s az Andrássy-kabinetben igazságügyminiszter lett, majd házelnök. Bukása után az ellenzékhez csatlakozott s hevesen támadta Tisza Kálmán politikáját.

jukra kell tekinteni, nem akarhatnak olyan állásra (pénzügyminiszterség) vállalkozni, melyhez közelebb áll a bukás valószínűsége, mint a segítség lehetősége. Akkor is ismertem képességeim gyöngé voltát, ismertem az állás nehézségeit, tudtam, hogy énnekem a nehézségek súlyát kétszeresen fog kelleni éreznem, kinek pártállása megváltoztatása miatt is igen keserű szemrehányásokat tehetnek. Sőt igenis lehetségesnek véltem, hogy Magyarország éppen az én vezetésem alatt jut abba a kényszerű helyzetbe, hogy fizetési tehetetlenségét kimondja s azt is tudtam, hogy javaslataim rám barátság és rokonszenv helyett általános gyűlöletet fognak vonni.

De meggondoltam, hogy hiszen egyedül állok a világban. Nincs senkim, akiért remegnem kellene, élemedett korú ember vagyok, aki a jövőre már nem számít s ha kötelességeket hirdetek másoknak, kötelességekkel kell elől járnom mindenekelőtt magamnak, még akkor is, ha egyénileg ezek nem előnyösek számomra.”

A fuzió.

A válság hullámai mindinkább tornyosultak a Deák-pártban és az egész politikai helyzetet fenyegetővé tették. A vezérpolitikuskok nyilatkozataiban és a sajtó közleményeiben kifejezésre jutott az a nézet, hogy a válságos helyzeten a kormányzásra alkalmas pártok egyesítésével kell segíteni. Csak az nem volt bizonyos, hogy ez az egyesülés milyen fajta legyen. Koalíció-e, melyben a pártok megtartják a maguk külön elvi programját avagy fuzió, melyben az egyes pártok keretei felbomlanak.

Tanácskozások, tárgyalások a főbb politikusok között már régóta folytak s világos volt, Tisza Kálmán magatartásától függ az egész vállalkozás sikere.

Tisza Kálmán 1875 februári beszéde világosságot vetett már a helyzetre. Ebben a beszédében Tisza már félig kész programot adott s nyilatkozatainak az a hatása volt, hogy egyszerre az ő személye körül forgott az egész válság megoldásának a kérdése.

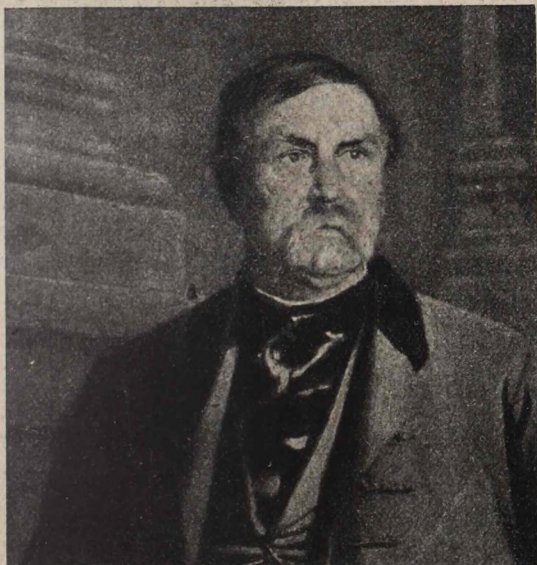
A Bittó-kormány annyira tarthatatlan helyzetbe került, hogy Tisza beszéde után Bittó István nemsokára beadta kabinetjének lemondását. Ekkor a király megbízta Bittót, hogy a fuzió megvalósítása végett kezdje meg a pártokkal a tárgyalásokat. Február 20-án a tárgyalások már befejeződtek s mivel a balközép Tisza élén programjának

radikális részéről lemondott, így az egyesülésnek elvi akadályja már alig volt. Már csak arról volt szó, hogy az alakulás miként történjék meg, mert Andrássy nem helyeselte, hogy a nagyobb Deák-párt olvadjon bele a kisebb balközép pártba.

A továbbiakat az akkori események egyik alapos ismerője, Móricz Pál, ki ez időben maga is képviselő volt, emlékirataiban így adja elő:

„Andrássy és Wenkheim Béla között efelett igen éles vitatkozás merült fel. Wenkheim határozottan kijelentette, hogy amennyire ő

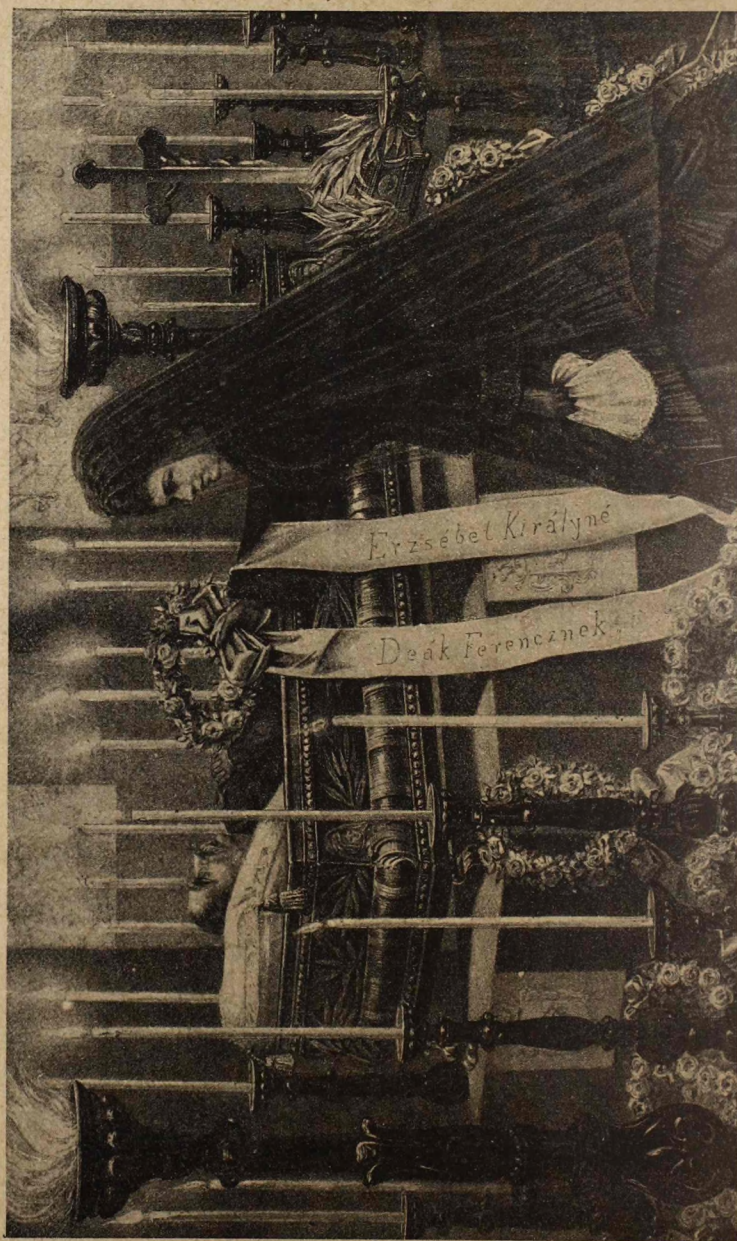
ismeri Tiszát, ezen egyetlen feltétel, mely ultimátumnak tekintethetik, melyet soha és semmi körülmények között Tisza megváltogatni nem fog, ezt tehát, mint szükséges rosszat, el kell fogadni vagy letenni a fuzióról, mert Tisza Kálmán nem fogja Ghyczy szerepét elvállalni, melyről már meg is győződhattünk, hogy célra nem is vezethetett s most aztán vond le magadnak a következéseket.”

Deák Ferenc élete utolsó éveibe.

Andrássy húzódozott attól, hogy a Deák-párt teljesen beleolvadjon a balközéppel alakítandó új pártba. De a már nagy beteg Deák Ferenc ebbe is belenyugodott s erre vonatkozólag így nyilatkozott:

„A Deák-párt, midőn az 1867-iki kiegyezést létrehozta, sajátképpen befejezte misszióját, én csak addig voltam a párt valóságos vezére. Midőn egy parlamentáris kormány keletkezik, akkor annak vezére nem lehet más, mint a miniszterelnök. Az én vezérségem inkább csak tiszteletbeli, inkább csak névleges, így a pártnak nevemről lett elnevezése és ezen névnek a mai napig fenntartása inkább előzékenységnek tekinthető, de ha másként lenne is, a hazának és a szabadelvű-

Erzsébet királyné koszorút helyez Deák Ferenc ravatalára.

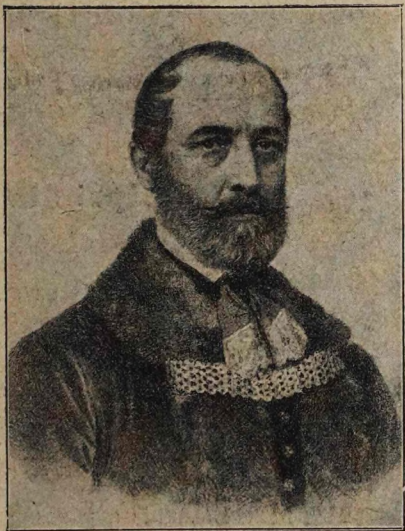
párt megteremtésének szívesen hoznám meg bármikor az áldozatot és ha a miniszterelnök és a miniszterek többsége egyelőre a Deák-pártból fognak keletkezni, megtartva látom a decorumot és az arányt, mely pártunkat a lealázástól megmenti.”

Mihelyt értesült Andrassy és általában a Deák-párt a vezér eme nyilatkozatáról, az egyesülés megindítását többé semmi sem akadályozta.

A király Wenckheim Béla vezetésével kinevezte az új kabinetet, mely a következőleg alakult még: Wenckheim Béla miniszterelnök, Tisza Kálmán (belügy), Széll Kálmán (pénzügy), Simonyi Lajos (kereskedelem), Péchy Tamás (közmunka), Perczel Béla (igazságügy), Trefort Ágoston (közoktatás), Szende Béla (honvédelem), Pejacsevics (horvát miniszter).

Tisza Kálmánt ettől kezdve hevesen támadta az ellenzék, hogy elvei feladásával vagy ahogyan mondani szokták, a híres bihari pontok szegreakasztásával jutott a miniszteri székbe, de viszont ő azzal védekezett, hogy az adott viszonyok között az ország érdekében mást nem cselekedhetett s mikor mint a balközép vezére lépett a nemzet elé, az ország többsége nem adott igazat neki, ellenben a fuzió után a választók nagy többsége helyeselte politikáját. A fuzióval különben is sietni kellett, mert Deák Ferenc, kinek rendkívüli tudása, mély bölcsesége és higgadt elméje a válságban rendet teremthetett volna, már súlyos betegen feküdt lakásán s köztudomású volt, hogy halála minden percben várható.

Deák Ferenc 1876 január 29-én meghalt. Mint a nemzet halottját nagy ünnepélyességgel temették el. Ravatalánál és temetésénél megjelent Erzsébet királyné is és elhelyezte koszorúját a haza bölcsének koporsóján.

Wenckheim Béla báró.

Résztvett a szabadságharcban s a fegyverletétel után külföldre menekült. A kiegyezés után az Andrassy-kabinetben belügy-miniszter lett, majd király személye körüli miniszter. A fuzió után miniszterelnök lett.

A pápai állam bukása.

Róma és az olasz királyság.

A pápaság ősi intézményének világi hatalma leáldozóban volt. A korszellem és különösen Olaszországnak nemzeti alapon végbemenő újjászervezése mind szűkebb határok közé szorította a pápai államot, amely hovatovább már csak Rómára és még egy igen csekély területére szorítkozott.

Meg kellett szűnnie a pápaság világi hatalmának már csak azért is, mert az újkori állami berendezkedések és a változott állami szükségletek magukkal hozták, hogy a pápai állam ne állja útját a modern állami fejlődésnek. A nemzetek önálló és öncélú élete indokolta azt, hogy az államok belső ügyeibe, valamint külpolitikájába a pápa ne avatkozzék bele, hanem csakis a katolikus hívek lelki, vallási ügyeivel foglalkozzék, ott is úgy, hogy ne jusson összeütközésbe az illető állam szuverénításával.

Ebben az időben szorosan véve csak Ausztria volt a pápaság meghitt támasza, míg Franciaország III. Napoleon alatt nagyon két-színű szerepet játszott.

A pápaság természetesen nem nézte egykedvűen az olasz királyság fejlődését és megerősödését, mert a királyság fejlődése okvetlenül maga után vonta a pápa világi hatalmának folytonos gyöngülését és a pápai állam területi megfogyatkozását. A pápaság tehát világi hatalmának védelmére segítség után nézett. Minthogy pedig akkor Ausztriában — ami eléggé csodálatos — épp egy szabadelvű „polgárminiszterium” kormányzott, nem maradt egész Európában más hátra, mint III. Napoleon.

III. Napoleon, amint tudjuk, nem volt klerikális hajlamú uralkodó. Mindazonáltal saját hatalma és népszerűsége érdekében nem mellőzhete a papság támogatását, mert épp Franciaországban sokan voltak, akik rossz néven vették a császártól, hogy Poroszország és Olaszország nemzeti kialakulását eltűrte és ezzel útját vágta annak, hogy

a francia nagyhatalmi ábrándok számára hódításra alkalmas területek maradjanak. Az elégedetlen francia politikusok képesek voltak az akkor erősen klerikális spanyol kormánnyal szövetkezni az olasz egység ellen, a pápa világi hatalma érdekében.

A pápaság elég okot talált a nemzeti kialakulásokkal való szembe-helyezkedésre abban, hogy ez a kialakulás az ő rovására és ősi tekintélye kárára történt. Az ellentét a pápaság és a modern nemzeti államok között nyilvánvaló volt annyira, hogy ez okvetlenül kenyértörésre vezetett.

Az alkalom nem sokáig váratott magára, mert Viktor Emánuel olasz király Olaszország egységesítésének nagy munkáját csak úgy fejezhette be, ha Rómát és annak területét is megszerzi az olasz királyság számára.

Róma megszerzése tehát Viktor Emánuel számára annyira elsőrendűen fontos kérdés volt, hogy ennek az érdekében mindent elkövetett. Erőszak, háború, ravaszkodás, barátság színlelése mind csak arra valók voltak nála, hogy a célját elérje.

Csakis így érthetjük meg, hogy Viktor Emánuel képes volt úgy III. Napoleonnal, mint Garibaldival vagy Mazzinival szövetkezni, végül magával XI. Piusz pápával is folytatott titkos tárgyalásokat Róma megszerzése érdekében. Az utóbbin már azért sem lehetett csodálkozni, mert Viktor Emánuel mégis csak olasz volt és hídhű katolikus, aki nem akart ellentétbe jutni az egyházzal.

Kísérletet is tett a békés megegyezésre olykép, hogy a Ricardiminiszterium által javaslatot terjesztett a kamara elé, amelynek értelmében az egyház megtartja a szabadságát, illetőleg saját ügyeit függetlenül intézi, óriási vagyonát visszakapja, a pápa független lesz és területenkivültséget élvez, mindezt arra az esetre, ha a pápai államról lemond.

Ezt a javaslatot ilyen formában a kamara többsége elutasította, mire Ricardi lemondott. Utóda Rattazzi Orbán lett. Rattazzi politikai elveiben nem volt valami nagy következetesség, mert noha a franciákhoz szíttott, tehát voltak klerikális hajlamai, ennek dacára Garibaldinak s vele együtt tehát a radikálisoknak szabad kezét engedett, hogy Róma ellen vonuljanak.

Abban az időben mindössze tizennégyezer emberből álló idegen zsoldos csapat állott a pápa rendelkezésére. Annyit el kell ismerni a történeti hűség kedvéért, hogy a pápa világi hatalmának megszüntetése ellen megindult harcban kevés volt az őszinteség. Ha ugyanis fegyveres

döntést akartak a pápa ellenfelei, akkor nem kellett volna sokat tétovázniok. Csakhogy nem így cselekedtek, hanem forgatták, húzták, halasztották és összezavarták a dolgokat, még pedig azért, hogy a felelősség alól meneküljenek, ha egyáltalában lehetett itt szó felelősségről.

III. Napoleon nem jó szemmel nézte Garibaldit, akit utóbb Rattazzi a francia császár határozott kívánságára elfogatott és Caprerába internáltatott. Ugyanakkor Napoleon csapatokat helyezettett készenlétbe, hogy a gyöngye pápai sereget támogassa. Ámde a francia császárnak ez a magatartása csak arra volt jó, hogy elmérgesítse a helyzetet.

Az olasz radikálisok nyughatatlankodtak. Olaszország egységének eszméje sokkal népszerűbb volt, semhogy el lehetett volna csendesíteni a feltűzelt kedélyeket. Garibaldi újból akcióba lépett és felhívására mintegy nyolcezer önkéntes sorakozott zászlója alá.

Ekkor tűnt ki Rattazzi miniszter kétszínűsége. Ő ugyanis szabadjára hagyta a dolgok fejlődését, mert azt remélte, hogyha az olasz önkéntesek a saját felelősségükre beveszik Rómát, akkor Napoleon váratlanul új helyzettel találja magát szemközt s talán nem fog tenni semmit. Rattazzi csak annyit tett a látszat kedvéért, hogy a pápai állam határain olasz királyi csapatokat helyezett el, anélkül, hogy ezzel az olasz önkéntesek akcióját akadályozta volna.

Garibaldi a vörös inges önkéntesek élén átment a pápai állam területére, ahol a pápai csapatok parancsnoka, Kanzler tábornok csapataival egészen Rómáig vonult vissza, remélvén, hogy időközben a kilátásba helyezett francia segítség megérkezik.

Végre csakugyan megérkeztek Rómába a francia sereg első ezredei.

Erre Garibaldi kijelentette, hogy a franciák ellen nem harcol és visszavonult. De *Mentano* mellett (Rómától alig húsz kilométernyire) szembe találta magát Kanzler tábornok csapataival. A pápai csapatokkal kifejlődött véres harc már-már az olasz önkéntesek győzelmével végződött volna, de ekkor beavatkozott egy francia brigád, amely csakhamar szétugrasztotta a garibaldistákat. Egy részük megadta magát, a többi visszamenekült a határon.

Róma tehát egyelőre megmenekült. Viktor Emánuel Napoleon kívánságára Rattazzi minisztert elbocsátotta és *Menabrees* tábornok kormányelnöksége alatt egy franciabarát és klerikális érzelmű kabinetet alakított.

Napoleon azonban nagyon nehéz helyzetbe került.

Ha ugyanis a francia csapatokat Rómában hagyja, vérig sérti ezáltal az olaszok önérzetét, viszont, ha elviszi a csapatokat, maga ellen bőszi a pápát és a francia klerikálisokat. Zavarában azt remélte, hogy valami kongresszus révén oldhatja meg a kérdést. Ámde a kongresszus eszméje nem talált visszhangot. Ugyanekkor *Rouher* francia miniszter kijelentette a francia kamarában, hogy az olaszok nem akarják Rómát elfoglalni, ezt a kijelentést azonban megcáfolta az a körülmény, hogy La Marmora tábornok útján tárgyalásokba bocsátkozott az olasz királlyal, sőt szövetséget akart létrehozni Ausztriával is.

Nyilvánvalóvá lett ezek után, hogy III. Napoleon távolról sem folytatott őszinte politikát. Amikor pedig teljesen belebonyolódott a „római kérdés”-be, olyképp akart abból kimenekülni, hogy II. Izabella spanyol királynéval folytatott tárgyalásokat abból a célból, hogy a francia csapatokat Rómában spanyol katonaság váltsa fel.

A kényes „római kérdés”-sel azonban Napoleon nem elégedett meg, hanem bekapcsolt ebbe egy másik ügyet is és ezáltal teljesen össze zavarta a helyzetet. Napoleon ugyanis rossz szemmel nézte Poroszország hatalmas fejlődését. Szövetséget akart ellene létrehozni és pedig Olaszország, Franciaország és Ausztria között. Ausztria a szövetségbe csak úgy volt hajlandó belépni, ha ez pusztán védekezésre szorítkozik. Ausztria a háborús bonyodalmaktól nagyon írlózott, az olasz király pedig a szövetség árul Róma birtokát szabta meg.

III. Napoleon szövetségterve így megbukott és felszínen maradt továbbra is a megoldatlan „római kérdés.”

IX. Piusz pápa és dogmái. — A vatikáni zsinat. — A pápai csallhatatlanság.

IX. Piusz pápa, aki egyénileg nem tartozott az úgynevezett „nagy” pápák közé, hivatásának vallofta azt, hogy a katolikus egyház dogmáit erősítse és olyan hitcikkelyeket állítson fel, amilyenekkel páraelődjei még nem is kíséreltezték. Ilyen volt nevezetesen Szűz Mária szeplőtlen fogantatásáról kiadott dogmája és az *Enciklika* és *Syllabus* című pápai allokúciója. Ez a két utóbbi valóságos pápai hadizenet volt minden modern intézmény, haladás, szabadelvűség ellen. A pápa az allokúcióhoz egy jegyzéket csatolt, amelyben elősorolta az általa kárhoztatott világi elveket. Ezek között volt a vallásszabadság, a bölcséleti kutatás szabadsága, a közoktatás és nevelés világiassága, az állam felügyeleti joga egyházi dolgokban. Továbbá kijelentette ez a jegyzék, hogy zsinatok és pápák sohasem tévedhettek.

IX. Piusz a „morál és az igazság” kérdésében magának követelte a döntés jogát, kijelentvén, hogy a pápa és az egyház nem mondhat le régi történeti jogairól és ez alapon minden tekintetben megilleti a legfőbb felügyeleti jog.

Piusz pápa nyilatkozatait azonban még a katolikus államok sem akarták tudomásul venni, mert ezek állami létalapjukban támadták volna meg őket. A bibornokok, püspökök azonban hajlottak a pápai allokuciók elfogadására s így a pápa befolyása még mindig igen tekintélyes volt, úgyhogy Piusz pápa nagy lépésre szánhatta el magát.

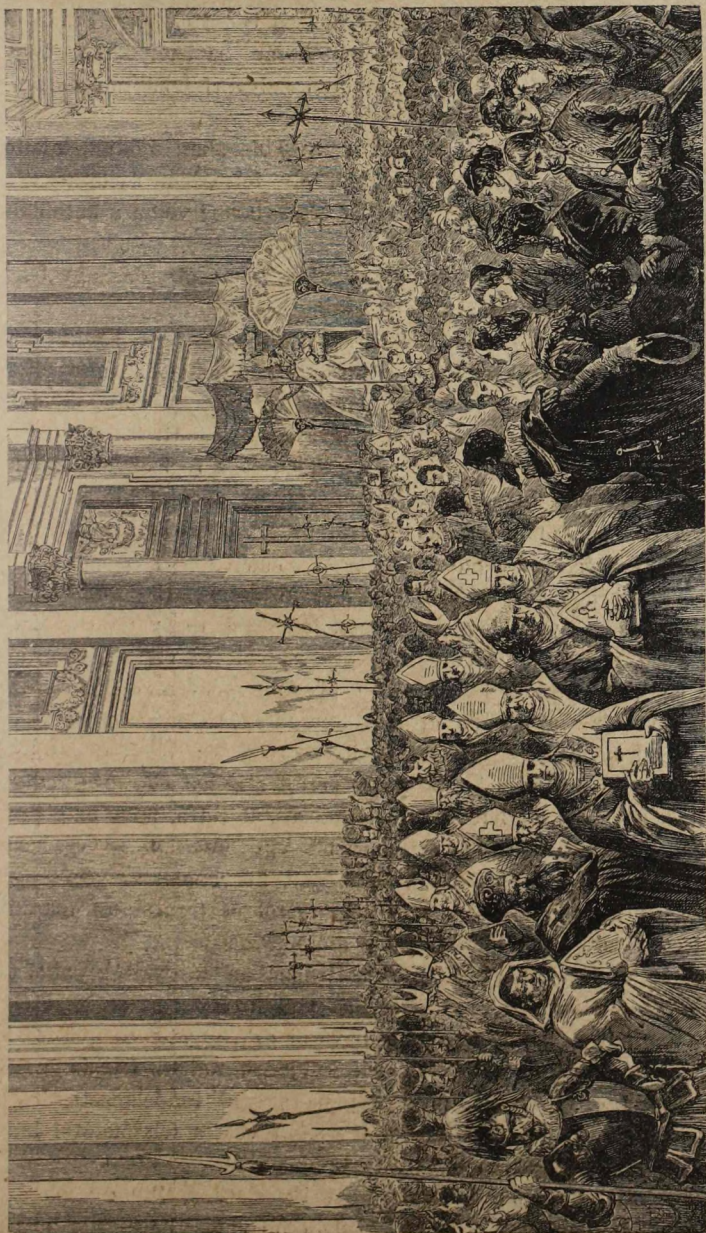
Elhatározta ugyanis, hogy a pápai csalhatatlanságot dogma erejére emeli és egyetemes zsinat elé terjeszti az új dogmát általános érvényre emelés céljából.

A pápa „Aeterni patris” kezdetű bullájával 1869 december 8-ára a Vatikánba egyetemes zsinatot hívott össze.

Piusz pápának makacs terve az volt, hogy a pápaság leáldozóban levő világi hatalmát okvetlen meg fogja menteni. Elhatározta, hogy lerontja maga körül azokat a korlátokat, amelyek a pápaságot szűkebb területre szorítják és a „csalhatatlan” pápa személyét állítva előtérbe, az egyházi befolyást megerősíti a közeli és távoli jövő számára.

Nagy apparátussal indultak meg az előmunkálatok, de gondoskodás történt arról, hogy a zsinat szorosan vett programjáról senki se tudjon biztosat, hogy valamiképp az ellenzékieskedő egyháznagyok szervezkedésre időt ne nyerjenek. Piusz pápa meghívta a görögkeleti egyháznagyokat is (akik nem fogadták el a meghívást), azután a protestáns főemberek is kaptak meghívókat. Érdekes, hogy katolikus világi nagyokat, fejedelmeket, előkelőségeket nem hívtak meg, pedig a világi fejedelmeket ugyancsak közelről érdekelte a zsinat, miután ott settenkedett a gyanu, hogy a pápa minden hatalom, tekintély, uralom, jogosság kútforrását önmagában akarja egyesíteni és ekképpen közvetve az államok szuverénitását alapjukban támadja meg.

Hohenlohe herceg, bajor miniszter tervbe vette, hogy a világi fejedelmek egy összejövetelen megbeszéljék követendő magatartásukat és szervezkedjenek a világi állami érdekek védelmére. A körlevélnek azonban nem volt meg a kívánt hatása, maga Bismarck is kijelentette, hogy mindaddig, amíg nincsen kézzelfogható esemény és nincsen a küszöb előtt a kényszerhelyzet, nem kell semmit sem tenni. Másrészt azonban Bismarck igyekezett a meghívott német katolikus egyháznagyokat arra hangolni, hogy ha a csalhatatlanság kérdése kerül majd szónyegre, okvetlenül foglaljanak ellene állást.

A vatikáni zsinat megnyílása, amelyet IX. Piusz pápa hívott össze főleg a pápai eszathatalansági dogma elfogadlása végett. A zsinaton 767 egyházfő jelent meg a világ minden tájáról. A pápa képünkön a menyegzet alatt látható. A zsinat ítélevig tartott, de a pápa csak nehezen tudott akaratának érvényt szerezni.

Tizenkilenc német katolikus püspök meg is tette, hogy Fuldából pásztorlevelet bocsátottak ki és nyomatékosan hangsúlyozták, hogy az új zsinat „remélhetőleg nem fog új hitcikkelyeket felállítani és nem avatkozik bele a polgári rendbe.”

A Rómából sugalmazott katolikus sajtó azonban módját találta annak, hogy a pápa csalhatatlanságáról oly formában nyilatkozzék, mintha a csalhatatlanság felismerése már régen benne volna a katolikus hívők köztudatában.

Ilyen előzmények után, ilyen titokzatosság mellett, de nagy fény és pompa között nyílt meg a vatikáni zsinat.

A megnyitáson összesen 767 egyházfő jelent meg. Ezeknek a nagy többsége azokból került ki, akikről a pápa kellően informálva volt, hogy előterjesztendő javaslatait megszavazzák. A pápa ugyanis mintegy 5—600 szavazatra számított a javaslatai mellett. Ez a többség 119 címzetes püspökből, 143 olasz püspökből (kik a régi egyházi állam területéről valók voltak), 30 rendgenerálisból, 68 nápolyi királyságbeli püspökből, 80 spanyol püspökből és számos ázsiai, afrikai, ausztráliai missziós püspökből került ki.

Az „ellenzék,” bár csak alig rugott kezdetben 150 főre, mégis elég tiszteletreméltó volt. Tagjai: német, francia és magyar (és néhány osztrák) püspökök voltak. Az ellenzéknek az volt az elvi álláspontja, hogy az egyházi hatalom kútforrása a püspökség lévén, ezt továbbra is meg kell védelmezni a pápa egyeduralkodása ellenében.

A zsinat lefolyása egyébként a következő volt:

Összesen négy főjavaslat (schema) került a zsinat elé, még pedig: egy a hitről, amely a modern hitetlenségről azt állította, hogy az a protestantizmus következménye, azután volt egy javaslat az egyházi fegyelemről, amely a püspökök kötelességeit körvonalazta, végül egy javaslat szolt az új katekizmus szövegezéséről és legutoljára maradt „az egyházzal és a pápa főnökségéről” szóló javaslat.

Ezeket a javaslatokat előbb bizottságokban tárgyalták, ahol a pápa személyes hívei szintén többségben voltak. Eszerint az ellenzéknek nem maradt egyéb hátra, mint bevárni az „egyetemes gyűlés”-t, ahol aggályainak vagy észrevételeinek kifejezést adhat. Csakhogy az ellenzék elszámította magát, mert a pápa akként rendelkezett, hogy De Angelis bíboros, a zsinat elnöke jogosítva volt a felszólalótól bármikor, „legjobb belátása szerint” megvonni a szót.

Mikor eljutottak a csalhatatlansági javaslathoz, Piusz pápa azt a véleményét tolmácsoltatta, hogy leghelyesebb volna, ha erről a javas-

latról egyszerű felkiáltással döntenének és ezután a zsinatot mielőbb be lehetne fejezni.

Az ellenzék azonban ebbe nem egyezett bele, noha maga az ellenzék sem volt egységes és már az ellenzékiek sem bánták volna, ha túl esnek a kényes javaslaton.

Az ellenzékiek között ugyanis voltak, akik a csalhatatlansági javaslatot nem tekintették időszerűnek, de elvileg elfogadták volna. Mások azonban elleneztek a javaslatot, amelyet „inopportunos”-nak, célszerűtlennek véltek.

Nagy gyöngesége volt az ellenzéknek, hogy nem járt el egyöntetűen, hanem töredékekre oszlott. A tiltakozások rendszerint kisebb csoportokból indultak ki. Így negyvenhat német, osztrák, magyar püspök egy közösen szövegezett iratban bizonyította, hogy a csalhatatlanság eszméje ellenkezik az egyházatyák tanításaival.

Előre volt látható, hogy a gyöngé ellenzék nem lesz képes megakadályozni a pápai akarat győzelmét. A bizottsági, illetőleg zsinati tárgyalásokkal eljutottak már a harmadik javaslathoz, amikor egyszerre csak előállott a belley-i püspök és a zsinati gyűlésen szóba hozta a pápai csalhatatlanság kérdését.

Magyar érsek, Haynald Lajos volt az, aki a nyílt zsinati gyűlésen bátran kijelentette, hogy új hitcikkelyekre már nincs szükség. Óriási lármra követte ezt a bátor kijelentést a pápa hívei részéről. Most már a pápa is beavatkozott a tárgyalási menetbe olyképpen, hogy megszigorította a zsinati ügyrendet, amelynek értelmében ezentúl hitcikkelyekről szóló határozathoz nem szükséges egyhangú határozat, hanem elég a szavazattöbbség.

A pápának ez a rendelkezése, amelynek titkos célzata félreért-hetetlen volt, nagy visszatetszést keltett az ellenzékiek körében. A francia, majd a német, magyar és osztrák püspökök közül többen be is jelentették a tiltakozásukat, mire a pápa azzal felelt, hogy most már határozott formában beterjesztette a pápai csalhatatlanságról szóló javaslatot.

Ezt megelőzőleg még a hitről szóló javaslat sorsát kellett elintézni. Strossmayer djakovári püspök hevesen felszólalt az ellen, hogy a protestantizmust okozzák a hitetlenségért, de a többség oly óriási zajt csinált, hogy minden ellenvélemény kárba veszett. Annyi mégis megtörtént, hogy amint Bismarck a javaslat tendenciájáról hírt kapott, táviratilag értesítette a pápát, hogy ha meg nem változtatja a szöveget,

azonnal hazahívja a pápai német követet. Ez hatott és a pápa a sérelmes szöveget töröltette.

Most került sorra a csálhatatlanság dogmája.

Az ellenzék a tárgyalás megkezdése előtt Rauscher bíboros kezdeményezésére a javaslatnak dogma erejére való emelése ellen tiltakozó iratot terjesztett be, de eredménytelenül.

Hogy mekkora volt az érdeklődés és hogy a javaslat ellenzői mennyire küzdöttek, már abból is kitűnik, hogy az általános vitánál 106 szónok iratkozott fel. De még alig szólalt fel a vitára jelentkezők egyharmada, amikor a pápa rendelkezésére egész váratlanul befejezték az általános vitát. Hiába tiltakozott az ellenzék, a pápát meggyőzni nem lehetett. Végre maga az ellenzék is nagyon beleunt a harcba.

A szavazásnál a Rómában tartózkodó hatszázegy főpap közül ötszázhuszan jelentek meg. A megjelentekből 371-en „placet”-tel (tetszik), 61-en placet iuxta modummal (feltételeesen tetszik) és 88-an non placet (nem tetszik) szavaztak. Utóbb még 80 szavazott a javaslat mellett és egy ellene.

A pápai javaslat tehát keresztülment. Hátra volt még, hogy az egybehívott nyilvános gyűlésen kihirdessék a határozatot.

Az ellenzékiek még egy utolsó kísérletre szánták el magukat s hat püspök kereste fel Piusz pápát. Ketteler mainzi püspök térdre borult a pápa előtt és könnyezve kérte, hogy a katolikus egyház békéje érdekében ne makacsodjék. Már-már úgy látszott, hogy a pápa hajlandó engedni, amikor Manning westminsteri érsek, a többség egyik vezére újból rávette a pápát, hogy ne engedjen. Hiába volt tehát az ellenzék minden erőlködése. Nem maradt más hátra, mint 55 püspök közös iratban megismételte a tiltakozását és elutazott Rómából. A nyilvános gyűlésen már 533 főpap szavazott placet-tel, csak kettő non placet-tel, Riccio és Fritz-Gerald püspökök.

És ekkor IX. Piusz pápa felemelkedett trónszerű üléséről s kihirdette az új hitcikkelyt, amelynek értelmében a római pápának közvetlenül teljes és feltétlen hatalma van az egyház felett nemcsak hit és erkölcs dolgaiban, hanem a fegyelem és kormányzat szempontjaiból is. Amikor pedig „ex catedra loquitur” (a szószékről beszél) vagyis mint az egyház feje nyilatkozik, a hit és erkölcs kérdéseiben csálhatatlan (infallibilis) vagyis nem tévedhet.

„Aki pedig — fejezte be a pápa — ennek a rendelkezésünknek, amitől Isten óvja, ellene mondana, az legyen átkozott!”

A zsinat folytatását „jobb időkre” halasztotta el a pápa. A csalhatatlansági dogma az egyházi életnek azt a függetlenségét, amely addig a püspökség intézményében rejtett, megsemmisítette. Vége szakadt az egyházfők és egyháznagyok hatalmának, mert azontúl már csak a pápa kirendelt egyházi főhivatalnokaivá váltak. A régi püspöki intézmény jelentősége, súlya elveszett.

A pápa politikája. — Róma bevétele.

A csalhatatlansági dogma és Piusz pápa egyéniségének makacs-sága természetesen olyan politikai irányt inauguráltak a pápai trónon, amely a pápa elszigeteléséhez vezetett. Ugyanebben az időben történt, hogy Franciaország és Poroszország között háborús feszültség támadt. Piusz pápa sokat buzgolkodott azon, hogy Ausztria és Franciaország között, amelyeknek politikája akkor a klerikalizmusnak kedvezett, szövetséget hozzon létre. Ámde a pápa útjait keresztezte egy olyan férfiú, minő Bismarck volt.

Bismarck az események mélyére látott. Ő jól látta, hogy mit jelenthet a csalhatatlansági dogma az olasz állami egység szempontjából. Tudta, hogy az olasz házafiak nem feledték el, hogy Mentana mellett a pápa parancsára zsoldos csapatok és francia katonák verték szét az olasz egységért küzdő garibaldistákat. Azt is jól tudta Bismarck, hogy III. Napoleon mennyire gyűlölt lett az olaszok előtt, mióta francia csapatok vették védelmükbe az örökvárost az olaszok ellenében.

Abban a gondolatban, hogy III. Napoleontól nem lehet az olasz egység szempontjából igaz barátságot, becsületes támogatást remélni, minden pártbeli olasz hazafi egyetértett.

Ez a helyzet tehát mindenképp kedvezett nemcsak a Bismarck ismert napoleonellenes politikájának, hanem kedvezett egyúttal az olaszok nemzeti törekvéseinek is. III. Napoleon ugyanis akkor, amikor a Poroszország elleni hadüzenet sorsa eldőlt, Viktor Emánuelnek levélben felajánlotta a francia csapatok hazahívását Rómából, feltéve, hogy az olasz király az úgynevezett szeptemberi egyezmény alapjára helyezkedik. A király ebbe beleegyezett.

III. Napoleon nem minden ok nélkül, céltudatosan sürgette a formális szövetség megkötését, de Viktor Emánuel miniszterelnöke, Lauza, továbbá Visconti Venosta külügyminiszter, valamint a határozottságáról híres Sella pénzügyminiszter a legenergikusabban elleneztek

a szövetséget, mert nem akarták tűrni, hogy Olaszország a francia császártól függő helyzetbe jusson.

Abban az időben a franciák nagyon is népszerűtlenek voltak az olasz földön. „Mentanai gyilkosok”-nak nevezték őket, utalva a Mentana melletti csatára, ahol a bajba jutott pápai csapatokat francia csapat

mentette meg és lőtte halomra a vörös inges garibaldistákat.

A döntés különben már soká nem késett. A lökést pedig megadta a Párizsból az olasz királyhoz érkezett távirat, amelyben az volt, hogy a francia csapatok csak akkor vonulnak ki Rómából, ha az olasz király minden fenntartás nélkül elismeri a szeptemberi egyezmény érvényét.

Franciaország tehát nem egyezett bele Róma elfoglalásába. Sella miniszter különben megértette Viktor Emánuellel, hogy Fran-

Visconti Venosta őrgóf.

A kiváló olasz államférfiu több ízben viselte a külügyminiszteri méltóságot. Nagy része volt abban, hogy Olaszország bekebelezte a pápai államot és csatlakozott a hármasszövetséghez.

ciaország győzelme egyúttal a pápaság győzelmét is jelentené és ezzel megásná a nemzeti elvek sirját. Az olasz kormány tehát legcélszerűbbnek vélte, ha a francia-német háború szempontjából a semlegesség álláspontjára helyezkedik.

A francia-német háború eseményei aztán igazolták az olasz király tartózkodó álláspontjának a helyességét. A wörthi csata híre, majd a sedáni fegyverletétel pedig végleg eldöntötte a franciák által időközben kiűritett Róma sorsát.

Most már nem lehetett tovább halasztani az olasz hazafiaknak

Az olasz király csapatai elfoglalták Rómát.

Csak az egyik kapunál találtak nagyobb ellenállásra. A támadók mindössze három óráig lőtték a várfalakat. A pápai zsoldos csapatok megfutamodtak, mire az olasz ezredek nagyobb vérontás nélkül elfoglalták a várost.

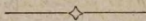
azt a jogos követelését, hogy Róma elfoglalásával fejeztessék be Olaszország egységesítésének munkája. Vagy békés úton, vagy a fegyverek döntése útján, de Rómának az olasz nemzet birtokába kellett jutnia.

Az olasz kormány tett ugyan kísérletet a pápánál, hogy a város átadása békességesen történjék meg, de miután a válasz rideg és elutasító volt, Visconti-Venosta olasz külügyminiszter jegyzékben tudatta a hatalmakkal, hogy az olasz király csapatai meg fogják szállani Rómát.

1870 szeptember 11-én Cadorna olasz tábornok vezérlete alatt az olasz királyi csapatok átlépték a pápai állam határait s néhány nap múlva az olasz királyi csapatok az örök város előtt állottak.

Cadorna tábornok hadtestei óriás ívben vették körül az örökvárost. A pápai csapatok, szedett-vetett zsoldosnép, főképp a Porta Piát erősítették meg. Az olaszok ahelyett, hogy támadtak volna, megelégedtek azzal, hogy ágyúikkal halomra lötték a kaput és a falakat. Piusz pápa a Vatikán ablakában állt ég felé fordított szemekkel, mintha az isteni beavatkozást várta volna. Ezalatt az ostromlottak három órai ágyúzás után visszavonultak és az olaszok trombitaharsogás és a római nép örömujjongása közt vonultak be Rómába. A pápai csapatokat lefegyverezték s végül a pápa is belenyugodott végzetébe. „Azt tanácsolták nekem — mondta — hogy utazzam el. Én azonban azt hiszem, hogy ha el is vették tőlem a világi uralmat, azért nem vehették el tőlem a jó álmomat.”

Röviddel azután népszavazás volt az egyházi állam területén s 133.681 szavazat helyeselte az olasz királysághoz való csatlakozást és csak 1507 ellenezte az annexiót. Erre október 8-án Rómát bekebelezték az olasz királyságba. December 21-én bevonult Viktor Emánuel Rómába és nem törődve a pápa átkával, fogadta a rómaiak hódolását. Az olasz királyság így szerezte meg természetes fővárosát, amely után évtizedek óta vágyódott.

Európa és a három császár szövetsége

A császárok szövetsége.

A francia-német háború befejezése, amint előre volt látható, nagy változásokat vont maga után a nemzetközi politika terén. Változás állott volna be akkor is, ha III. Napoleon győz, változásnak kellett beállania a németek győzelme következtében is.

A német egységnek végleges megteremtése és a német császárság proklamálása magával hozta, hogy most már hosszabb időre béke fog uralkodni Európában. A német birodalomnak ugyanis a nagy győzelem után nem lehettek többé támadó szándékai. Most már az volt Európa és a németiség érdeke is, hogy a véres harc nyomán állandósuljon a béke.

A most már egységes német birodalom ritka példáját adta a bölcs önmérsékletnek. Csodálatosan produktív belső állami és társadalmi munkásságba fogott és rövid idő múlva olyan morális és kulturális fejlődésre tett szert, amelyet — itt-ott némi irigykedés ellenére — bámulnia kellett mindenkinek.

A német birodalom I. Vilmos császárral és Bismarckkal az élén, vezető nagyhatalommá lett, amellyel számot kellett vetni.

Az új helyzet fontosságát a leghamarább az orosz diplomácia fogta fel. Franciaország le volt verve. Anglia pedig mintegy elszigetelve állott. Ez a két fontos körülmény indította Gorcsakov herceg orosz külügyminisztert arra, hogy 1870-ben az összes külföldi orosz követekhez körlevelet menessen, amelyben jelezte, hogy a közelmúlt eseményei alapján, Oroszország az 1856-iki párizsi békepontozatok által a Fekete-tenger semlegesítése szempontjából többé kötelezve nem érzi magát.

A tagadhatlanul brüszk és váratlan eljárás nemcsak meglepetést keltett Európaszerte, hanem kezdetben igen rossz vért is szült. Bármennyire méltatlankodtak Londonban, Russel lord Versaillesben mégis felkereste Bismarck grófot, akivel, megbeszélte, hogy a kényes kérdés megvitatására Londonban konferenciát hívjanak egybe.

A londoni konferencia elfogadta az orosz javaslatokat és csak a Dardanellák zárlatát tartotta továbbra is fenn. A borzalmasan véres krími háború nyereségeiről tehát a hatalmak lemondtak.

Oroszország most már határozottan a német birodalom barátjává szegődött és ezzel mintegy szankcionálta Bismarck politikáját. Bis-

marck tudvalevőleg mindig híve volt, ha talán a látszat szerint csak tartózkodva is, az orosz birodalommal való szövetkezésnek.

Az orosz közeledést követte Ausztria közeledése is, mert semmi kilátás sem volt többé arra, hogy a német államok közül bármelyik is kiváljék a szövetségből és Ausztriához csatlakozzék. Beust osztrák külügyminiszter tehát diplomáciai levelet intézett Bismarck grófhhoz, kifejezván előtte azt az óhajtát, hogy a jó viszony Németország és Ausztria között továbbra is ápolassék.

Beust Frigyes gróf.

Előbb szász miniszter volt, majd osztrák külügyminiszter lett. Jelentékeny része volt a kiegyezés megkötésében. Jó diplomata volt, de amidőn Ausztria Németország barátságát igyekezett megszerezni, megbukott. Párizsba küldték nagykövetnek utóda Andrássy Gyula gróf lett.

Bismarck igen érdekesen válaszolt erre a levélre. Azt írta, hogy a német birodalom egységesítése a prágai békekötés ellenére jött ugyan létre, mindazonáltal tekintve, hogy az új alakulatot a történelmi kényszerűség indokolja, a német birodalom a maga részéről szintén óhajtja a jó viszont fentartását Ausztriával.

Beust erre a levélre felelvén, megírta, hogy a prágai békekötésnek nem lehet köze az új helyzethez, miért is újból hangsúlyozza a jó

viszony ápolását. Ezzel körülbelül befejeződtek a szövetezésre vonatkozó levélváltások.

Végre 1871 június 16-án a három császár (német, orosz és osztrák) szövetsége külsőleg is kifejezésre jutott azáltal, hogy a német csapatoknak diadalmas hazatérte alkalmával Oroszország és Ausztria követei szintén részt vettek a menet élén. Így a három császár szövetsége mint kész, befejezett tény jutott Európa tudomására.

A három császár szövetségével kapcsolatosan alakult ki a másik szövetség, amely Németország, Olaszország és Ausztria-Magyarország között keletkezett.

Beust külügyminiszter ugyanis az osztrák delegációk ülésében nagy nyomattal emelte ki Ausztria-Magyarország, Németország és Olaszország barátságát, mint olyant, amely a középeurópai békének igazi erőssége lesz.

Az új hármas szövetség (nem a három császár-szövetség) külső dokumentálásra vonatkozott. I. Vilmos német császár látogatása Ischlben I. Ferenc Józsefnél. Ugyanakkor találkoztak Gasteinban Bismarck és Beust miniszterek, akik megvitatták a függő nemzetközi politikai kérdéseket. Nemsokára az olasz trónörökös pár tett látogatást Berlinben.

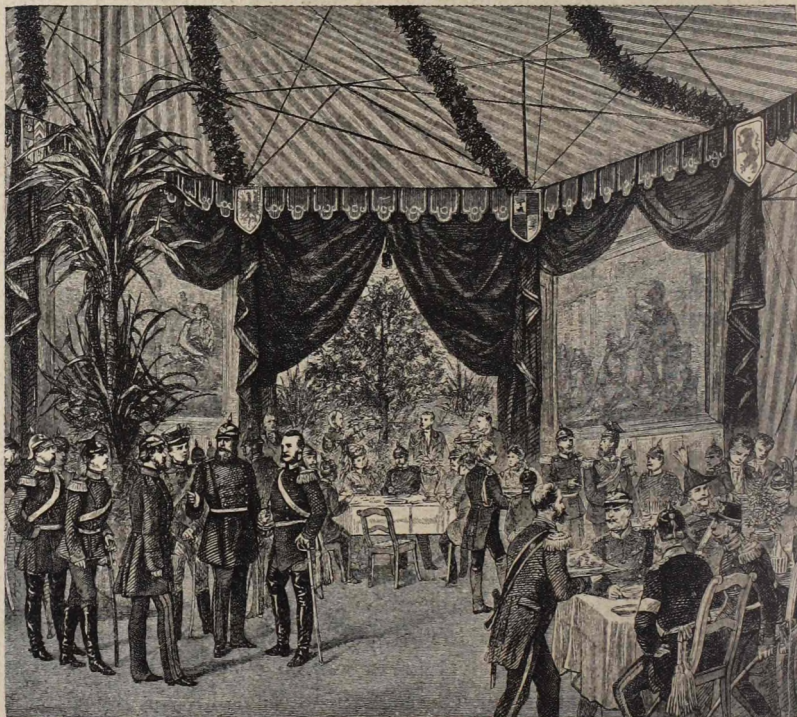
Beust miniszter távozása nem változtatott a helyzeteken, mert utóda, gróf Andrassy Gyula külügyminiszter testtel-lélekkel híve volt a hármas szövetségnek, amelyet aztán később ő épített ki.

Ausztria-Magyarország, Olaszország és Németország között így külön szövetség jött létre. De Bismarck annyira óvatos diplomata volt, hogy az Oroszországgal való jó szomszédos viszonyt semmi szín alatt sem akarta fölládozni, mert Oroszországban és az orosz udvarnál a nagynémet birodalommal való rokonszenv határozott formákat öltött. Ezért aztán Bismarck is sokat fáradozott azon, hogy Oroszország és Ausztria-Magyarország között a keleti kérdésben fölmerülő ellentéteket elsímítsa, miáltal mindkét félnek ugynevezett „jó szolgálat”-okat tett.

A három császár szövetezésének külső dokumentálására szolgált az 1872 szeptember havában tartott berlini császártalálkozás, amikor a három császár a tempelhofi gyakorlótéren végignézte a német csapatok díszfelvonulását.

Viszont a szűkebb értelemben vett hármas szövetség bizonyítására szolgál I. Viktor Emánuel olasz király látogatása 1873-ban Bécsben, ahova Visconti-Venosta és Minghetti miniszterek is elkísérték.

Két évvel később I. Ferenc József visszaadta a látogatást Velencében, majd pedig I. Vilmos császár vizitelt Milanóban az olasz királynál.

A három császár találkozása Berlinben.

Bismarck a német-francia háború befejezése után Németországot, Ausztria-Magyarországot szövetségbe igyekezett egyesíteni. A három nagyhatalom szövetségét pecsételte meg a berlini császártalálkozás, midőn a három császár a tempelhofi gyakorlóterén végignézte a német csapatok díszfelvonulását. A jobb oldal előterében látható a három császár, Vilmos német császár, Ferenc József és III. Sándor orosz cár amint éppen ebédnél ülnek az óriási sátorban.

Igy alakult át Európában a nemzetközi politikai helyzet olyképp, hogy hosszú ideig a fentebb vázolt szövetség garantálta az európai békeegyensúlyt.

Németország a nagy francia háború után. — A német szocializmus.

I. Vilmos német császár feltétlenül érdemes és mint mondani szokás: nagy uralkodó volt. „A mi Vilmosunk” — amint a németek nevezték — már idős, sőt öreg ember volt, amikor Bismarck császárrá koronáztatta, régi hagyományokhoz volt tehát szokva, de azért mégis

bele tudott illeszkedni a modern állami élet kereteibe. I. Vilmos valódi nagyúri tulajdonságok felett rendelkezett. Külső megjelenése imponáló és lenyűgöző volt. Igazi germán típusú uralkodó volt ő testestől-lelkestől. Méltóságáról, előkelőségéről sohasem feledkezett meg és noha olyan férfiakhoz, mint Bismarck, Roon, Moltke, Manteuffel bizonyos személyes barátság kötelékei is fűzték, még ezekkel szemben is mindig megőrizte fejedelmi méltóságát a germánok hatalmas császára. A szertartásosságokat betartotta ugyan, de azért a saját személyes szükségleteiben szerette a

Bismarck Ottó herceg, német kancellár.

A német-francia háborúban elért sikerei után még húsz évig ált s 1890-ben bekövetkezett lemondásáig ő volt a német politika legfőbb intézője s az európai politika egyik legszámtovább faktora. Kiméretlen, harcoss temperamentumos államférfi maradt élete végéig.

katonás egyszerűséget. Katonának érezte magát tetőtől-talpig s az egyenruhát alig cserélte fel más ruhával.

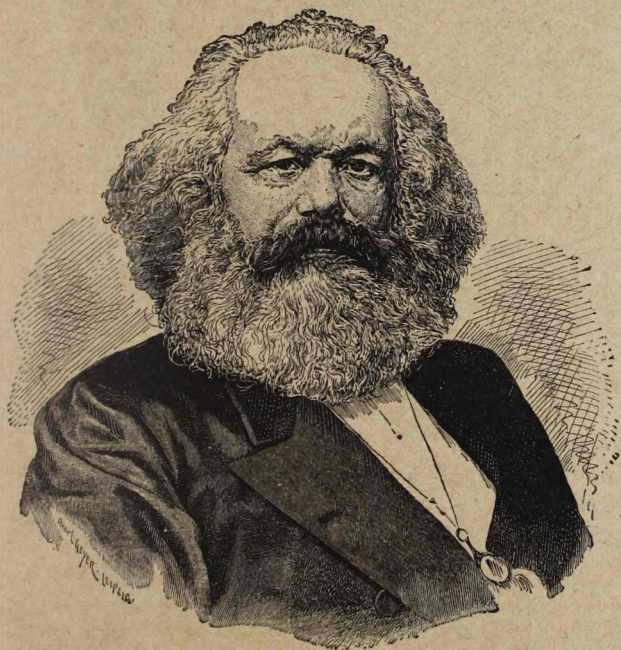
Ennek a hatalmas, előkelő modorú és népszerű császárnak volt tanácsadója, birodalma hajójának révkalauza: Bismarck Ottó.

Bismarck kiváló és emellett sajátos egyéniségét természetesen csakis a németek tudták megérteni, mert hozzájuk állott a legközelebb. A külföldiek előtt Bismarck távolról sem volt népszerű férfiú. Külső megjelenése, modora erőszakosságra engedett következtetni. Nem volt híve a hosszadalmas beszédnek, mindent alaposan és gyorsan akart elintézni és ha diplomáciai fogásokról volt szó, nem sokat törődött azzal, hogy kinek okoz fájdalmat, keserőséget.

Kétségtelen azonban, hogy ritka nagy elméjű férfiú volt Bismarck, akinek a dolgok mélyére ható értelme és vaslogikája Európaszerte bámulatot keltett. Szerette az egyszerűséget, a külsőségekre vajmi keveset adott. Tudta magát fegyelmezni és mérsékelni, amikor ennek szükségét látta, de viszont, ha lehetett, szabad folyást engedett féktelen temperamentumának s ilyenkor azokat, akik nem osztották nézeteit, képes volt izzé-porrá zúzni. Kíméletlen tudott lenni a brutalitásig, viszont azonban, ahol bajt, veszedelmet sejtett, ott elővigyázatos volt. Elméletekre mitsem adott, mert az embereket és a dolgokat a maga szemével akarta látni. Nem volt hízeglő, sem bőbeszédű, nem volt jó szónok sem. Inkább a darabosság és öserédeti esetlenség jellemezte, ámde következtetéseiben logika nyilvánult meg. Éles, szűrös tekintetével mintegy áthatott az embereken. A vas és vér emberének nevezték és volt ebben sok igazság, mert feltett célja érdekében nem riadt vissza az erőszaktól sem. Bátran azt lehet mondani, hogy Bismarckban mintegy összeponosult az északnémet jellem. Igen természetes, hogy Bismarcknak határozott egyénisége csak kétféle érzést kelthetett: vagy feltétlen rajongó tiszteletet személye iránt vagy pedig olthatatlan gyűlöletet. Szerették őt, lelkesedtek érette az északnémetek, a poroszok, de gyűlölték a déli németek, a lengyelek és a német szociáldemokraták is. Bismarck körülbelül elmondhatta magáról, hogy igazi barátai hiányzottak. Mintaszerű családi életet élt. Mindig hangoztatta, hogy a jól végzett munka öntudatával fog távozni a helyéről.

I. Vilmos császár az állami ügyekben minden döntést fentartott magának, az ő kezében futottak össze a belpolitika és a diplomácia szálai is. Ennélfogva fia, Frigyes Vilmos trónörökös számára, azt lehet mondani, nem maradt semmiféle aktív szerep. A császári apának szinte elpusztíthatatlan egészsége és csökönyös ragaszkodása a koronához

valóban tragikussá tették a trónörökös helyzetét. A nagy háborúban fényesen megállotta a helyét, győzelemhez segítette a német fegyvereket, de azontúl — elérvén katonai pályán a legnagyobb méltóságot —

Marx Károly.

A tudományos szociálizmus megalapítója s nemzetközi munkásmozgalmak egyik megindítója volt. Jogi és bölcsészeti tanulmányokat folytatott s a bölcsészet doktorává avatták. Mint újságíró és szerkesztő hevesen támadta a német önkényuralmat. Az üldözések elől Párizsba, Belgiumba menekült. Majd Londonban telepedett le, ahol behatóan tanulmányozta a nemzetgazdasági irodalmat. Főműve a „Kapital” „A tőke,” amelyben a tőke természetrajzát veszi bonckés alá. Három kötetre tervezte, de az első kötetet fejezte be, a másik két kötetet jegyzetei alapján barátja, Engels Frigyes adta ki. A világ munkásságát egyetlen nagy nemzetközi szervezetbe igyekezett egyesíteni. Ezen eszméje Londonban valósult meg, midőn a londoni munkáskongresszuson 1864-ben Marx indítványára kimondták a munkás internacionale megalakulását, amelynek alapszabályait is ő szerkesztette meg. Élete végéig vezére volt az európai és amerikai munkásmozgalmaknak.

ügyszólván megrekedt. Az apa nem juttatta semmiféle állampolitikai szerepkörhöz, ilyen körülmények között a trónörökös tétlenségre volt kárhoztatva, ami ugyancsak befolyással volt a kedélyhangulatára. Csak akkor vidult fel, amikor mint a hadsereg főfelügyelője, szemlékre indult.

Hasonló volt a helyzete Frigyes Károly hercegnek is. Ha elvégezte katonai főfelügyelői funkcióit, sietve visszavonult a nagy nyilvánosság elől és legfeljebb vadászatban lelhetette némi örömét.

Roon gróf mindaddig megmaradt hivatalában, amíg csak testi erővel győzte. Szorosan véve *Moltke* gróf helyzete volt még a legkellemesebb, amennyiben I. Vilmos császár személyes és intim barátságát élvezte hosszú ideig.

Ezekben vázoltuk nagyjában a hatalmas német birodalom vezérégyéniségeit, mint akik a többiek közül messze kimagaslottak.

Az északnémet szövetség és ennek folyományaképp a nagy német birodalom konzervatív, tehát a szabadelvű mozgalmaktól idegenkedő alapokon épült fel. Ugyanekkor azonban meg kell állapítanunk, hogy a nagy német egység gondolata mégis csak a szabadelvű polgárság kebeléből indult ki, így aztán a *német nemzeti szabadelvű* pártnak okvetlenül igen fontos szerep jutott a politikai életben. Mert bármennyire konzervatív volt az állami kormányzat és az udvari felfogás, nem lehetett a állami politikát kizárólag konzervatív alapokra fektetni. A nemzeti szabadelvű párt volt az uralkodó többségi párt, ennek következménye pedig az lett, hogy a konzervatívok a szabadelvű törvényhozással szemben az ellenzéket képviselték.

Mégis sajátságosan alakult ki a kormányzat Németországban. A konzervatív párt ellenzéki térre szorult és mindjobban eltávolodott Bismarck kancellártól, aki mindinkább a szabadelvűek táborára támaszkodott, anélkül, hogy a szabadelvűek kormányra jutottak volna, miután ezek nem voltak hajlandók uralmi szempontokból elvi álláspontjukat feláldozni.

A két számottevő párt: a nemzeti szabadelvűek és a konzervatívok mellett nemsokára igen fontos szerephez jutott a szociáldemokrata párt is.

A német szociáldemokrácia okvetlenül megérdemli, hogy néhány főbb vonásban ismertessük a keletkezését.

A német szociáldemokrácia 1864-ben indult fejlődésnek, amikor a Londonban szervezkedő „nemzetközi szociáldemokrácia” egy „főtanács”-ot választott és az egyes országok szociáldemokrata szervezését egy-egy „főtitkár”-ra bízta. Németországnak szociáldemokrata főtitkára *Marx* Károly lett.

A nemzetközi szociáldemokrata párt Genfben tartotta meg a második kongresszust, amelyen folytatta a szervezkedés munkáját.

Lassallenak 1864-ben bekövetkezett halála megbontotta a német-

országi szociáldemokraták egységét. Két pártra szakadtak, amely heves küzdelmet folytatott egymás ellen. Az egyik párt Lassalle személyes

Lassalle Ferdinánd.

Ő indította meg a német szociáldemokrata mozgalmakat. Kereskedelmi iskolát végzett, majd a berlini egyetemen nyelvészeti és bölcészeti tanulmányokat folytatott. A tudományos munkálkodás nem elégítelte ki s politikai küzdő-térre lépett, hogy megvalósítsa a demokratikus német köz-társaságot. A Lipcsében megalakult munkásegylet elnökévé választotta. Most még nagyobb lendülettel folytatta agitatori működését. Végre a sok munka s az ellene indított pörök annyira kimerítették, hogy egy svájci fürdőhelyre utazott megrongált egészségének helyreállítása végett. Itt beleszere-tett egy bajor diplomata leányába. Pisztolypárbajt vívott a leány vőlegényével, egy román földbirtokossal. A párbajban súlyosan megsebesült s három nap múlva meghalt 39 éves korában.

híveiből került ki és vezérük Hatzfeld grófné lett. A másik töredék vezére pedig Schweizer volt a Majna melletti Frankfurtban.

A két főtöredék mellett egyéb helyi vonatkozású csoportok is alakultak. Nevezetesen Szászország és Thüringia területén külön ipari

demokrata munkásegységek támadtak. Ezek a Lipcsében székelő központi bizottságnak vetették magukat alá és hova-tovább Bebel Ágostnak, a fanatikus szocialista vezérnek befolyása alá kerültek.

Bebelt, aki Lipcsében esztergályosmester volt, tulajdonképp Liebknicht Vilmos (Marxnak egyik legbuzgóbb híve) nyerte meg végleg a szociáldemokrácia számára. Addig ugyanis Bebel inkább csak elméletileg rokonszenvezett a szocialista mozgalmakkal, mígnem Liebknicht rábeszélésére az agitáció terére lépett.

A két német szociáldemokrata párt Bebel elnöklete alatt Nürnbergben megtartott munkásegységi szövetségi gyűlésen elfogadta a genfi programot azzal, hogy a „jövőndő szociáldemokrata állam” megalapítása végett politikai hatalomra fog törekedni. Akadt azonban egy kisebbség, amely ezt az elvet nem fogadta el.

Az eisenachi szövetségi gyűlésen a német szociáldemokraták pártprogramul a „szabad állam”-ot mondták ki, még pedig szervezetkezeti alapon nyugvó termeléssel, általános, közvetlen választói joggal (20 éves kortól), közvetlen néptörvényhozással, néphadsereggel (az állandó hadsereg helyett), ingyenes népoktatással, a közvetett adók megszüntetésével, fokozatos jövedelmi és örökségi adórendszerrel. Ennek a pártnak vezetését egy öttagú bizottság vette át. A párt külön lapot alapított Lipcsében „Volkstaat” (Népállam) címen, melyet Liebknicht szerkesztett.

Lasalle követői az eisenachi gyűlés után külön párttá tömörültek s a stuttgarti külön gyűlésen (1870-ben) a párt fölvette az „Általános német munkásegység” címet. Főbb embereik Hasselmann, Hasenclever és Schweizer voltak. Külön lapot is alapítottak Berlinben a „Socialdemokrat” címmel.

Hogy a szociáldemokrata pártnak programja csakhamar igen nagy népszerűségegre tett szert, abban okvetlenül része volt a polgári szabadelvű politikának, amely a szabadelvűség logikája szerint támogatott minden mozgalmat, amely rokon volt a szabadelvű irányzattal.

A materializmus (anyagelvűség) és a hitetlenség nagymérvű terjedése szintén egyengették a szociáldemokrata párt politikájának útjait. Különben a német belső viszonyok is kedveztek a szociáldemokrácia terjedésének. Amikor pedig a levert francia állam az ötmilliárdos hadisarcot váratlanul kifizette, a „milliárdos pénzeső” alapján felforgatott mindent. Oly olcsó lett a pénz német földön, amilyenről talán csak mesékben lehetett hallani. Mindenki vállalatokat alapított, mert amint híre jött a hadisarc megérkezésének, mindenki joggal várta, hogy annak tekintélyes része közmunkák, erődítések, seregszervezés által a nép között

szét fog oszlani. Erre az eshetőségre történtek azután a korlátlan üzleti és vállalati alapítások. Gyárak, bankok, részvénytársaságok vasutak alakultak mondhatni máról-holnapra. Ennek a vállalkozási szenvedélynek nyomában járt természetesen a munkabérek emelkedése, ami természetesen az igények fokozásával járt. Ez az állapot azonban nem volt egészséges, mert alig két év múlva hirtelen bekövetkezett a nagy összeomlás. Az 1873-iki bécsi „krach” hatása érezhetővé vált német földön is. Óriási tőkevállalatok omlottak össze kártyavárakként, mert a spekuláció túlzásokba ment, nem volt reális.

Igen természetes, hogy ennek az irreális spekulációnak okvetlen mélyreható társadalmi megrázkódtatás lett a következménye. A megdöglő és aránytalan nagy számban alakult vállalatok nagy része tönkrement, a munkások ezrei veszítették el kenyerüket, a munkabérek hihetetlenül leszállottak.

Mindez természetesen a szociáldemokrácia malmára hajtotta a vizet. A szociáldemokratikus eszmék rohamosan terjedtek, annyira hogy 1874-ben már tíz — jórészt szászországi — szociáldemokrata képviselő ült a német birodalmi gyűlés padjain.

Nemsokára a szociáldemokrata párt újból szervezkedett, amennyiben az 1875-ben Gothában megtartott kongresszus alkalmával az eisenachi program alapján a két szociáldemokrata párt egyesült. Ez az egyesülés igen nagy morális erőhöz juttatta a pártot, amely ezek után folyton, növekedett, terjeszkedett. Már 1876-ban 145 szónoka, kiválóan iskolázott agitátora volt a pártnak. A „Socialdemokrat” és a „Volksstaat” című lapok a berlini „Vorwärts” című új lapban olvadtak eggyé. Ezzel azután szinte bámulatos agitáció indult meg német földön a szociáldemokrácia érdekében.

1877 szeptember havában Németország, Olaszország, Anglia, Franciaország, Ausztria, Svájc, Dánia és Magyarország szociáldemokratái Genfben megalakították a nemzetközi szövetséget, amelyet közösen az „első internationale”-nak neveznek.

Ó-katholikusok. — A centrum megalakulása. — A német kulturhare.

A csallhatatlansági dogma pápai kihirdetése visszatetszést keltett ugyan, mindazonáltal alig akadtak egyházi férfiak, akik a kész ténnyel szemben állást mertek volna foglalni. Az új dogmát azok is kihirdették és vallották, akik azelőtt, mielőtt a javaslat dogmává lett, azt elleneztek. Meghátráltak, hogy az egyházat megkíméljék a szakadástól. Mégis akad-

tak, persze csak néhányan német földön, akik katolikus létükre megtagadták a csalhatatlansági dogmát és a régi katolikus felfogás védelmére, mint „ó-katolikusok” szervezkedtek. Ennek a mozgalomnak Schulte, a híres kánonista, Reinkens Hubert egyháztörténész s Döllinger Ignác apátsági prépost voltak a vezérei. Mozgalmukat a pápa természetesen egyházi átokkal sújtotta, de ezek nem riadtak vissza, hanem tovább szervezkedtek. 1871-ben Münchenben megtartották az első ó-katolikus kongresszust, ezt követte 1872-ben egy második, míg végre annyira jutottak, hogy „zsinati képviselőt”-et választottak, amely az ó-katolikusok dolgait intézte. Noha az ó-katolikusok mozgalma eléggé nevezetes volt, mégsem tudott megerősödni és olyan jelentőségre szert tenni, mint hinni lehetett volna.

Amennyiben igaz az, hogy az ó-katolikus mozgalom kellő népszerűség hiányában nem tudott felvirágozni, annál nagyobb erőhöz jutott a szorosan vett katolikus mozgalom, amely egyrészt a pápaság érdekében, másrészt a katholicizmus megszilárdítása és hatalomhoz juttatása végett indult meg ugyancsak a német birodalomban.

A német birodalom lakossága túlnyomó részben protestáns volt már akkor, protestáns volt az uralkodója is, mindazonáltal igen nagy volt a katolikusok száma.

Nemsokára meg is indult a mozgalom ebben az irányban. Megmozdult a németek katolikus társadalma és azt lehet mondani, hogy a katolikusok szervezkedése inkább csak következménye lett a pápai udvar és a német birodalmi kancellár, illetőleg a német kormány harcának. Még 1870 októberében történt, hogy Antonelli kérdést intézett a német birodalmi kormányhoz, Németország vállalná-e azt, hogy a pápa zavartalanul elhagyhassa Rómát? Ugyanakkor pedig Ledochovszki gnezeni érsek nyíltan felszólította a kormányt, hogy a pápai állam visszaállítása érdekében avatkozzék közbe. A kérelem teljesítése egyértelmű lett volna az Olaszországgal való háborús bonyodalmakkal, már pedig ezt a német birodalmi kormány nem akarhatta.

Az ekképpen megindult katolikus mozgalomnak voltak ám további fejleményei is. Windthorst Lajos, volt hannoveri miniszterrel és Reichensperger Péterrel az élükön ötvenhat német birodalmi katolikus képviselő I. Vilmos császárhoz kérvényt nyújtott be, hogy a pápaság érdekében lépjen közbe.

A mozgalom nem járt semmi eredménnyel, ellenben megvolt az a fontos hatása, hogy a katolikusok kérelmének következetes elutasítása folytán 63 német katolikus birodalmi képviselő felekezeti alapon,

mint katolikus párt, a „centrum-párt” elnevezés alatt parlamentileg szervezkedett.

A centrum-párt programjába fölvette annak idején az egyházi állam visszaállítását, az egyház szabadságának biztosítását, továbbá a szövetségi alapokon nyugvó német birodalmi szervezetet. Számolva pedig a császár álláspontjával és a kormány politikájával, a centrum-párt első sorban mint parlamenti ellenzék szervezkedett.

Egyrészt a császár és a kancellár álláspontja, másrészt a centrum-párt nagyszabású mozgalma azzal a következménnyel járt, hogy német földön megindult az úgynevezett „kultúrharc.” Kezdődött pedig ez I. Vilmos császárnak 1871-ben elmondott trónbeszédével, amelyben kijelentette, hogy Olaszországban és Olaszország ellen semmiesetre sem fog interveniálni.

A kultúrharc második nevezetes eseménye az volt, amikor a centrum-pártnak azt a javaslatát, hogy a német alkotmány az egyház szabad-

Falk Adalbert porosz közoktatásügyi miniszter a berlini császári palota kék termében kifejti a kultúrharcban elfoglalt álláspontját.

Közvetlenül a német-francia háború győzelmes befejezése után történt, hogy a német katolikusok éles parlamenti harcot indítottak a katolikus érdekeket sértő állami intézkedések ellen. Ezen kultúrharc elmérgesedésekor a császár Falk Adalbertet nevezte ki kultuszminiszteré, aki erélyesen lépett föl a katolikusok törekvéseivel szemben. Az asztalfőn I. Vilmos császár foglal helyet, mellette Bismarck ül.

ságának garantálása alapján újjászerveztessék, 229 szavazattal 59 ellenében elvetették.

Most természetesen vérszemet kapott a német birodalmi kormány, az élén Bismarckkal, aki a katolikusoknak amúgy sem volt valami jó barátja és most a centrum-párt társadalmi és politikai mozgalmára szigorú rendszabályokkal felelt. Így megszüntette a kormány a porosz kultuszminisztérium katolikus ügyosztályát, majd pedig megjelent a híres „szószéki paragrafus” (Kanzelparagraf), amely szigorú büntetéssel sújtja azokat a lelkészeket, akik a szószékről politikai elveket hirdetnek vagy valamely párt (értvén ezalatt kétségtelenül a katolikus pártot, a centrumot), érdekében agitálnak.

Ezzel azonban még nem fejeződött be a harc, sőt még nagyobb erővel folytatódott.

Ugyanis I. Vilmos császár a német birodalmi katolikus püspökhöz intézett válaszában 1872-ben már jelezte az egyház és az állam közötti viszony végleges szabályozását. Hogy pedig ezt a szabályozást a kormány többek között a közoktatás szempontjából a katolikus érdekek mellőzésével vigye keresztül és előtérbe tolja az általános német birodalmi érdekeket, a császár Mühler eddigi kultuszminiszter helyébe Falk Adalbertet nevezte ki, aki ritka energiával, megalkuvás és kímélet nélkül lép fel a katolikus törekvésekkel szemben és szigorúan keresztülvitte az iskolafelügyeletről szóló törvényt, amelynek értelmében a kormány tetszésétől függött, hogy egyáltalán megtűri-e, hogy az egyház a saját iskolái fölött felügyeletet gyakorolhasson s ezt a jogot végül már a minimumra szorította le.

Most már azután a centrum-párt is felvette az odadobott kesztyűt és kitört a kultúrharc.

Bismarck természetesen semmiiben sem engedett, sőt az egyéniségét jellemző ridegséggel lépett föl a katolikusok mozgalma ellen, amelyet kíméletlenül le akart gázolni. Sőt Bismarck tudatosan olyan helyzetet akart teremteni, amely eljárását mintegy igazolni legyen hivatva. Így például — jól tudván, hogy Hohenlohe érsek nem kedvelt személyiség a Vatikán előtt — őt küldte el német nagykövetnek a pápai udvarhoz, de a pápa Hohenlohet követnek nem fogadta el.

Bismarck még tovább ment.

Az esetleges pápaválasztásra való tekintettel táviratot, majd jegyzéket intézett a Vatikánhoz, amelyben kijelentette, hogy a csalhatatlansági dogma óta a katolikus püspökök jogai teljesen átháramlottak a pápára, a püspökök ezentúl már csak úgy tekinthetők, mint a pápa

hivatalnokai, a pápa pedig ezentúl abszolút módon fogja gyakorolni hatalmát. Ezt a német birodalom — amint Bismarck megjegyezte — tűrni nem hajlandó. Majd 1872-ben tette meg azt a nevezetes kijelentését: „Canossába menni nem fogunk!”

Ezzel Bismarck biztosította magának a protestáns többség támogatását.

Bismarcknak ez a kijelentése mint szállóige csakhamar népszerűvé vált és az a lelkesedés, amelyet a protestáns többségben keltett, magával hozta, hogy a kancellár nem állott meg, hanem tovább haladt a megkezdett útján. 1872 július 4-én meghozta a birodalmi gyűlés azt a törvényt, amely nemcsak a jezsuitákat, hanem a velük rokon szerzetesrendeket is (redemptoristák, lazaristák stb.) azon a címen, hogy a nemzetköziség szolgálatában álló ultramontanizmusnak terjesztői, kitiltotta a német birodalom területéről.

Hogy a pápa mindezeket nem tűrte szó nélkül, az természetes. Ugyanazon év végén a bíboros testülethez intézett allokúciójában hevesen kikelt a katolikus egyház üldözése ellen, mire Bismarck azzal felelt, hogy megszakította a Vatikánnal a diplomáciai összeköttetést.

Ezután a kultúrharc még hevesebb lett, Bismarck pedig a maga részéről minden befolyását latba vetette, hogy a német kormány a katolikus egyház jogait még jobban megszorítsa. A pápa újabb méltatlankodására azzal válaszolt a német birodalmi gyűlés, hogy — noha csak viták és szenvedélyes jelenetek után — elfogadott négy törvényjavaslatot, amelyek mind a katolikusok ellen irányultak. Törvény mondta ki azt, hogy a katolikus egyháznak német földön büntető joghatósága csakis a legszorosabban vett vallási és lelki ügyekre nézve tűrhető meg. Törvény mondta ki, hogy csak német középiskola és egyetem elvégzése képesíti a katolikus papokat tudományosan. Az egyházi nevelőintézetek állami felügyelet alá jutottak s az egyházközségből való kilépés bejelentésére kötelezőleg kimondta a törvény, hogy a kilépésnek a község hírája előtt kell megtörténnie. Végül a negyedik törvény a katolikus lelkészek büntető fegyelmi hatóságait állapította meg. Ezek voltak nagyjában a híres „májusi törvények.”

Hogy ezek a törvényhozási intézkedések okvetlenül súlyosabb következményeket vonnak maguk után, azt biztosra lehetett várni. Elsősorban maga a pápa írt egy tiltakozó levelet a császárnak, akit arra kért, hogy bocsássa el azokat, akik ilyen erőszakosságokat tanácsolnak neki. De Vilmos császár a levélre, bár tartózkodó modorban, elutasító választ adott.

Be kellett tehát következnie annak az állapotnak, amikor az állami törvényhozás és az egyház összetűznek egymással. Ez 1874 áprilisában meg is kezdődött. A gneseni, paderborni, trieri, kölni, münsteri, boroszlói érsekek megtagadták az állami beavatkozási jog elismerését, az államilag kötelező bejelentéseket nem terjesztették elő, mire a császár megfosztotta őket méltóságaiktól és kiutasította vagy internálta őket. Javadalmaik kezelését állami biztosok vették át.

Végre 1875 január 6-án az egész német birodalomban kötelezővé tették a polgári házasságot.

A birodalmi kormány a szigorú rendszabályok után azt vélte, hogy a katolikus hívők a katolikus egyháztól függetleníteni fogják magukat. Ez azonban nem következett be, sőt épp az ellenkezője történt: a katolikusok mozgalma még jobban megszilárdult és ezentúl az agitációjuk hatványozott erővel irányult Bismarck és a kormány ellen. Néhány év alatt a német katolikus sajtó megötvenszereződött, katolikus egyletek, körök gomba módjára képződtek. Természetes, hogy a jórészt lelkészek által vezetett ellenmozgalom szintén nem válogatta a fegyvereit és a sajtó hatalmával ébren tartotta a kormányellenes, katolikus közhangulatot. Ezzel a közhangulattal azután már nem tudott a kormány oly könnyű szerrel boldogulni, úgyhogy utóbb kénytelen volt itt-ott engedni a szigorúságból.

A kormány és a német katolikus társadalom ellenségeskedése igen nagy károkat okozott a birodalom erkölcsi tekintélyének. Elmergesítette az ellenzéki hangulatot, mert csak így történhetett, hogy utóbb egy elkeseredett iparoslegény gyilkos merényletet követett el Bismarck ellen.

A német birodalom szervezése a nagy francia háború után.

A franciák az ötmilliárdos hadisarcot igen hamar, sőt váratlan gyorsan fizették ki. A milliárdok beözlése magával hozta annak a szükségét, hogy a német birodalom a rengeteg pénztömeget okosan használja fel.

Az óriási pénzüsszeg felosztása aránylagosság szerint történt, amennyiben a birodalmi kormány minden birodalmi országnak juttatott belőle. Elsősorban azonban a francia földről kiűzött németek felsegítésére fordított hatmilliót, az Elzász-Lotharingiában és a Rajna mentén a háború által okozott károkat 116 millióval igyekezett orvosolni, fényesen dotálta a katonaságot, a rokkantakat, az elesettek családjait s a

birodalmi rokkantálaphoz átutaltak 500 millió márkát, a spandau birodalmi hadikincstár pincéibe 120 millió márka arany jutott, erősítési és egyéb hadi célokra 350 milliót fordítottak, 66 milliót pedig a hadi-tengerészetre.

Amint látható, a német birodalom elég okosan használta fel azt a rengeteg összeget, amellyel a franciáknak meg kellett vásárolniok a békét. De amily könnyű volt a rendelkezés a milliárdok felett, annál nehezebben ment Elzász-Lotharingia pacifikálása.

Elzász-Lotharingia mint birodalmi tartomány 1879-ig diktatura alatt állott. Nehéz munka várakozott a német birodalmi kormányra és annak bizalmasaira, mert az újonnan visszatartomány annyira el volt franciásodva, a németek, de különösen a poroszok iránt való gyűlölet oly általános volt itt, hogy hosszú

évek szívós munkájára, valóságos második, közigazgatási hadjáratra volt szükség, hogy a kettős tartomány beleilleszthető legyen a német birodalom testébe. A túlnyomóan katolikus lakosság és a lelkészek Franciaországgal rokonszenveztek, sőt közel kétszázezer elzászi inkább kivándorolt a szomszédos Franciaországba, semhogy német alattvalók legyenek.

Az 1874-iki választások nagyon kedvezőtlenül ütöttek ki itt a biro-

Eulenburg Frigyes gróf.

Tizenötévig volt porosz belügyminiszter. Rendíthetetlen híve volt Bismarcknak s teljes odaadással támogatta a vaskancellár politikáját. Nagy érdemeket szerzett a porosz közigazgatás szervezése körül.

dalmi kormány számára, mert a többség az úgynevezett „tiltakozók”-ból és a katolikusokból került ki. Metz és Strassburg képviselőtestülete, egész közigazgatása minduntalan dokumentálta a féktelen németgyűlöletet, úgyhogy a kormány császári biztosokat küldött a városok nyakára.

A német kormány, ennyi kellemetlen tapasztalat után, tervszerűen fogott hozzá a pacifikálás újabb munkájához.

Mindenekelőtt a két tartományt katonailag teljesen megszállották a németek. Az oda áthelyezett katonaságot szándékosan válogatták össze a különböző német hadtestekből és behozták a tartományokban az általános védkötelezettséget. A besorozott elzász-lotharingiaiakat azonban tiszta német hadtestekbe osztották be, hogy ezáltal is előmozdítsák az elnémetesedésüket. Azután a kormány a német mintára gyökeresen átalakította a közigazgatást. Így tartott az éveken keresztül, amikor pedig a germanizálás eredménye mutatkozni kezdett, akkor a kormány engedmények útján igyekezett a tartománybelieket a birodalmi eszme számára megnyerni. Külön tartományi képviselőket kapott a két tartomány s rendkívül sokat költöttek a nagyobb elzász-lotharingiai városok szépítésére is. A közoktatást teljesen németnek rendezték be, egyúttal mindenféle kedvezmények nyújtása által ezerszámra telepítettek át ide katonákat, hivatalnokokat, vállalkozókat, kereskedőket, akik természetesen hathatós munkatársai lettek a kormány németesítő politikájának.

A pacifikálás 1877-re már annyira haladt, hogy Vilmos császár meglátogathatta a tartományokat, ahol ekkor már néhány kerületben a németekkel rokonszenvező „autonomisták” is mandátumhoz jutottak. Az autonomisták kívánságára a birodalmi törvényhozás egy külön minisztérium és császári helytartóság felállítását határozta el, miáltal a tartományok önállóságát fokozták.

A birodalmi kormány további munkája volt az egységes mérték és értékrendszer behozatala, az aranyvaluta megállapítása s egységes alapokra fektették a póstát és távírdát is.

Óriási módon és bámulatos arányban fejlesztette a kormány a német birodalom minden néven nevezhető közlekedési eszközeit, miáltal a közjólét is emelkedett.

Mindezek ellenére az 1874-iki és későbbi választások alkalmával a centrum és a szociáldemokrata párt számbelileg ugyancsak megerősödött, 1874-ben például a centrumnak már 92 képviselője volt, a szociáldemokratáknak pedig 10. De hozzászámítva még ezekhez a lengyel

képviselőket is, az ellenzék alig volt egyharmada a parlamentnek s nem akadályozhatta meg a kormányt programjának további megvalósításában.

Nevezetes eseménye volt a német birodalmi parlamentnek az új katonai törvény meghozása. A parlamenti ellenzék ugyanis minden követ megmozgatott, hogy az újoncmegszavazásra vonatkozó parlamenti jogot, mint az alkotmány egyik főbiztosítékát, ki ne bocsássa a parlament hatásköréből. Az ellenzék akciója rendkívül népszerű volt, de ennek ellenére — noha csak szenvedélyes jelenetek és sokféle kormánypraktika után — sikerült a kormánynak, utalással a francia hadsereg újjászervezésére, egyelőre hét évre megállapítani a felemelt létszámot a megfelelő költségfedezettel. Bismarck a javaslat érdekében mindent elkövetett, sőt utoljára a parlament feloszlatásával, végül pedig lemondással fenyegetőzött, mígnem 224 szavazattal 116 ellen a javaslat keresztült a parlamentben.

Nem kevésbé fontos eseménye volt a német birodalomnak a német haditengerészet megszervezése is.

Hogy minő kiváló fontosságot tulajdonított a kormány a flotta-program végrehajtásának, abból is kitűnik, hogy mindjárt az első alkalommal kétszázötvenhat millió márkát fordított kizárólag erre a célra és csakhamar elérte azt, hogy az első két cirkálójó kivételével a többiek már német hajógyárak építették. A német flottaprogram igazi népszerűsége azonban csak akkor kezdődött, amikor Henrik porosz herceg, I. Vilmos császár egyik unokája állott a tengerészet élére. Meg kell említenünk, hogy ugyancsak a hetvenes években történt az igazságszolgáltatás modernizálása és a bírósági intézmény újjászervezése. Ugyancsak ebből az időből való a tartományi gyűlések és a különböző egyházi szervezetek végleges rendezése.

A porosz, illetőleg német birodalmi szervezettel egybehangzóan újjászerveződött Szászország is János, majd Albert király alatt. Szászország most már teljesen beleilleszkedett a nagy német birodalom érdek-körébe.

A német birodalomnak volt mégis egy területe, amely csak nehezen áldozta fel a korábbi függetlenségét a birodalmi eszmének. Ez Bajorország volt.

Bajorország akkori királya, II. Lajos (1864—1886.) egyénileg tagadhatlanul lelkesedett a német egységért, illetőleg a német fegyverek és kultúra győzelméért. Lajos királynak és a vitéz bajor katonáknak orosz-lánrésze volt a porosz-francia háború sikerében. Mégis Lajos király nem

tudott belenyugodni abba, hogy az ő családja, amely régebben uralkodik, a Hohenzollernnek uszályhordozója legyen. Másrészt a király kedélyvilágában is olyan változások állottak be, amelyek teljesen elvonták attól, hogy a német birodalmi egység további programjával törődjék.

II. Lajos király ugyanis áldozatául esett — ezt a kifejezést kell használnunk — túlzott idealizmusának. Az uralkodásban semmi örömet nem lelte, ellenben a művészet, költészet, a multak legendaszerű hagyományai beteges érdeklődést ébresztettek fel benne. A jelen viszonyok, a reális mindennap nem elégitették ki. Rajongásra hajló lelkülete a német mondavilágban merült el. Oly nagyfokúvá fejlődött ki a királyban a mondavilág után való vágyakozás, hogy lelkileg beteg lett és áldozata is lett beteges rajongásának. Mesébe illő kastélyokat építtetett, ahol a berendezkedésnek minden legapróbb részlete valami mondára emlékeztette vagy legalább is ábrándozásokra tette hajlandóvá azt, aki ezekbe a kastélyokba tévedt. A neu-schwansteini vár vagy a linderhofi kastély nemcsak arról szólottak, hogy a királynak ritka művészi érzéke van, hanem bizonyították azt is, hogy Lajos király kedélyvilága lassankint elborult és már csak ott tudott élni és örvendezni, ahol a legendákról való képzelődésének alkalmas helyei akadtak. Idővel a királynak titokzatos elrejtőzködése alattvalói elől, szintén külön mondáknak lett anyagává.

Áttérve már most a bajor közállapotok jellemzésére, mindenekelőtt felemlítjük, hogy Lajos király nőtlen volt, fivére, Ottó pedig gyógyíthatlan elmebajban sínylődött. Ezek szerint tehát a királyi korona valamikor a nagybátyjára, Luitpold hercegre volt szállandó. Luitpold hercegről pedig köztudomású volt, hogy legkevésbé sem lelkesedett a birodalmi egységért. A herceg családja ugyanis igen buzgó katolikus volt és mindig ellenezte azokat a szabadelvű mozgalmakat, melyek II. Lajos türelmessége folytán keletkeztek.

A bajor közhangulat általábanvéve poroszellenes volt. A bajorok ugyanis féltették országuk különállását, függetlenségét, mert tartottak attól, hogy a poroszok hegemoniája csakhamar eltörli Bajorország minden állami különállását.

Igy érthető meg, hogy a bajor országgyűlés miért nem csatlakozott teljes határozottsággal a német birodalom egységi politikához. Megtörtént, hogy az úgynevezett szabadelvűeknek vagy poroszbarát képviselőknek száma épp annyi volt, mint a „hazafias” ó-bajor pártiaké. Márpedig egy vagy két szavazattal nem lehetett országos politikai kérdéseket eldönteni.

A csallhatatlansági dogma dolgában például Lutz kultuszminiszter védelmébe fogadta ugyan az ó-katholikusokat, de már nem merte a püspököket elismerni. Egyházpolitikai liberális törvényhozásról pedig bajor földön szó sem lehetett. Csak a közoktatás szempontjából mentek keresztül Bajorországban a modern szabadelvű javaslatok, amennyiben a közoktatás mindenütt állami felügyelet alá jutott.

Württemberg és Baden már hamarabb illeszkedtek bele a német birodalmi szervezetbe, bár itt is nagy harcot kellett megvívnia a német szabadelvűségnek az ultramontanokkal.

Nagyfontosságú volt ezek után a pénzügyi és vámkérdés rendezése, ami csak az évek hosszú során folytatott nehéz politikai küzdelmek árán sikerült. Ezen a téren Bismarck és hívei között mélyreható ellentétek merültek fel. Bis-

marck a német birodalmat teljesen önállósítani akarta pénzügyi szempontból olyképp, hogy ahelyett, hogy az egyes országok tartásuk el, ezek legyenek a birodalom eltartottjai. Ennek a politikának azonban a vámokra vonatkozólag nagy akadálya volt az 1865 óta fenálló szabad kereskedelmi politika, melyet Delbrück Rudolf birodalmi miniszter képviselt és védett nagy energiával.

Ebben az időben nemcsak nehéz, de kellemetlen lett Bismarck helyzete, mert Arnim nagykövettel történt összetűzése alkalmából össze-

II. Lajos bajor király.

Nem találta örömét az uralkodásban. Életének nagy részét elvonulva töltötte fölséges vidékeken pazar fénnel épített tündérkastélyaiban. Itt néha operaelőadásokat rendeztetett, amelyeken kivüle senkisésem jelenhetett meg. Elméje lassankint elborult, az orvosok gyógyíthatatlan elmebajosnak nyilvánították, mire a parlament megfosztotta a tróntól. De a király az őrizetbe vételére kiküldött bizottságot elfogatta és bebörtönöztette, minisztereit elcsapta és insáit nevezte ki helyükbe. A kormány kiszabadította foglyokat s a királyt őrizetbe helyezte, mire ez a Starnbergi-tó hullámaiba vetette magát. A segítségére siető orvost is magával rántotta s mindketten meghaltak.

zördült a konzervatív párttal, amely őt eddig támogatta. Arnim ugyanis állampolitikai szempontból indiszkréciót követett el, amit Bismarck nemcsak maga torolt meg, hanem Vilmos császár által is megtorlatott.

Ekképp azután a régi konzervatív párt megszűnt, helyette a német konzervatív párt alakult ki s erre támaszkodva belefogott Bismarck német vasútak államosításába.

Bismarcknak a német birodalom területén lévő vasútak megváltására vonatkozó eszméje igen nagyszabású volt, mert ez azt jelentette, hogy a birodalom óriási jövedelmekhez fog jutni, sőt a vasútak — azoknak folytonos terjedése által — idővel a birodalom fő jövedelmi forrását fogják alkotni.

A vasútak megváltására vonatkozó javaslatnál kitűnt, hogy bizony a hatalmas német birodalomban, ahol pedig a hazaszeretet nem volt utolsó erény, a magánérdek, még azokban az időkben is, amikor az új német birodalom megszilárdításáról volt szó, gyakran kerekedett az állami érdek fölé.

Rendkívül szívós küzdelmet kellett Bismarcknak a vasútak megváltásáért folytatnia.

Keresztülvitte ugyan, hogy már 1873-ban fölláttatták a külön birodalmi vasúti központi hivatalt. Ámde ez az állami intézmény csaknem tétlenségre volt kárhóztatva a magánvállalatok következetes indolenciája folytán, sőt ezeknek a vállalatoknak oly nagy volt a befolyásuk, hogy 1875-ben a birodalmi vasúti törvényjavaslatot a közép német államok segítségével megbuktatták.

A közép német államok a javaslatot többek között már csak azért is ellenezték, mert épp a vasútak jövedelme képezte a legfőbb bevételüket, másrészt pedig a magánérdekek a vállalkozások révén úgy összeszövődtek a kisebb német államok érdekeivel, hogy a megváltás kérdését csakis valami mélyrehatóbb birodalmi törvényhozási intézkedés oldhatta meg.

Bismarck ekkor nagyszabású emlékiratot terjesztett a birodalmi gyűlés elé, de hasztalan. Végre is nem maradt egyéb hátra, mint a poroszországi vasútak államosításával vezetni be az akciót és így történt, hogy Bismarck a porosz országgyűlésen — noha csak heves viták után — keresztülvitte, hogy 1876 június 4-én törvényerőre emelkedett a javaslat, amely szerint a kormány jogosult arra, hogy alkalmas időben és körülmények között, a porosz vasútakat megváltsa és a német birodalom tulajdonába bocsássa.

Parlamenti reggeli Bismarck hercegnél.

A vaskancellár fontos politikai események előtt megszokta hívni magához vendégül politikai híveit, hogy egyszerű reggeli mellett beszélje meg velük a helyzetet.

Ennek az volt a következménye, hogy Delbrück miniszter lemondott és átengedte a helyét Hoffmannak, aki lelkes híve volt Bismarcknak.

Bismarck most már arra törekedett, hogy a porosz vasútakat sürgősen megváltsa.

Maybach, az időközben felállított közmunkaügyi miniszterium vezetője buzgólkodott sokat a megváltás körül. Így azután a Bismarck konzervatív csökönyössége győzedelmeskedett és már 1888-ig 22.420 kilométer vasútvonal jutott a birodalom tulajdonába és a vasútak az újabban épített vonalakkal együtt már 666 millió márkát jövedelmeztek a birodalomnak vasúti jövedelemfelesleg címén. A vasútak államosítása a birodalom számára óriási lendületet adott a birodalmi financiáknak.

Ilyen nagyszabású eredményeket tudott felmutatni a Bismarck által inaugurált politika, amely sok tekintetben erőszakos és kíméletlen volt, de azért birodalmi szempontokból nagy eredményekkel járt.

Ausztria és a nemzetiségek harca.

A nemzeti eszme, amelynek Németország egységét köszönhette, hozta létre az osztrák-magyar kiegyezést és ezzel együtt Magyarország különválását is és tovább folytatta munkáját, hogy a habsburgi birodalom egységét szétzúzza. A kisebbségben lévő, de műveltebb németek

Hohenwart Károly gróf

Osztrák minisztere nők volt. Klerikális politikája miatt a szabadelvűek ellene fordultak. Bukását azt okozta, hogy a csehekkel, államjoguk elismerése mellett, kiegyezést akart kötni. Lemondása után a legfőbb állami számszék elnöke lett.

vezető állását Ausztriában mindig gyűlölettel nézték e nemzetiségek. Az osztrák kormányok pedig, nem lévén többségük a pártok által is szétzilált németek közt, gyakran kénytelenek voltak a nemzetiségeket egymás ellen kijátszani. A klerikális *Hohenwart* 1871-ben próbált kiegyezni a csehekkel, miután az új választásokon a németek kisebbségbe jutottak és a csehek is elfogadták *Hohenwart* javaslatait, mire a cseh nemzeti párt ujsága, a *Narodny Listy* diadalmasan írhatta: „A cseh

állam újjáalakítása méltó válasz a német császárság alapítására.” A cseh kiegyezést *Beust* külügyminiszter közbelépése buktatta meg, aki azonban szintén belebukott ebbe a lépésbe.

Utóda *Andrássy* Gyula lett a külügyminiszteri állásban. Az ő kinevezése a német liberálisoknak volt a győzelme, akiknek kebeléből *Auersperg* Adolf gróf alakított miniszteriumot amely 1879-ig vitte a

Auersperg Adolf gróf osztrák miniszterelnök.

Több évi tárgyalás után ő kötötte meg Magyarországgal a gazdasági kiegyezést 1877-ben. Bukását Bosznia és Hercegovina okkupálása okozta, amit a birodalmi gyűlés többsége nem helyeselt.

kormányt. *Andrássy* Bismarck egyik legőszintébb híve volt és az ő külügyminisztersége alatt megerősödött a viszony Ausztria-Magyarország és Németország között.

Az osztrák kormány a német pártok erősítése céljából fel-emelte a képviselők számát. Tiltakozott a pápai csalhatatlanság dogmája ellen és 1874-ben új egyházpolitikai javaslatokat fogadtatott el a parlamenttel.

A német liberálisok uralma dacára a szláv nemzetiségi hatalma

Osztrák minisztertanács I. Ferenc József elnöklése alatt.

Bylandt-Rheidt hadügyminiszter felolvassa jelentését. A király mellett balra Auersperg osztrák miniszterelnök, jobbra Andrássy Gyula, a monarchia külügyminiszter ül.

is folyton erősödött. Galícia jóformán egészen lengyel befolyás alá került, Dalmáciában sem tudta az olasz lakosság megakadályozni, hogy a horvát-szerb nyelv használata be ne hatoljon az iskolákba és a hivatalokba. A legerősebb volt a nemzetiségek harca Csehországban és itt ért el a szláv befolyás a legtöbb eredményt. A szlovének, Krajnában is sok sikert mutathattak fel a németekkel szemben.

Olaszország a 70-es évek után.

Az 1870-es év betetőzte Olaszország nemzeti egységét. Július hó 1-én a minisztériumok Firenzéből Rómába költöztek és július 2-án bevonult II. Viktor Emánuel is új fővárosába. Ez a birtokbavétel jelezte az olasz politika további útját is. Ámbár törvény útján biztosították a pápa szuverénitását és a Vatikán területenkívültségét, amellott évi 3½ millió lira járadékot szavaztak meg a pápának, ez mégis ellenségesen

tekintett az olasz nemzeti királyságra és még mindig segítséget várt Franciaországtól. Ez a körülmény Olaszországot még inkább Németország felé terelte és katonailag is szervezkedett Franciaország ellen, megerősítve határait az Alpok felé.

Annál nagyobb szüksége volt az ifjú Olaszországnak valami erős szövetségre, mert belviszonyai éppenséggel nem voltak rózsásak. A délvidéken élő republikánusok még mindig radikális irányoknak hódoltak.

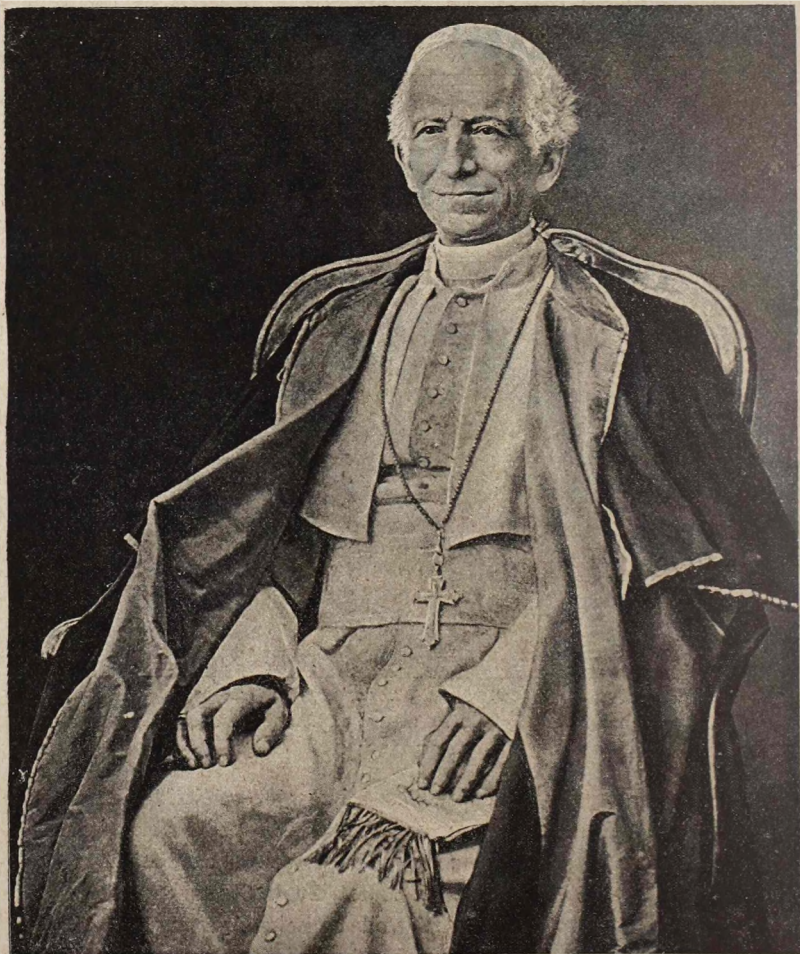

II. Viktor Emánuel olasz király emlékszobra.

Az olasz egység megteremtőjének hatalmas emlékművét Sacconi olasz szobrász tervezte.

Garibaldi és az engesztelhetetlen Mazzini megtartották független hatalmukat és befolyásukat a népre, az irredentisták pedig Trieszt és Tirol visszaszerzéséről álmodoztak, nem gondolva arra, hogy ez megnehezíti a kormány tervezett szövetkezését Ausztriával. Cavour nemzeti közép-pártja pedig mindig francia párti volt és nehezen szokott bele az új külpolitikai alakulásba. Ehhez a nehézséghez járultak a pénzügyi bajok, a nagy adóteher, a nép szegénysége és műveletlensége, a szicíliai maffia (rablótársaság) hatalma, az egészségtelen szociális viszonyok, amelyeknek következménye a szertelen kivándorlás lett.

A Vatikánhoz való viszony sem javult, főképp mikor 1873-ban a kolostorokat is megszüntette a kormány. A pápa átokkal sújtotta mindazokat, akik létrehozták ezt a törvényt, mire a nemzet még jobban eltávolodott a francia párttól és a Minghetti-kormánynak sikerült az olasz király látogatását Bécsben és Berlinben kivinni és 1875-ben a

XIII. Leó pápa.

Kormányzatát a békeszeretet jellemezte. Vallási türelme páratlan volt, nemcsak a keresztény, hanem a pogány uralkodókkal is barátságos összeköttetést tartott fön. Alatta a szentszék tekintélye nagy mértékben emelkedett, az uralkodók és a kormányok világi ügyekben is sokszor kikérték tanácsát.

két császár viszontlátogatását fogadni. A parlament törvénybe iktatta az általános kötelezettséget is, miáltal a hadsereg vált a nép legjobb iskolájává.

A Minghetti-kormány a vasútak államosításának terve miatt bukott meg, mire a radikális *Depretis*-minisztérium foglalta el a helyét. Az új választásokon nagy győzelmet aratott, a képviselőház elnöke pedig *Crispi* lett, Garibaldi fegyvertársa, egyike a bálványozott ezer marsalainak.

Ez a kormány törvénybeiktatta az általános iskolakötelezettséget, megszüntette a pápa járadékát és megtiltotta az egyházi körmenetek megtartását. Tengeri erejének újjászervezését is ekkor kezdte meg Olaszország, amivel szintén Franciaország ellen kívánt állást foglalni.

II. Viktor Emánuel király 1878-ban, 58 éves korában meghalt. A nemzet őszinte gyászja kísérte a nagy uralkodót a Pantheonban lévő sírjába. Utóda fia, I. Umberto lett, akinek trónralépését határtalan lelkesedéssel fogadta a nép.

Néhány héttel később meghalt az ősz Piusz pápa is és a konklave febr. 20-án XIII. Leót választotta meg pápává. Az új pápa nem a templom külső loggiáján jelent meg a nép előtt, mint eddig volt szokásos, hanem a belső csarnok felől áldotta meg az egybegyűlt híveket. XIII. Leó pápa koronázása sem a Szent Péter-templomban, hanem a Vatikánban történt. Sovány, okos, mosolygó arca mintha azt ígérte volna az egyházi harcoktól sokat szenvedett világnak, hogy az ő programja nem háború, hanem a béke lesz.

A köztársaságiak és a királpártiak harcra Franciaországban.

A megalázott Franciaországnak úgyszólván új hitvallása a „revanche” gondolata lett, a bosszú a „barbárokon.” Erős vallásos áramlat járult a bosszú és a gyűlölet érzéséhez. A francia nép, amely sehogysem tudta megérteni a nagy vereségeket, Istennél kereste a vigasztalást és a támogatást. Soha nagyobb tömegek nem zarándokoltak a csodatevő helyekre, Lourdesba és La Saletteba s a „szent szív” kultusza, amelyet a jezsuiták képviseltek, egyre nagyobb mértékben elhatárolódott. A Montmartre tetején, magasan a bűnös Párizs feje fölött pompás új templomot is emeltek a szent szív tiszteletére.

Ezzel a vallásos áramlattal kapcsolatban feltámadt újra a régi karolingi gondolat: Franciaországnak és római egyháznak szoros

szövetsége. Arról álmodoztak, hogy Franciaország állítsa vissza megint az egyházi államot. Minthogy mindez a régi monarchia hagyományaira utalt, a Bonapartizmus egyelőre teljesen háttérbe szorult. A régi királyság visszaállításának sok híve volt s a leigázott Franciaország messzeszárnyaló célokért kezdett lelkesedni. Arról álmodoztak, hogy a felújított régi királyság Rómával szövetségben visszaszerzi a pápa világi uralmát, a hálátlan olasz királyságot szétdarabolja, Elzász-Lotharingiát visszahódítja, Németországot megalázza, Spanyolországban a klerikális karlistákat diadalra segíti s Franciaországot újra Európa leghatalmasabb államává teszi.

A versaillesi nemzetgyűlésben kétségtelenül a monarchisták voltak többségben. De erős volt a köztársasági párt is *Gambetta* vezérlete

alatt és a radikális balpárt, amely jórészt a nagy városokat képviselte s határozott ellensége volt nemcsak az egyháznak, hanem általában a vallásnak is. A monarchisták tehát újabb polgárháború nélkül nem igen érhatték volna el céljukat. Hogy ezt elkerüljék, a mérsékelt monarchisták és a köztársaságiak erős kormányképes párttá akartak egyesülni, hogy a kormányforma végleges megválasztásának kérdését ideiglenesen függőben hagyva, mindenekelőtt rendet teremtsenek az országban s a német okkupációnak mielőbb véget vessenek. Az állam feje, a franciák múlt századbeli legjelentékenyebb

Thiers nevetve szórja bele a német sisakokban az 5 milliárdos hadisarcot.

Ez az aláírása ezen francia karikatúrának, amely a köztársaság elnökét ábrázolja. Thiers a francia nemzet áldozatkészségét felhasználva rendkívül rövid idő alatt kifizette a győztes németeknek a hatalmas hadisarcot. Ő lett a legnépszerűbb francia államférfi. A karikatúrajazolók is sokat foglalkoztak vele, de mindig szeretettel.

államférfia, *Thiers* Adolf, szívós kitartással és sikerrel törekedett e program megvalósítására. A nemzetgyűlés Thierst 1871 augusztus hó 31-én véglegesen megerősítette állásában s 480 szóval 93 ellenében három évre a „köztársaság elnökévé” választotta.

Thiers az első és legsürgősebb feladatot, hála az ország kimeríthetetlen gazdagságának és a franciák hazafias áldozatkészségének, meglepő gyorsan oldotta meg. Minthogy az első nagy nemzeti kölcsönt (2½ milliárd frank) kétszeresen túljegyezték, a hadikárpótlás törlesztése sokkal hamarabb megkezdődött, mint várható lett volna. A német csapatok ennél fogva már 1871 szeptemberében kivonultak a párizsi erődökből és a szomszédos kerületekből s visszahúzódtak lassan Lotharingiába, ahol Manteuffel tábornok Nancyban üttette fel főhadiszállását. A következő évben a franciák az újabb 3 milliárdos kölcsönt tizennégy-szeresen túljegyezték, úgyhogy 1873 szeptember 5-ig, tehát alig másfél év alatt, Franciaország letörlesztette az egész rengeteg hadikárpótlást s a németek kivonultak a francia Lotharingiából is. Joggal emeltek később Thiersnek emléket Nancyban, mint „a föld megszabadítójának.” Thiers a maga idejében a legnépszerűbb államférfi volt hazájában. Az élclapok tele voltak állandóan a karrikatúráival, amelyek a leghetetlenebb alakokban ingerkedtek vele folyton-folyvást, de meleg szeretettel.

Nagy eréllyel látott hozzá Thiers az ország újjászervezéséhez is. A közigazgatás túlzott központi bürokratizmusában nagy részt ütött azzal, hogy a kerületek pénzügyeinek önálló intézését törvénnyel a kerületi tanácsokra ruházta át.

Megszavazta a nemzetgyűlés az új véderőtörvényt is, amely az általános hadkötelezettséget s a szolgálati időt 20 évben állapította meg, amelyből 5 év a tényleges szolgálat, négy a tartalék, öt a népfölkelés és hat a népfölkelés tartaléka. A külügyek terén Franciaország egyelőre természetesen a legnagyobb tartózkodást tanúsította. A francia püspökök 1871 júniusában kérvényt intéztek a nemzetgyűléshez az egyházi állam visszaállítása dolgában. A kérvényt a legitimisták támogatták. Minthogy nyilvánvaló volt, hogy a kérdés méhében hordta az Olaszországgal való háborút, a nemzetgyűlés a püspöki kar kérvényét bölcs mérséklettel elutasította. De Favre Gyula, akit a monarchisták különösen gyűlöltek, kénytelen volt lemondani a külügyminiszteri tárcáról.

Közben megint nagyon kiélesedtek a pártellentétek. Mikor Thiers indítványt tett a köztársasági államforma törvénybe iktatására, a nemzetgyűlés az indítványt nem fogadta el, csak annyit ígért meg, hogy

Grévy Gyula

Előkelő és gazdag párizsi ügyvéd volt s élénk részt vett a francia politikában, mint a mérsékelt köztársasági párt egyik parlamenti képviselője. Igazságossága miatt a „francia Arisztidesz”-nek nevezték. Thiers halála után őt tekintették a köztársasági párt vezérének. Kétszer választották meg a francia köztársaság elnökévé. Második elnöksége alatt belekeveredett egy rendjel botrányba s dícsélete nélkül kellett visszavonulnia a közéleti szerepléstől.

Mac Mahon megválasztása úgyszólván a köztársaság bukását jelentette, mert Mac Mahon becsületes és vitéz katona volt ugyan, aki több díszet és több súlyt adott a maga személyével az új köztársaságnak, mint az 1870—71. évi ügyvédpolitikusok; ámde Mac Mahon nem volt sem meggyőződéses köztársasági, sem kiváló államférfiú, könnyen hajlott monarchista és klerikális befolyásokra és valószínűleg szívesen hozzájárult volna a királyság visszaállításához is a törvényes formák között.

addig nem oszlik fel, amíg Franciaországnak végleges alkotmányt nem ad. Ez idő óta a monarchisták ellenségüknek tekintették Thierst és megbuktatására törekedtek. Grévy Gyula, a nemzetgyűlés köztársasági elnöke a klerikálisok heves támadásai folytán nemskára lemondott elnöki tisztéről s helyét az orléanista *Buffet* foglalta el. Mikor Thiers kormányát nem a monarchisták, hanem a mérsékelt köztársaságiak pártjából egészítette ki, a monarchisták, akiket a 31 bonapartista képviselő is támogatott, Broglie herceg vezetésével interpelláció formájában heves támadást intéztek a kormány ellen s a kormány indítványát, amely a napirendre térést javasolta, 16 szótöbbséggel leszavazták. Ez 1873 május 24-én történt. Thiers még aznap este egész minisztériumával együtt beadta lemondását, azt remélve, hogy a lemondást nem fogják elfogadni. Azonban csalódott. A monarchista pártok 392 leadott szavazatból 390 szóval *Mac Mahon* marsallt választották meg a köztársaság elnökévé. A köztársasági pártok tartózkodtak a szavazástól.

Mert most már csak a régi királyság visszaállításáról lehetett szó. A bonapartisták ugyanis fő nélkül maradtak, mert III. Napoleon 1873 január 9-én egy operáció következtében meghalt Chislehurstben, Dél-Angliában. Halálával szabaddá vált a tér a monarchisták számára, akiknek *Chambord* Henrik gróf volt a jelöltjük, a meggyilkolt Berry hercegnek a fia. *Chambord* gróf, aki 1830 óta külföldön élt, többnyire Ausztriában, az Orléansokat a Bourbonház lázadó oldalágának tekintette s mindazt, ami 1789 óta történt Franciaországban, istentelen forradalomnak tartotta s az eleven Franciaországot egyáltalán nem ismerte. Örökölt jogához, a Bourbonok francia koronájára azonban szilárdan ragaszkodott, s ezt több ízben határozott hangú, lendületes nyilatkozatokban világga is hirdette. Minthogy azonban *Chambord* gróf gyermektelen volt, kibékült végül az Orléansokkal s személyesen fogadta Bécs mellett, Frohsdorfban *Fülöp* párizsi grófot, az Orléansok fejét s reá és összes leszármazóira átruházta halála esetére törvényes örökjogát. A két trónkövetelő tehát ilyen formán fuzionált s egyelőre *Chambord* gróf lett a monarchisták egyetlen jelöltje.

Salzburgban tanácskoztak is a gróffal trónralépéséről, de ekkor váratlanul súlyos akadályokra bukkantak a gróf hajthatatlan klerikális és legitimista meggyőződésében. A gróf semmiféle szerződéses megállapodásról hallani sem akart. Ő törvényes királya Franciaországnak s nem hajlandó tárgyalni a törvénytelen forradalommal. Ahhoz is ragaszkodott, hogy a forradalmi trikolor helyébe megint a Bourbonok fehér lilomos zászlója kerüljön. Azt akarta, hogy Franciaország boruljon bűnbánóan a lábai elé. Erről természetesen szó sem lehetett. Végül úgy látszott, hogy a gróf mégis enged ridegségéből s hajlandó Franciaország modern alapjaira helyezkedni és elfogadja a trikolort, rajta a Bourbon liliomokkal.

Chesnelong, aki a monarchisták nevében a tárgyalásokat vezette a gróffal, értesítette a gróf elhatározásáról a monarchista pártok végrehajtó bizottságát s az orléanista „*Journal de Paris*” bejelentette, hogy küszöbön áll az örökös monarchia helyreállítása és V. Henrik trónralépése. A mo-

Lulu herceg,
III. Napoleon fia.

A trónfosztott császár hívei, a bonapartisták őt akarták a francia trónra emelni, de a fiatal herceg elesett Afrikában, a zuluk ellen vívot harcban.

narkhisták elhatározták, hogy erre vonatkozó indítványukat beterjesztik a nemzetgyűlés elé. De néhány nap múlva megérkezett Chambord grófnak a levele, amelyben a gróf közli híveivel, hogy visszatér eredeti álláspontjára, mert nem akar egy pártnak a királya lenni s hű akar maradni multjához és jelleméhez. Ez a levél hosszú időre kompromitálta a monarkhisták törekvéseit és szétugrasztotta azt a többséget, amely májusban Thierst megbuktatta. Chambord gróf különben 1883-ban halt meg.

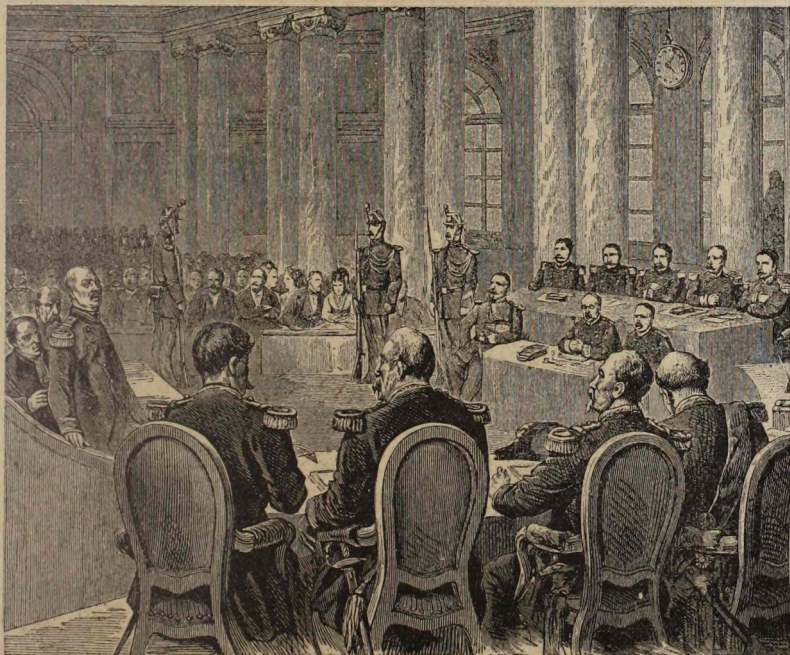
A köztársaságiak éltek az alkalommal és Mac Mahon elnökségét hét évre meghosszabbították s keresztülvitték, hogy a nemzetgyűlés 30 tagú bizottságot küldött ki a maga kebeléből az alkotmány kidolgozására.

A monarkhisták kudarca megint a bonapartistákat tolta előtérbe, akik a királyság isteni eredetéről éppúgy nem akartak tudni, mint a köztársaságiak s a népszuverénitás alapján állottak. III. Napoleon fiában, az ifjú *Lulu* hercegben bizakodtak s 1874-ben mintegy hatezen összegyűltek Chislehurstben, hogy résztvegyenek Lulu herceg nagykorusításának az ünnepén. Ott élt ugyanis az özvegy Eugénia császárné visszavonultan egyetlen fiával és büszkeségével. A nagykorusítás megtörtént, de következménye nem volt, mert a bonapartisták még nagyon gyengéknek érezték magukat. Lulu herceg különben, aki szemefénye volt a bonapartistáknak, kora ifjúságában nem sokkal később szerencsétlen véget ért, hősies halált halt Afrikában, ahol a zulus ellen harcolt.

A bonapartistákat időközben más súlyos csapás is érte. A hadbíró-ság Trianon várában lefokozásra és halálra ítélte III. Napoleon császár uralmának egyik leghatalmasabb oszlopát, *Bazaine* marsallt, Metz kapitulációja miatt. Erre a bűnbakra a nemzeti elkeseredésnek volt szüksége. De azért meglelégedéssel fogadta a közvélemény, mikor Mac Mahon régi fegyvertársának megkegyelmezett s halálbüntetését húsz évi várfogságra enyhítette. St. Marguéríte szigetén kezdte meg Bazaine büntetését, de felesége segítségével sikerült megszöknie fogságából. Belgiumba, majd Spanyolországba menekült, ahol miután időközben elvált feleségétől, aki vagyonos mexikói nő volt, úgyszólván nyomorogva élt Madridban 1883-ban bekövetkezett haláláig.

Ezek voltak az előzményei a harmadik köztársaság törvényes kialakulásának. A monarkhisták és a bonapartisták elvesztették a csatát és nem akadályozhatták meg, hogy a köztársasági államformát a nemzetgyűlés törvénybe iktassa. Hosszú szóharc után, amelyből a döntő rész Gambettának jutott, 1875 elején elfogadták az új alkotmányt, amelynek főbb rendelkezései a következők voltak.

A képviselőházat minden négy évben általános, közvetlén szavazással választják meg kerületenkint. A képviselőház évenként Versaillesben ül össze. A szenátusnak 300 tagja van. Ebből 75 tagot a képviselők kamarája választ életfogytiglan, a többit közvetett szavazással a községek választják kilenc évre. A szenátusnak joga van az elnökkel egyet-

Bazaine marsall a haditörvényszék előtt védekezik a hazaárulás vádjá ellen.

Bazaine marsall III. Napoleon szászár uralmának egyik legerősebb támasza volt. A német-francia háborúban seregével Metz várába szorult be és megadta magát. A veszített háború miatt elkésereedett francia közvélemény hazaárulónak tartotta s a haditörvényszék halálra ítélte. Mac Mahon köztársasági elnök megkegyelmezett régi fegyvertársának s büntetését 20 évi várfogságra változtatta. Bazain félév múlva megszökött a fogságból.

értésben a képviselőházat feloszlatni. Az elnököt hét évre a kongresszus vagy nemzetgyűlés (a képviselőház és a szenátus együttesen) választja. Az elnök sérthetetlen és felelőtlen. A felelősséget miniszterei viselik, akik a képviselőkamara tagjai s a képviselők többségének bizalmával kormányoznak.

Mac Mahon első miniszterelnöke *Buffet* volt. Ez vezette a választásokat, amelyek a köztársasági pártok győzelmével végződtek. A sze-

nátusba 40 bonapartista jutott be, legitimista és radikális egy sem. A képviselők közül 360 köztársasági volt (Gambettát négy helyen választották meg), 90 bonapartista és 80 királypárti. Buffet nem kapott mandátumot, le kellett tehát mondania s az új kormány *Dufaure* miniszter elnökségével alakult meg.

A választások eredménye tiltakozást foglalt magában a klerikálizmus ellen is, amely 1875 óta, amikor a felső oktatást szabaddá tette a törvény, jelentős sikereket ért el. Már 1875-ben „szabad katolikus fakultások” nyíltak meg Párizsban, Lyonban, Lilleben és Angersban. A szerzetesrendek egyre nagyobb számban telepedtek meg országszerte, mert a hatóságok, jórészt még régi császári hivatalnokok, mindenütt a kezükre jártak. Sőt az új szenátus is pártjukat fogta, mert visszautasította *Waddington* közoktatásügyi miniszternek azt az indítványát, hogy az akadémiai fokozatokat csak az állami intézetek adhassák meg.

A klerikálizmus térfoglalásából csakhamar újabb súlyos válság csírázott ki. *Simon* Gyula miniszterelnök, aki *Dufaure* utódja volt, egy köztársasági interpellációt, amely a kormány magatartását firtatta a klerikálisokkal szemben, csak igen lányhán utasított vissza. Erre *Mac Mahon* a klerikálisok unszolására levelet intézett *Simon*hoz, amelyben oly határozottan adta tudtára elégedetlenségét, hogy *Simon* nyomban lemondott. Helyét a harcias *Broglie Fourtoun*-kormány foglalta el, egy orléanista-bonapartista keverék, amely nyomban elnapolta és nemsokára fel is oszlatta a szenátus hozzájárulásával a képviselői kamarát. A köztársasági érzelmű prefektusokat eltávolította és kiírta az új választásokat, amelyekben az egész hivatalnoki és a püspöki kar egyesült erővel szállt síkra a „marsal kormánya” mellett.

A köztársasági pártok nyugodtan várták a választások eredményét. Az elnapolás után 363 képviselő, élükön *Thiers* és *Gambetta* manifestumot intézett a francia néphez s *Gambetta* a választási küzdelem során nyíltan is hirdette, hogy arról van szó: aláveti-e magát *Mac Mahon* a nemzet akaratának vagy lemond-e. És igaza volt. Az agg *Thiers* nem érte meg a köztársaságiak diadalát, mert 1877. szeptember 3-án meghalt.

A választás október 14-én volt s eredménye a köztársasági pártok 140 főnyi többsége lett. A minisztérium erre lemondott, de a klerikálisok még nem adták föl minden reményüket. November 23-án *Rochebouet* tábornokkal az élén ügyvezető minisztérium alakult, amely nagy csendesen fegyveres államcsínyre készült és december 13-ára készenlétbe helyezte a csapatokat. Az utolsó pillanatban azonban

Mac Mahon szakított az összeesküvőkkel s megint *Dufaure-t* bízta meg köztársasági kormány alakításával.

A helyzet ezzel még nem tisztázódott. A köztársaságiak bizalmatlankodtak az elnökben s csak a párizsi világkiállítás közelgő megnyitása (1878 május 1.) és a berlini kongresszus simította el ideiglenesen az ellentéteket. De mihelyt a világkiállítás bezárult s a köztársaságiak a 82 meg-

Waddington Vilmos francia államfőjű.

Közüoktatásügyminiszter, majd külügyminiszter volt aztán miniszterelnökké nevezték ki. Végül mint londoni nagykövet szolgálta hazáját. Mint régiségtudós is jó nevet szerzett magának a tudományos világban.

üresedett szenátori mandátumból 66-ot elhódítottak, a támadást nyomban megújították az elnök ellen. A radikálisok a szabad fakultások megszüntetését követelték, továbbá az ingyenes állami népoktatást az általános tankötelezettség alapján, a papi oktatás korlátozását, a Broglie-kormány vád alá helyezését s a hivatalnoki kar purifikációját. A küldött parlamenti vizsgálóbizottság hivatali hatalommal való visszaélés miatt csakugyan Broglie és Fourtou vád alá helyezését indítványozta. *Dufaure* pedig egész sereg magasabbrangú tiszt elbocsátását

kívánta az elnöktől. Mac Mahon nem állta tovább az ostromot és 1879 január 30-án lemondott. A nemzetgyűlés még ugyanaznap Grévy Gyulát, a képviselőkamara elnökét választotta meg 670 leadott szavazatból 563 szóval az állam fejévé. Grévy utóda *Gambetta* lett a kamara elnöki székében, az új kormány elnökévé pedig *Waddington* nevezte ki Grévy.

Franciaország új korszak küszöbére érkezett. Az 1878-iki világkiállítás fényes bizonyossága volt az ország bámulatos gazdasági erő kifejtésének s a berlini kongresszuson való részvételével nyilvánvalóvá tette a köztársaság, hogy elfoglalta az őt megillető helyet újból az európai hatalmak között. A harmadik köztársaság megszilárdulása most már biztos léptekkel haladt előre.

A Bourbonok újból a spanyol trónon.

Amadeo királynak (1870—1873.) rendkívül nehéz, sőt kellemetlen volt a helyzete Spanyolországban. Noha mindenképp azon fáradozott, hogy az országnak hasznára váljék, sehogy sem tudott népszerűsége szert tenni. A spanyol főnemesek bosszantóan lekicsinyelték, mit sem törődtek vele, meghívásait számba sem vették, valósággal kerülték a királyt. A spanyol köztársasági párt emberei pedig már politikai ellenlábasságuknál fogva sem kedvelték az új királyt. A köztársasági párt vezére, Castelar Emil, a madiridi egyetem történelemtanára, nem egy esetben nyilvánította azt a véleményét, hogy ő semmiképp sem tud egy koronás főt jóindulattal fogadni. A karlista-párt tudvalevőleg a papok befolyása alatt állott, ennél fogva tehát a liberális gondolkodású királyt sehogy sem támogatta, a Zorilla vezetése alatt álló demokraták szintén a király ellenfelei közé tartoztak.

Ilyen zavaros, politikailag felfordult állapotok dacára a király igyekezett az ország hajóját valahogyan elkormányozni és noha ő maga nem volt népszerű, azért minden pártnak számos embere igyekezett a környezetébe furakodni, csak hogy valamelyes része legyen a hatalom gyakorlásában.

Amadeo király pedig, hogy a minden oldalról megnyilatkozó politikai elégedetlenséget kiengesztelje és a sokféle pártpressziót ellensúlyozza, minduntalan kénytelen volt a kabinetjeit változtatni. Serrano kabinetjét nemsokára felváltotta Zorilláé, ezt követte már 1871 őszén Sagastáé, aki a pártok nyugtalankodására a kortez felosztásával felelt.

Az újonnan elrendelt választások alkalmával a karlisták szövetkeztek a köztársaságiakkal, de a szövetkezett pártok csúfos vereséget szen-

vedtek jórészt a kormány erőszakoskodásai folytán. Erre Navarrában és Biscayában kitört a karlisták lázadása. A mozgalmat ezúttal Franciaországhól támogatták és szították az ottani klerikálisok. De noha kezdetben Diaz de Rade, majd pedig Don Carlos maga állott a forradalmárok élére, nem voltak képesek komoly eredményeket elérni és Serrano tábornok Oroquintónál oly elhatározó győzelmet aratott a karlistákon, hogy ezeknek nagy részét átkergette a francia határon. Serrano azoknak, akik megadták magukat, elég meggondolatlanul amnesztiát adatott, de amint a következmények mutatják, nemsokára volt oka megbánni ezt a nagylelkűségét. Serrano ugyanis átvette e sikerek után a kormányzást, de ismét kénytelen volt a Zorilla-párt intrikái elől meghátrálni. Alig mondott le Serrano, a karlisták Kataloniában újból fellázadtak, a forradalom vihara újból végigszárguldott a szerencsétlen országon, amikor pedig a király csodálkozását fejezte ki afelett, hogy az ország oly egykedvűen fogadja a karlisták felkelését, a papság a szószékről kezdett lázítani Amadeo király ellen. Midőn pedig a király személye ellen egy karlista merényletet követett el, nem is üldözték az elmenekült merénylőt. A parlamentben pedig valósággal lehurrogták azt, aki a király védelmére mert szót emelni.

Ezek után Amadeo király belátta, hogy neki többé keresnivalója nincs a spanyol földön. Ráunt a sok herce-hurcára, belefáradt az „uralkodás” izgalmaiba, mert trónralépése óta alig volt egyetlen egy nyugodt napja. Elhatározta, hogy lemond s 1873 február 11-én bejelentette a korteznek a lemondását. A következő napon feleségével együtt elutazott Lisszabonba, ahol hajóra szállt s Genuába hajózott. Ott egy közzétett nyilatkozata szerint a királyi méltóságot, címet letette.

Ez volt az olasz herceg háromévi királykodásának rövid, de mozgalmas története.

Előállott tehát újból az a helyzet, mint II. Izabella elkergetése után. Előtérbe nyomultak a köztársaságpártiak, mert ugyanazon a napon, amikor Amadeo bejelentette lemondását a kortez kihirdette a köztársaságot.

Könnyebb volt azonban kihirdetni a köztársaságot, semmint megvalósítani, mert a kortezben két hatalmas párt állott egymással szemben.

Az egyik pártnak az volt az eszménye, hogy ám legyen köztársaság, de francia minta szerint, vagyis: az egész spanyol föld alkosson egy teljes egészet és minden államhatalom összpontosíttassék a köztársasági kormányzatban.

A másik párt ideálja már közelebb állott a spanyol nép felfogásához, mert szövetségi alapon szervezendő köztársaságot óhajtott az Unio mintájára. Eszerint a vidéki kerületek vagy provinciák megőrizték volna autonómiájukat kiváltságaikkal együtt.

Az átmeneti ideiglenes kormányban a federalisták, tehát azok, akik az utóbbi formát akarták megvalósítani, többségben voltak. Ott voltak többek között: Castelar, Salmeron, Figueras, míg a Serrano vezérlete alatt álló másik pártbeliek egy „állandó bizottságot” alkottak az előbbieken ellenőrzésére.

Ilyen állapotok és a kölcsönös bizalmatlanság mellett érthető, hogy az állam érdekét senki sem szolgálta.

Ekkor Figueras merész lépésre szánta el magát. Több tábornokkal titokban megállapodott. Ezek gondoskodtak megfelelő katonai erőről, mire Figueras néhány heti együttlét után, 1873 április 24-én az „állandó bizottság”-ot szétkergette. Most már a hatalom birtokában a federalisták merész lépésre szánták el magukat. Meg akarták valósítani az ideáljukat. Nem törődtek azzal, hogy az ország a pénzügyi tönk szélén áll, hanem kijelentették, hogy Spanyolországot a szövetséges köztársaság mintájára újjászervezik.

Az állandó hadsereget feloszlatták és kijelentették, hogy az ország védelmét ezentúl az önként jelentkezőkre bízák. Ilyesmit határoztak el a federalisták akkor, amikor a karlisták újból mozgolódtak a francia határ mentén. A karlisták mozgalma azonban talán még mindig a kisebb baj lett volna az egyéb nagyobb bajok mellett.

Castelar ugyanis, a saját elméleti idealizmusát követve, kidolgozta a szövetséges spanyol köztársaságok tervezetét, amelyet az alkotmányozó nemzetgyűlés el is fogadott. Eszerint Spanyolország a jövőben tizenhárom önálló államra esik szét, mindegyikben teljes vallás, tanítási és sajtószabadság fog uralkodni, az egyház az államból kiválik és az egyházi vagyon értékesíttetik. A tizenhárom állam szövetséget alkot és ez fogja képezni a spanyol köztársaságot.

Ha a spanyol nép történeti hagyományait és a spanyol föld sokféle kiváltságolt területeit vesszük fontolóra, azt kell mondanunk, hogy ez a szétdarabolási politika felelt meg leginkább a spanyol nép felfogásának. Ugyanis Arragonia, Katalonia, Valencia, Barcelona, Navarra, Leon és a többi kerületek valamennyien régi kiváltságaikat féltették. Minden terület arra törekedett, hogy önálló országot alkosson az államban, mert ezt a törekvést támogatta a különböző kiváltságlevél (fuero, privilegio), amely a spanyol föld csaknem minden kerületének — miután

azok régebben jórészt apró önálló államok voltak — bizonyos önállóságot biztosított.

A gyakorlati élet természetesen nem tűrte ezt a megoldást.

A szövetségi kormány elnökének megválasztották Castelart, aki jól ismert rajongó idealizmusával fogta fei a helyzetet és távolról sem gondolt arra, hogy épp az ő tervezete fogja a polgárháború rémét felszabadítani azáltal, hogy a sokféle érdekek össze fognak ütközni a szövetségi államérdekekkel.

Castelar állampolitikai idealizmusa a gyakorlatban csakhamar véres polgárháborút, teljes felfordulást okozott. Alig, hogy megtörtént a sokféle állami önállóság alapján való új államalakulás, a nemzetközi szociáldemokrácia csakhamar magához ragadta a hatalmat Cartagená, Barceloná, Sevillá, Granadá, Cadix, Malagá és más városokban. A vörös lobogó alatt csoportosultak mindazok, akik a kínáló alkalmat gyorsan ki akarták aknázni, hogy a párizsi kommunárdok mintájára szervezkedjenek.

Valóságos rémuralom fenyegette egész Spanyolországot.

Castelar. Emil spanyol politikus.

A spanyol köztársasági párt egyik vezére volt. Amedeo király lemondása után megvalósította eszményét: a szövetségi köztársaságot. Mint a végrehajtó hatalom elnöke erőlesen küzdött a lázadó karlisták ellen. Nem tudott rendet csinálni, lemondott és külföldre távozott. XII. Alfonz király uralkodása alatt, mint mérsékelt köztársasági párt vezére szerepelt s nagy érdemeket szerzett a demokratikus reformok megvalósításával.

A vörös lobogó hívei Cartagenában hatalmukba kerítették a nagyobb és jobb hadihajókat, amelyekre felvonták a vörös lobogót. Ezzel azonban provokálták a külföld beavatkozását, mert a külföldi államok a vörös lobogót kalózlobogónak tekintették s intézkedtek, hogy ezek a hajók ártalmatlanokká váljanak. Mindjárt útnak is indult egy német hadiflottakülönítmény, amely rövid harc után három ilyen spanyol hadihajót elfogott, a legénységet partra szállította, a hajókat pedig átadta a spanyol kormánynak.

Időközben a spanyol kormány is sereget szervezett a spanyol kommünárdok ellen. Salmeron, aki időközben a kormány elnöke lett, a vöröslobogósokat csakhamar leverte, Cartagenát pedig, amely a mozgalom főszéke volt, ostromzár alá vette.

Nagyon távol volt azonban a kormány attól, hogy gyökeresen helyreállította volna a rendet, miért is Castelar — ennek nem csekély megütközésére és fájalmára — diktátorrá tette meg. Castelar, az ideális álmodozó, tiltakozni próbált a diktatura ellen, de tiltakozása mitsem használt, sőt épp ekkor vetették a szemére, hogy a helyzet elmérgesedését tulajdonképp az ő gyakorlatilag értéktelen, veszedelmes államformája okozta.

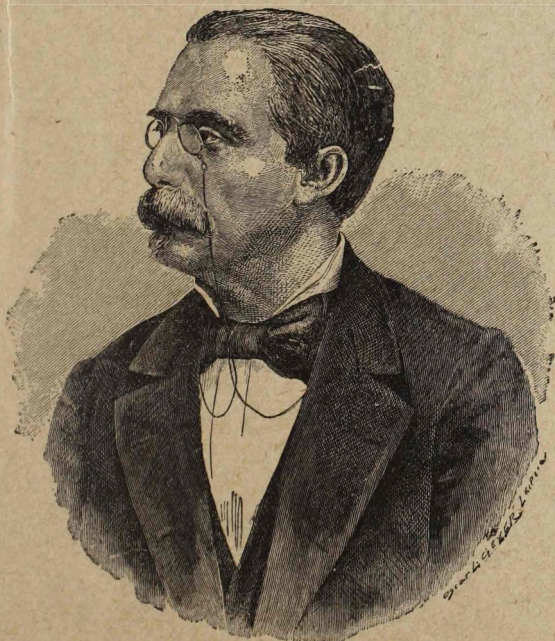
Castelar a nyomós okok előtt meghátrált és elfogadta a diktatúrát. A diktatúra ideje egyébként már nagyon is elérkezett, mert a karlisták is vérszemét kaptak és kegyetlen guerillaháborút indítottak a fennálló állam és kormányrendszer ellen. Jórészt papok vezették a karlistákat, egyik vezérek voltak többek között a kegyetlen, fanatikus Santa Cruz is.

A karlisták több helyen győzelmesen nyomultak elő s Moriones tábornokot ismételten válságos helyzetbe juttatták. Castelar végre belátta azt, hogy a helyzet úgyszólván a fejére nőtt, képtelen a bajok között eligazodni és saját megnyugvására rendet teremteni s lemondott (1874 jan. 2.). Erre Pavia tábornok egy katonai csapat élén már a következő napon szétkergette a kortezt, Serrano tábornok pedig magához ragadta a diktatúrát. A „végrehajtó hatalom elnöke” címet vette fel és körülbelül arra törekedhetett, mint a szomszédos Franciaországban Mac Mahon tábornok.

Serrano vas kézzel igyekezett visszaállítani a rendet, ami azután sikerült is neki. Bevette Cartagenát és haditörvényszék elé hurcoltatta a vöröslobogósok vezéreit. Majd egész erővel a karlisták ellen fordult, mert ezekről nyilvánvaló volt, hogy Franciaországból kaptak támoga-

tást. Ha tehát sok idejük marad, akkor nemcsak jól szervezkedhetnek, hanem sikereik még népszerűségüket is növelhetik.

A kormány csapatai visszafoglalták Portugáliát, a körülzárt Bilbaot felmentették, ámde Concha tábornoknak az Estelle körül elhelyezkedett karlisták ellen intézett kétszeri támadása kudarccal végződött. Ekkor történt, hogy Don Carlos parancsára egy német haditudósítót

Canovas del Castillo spanyol államférfi.

Konzervatív politikus volt, ő egyengelte XII. Alfonz trónralépésének az útját. Több ízben volt miniszterelnök. Halálát egy anarkhista merénylete okozta.

a karlisták agyonlőtték. Bismarck annyira felháborodott ezen a lelketlenségen, hogy válaszul sürgősen kieszközölte azt, hogy a nagyhatalmak (Oroszország kivételével) a spanyol kormányt elismerték.

Ez az elismerés súlyos csapás volt a karlista mozgalomra, amely csakhamar lényegesen meg is csappant. Serrano és tábornokai teljes erejükkel rávetették magukat a karlistákra, akiket minden fontosabb pozícióból kivetek, végül pedig Serrano százezer ember élén épp arra készülődött, hogy szétmorzsolja a karlista sereg maradványát.

Ekkor egy váratlan esemény más irányba terelte Spanyolország történetét.

Tudvalévő, hogy az elkergetett II. Izabellának fia volt (XII. Alfonzo), aki az utóbbi években Angolországban nevelkedett. Alfonzo ekkor tizenhét éves lett, anyja nagykorúsíttatta. Ebből az alkalomból Canovas del Castillo volt miniszter kezdeményezésére számos spanyol főnemes üdvözlő iratot küldött a fiatal Alfonzónak, aki erre a figyelmes-ségre azzal válaszolt, hogy 1879 december 1-én egy kiáltványt adott ki, amelyben a spanyol trónhoz való igényét fentartván, nyíltan kijelen-tette, hogy feltétlen híve a szabadelvű alkotmányos spanyol monar-kiának.

XII. Alfonz igen tehetséges, felvilágosodott ifjú volt, aki kitűnő nevelésben részesült, békülékeny, barátságos hajlamú és az adott viszo-nyok között alkalmasnak látszott arra, hogy Spanyolországot a további zavaroktól megmentse.

Serrano tábornoknak, mint köztársasági elnöknek az volt azonban a véleménye, hogy az idő még nem alkalmas arra, hogy a királyságot visszaállítsák. Tulajdonképp Serrano nem ragaszkodott a felelősség-teljes hatalomhoz, inkább csak a közelmúltak tapasztalatai tették óvatossá.

Mindazonáltal Serrano ellenzése mitsem használt, mert trón-foglalásnak, illetőleg a Bourbonok visszatérésének már megvoltak a hívei a hadseregben is. Ott volt többek között Martinez Campos tábor-nok, aki már jóval előbb számos főtiszt és politikus jelenlétében XII. Alfonzt spanyol királynak kiáltotta ki.

Martinez Campos az andalusiai helyőrségeket, azután a madridit is bevonta az akcióba, azok is kikiáltották Alfonzot királynak. Csak-hamar nyilvánvalóvá lett, hogy a köztársaság már nem támaszkodhatik a hadseregre, Serrano tehát most nem ellenkezett, hanem sietve lemondott az elnökségről és elköltözött Franciaországba.

XII. Alfonz pedig 1875 január 9-én Barcelonába érkezett, néhány nap mulva pedig ünnepélyesen bevonult Madridba.

A Bourbonok tehát ismét elfoglalták Spanyolország trónját.

Ezekután mi sem volt természetesebb, minthogy Canovas del Castillo, aki a Bourbonok visszatérésének politikai útját kiegyengette, átvegye a kormányzást.

Első teendője az új miniszterelnöknek az volt, hogy az időközben ismét elhatalmasodott karlista mozgalmat végleg leverje. Nagy had-erőt mozgósított a karlisták ellen, akiket mindenekelőtt Arragoniában

és Katoloniában győztek le a kormánycsapatok. Ezután a kormány minden erejét az északi vidékre koncentráltta, amely a karlistamozgalomnak főszéke volt mindig.

Itt, északon Pampelonát szabadították fel a kormány csapatai és nem sokára megérkezett Quesade tábornok is százezer ember élén a

XII. Alfonz spanyol király.

Az előzőtt Izabella királyné fia volt. A spanyol kiráypártiak 1874-ben kiáltották ki királlyá. Legyőzte a lázadó karlistákat s helyreállította az ország nyugalalmát. Nyíltan kifejezte a hármasszövetséghez való vonzalmát. Huszonnyolc éves korában halt meg tüdővészben.

harctérre. Estelle, a karlisták főszéke csakhamar kapitulált s XII. Alfonzo ünnepélyesen bevonult Pampelonába is.

A kormánycsapatok ezek után teljes energiával a karlisták üldözésére adták magukat. A karlisták tömegesen menekültek át a szomszédos francia határon, maga Don Carlos is kénytelen volt oda menekülni.

Az új király és a kormány általában véve elég enyhén bántak el

a karlistákkal, mégis kénytelenek voltak az ország nyugalma érdekében több ezer karlistát kiutasítani, soknak pedig a vagyonát kobozták el, hogy a mozgalom leverésével keletkezett nagy költségeknek egy része megtérüljön.

Ilyenképpen az új király átvehette az uralmat, gyakorolhatta azt, mert nagyjában visszaállott a rend Spanyolországban, már amennyiben spanyol földön tartós rendről egyáltalán beszélni lehet.

A karlista háborút, noha rettenetes vérontás és nagy anyagi áldozatok árán, Martinez Campos tábornok sikerrel fejezte be. A háború befejezése után XII. Alfonz nőül vette Montpensier Mercedes hercegnőt, aki alig egyévi házasság után meghalt, mire Izabella királyné kívánságára Mária Krisztina osztrák főhercegnőt vette feleségül.

Ebben az időben történt az a nevezetes esemény, hogy a spanyol gyarmatokon oly gyalázatossággal űzött rabszolgakereskedést a kortez eltörölte, megszüntetvén ezzel a feketék rabszolgaságát.

A Canovas-kabinetet hamarosan a liberális Sagasta-kormány váltotta fel, amely különösen a közoktatás és a sajtóügy terén üdvös reformokat léptetett életbe. A kabinet és király között azonban az egyetértést nemsokára megzavarta a külpolitika, mert XII. Alfonz 1883-ban ellátogatott Berlinbe, majd Bécsbe is, miáltal a hármasszövetséghez való vonzalmát akarta kifejezésre juttatni. Már pedig a hármasszövetséggel sem a spanyol nép, sem a kabinet nem rokonszenvezett, a szomszédos francia nemzet pedig a spanyol király e magatartása felett érzett rosszalását tüntetésben fejezte ki, amennyiben a Párizson át hazatérő XII. Alfonzt — kifütyülte. Mikor Alfonz Madridba érkezett, a kabinet beadta a lemondását.

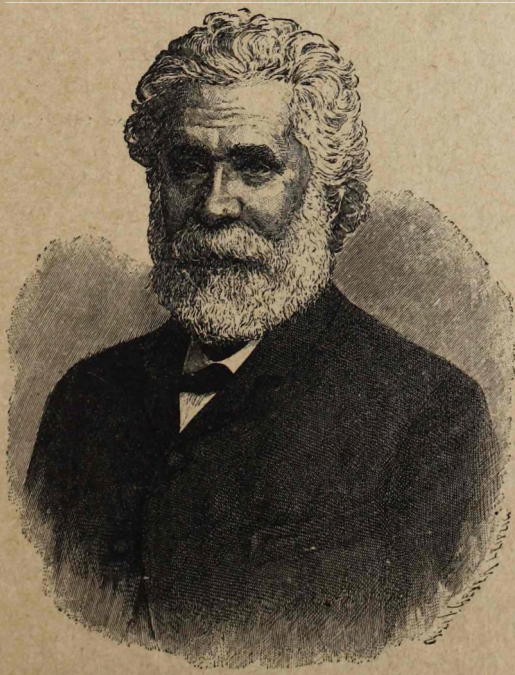
Possade de Herrera szintén liberális kabinetje sem tudván boldogulni, Alfonz király ismét a konzervatív Canovast bízta meg a kabinetalakítással. Az új Canovas-kabinetnek komolyabb jellegű köztársasági mozgalmakkal kellett megküzdenie, de mivel véres szigorral lépett fel, csakhamar leverte a köztársaságiakat. A Karolina-szigetek birtoka miatt csaknem véres háborúba keveredett volna Spanyolország Németországgal, de a vitás kérdést mindkét fél a pápa elé terjesztette. A pápa gondos mérlegelés után Spanyolország javára döntött.

XII. Alfonz 1885 november 25-én váratlanul elhunyt, mire özvegye, ki várandó állapotban volt, Sagastára bízta a kormányzás dolgait. Az özvegy királyné utóbb megszülte gyermekét, XIII. Alfonzt, akinek a kortez és a hadsereg hűséget esküdött.

Az orosz izgatás és a Balkán. — Az orosz-török háború előzményei.

A török birodalom bomladozásáért elsősorban Oroszországot terhelte a felelősség. Mert nem szólva arról, hogy a szultánok egyénileg tehetetlen uralkodóknak bizonyultak, környezetük pedig, néhány reformszellemű államférfiú kivételével, alig törődött a birodalom jólétével, a titkos és nyílt orosz izgatás vezetett azokhoz a bonyodalmakhoz, amelyek a török birodalom lényeges meggyengülését és tekintélybeli fogyatkozását idézték elő.

Magában Oroszországban erősödött egyrészt a nihilista, másrészt a pánszláv mozgalom. A nihilizmus hívei, minél jobban üldözte őket a kormány, annál bámulatosabban szaporodtak. Másrészt a pánszlávok pártja keveselvén a kormány akcióját, a szlávok egyesítését sürgette orosz fővédnökség alatt s 1875-től a pánszlávok a szláv jótékony-sági egylet leple alatt széleskörű izgatást folytattak politikai célok érdekében a „szent szláv család” jelszavának hangoztatásával. Bécsben *Novikov* követ, Konstantinápolyban *Ignatiev* tábornok, a „hazugságok atyja” vezették a titkos pánszláv mozgalmat, amelynek minden orosz konzul, követ, magasrangú tiszt ügynöke volt. A görög keleti vallású kolostorok titkos gyűlésező helyei, fegyverraktárai lettek a fokozatosan előkészített pánszláv mozgalomnak. Román,

Brătianu János, a román nemzet egyik legnagyobb államférfia.

Az ő miniszterelnöksége alatt proklamálták Románia függetlenségét s alakították meg a román királyságot. A román nemzeti eszméknek erőyes képviselője volt.

szerb, makedon, montenegrói területen szünet nélkül folyt az izgatás munkája nemcsak a török, hanem minden más hatalom ellen.

Károly román fejedelem nagyon szomorú viszonyokat talált Romániában. A nép el volt szegényedve, a hadsereg állapota nem volt kielégítő, az államadósság óriási módon felszaporodott. A nép, a parasztság és a bojárok ellentétes érdekei jellemezték a közállapotokat. Az ország elhanyagolt ügyének a rendezése nagy munkát és politikai ügyességet követelt. Emellett *Bratianu* miniszterelnök román nemzeti eszmékért lelkesedve széleskörű tevékenységet fejtett ki s csak kevésbe mult, hogy háborús bonyodalmat nem idézett fel külpolitikájával. Amikor látta, hogy célját csak részben érheti el, lemondott. Utóda a *Ghika-Kogelnicseanu* kabinet lett. Ekkor kezdte *Károly* fejedelem Romániát modern értelemben újjászervezni. Szervezte a hadsereget, a közlekedést, a pénzügyeket s fölkereste a nagyhatalmak fejeit és mindenképp azon volt, hogy országát a kultúrállamok sorába emelje. Nehezen ment az ország pénzügyeinek orvoslása, végre ez is némileg rendbe jött, amikor a *Catargiu*-kabinetet *Bratianu* megbuktatta s újból ő került a kormány élére.

Görögország politikai és pénzügyi helyzete is rendkívül zilált volt. A király kénytelen volt beleegyezni abba, hogy az állami jövedelmek, vállalkozások idegeneknek adassanak bérbe, de mindez nem akadályozta meg a görögöket abban, hogy a török uralom ellen ne áskálódjanak és keresve keressék az összeütközést a szomszédokkal.

Magában a török birodalomban nagy bajok voltak. *Omer basa* és *Ali basa* halála pótolhatatlan veszteséget jelentett hadvezérlet és állampolitika szempontjából. *Mehmed Nedim* nagyvezér teljesen orosz befolyás alatt állott, akit végre az esztelen pazarlás és angol befolyás 1972-ben elbuktatott. Utóda *Midhat basa* lett, aki becsülettel igyekezett megállani a helyét, de épp ezért kegyvesztett lett és újból *Nedim* került a szultán mellé. A züllött birodalomban azonban a pénzügyi válságot megakadályozni nem lehetett, mire a nagyvezér nyíltan kijelentette, hogy a birodalom egyelőre a fizetési kötelezettségeknek nem tehet eleget. A sok sikkasztás, csalás, a szultán udvarának esztelen pazarlása mind hozzájárultak a birodalom bomlásához, amelyet az orosz izgatás még jobban elősegített.

*Bosznia*ban és *Hercegovina*ban, ebben a teljesen elhanyagolt két török tartományban a török földbirtokosok által agyonsanyargatott bérlők kívülről, főleg Szerbiából és Montenegróból származó, de orosz eredetre visszavezetendő izgatásokra *lázasban törték ki*. Körülzárták

a török helyőrségeket és elkeseredett harcra készültek. Több csatában megverték a török csapatokat, mire a török kormány reformokat ígért Ausztria-Magyarország sürgetésére, de ugyanakkor már *felláztak*

Határaitéll bolgár fölkelők útban a kivégzés helyére.

A bolgárok 1876-ban felláztak a török uralom ellen. A törökök levertek a lázadást s tömegesen végezték ki a lázadókat. Az elítélteket még arra is kényszerítették, hogy az akasztófát maguk cipeljék a kivégzés helyére.

1876-ban a bolgárok is. Érthető volt, hogy miután a titkos politikai izgatás mint a keresztények mozgalma jelentkezett, a törökök vallási és faji fanatizmusa is felébredt. Szalonikiban 1876 május hóban a mohamedán és keresztény lakosság egy keresztény lány miatt, aki áttért az

izlamra és egy hárembe akart menni, Abbot német és Moulin francia konzulokat, amikor a tömeget csitítani akarták, agyonverte az uccán. Erre az érdekelt nagyhatalmak Bismarck javaslatára nyomatékos hangú jegyzéket küldtek a portához, amelytől a fejtelenségek megszüntetését követelték. Németország pedig egy flottát küldött le Konstantinápoly elé fenyegetésképpen. Erre a porta megrettent és reformokat ígért. Most már a nagyhatalmak állásfoglalására a török reformpárt is megmozdult. A szofták (Korán tanulók) nagy tüntetést provokáltak, behatoltak a szultán palotájába s a nagyvezér és a sejk ül izlam elbocsátását követelték. Ez megtörténvén, Midhát basával és az új sejk ül izlammal megállapodtak abban, hogy a *szultánt lemondásra kényszerítik*. A forradalmárok egy éjjel katonasággal vették körül a szultán palotáját, behatoltak a szultánhoz, akit lemondattak, két nap múlva pedig V. *Muradot* kiáltották ki szultánnak. Néhány nap múlva a detronizált szultánt vérében fekve, holtan találták meg. Bérgyilkosok tették el láb alól.

A megindult mozgalom egyre nagyobb arányokat öltött. Keresztények és törökök között nyílt lett a gyűlölet. Az Ázsiából betelepített cserkeszek és basi-bosukok a bolgár felkelést borzalmas vérfürdőbe fojtották. Tizenkétezer keresztény vérzett el akkor. Az angol sajtó szövéttette a bolgárok elleni kegyetlenkedéseket, Gladstone pedig már a törökök kiűzését is hirdette és csak *Disraeli* ellenezte a beavatkozást angol részről.

Szerbiában *Milán* fejedelem hadseregét mozgósított a határok védelmére. Orosz önkéntesek szaporították a szerb hadseregét, Moszkvában pedig a metropolita nyíltan imádkozott a szerb és montenegrói fegyverek győzelméért. Szerbia után Montenegro is hadat izent a töröknek. De rosszul számítottak. Abdul Kerim százötvenezer emberrel vonult ellenük s Novibazárnál, Babina-Glava mellett és Tirnovnál *megverte a szerbeket*, Abdul Kerim erre tovább nyomult, bevette Knjasevácot és Saitsart, majd újból nagy győzelmet aratott az egyesült szerb hadakon. A montenegróiak több apró csatában győztek, de a szerbek helyzetén ez mitsem változtatott.

Ezalatt V. *Murad* szultánt gyöngélméjűség címén a palotaforradalmárok letették és fivérét, II. Abdul Hamidot ültették a trónra. Az új szultán a legyőzött szerbeknek igen előnyös békét ajánlott, de Milán fejedelem Csernajevo orosz tábornok unszolására nem fogadta azt el s a hosszabb fegyverszünetet is ellenezte. Ekkor már Oroszország is nyíltan az ellenségeskedés terére lépett. Azt követelte, hogy a fegyverszünet csak hat hétig tartson. Mikor pedig erre a török Alexinác és Deligrad

bombázásával válaszolt és újra megverte a szerbeket, az orosz kormány két nap alatt az ellenségeskedés megszüntetését követelte a portától. Mindez a pánszlávok munkája volt.

Oroszország felhív minden áron háborút akart a törökkel. Németország nem gördített ez elé akadályokat, ellenben Anglia és Ausztria-Magyarország nem biztatták a cárt. Az az orosz terv, hogy Anglia;

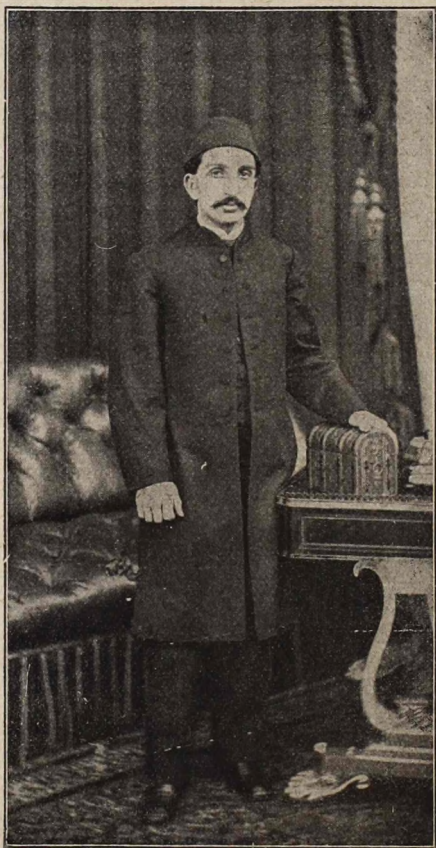

A török gyalogság vakmerő rohammal elfoglalja Knjasevácot s beveszi a magas hegyen fekvő citadellát.

Ausztria-Magyarország és Oroszország közösen indítanak fegyveres akciót, hogy a szultánt reformokra kényszerítsék, dugába dőlt. Ekkor a cár Loftus lord angol nagykövet előtt kijelentette:

„Ha Európa nem cselekszik, én magam vállalkozom és rendet teremtek ott lenn!”

Közben a cár hat hadtest mozgósítását rendelte el. Amíg ez tartott, a porta váratlan meglepetésre szánta el magát. Amely napon a nagykövetek a további teendők felett tanácskoztak, *Midhat basa*

II. Abdul Hamid török szultán.

Belpolitikai zavarok, lázongások között foglalta el trónját. Az orosz-török háborúban vereséget szenvedett s csak a berlini kongresszus mentette meg trónját. Ugy a külügyekben, mint a belső reformok terén ingadozó, halogató politikát követett. Az újtörökök alkotmányos mozgalmát buktatta meg. Letették a trónról s egy kastélyba internálták.

zatait jóváhagyta. A porta a hatalmak által erőszakolt javaslatokat elutasította s így aztán 1877. április 13-án Péter várott elrendelte Sándor cárral az egész orosz haderő mozgósítását és néhány nap múlva megüzente a háborút.

nagyvezér ágyúdörgések között hirdette ki az új török alkotmányt (1896 december 23.). Minden török alattvaló megkapta az „ozmán” nevet, mindenki egyenlően szabadnak nyilvánított, szabad lett a sajtó, az elkobzások, robotmunkák eltöröltettek, a bírák függetlenek lettek, újjászervezték a közigazgatást az ország pedig parlamentet, felelős minisztériumot kapott. Olyan reformok voltak ezek, amelyekkel Oroszországot bátran legőzhette.

A nagykövetek azonban az új alkotmánnyal mit sem törődtek s három héttel később átadták az általuk sürgetett reformjavaslatokat a portának. A török állami tanács a következő napon tárgyalta a javaslatokat, de egyhangúlag kijelentette:

„Inkább a halált választjuk, semmint a becstelenséget!”

A nagykövetek elutaztak. Edhem hasa, az új nagyvezér pedig akcióba lépett. Szerbiával békét kötött, a megalakult török parlament pedig az államtanács határo-

Az orosz-török háború.

Oroszország, a pánszlávok lelkesítésére nagy bizalommal nézett a háború elé. Ellenben nagy bajban volt Románia. Hűbérura, a szultán ellen nem mert fellépni, alapjában véve pedig az oroszokhoz szított. Semleges

Gurko József orosz tábornok.

Nagy szerepe volt az orosz-török háborúban. Lovas hadával egész Drinápolyig vonult s elfoglalta a Sipka-szorost, végül Plevánálatott nagy győzelmet. Szentpétervár kormányzója lett, majd Lengyelország kormányzójává nevezték ki s mint a lengyelek kegyetlen sanyargatója lett hírhedt.

akart maradni látszólag, de ebbe sem a cár, sem a szultán nem egyeztek bele. Ekkor Károly fejedelem döntő lépésre szánta el magát. Egyezséget kötött a cárral. Az orosz csapatok átvonultatását megengedte, de Románia területi épségének biztosítását követelte. *Ha Románia nem kedvezett volna az orosz hadműveleteknek, kétségtelen, hogy a háborúnak más lett volna a kimenetele.*

Abdul Kerim basa a Dunamentének védelmére alig rendelkezett százezer emberrel és 318 ágyúval. A török sereg másik fele eloszlott a szükséges segédműveletek körül. Két tömegben állottak a törökök: *Ruscsuk* és *Viddin* mellett. A Dunát pedig egy flotta őrizte. Ez az őrizet azonban felületes volt. Az orosz hadsereg négy hadoszlopban megkezdte az átkelést a *Pruth* folyón, *Skobelev* tábornok *Barbasinnál* megszállotta a *Szereth* folyó hidját. Mindez ellen a törökök mitsem tettek.

Közben Románia levetette az álarcot, *Károly* fejedelem ötvenezer embert hadilábra állított és megszállotta *Dzsurdzsevót*, *Kalafat* és *Olferiam* mellett pedig az átjárókat. A határon át sortűzet adatott a török seregbe, majd pedig ő is megízente Törökországnak a háborút s *kikiáltatta Románia függetlenségét*.

Az orosz csapatok nemsokára megszállották *Macsint*, *Tulcsát* és *Hirzovát*, *Dobrudzsát* pedig a *Traján* védműveikig. A Duna helyreállított hídján ment át az orosz sereg zöme, élén *Miklós* nagyherceg főparancsnokkal és a cárral. A cár egy kiáltványban közölte a bolgárokkal, hogy közeleg a szabadságuk, addig is főkormányzót nevezett ki számukra. Az oroszok, mintegy 300 ezeren, három részre oszlottak. Egyik sereg *Sándor* orosz trónörökös alatt *Ruscsuk* és a *Jantra* vidék ellen, a másik *Krüdener* alatt *Nikápoly* ellen indult, a fősereg *Szisztovónál* maradt, *Gurko* tábornok pedig egy erősített előcsapat élén a Balkán felé indult s megszállotta *Tirnovot*, *Bulgária* régi fővárosát, anélkül, hogy komoly ellenállással találkozott volna. Ezzel az oroszok a *Sipka-szoros* bejáratainak birtokába jutottak. *Gurko* tábornok megkerülte a szorost kelet felől és megszállotta *Kazanlikot*. Innen egy segélycsapat támogatása mellett a *Sipka-szoros* török védőseregét oly hévvel támadta meg, hogy a törökök feladták hadállásukat, az oroszok pedig védett sánc táborrá alakították át a szorost. *Gurko* tábornok merész haditetteinek ideje alatt az oroszok keleti serege *Biela* mellett elfoglalta a *Jantra* hidat és heves küzdelmek között a fekete és fehér *Lomig nyomult előre*, *Krüdener* pedig román tüzéség segítségével bevette *Nikápolyt*.

Ekkor történt, hogy *Abdul Kerim* helyét *Mehemed Ali* vette át, *Szulejman* basa pedig a Montenegróból kivont csapatokból új sereget szervezett, egyesült *Reuf* basával, *Ezki* pedig megtámadta *Sagrát*, amelyet az oroszok óriási veszteségek után feladtak. Ezt megelőzőleg *Ozman* basa *Viddinből* gyorsított menetben sietett *Nikápoly* felé, de már későn. *Nikápoly* már az oroszok kezén volt, ezért ettől délre, *Plevnában* foglalt állást, azt jól megerősítette és a környező magaslatokat hatalmas erődökké alakíttatta át. Ez a hely fontos volt, mert uralta a bolgár

A törökök megtámadják az orosz hadállásokat a Sipka-szorosban.

Az orosz-török háború egyik döntő jelentőségű csatája volt ez. A törökök győzelme könnyen megváltoztathatta volna a hadjáratnak a törökökre nézve hátrányos kimenetelét. Az oroszok azonban visszaverték a törökök támadását.

útvonalakat s innen az orosz sereg jobb szárnyát állandóan zaklatni lehetett. Az oroszok most Plevnához és a Sipka-szoroshoz voltak oda-szorítva, itt folytak le a decemberi és januári elkeseredett, véres harcok.

Az oroszok a plevnai török hadállást kezdetben nagyon lebecsül-ték. *Krüdener* tábornok alig tízezer emberrel támadta meg a törököket, de az oroszoknak csaknem egyharmad része ott vérzett el a törökök lelkes védelme következtében. Amikor pedig másodízben 32 ezer ember-rel és 172 ágyúval támadott, a megerősített török sereg ismét óriási veszteséggel verte vissza a támadókat. Ez alkalommal 169 orosz tiszt és közel hétezernél több orosz katona esett el *Grivicza* és *Radicevo* magaslatai alatt.

Erre az elbizakodott orosz segély után nézett. Miklós nagyherceg táviratilag segélyt kért Károly román fejedelemtől, mert a hat újabb orosz hadtest megérkezése rendkívül sok időt vett igénybe, eredményt pedig az oroszok lényeges segítség nélkül már nem érhetek volna el, sőt arról volt szó, hogy az orosz sereg vonuljon át a Duna túlsó oldalára. Károly fejedelem a kért segítséget megadta azzal a feltétellel, hogy a román sereget ő vezeti. Az orosz nagyherceg nemcsak ebbe egyezett bele, hanem a nyugati orosz sereg vezérletét is készséggel átengedte neki. Most 35 ezer román 108 ágyúval és 30 ezer orosz 282 ágyúval jelent meg Plevna előtt. Ezalatt *Imeretinszky* herceg és *Skobelev* tábornok a Rifát basa által hősiiesen védelmezett *Lovcsát* vették be és ezzel a Balkán felé biztosították az összekötő vonalat. De a *keleti orosz sereget Mehemed Ali visszavonulásra kényszerítette* a Jantra folyó irányában.

Szeptember 11 én, a cár nevenapján a román és az orosz seregek tíznapi bombázás után harmadízben rohanták meg a plevnai sáncokat. Noha a románok bámulatos hősiességgel támadták meg a két *Grivica* erődöt, az oroszok pedig a *Radicevo* erődöt, a törökök hősie ellenállása következtében oly *borzalmas veszteségeket szenvedtek* (ötezer román és tizenhatezer orosz esett el), hogy újból véres fejjel vonultak vissza Plevna alól. Erre a gőgös, elbizakodott orosz fővezérlet Károly fejedelem ajánlatára a rendes ostromra tért át, amelynek vezetését *Tolleben* orosz ezredes vette át.

Szulejmann basa ezalatt parancsot kapott, hogy a Sipka-szoros átjáróját foglalja el, hogy Ozman basával Plevnában érintkezésbe lép-lessen. Mehemed Ali pedig Tirnovo, Seloj és Gabrovo ellen intézett támadást. Szulejman basa erős támadását azonban a jóval gyengébb orosz csapat, amely időközben segélyt kapott, kiállotta és tíznapi harc

után közel hétezer török elestével Szulejman basa eredménytelenül állapodott meg a szoros előtt.

Ozman basa azonban magára volt hagyatva. *Még egy támadást fényesen visszavert*, de a körülfogatás veszedelmét már érezte. Újabb segélycsapatokkal már 125 ezer orosz és román 528 ágyúval vette körül Plevnát. *Rahova orosz kézre jutott* és ezzel Plevna és a Duna között a török sereg összeköttetése megszakadt. Azután Gurko tábornok a *Plevna körüli török hadállásokat foglalta el borzasztó emberáldozatok árán* (öt rettenetes tömegsírban földelték el az elesett oroszokat), az őrséget lefegyverezte és Szofia felé kerülván, Ozman basa utolsó összekötő vonalát is elvágta.

Nélkülözés, éhség ütötte fel fejét a körülfogatott török sánc táborban. Beköszöntött a hideg, a török katonák dideregve állottak őrhelyeiken. Erre Ozman elhatározta, *hogy átvágja magát az ostromló seregen*. Az utolsó löszerkészletet kiosztotta, az ágyúkat beszegezte, a Vid folyón hidat veretett és december 10 én hajnalban 25 ezer török „Allah akbar”, Allah nagy kiáltással áttört a vonalon és halálmegvetéssel verte le az oroszok csatavonalát, tízennégy ágyút elfoglalt és Gorni Etropol felé indult. Félreértés következtében a török sereg másik fele formális harcot kezdett az oroszokkal, ahelyett, hogy az elvonulást fedezte volna, miáltal késő-

11. Sándor orosz cár és Károly román fejedelem vezérkarukkal egy dombról nézik a plewnai ütközet kifejlődését.

Ozmán pasa, Plevna védője elhatározta, hogy a hosszú ostromzár következtében nélkülöző seregével átvágja magát az egyesült orosz-román seregeken. A hősies kirohanás azonban nem sikerült s a törökök kénytelenek voltak lerakni a fegyvert. Plevna elfoglalásával dőlt el aztán az orosz-török háború.

delem állott be. A második török sereg *Opanec* és *Kesin* előtt túlerőre akadt és kénytelen volt a fegyvert lerakni.

Ezalatt az oroszok újabb segélycsapatokat vontak össze, az első török sereg elvonulása megakadt, mire az oroszok a hid felé siető török sereget valósággal elárasztották a gránátok özönével. Ekkor *Ozman basa*, „Plevna oroszánja” visszavonulást rendelt el, de körülvéve és megsebesülve megadta magát. Tíz basa, 2188 tiszt, ötvenkétezer ember esett fogságba.

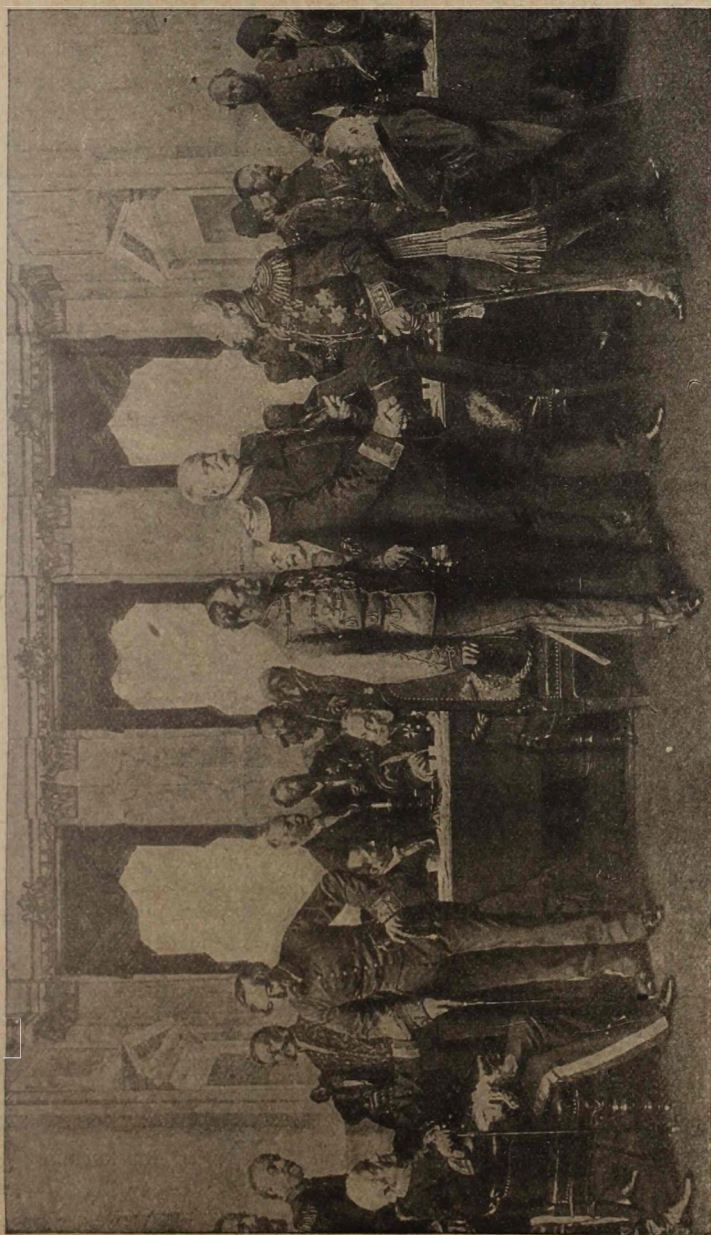
Ezzel a háború sorsa is eldőlt. Az orosz sereg átment a Balkánon a még ott levő török csapatokat maga előtt kergetve. Egy másik jelentékeny török sereg, 32 ezer ember a kasanliki völgyben rakta le a fegyvert.

Ázsiában az oroszok kezdettől fogva szerencsével harcoltak. Mihály nagyherceg Lorisz Melikov herceggel behatolt Örményországba, ahol Muktár basát győzték le és elfoglalták Ardahan és Karsz várakat. Törökország ellenállása meg volt törve, békét kért. *Drinápolyban* 1878 január 31-én az ellenfelek megbízottai felvették a jegyzőkönyvbe az előzetes feltételeket, amely szerint Bulgária hűbéres fejedelemség lesz, Szerbia, Románia, Montenegro függetlenek, Viddin, Ruscsuk, Szilisztria, Erzerum kiürítendő.

Ekkor lépett közbe Anglia, amely gyanakodott az orosz túlkövetelek miatt s hajóhadat küldött Konstantinápoly védelmére. Miklós nagyherceg ezalatt San Stefanóba vonult be, ahol a portával megkötötték az előzetes békét. De Oroszország olyan túlzott feltételeket állított be, amelyeknek ratifikálása az egész Balkánt orosz kézre játszotta volna és a török birodalom pedig orosz védnökség alá jutott volna.

A berlini kongresszus.

Az oroszok elbizakodottsága az európai nagyhatalmakat közbelépésre kényszerítette. Oroszellenes volt a hangulat mindenfelé. Anglia mozgósított s Ausztria Magyarország is. Az utóbbi két nagyhatalommal a különben is kimerült orosz birodalom nem vehette volna fel a harcot. Erre Bismarck közbevetette magát és kongresszus egybehívását javasolta. A nagyhatalmak a Bismarck által készített béketervezet megvitatására Berlinbe küldték megbízottaikat. A kongresszus Bismarck elnöklete alatt egyhónapi (1878 június 13-tól július 13-ig) tanácskozás után kimondta, hogy Bulgária megmarad török hűbértartománynak, Románia megkapja Dobrudzsát Szilisztriáig és független állammá

A berlini kongresszus 1878-ban.

A kongresszus feladata az volt, hogy az orosz-török háború után a balkáni államok ügyeit szabályozza. A kongresszus vezető-emberei: Bismarck, Andrássy Gyula gróf, az osztrák-magyar monarchia külügyminisztere és az orosz Suvalov gróf voltak. Ők alkotják képeink előtérben álló csoportját,

lesz. Az európai Duna-bizottság fenmarad és tagja lesz Románia is. Magyarország szabályozza a Vaskaput (a munka 1896-ban készült el) és Ausztria Magyarország megszállja Bosznia-Hercegovinát. Szerbia önálló lett, megkapta Nist, Pirotot, Leskovácot, Vranját, Montenegro Antivarit, Dulcignót, Görögország pedig a portával egyetértőleg szabá-

Battenberg Sándor bolgár fejedelem.

Népszerű uralkodó volt, a szerbek ellen vívott hadjáratban nagy hadvezéri sikerei is voltak. Az oroszok által megvesztegetett tisztek azonban összeesküvést szőttek ellene, meglepték szófiai palotájában és lemondásra kényszerítették. A fejedelem ezután belépett az osztrák-magyar hadseregbe s mint tábornok halt meg.

lyozza a határait. Ázsiában Oroszország magkapta Ardahant, Karszot és Batumot.

A berlini kongresszus után Oroszország és Törökország 1879 február 8-án megkötötték a végleges békét azzal, hogy a porta 829 millió rubel hadikárpótlást köteles hét év alatt fizetni. Bulgária igazgatását Dondukov-Korsakov herceg vette át, a porta pedig Kelet-Rumélia kormányzójává Vogorides herceget nevezte ki. A bolgárok 1879 április 29-én Battenberg Sándor herceget választották fejedelemnek, aki Oroszország-

nak volt a jelöltje. A nagyhatalmak Battenberg Sándort elismerték hűbérfejedelemnek, a szultán megerősítette, mire ez elfoglalta a fejedelmi széket. Voltaképp *Románia* húzta a legtöbb hasznot a háborúból, mert Dobrudzsával kártalanították. Románia 1881 május 22-én önálló királyság lett.

Bosznia-Hercegovina pacifikálása nehéz feladat volt, mert noha Jovanovics dandára gyorsan haladt előre Mosztárig, *Filippovics* hadteste ellen a bosnyákok minduntalan támadást intéztek, még pedig az ott maradt török csapatokkal egyetértőleg. Az osztrák-magyar sereg csak folytonos és véres harcok között juthatott előre, mert a *bosnyákok* *guerilla-háborúja* és a szokatlan hegyes vidéken való harc rendkívül megnehezítette a sikert. *Dobojnál* a felkelők és az albánok három napig kitartóan ostromolták a megszálló sereg hadállásait, mire újabb három hadtest indult Boszniába. *Samác*, *Majeвица*, *Planina*, *Livno* mellett seregeink győzelmet arattak a felkelőkön, de az *Unna* mellékén *Zách brigádja* *vereséget szenvedett*. Csak *Bihács*, *Kladnusz* elfoglalása után ért véget a harc, amely közel tízezer ember életébe került Ausztria-Magyarországnak, nem szólva a sebesültek, harcképtelenek és betegek nagy számáról. Ebben a háborúban jórészt magyar ezredek vettek részt. Ausztria-Magyarország birtokba vette a megszállott tartományokat, ahol katonai és osztrák minta szerint szervezett közigazgatás honosított meg.

II. Sándor cár meggyilkolása.

A berlini kongresszus óta az orosz birodalomban a nihilizmus mind jobban terjedt. Egyrészt a közhangulatban elterjedt az a vélemény, hogy Oroszországot a kongresszus rászedte, másrészt a nyilvánosságra jutott óriási csalások, sikkasztások a hadseregben az uralkodó rendszer ellen támasztottak gyűlöletet. A nihilisták ebben az időben sűrűn követték el a merényleteket. Szasszulics Vera, *Trepov* pétervári kormányzó ellen követett el merényletet, nemsokára Kievdn a rendőrfőnököt gyilkolták meg, Pétervárott pedig a titkos rendőrség főnökét, Mezensev tábornokot. A cár újabb reformokra már nem volt hajlandó, noha erre több oldalról sürgették. Erre aztán *Krapotkin* herceg, karkovi kormányzó, majd *Mezensev* utóda esett merénylet áldozatául. Nem sokkal később a cár ellen követték el a nihilisták sikertelen merényletet, majd pedig a vasúti töltést robbantották fel, amikor a cár Moszkva felé utazott. A nihilisták merényletei óriási félelmet keltettek a cárbn és a környeze-

tében, de minden erőszakos rendszabály hiábavaló volt a nihilisták titkos szervezete ellen. *Kalluris* mázoló segéd 1880 február 5-én mint iparos bejutott a cári palotába, ahol fényező és mázoló munkát végzett s ezalatt dinamittal aláaknáztatta a cár lakosztályát. A merénylet azonban nem sikerült, mert a borzasztó robbanás ideje előtt a cár eltávozott.

Erre a cár liberális reformokra határozta el magát, hogy a nihilisták borzalmas munkáját leszerelje. Magához hívatta *Lorisz-Melikov* herceget és proklamációt szövegeztetett a reformok életbeléptetésére s a népjóléti bizottság összehívására. A cár 1881 március 13-án, vasárnap reggel írta alá az államokmányt és néhány óra múlva már — halott volt. Amikor ugyanis II. Sándor cár aláírta az okmányt, a gárdisták gyakorlóterére hajtatott az Izsák-templom közelébe, ahol vasárnapi diszörszemlét tartott. Ennek végeztével kocsiba ült, hogy *Katalin Mihajlovna* nagyhercegnőhöz menjen reggelire.

Senki sem sejtette, hogy az egész úttest, amelyen a cár el fog haladni, tele van nihilistákkal és hogy ez alkalommal a cár nem menekülhet meg.

Mikor a cár kocsija a testőrlovasság között a palotákkal szegélyezett széles uccába, a *Nevszki-prospektre* ért, *Perovszki Zsófia* nihilista nő titkos jelt adott. Erre néhány parasztruhába öltözött férfiú közeledett innen is, onnan is az uccába.

Abban a pillanatban, amint a cár kocsija vágatva odaért és az összegyűlt tömeg hurrát kiált, iszonyú dörrenés hallatszik, tűzláng csap fel, füstfelhő tölti meg az uccát. Az ucca kövezete felszakad, néhány kozák és a közönség több tagja rettenetes sebekkel kerül el az uccán.

A cár kocsisa felismeri a veszedelmet, a lovak közé csap, de a cár intésére megállítja a kocsit. A cár kiszáll a kocsiból, az áldozatok vére telefreccsentette a ruháját és halottsápadtan néz körül.

„Felséged talán megsebesült?” — kérdik a körülállók.

„Én nem, de ezek itt” — felelt a cár és az áldozatokra mutat.

Ebben a pillanatban elfogtak egy parasztruhába öltözött férfiút és dühösen faggatni kezdik.

„Meg akartál ölni?” — kérdi a cár.

„Igen” — felelte az ismeretlen.

Erre a cár megfordult és a *Néva-híd* korlátja mellett a kocsija jele indult.

Ugyanebben a pillanatban valaki egy gömbalakú tárgyat dob a cár elé. Egy óriási villanás, dőrej, utána pedig sűrű, nehéz füstfelhő töltötte be az uccát. Mire a füst eloszlott, a cár óriási vértócsában feküdt a havas

uccán, arca tele vérrel, lábai irtózatosan szétzúzva, néhány lépésnyire pedig a merénylet is ott feküdt vérében.

Mihály nagyherceg odarohant a cárhoz :

II. Sándor orosz cár.

Szabadelvű reformokkal kezdte meg uralkodását s megszüntette a jobbágyságot. A lengyel fölkelés véres elfojtása után azonban folytatta a cárok hagyományos politikáját. Az elégtelenség nőitön nőtt Oroszországban s napirenden voltak a politikai gyilkosságok. A cár végül reformokra szánta el magát, de egy díszszemle alkalmával áldozatul esett a nihilisták bombamerényletének.

„Sándor, megismersz?” — kiáltotta kétségbeesetten feléje hajolva. A cár azonban vérző kezével a homlokára mutat és suttogja:

„Hideg... nagyon hideg... A téli palotába... ott halok meg.”

Eszméletét veszítve egy szánkóra emelik és viszik a palotába. A havas úton hullott, folydogált csendesen a cár vére. Mikor levetkőztették, irtózatossá kép tárult fel. A cár alsó teste teljesen szét volt roncsolva, szaggatva, lábai csak néhány húscsafaton lógtak, csontjai össze voltak törve. Borzasztó vérzés következett be, amelyet elállítani nem lehetett. Mégegyszer feltekintett a cár, a pápa odatartotta a keresztet, mire a cár a család sirása és imái között csakhamar kiszenvedett. *Utóda III. Sándor cár lett*, akit a nihilisták nyílt levélben szólítottak fel a parlament egybehívására és arra, hogy a merénylőknek adjon kegyelmet, mert különben ő is atyja sorsára jut.

III. Sándor cár politikája teljesen eltért az atyjától. Tizenhárom évig uralkodott, de a legcsekélyebb szabadelvűség nélkül. Ő-orosz politikát csinált, legfőbb törekvése az oroszosítás volt és ha nem is terhelte népét külső háborúkkal, befelé annál súlyosabb volt az uralma. Orosz akart tenni mindenkit a birodalmában. Fejlesztette, szaporította a hadsereget, hadihajókat építtetett. Jellemző, hogy ő alatta óriási módon fokozódott a nép kivándorlása Amerikába. Százvezrek hagyták el régi hazájukat, hogy a nyomasztó uralom alól szabaduljanak. Rendőri, katonai brutalitás és a szent zsinat által szitott, durva pánszláv mozgalom nagy súllyal nehezdedek a népre. A cár üldözte az oroszországi németeket, minden intézményüket erőszakosan eloroszosította, megtiltotta nekik és minden idegennek a birtokszerzést. Hasonlóan járt el a lengyelekkel szemben is. A nem görög keleti vallásúakat üldözte, minden eddigi előjogot, kedvezményt megvont tőlük. Ugyanígy bánt el a finnekkel. Egyébként szeretett kérkedni a hadseregével és a porosz, de főleg az osztrák határon nagy csapattesteket vont össze. Természetes, hogy Németország, rokonszenvét alaposan eljátszotta, ellenben megalapította a francia-orosz kettős szövetséget, amelyet a kronstadti és touloni látogatásokban pecsételtek meg s amelynek később a világháborúban lett nagy jelentősége. A pánszláv izgatást minden irányban elősegítette és az ő uralma alatt dolgoztak leghatásosabban a pánszláv politikai ügynökök a Balkánon, ami a nagyhatalmak részéről erős oroszellenes politikát vont maga után.

A gyarmatosító államok versenye.

Anglia Viktória királynő uralkodása alatt.

Az angol kalmárszellem igazi érvényesülésének kora a mult század volt. Anglia hatalmas flottájával és gazdasági túlsúlyával uralkodott a tengereken s úgyszólván a félvilágot elnyeléssel fenyegető gyarmat-hatalommá növekedett. Míg ez a nagyszabású gazdasági világpolitika, amelyre Angliát természeti fekvése mintegy rákényszerítette, folytonos gyarmatháborúba sodorta a szigetországot, addig az angol nép konzervativizmusa, a fennálló rendhez való szívós ragaszkodás megóvta Angliát az erőszakos belső rázkódásoktól. Míg az európai kontinens népei véres forradalmak és nagy háborúk árán vívták ki nemzeti önállóságuk és társadalmi meg politikai szabadságuk elismerését, addig Anglia a békés fejlődés útján alakította át lassan, fokozatosan ősi alkotmányát olyan módon, hogy az ipari és kereskedő középosztály a maga jelentőségéhez mérten egyre nyomósabb szóhoz jutott a parlamentben és érvényesíthette a maga demokratikus szellemét az állami élet minden megnyilvánulásában.

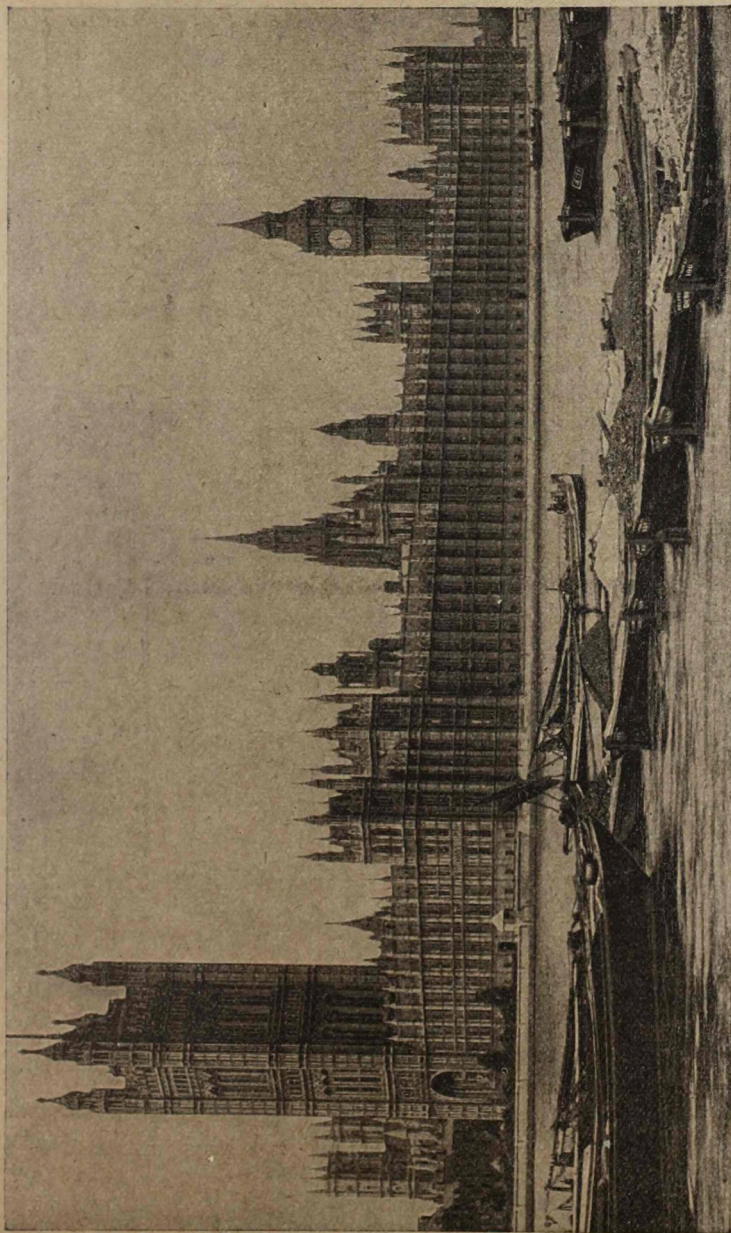
Veszedelemet csak egyetlen belső kérdés rejtett magában az egész elmúlt század során s ez az ír kérdés volt. Irország elnyomott népe állandó küzdelmet folytatott a maga gazdasági és politikai önállóságáért. De ez a küzdelem sem fajult el soha nagyobb méretű forradalommal, mert a nagy angol államférfiak állandóan igyekeztek az ír nép helyzetén javítani.

Viktória királynő félszázadnál jóval hosszabb ideig uralkodott s már ez maga is kedvezett ennek a békés haladásnak. Uralkodása leg-elején kezdődött meg egyrészt a gazdasági fejlődés új iránya, amely a gabonavámok és a hajózási akta eltörlése után a szabadkereskedelem elvi alapján a világgazdaság megteremtőjévé tette Angliát, másrészt az alkotmány bölcs fejlesztésének munkája, amely végül a politikai élet súlypontját a rideg, arisztokratikus felsőházból áthelyezte a nép kép-

Viktória angol királynő.

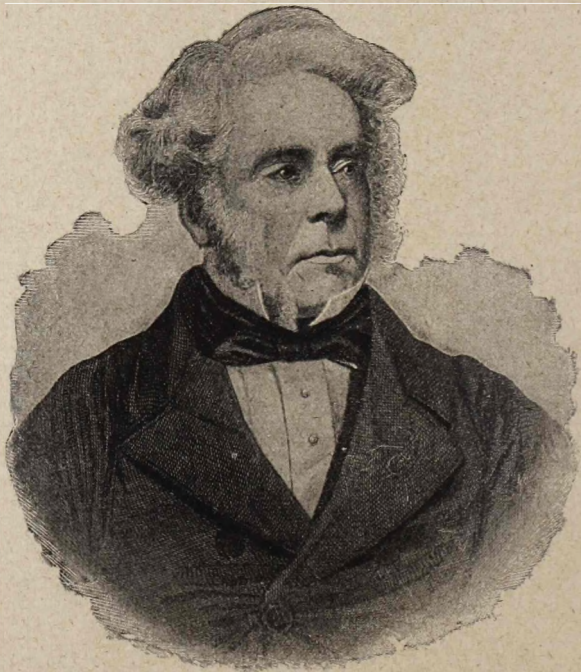
IV. Vilmos angol király öccsének a leánya volt, 1838-ban lépett a trónra s 64 éven át uralkodott a világ legnagyobb birodalma fölött. Hosszú és sikerben gazdag uralkodását az elégedetlen írek lázongásai és a sok gyarmatháború zavarták meg. A parlament hozzájárulásával 1876-ban fölvette az „India császárnője” címet. Albert szász-koburg herceg volt a férje. Házasságukból kilenc gyermek született.

Az angol parlament épülete Londonban a Themse partján.

A gyönyörű országház Viktória angol királynő uralkodása alatt épült angol nemzeti stílusban.

viselőinek demokratikus gyülekezetébe, az alsóházba. Viktória királynő uralkodásának elején épült az angol parlamentnek hatalmas új palotája is, az angol nemzeti építőstílus legnagyobb alkotása s az új palotába lassan új szellem költözött.

Palmerston Henrik János.

Több ízben volt Anglia külügyminisztere és miniszterelnöke. Erős kézzel és nagy lendülettel irányította hosszú időn át Anglia külpolitikáját és belügyeit. Támogatta a szabadságukért küzdő európai népek ügyét s védelmébe vette a magyar szabadságharc leverése után a Törökországba menekült honvédeket is. Egyike volt a legnagyobb angol államférfiaknak.

A régi arisztokratikus politikai pártok, a whig és tory pártok helyét Viktória királynő uralma alatt a modern konzervatívok, liberálisok, radikálisok és írek pártja foglalta el. Az ipari érdekeltségű, szabad-
elvű középosztálynak vezetője Palmerston lord volt, aki 1846—1852 között mint külügyminiszter vezette a kormányt. Az 1848. esztendőben a kontinensen dúló szabadságharcokban Palmerston a szabadságukért küzdő népek pártját fogta s ezért igen népszerű politikus volt, csak az

abszolút kormányok gyűlöltek. A magyar szabadságharcot is rokon-szenvvvel kísérte és az ő közbelépésének köszönhető, hogy a szultán a magyar emigránsokat vendégszeretettel fogadta és nem szolgáltatta ki Ausztriának. A magyar emigránsok megvédelmezésére Palmerston angol hadihajókat is küldött Konstantinápolyba. Midőn azonban 1851-ben

Russel János lord.

Belügyminiszter, gyarmatügyi miniszter s több ízben Anglia miniszterelnöke volt. Nagy érdemei vannak a választójog kiterjesztése, a városok újjászervezése s több szociális, köz-oktatásügyi és igazságügyi reform megvalósítása körül. Erélyes kézzel intézte Anglia gyarmatpolitikáját is. Hosszú élete alatt, 86 éves korában halt meg, rendíthetetlen harcosa volt a szabad eszméknek.

III. Napoleon államcsinyjét a királynő engedelme és minisztertársai tudta nélkül helyeselte, ez a közvetkezetlenség tarthatatlanná tette állását. Lemondott és azonnal ellenzékbe vonult a konzervatív Derby-kormányval szemben, amelyet pár hónap múlva meg is buktatott. Ujabb külügyminisztersége idejére esett a krími háború, amelynek eredménye nem elégítette ki Angliát. Éppen ezért Palmerston, aki 1855-ben, majd másodízben 1859-ben miniszterelnök volt, elhatározta,

hogy többé nem avatkozik bele a kontinens ügyeibe. Ehelyett Anglia gyarmatpolitikáját folytatta sok energiával, de kevés szerencsével.

Utóda Russel lord lett, akinek kormányában először jutott jelentősebb szerephez Anglia egyik legnagyobb államférfia, Gladstone Vilmos, akkor mint pénzügyminiszter. Gladstone egy liverpooli kereskedőnek a fia volt, csaknem radikális hajlamú, szabadelvű politikus, az igazság fanatikus harcosa, makacs, törhetetlen erélyű férfi, aki hosszú élete végéig küzdött hol mint a kormány, hol mint az ellenzék vezére egy részt a parlament reformjáért, másrészt az írek helyzetének javításáért. Gladstone betérjesztette az alsóház elé a választójog kiterjesztéséről szóló reformjavaslatát. De leszavazták s a kormány megbukott. A reformot a Derby-kormány pénzügyminisztere, Beaconsfield-Disraeli lord valósította meg, aki 1867-ben körülbelül megkészserezte az angol választók számát. A Derby-kormányt egy évvel később újra Gladstone váltotta fel, most már mint miniszterelnök, aki első sorban az ír kérdés megoldására törekedett.

Az írek régi gyűlölete az angolok ellen egyre lángolóbb lett s az elnyomott ír nép egyre hangosabban követelte a gazdasági és a politikai önállóságot. A *féniek* titkos szövetsége 1863-ban nagy ír lapot alapított. *The Irish People* (az ír nép) címmel és felkelést szított az írek között, amelyet Amerika támogatott pénzzel és fegyverrel. Az angol kormány az összeesküvést idejekorán fölfedezte s kegyetlen energiával próbálta a rendet helyreállítani. Az írek lapjának épületét egy éjszaka nagy fegyveres erővel megszállotta, a szerkesztőség vezető tagjait elfogatta. Majd az egész országban kihirdette az ostromállapotot. De mindhiába. A féniek nem rettentek meg s minduntalan újabb összeesküvéseket szöttek. Gladstone végre belátta, hogy a mozgalmat csak úgy fojthatja el, ha javít az írek borzalmas helyzetén. Mindenekelőtt az írországi anglikán egyházat fosztotta meg állami jellegétől. Írorszáiban ugyanis több milliónyi katolikus lakosság között pár százezer anglikán élt csak, de ezeknek 4 érsekük, 18 püspökük és több mint 200 millió pengő értékű egyházi vagyonuk volt. Gladstone törvénye ez óriási vagyon nagy részét elvette az anglikán egyháztól és jótékony intézetek alapítására fordította. Majd egy lépéssel tovább ment s Írorság gazdasági nyomorúságán próbált törvény útján segíteni. De ez a segítség írott malaszt volt csak és Írorság továbbra is halálos gyűlölettel és keserőséggel viseltetett az angol elnyomók ellen.

Valóban, szegénye volt a gazdag Angliának az írek nyomorúsága. Az ország földje alig kétezer gazdag angol nagybirtokos tulajdona volt s

az ír nép zöme napszámosokból és kisbérleők-ből állott, akiket a földesurak kiszipolyoztak. A föld tulajdonosai jórészt Angliában éltek s csak nagynéha látogattak el Írországba, akkor is rókavadászatra vagy más sportkedvtelésük kielégítése végett.

Az ír nép elkeseredése és dühös gyűlölete nem ismert határt. Megtörtént például az is, hogy Ewe lord jószágigazgatója, *Boycott* kapitány egyáltalán nem kapott mezei munkásokat, úgyhogy már rothadni kezdett a mezőn a termés s csak erős rendőri fedezet mellett lehetett betakarítani. Ez volt első nagy aratósztrájk 1880-ban s a kapitány nevét a *boycott* szó meg is örökölte.

Gladstone, aki javát akarta az íreknek, de csak félrendszabályokat bírt kieroszakolni az angol parlamenttől, 1874-ben megbukott s utóda *Disraeli* lett, aki hat éven keresztül egyik sikert a másik után aratta az angol világpolitikában. Ezzel az ír kérdést háttérbe szorította, de meg nem szüntethette. 1880-ban 63 ír képviselő került be az alsóházba s újra Gladstone lett a miniszterelnök s vele újra aktuális lett az ír kérdés megoldása.

„Igazságot Írországnak”

Ezzel a címmel jelent meg ez a gúnykép 1869-ben a londoni „Punch” című vicclapban, az írek lázongása alkalmával. A gúnykép az angolok érzületét tomacsolja az írek mozgalmával szemben. Az angolok szerint ugyanis az írek, miközben igazságot követelnek, felgyújtják az anglikán templomokat s fegyverrel támadnak az angolokra, vezetők pedig, a katolikus papok közönnyel nézik a vérontást.

Angolok és oroszok Ázsiában.

A krími háború, amely látszólag Franciaország harca volt az orosz birodalommal, tágabb nézőpontból Angliának és Oroszországnak európai mérkőzése volt, ennek a két nagyhatalomnak, amely Ázsiában állandóan ellenségeként állott egymással szemben.

Nem fegyverrel harcoltak Ázsiában egymás ellen az angolok és oroszok, hanem gazdasági eszközökkel és a diplomácia cselfogásaival. Oroszország északról nyomult előre délfelé, Anglia délről nyomult előre észak felé s a cél az volt, hogy megakadályozzák egymást az előnyomulásban.

Az oroszok annyival előnyösebb helyzetben voltak, hogy a vitás területek mindenütt az orosz birodalom határán nyúltak el, vad törzsek között, amelyek aránylag sokkal közelebb állottak a félig keleti kultúrájú oroszokhoz, mint az angolokhoz, akiknek nyugati kultúrája teljesen kívül esett az ő szellemi világuk körén. Az angolok ezenkívül sokezer mértföldnyire éltek Indiától, amelyet nem is próbáltak gyarmatosítani. Meghódították és kizsarolták, de nem gyarmatosították. Míg az oroszok, ahol előrenyomultak, rögtön gyarmatosítottak is.

Az oroszok még a krími háború alatt befejezték Kaukázus meghódítását s e hatalmas hegyvidék erős bástyául szolgált nekik úgy Törökország, mint Perzsia ellen. Legközelebbi céljuk az volt, hogy a Kaspi-tenger keleti részén biztosítsák határukat s öt év alatt el is érték ezt a céljukat s megerősített katonai határvonaluk volt az Arál-tótól egészen a kínai határhegységekig. Kína, amely kezdett az európai hatalmakkal bonyodalmakba keveredni, orosz segítségben bizakodva, átengedte Oroszországnak az Amur-mellékét, úgyhogy Oroszországnak szabad útja nyílt a Csendes-óceán felé, amelynek partján nyomban erősített kikötővárost is emelt: Vladivosztokot.

Anglia egyelőre nem volt képes Oroszországnak ezt az előnyomulását ellensúlyozni s beérte azzal, hogy India védelmére és az angol kereskedelem érdekében minél jobban megalapozza befolyását Perzsiában és Afganisztánban és az itt lakó harcias törzsek fegyverbarátságában biztosítsa magának a védőgátat az orosz előnyomulás hullámai ellen. Anglia 1857-ben háborúba keveredett Perzsiával, amely a krími háborúban élelmiszerekkel és teherhordó állatokkal támogatta az oroszokat. Az angol sereg elfoglalta a Perzsa-öböl partján Busért és a Sattel-aral mellett Mohammerah erődöt, mire a perzsa sah sietett békét

kötni. Lemondott minden igényéről Heratra és Afganisztánra vonatkozólag s az angolok ezzel megnyerték maguknak Dost Mohammedet, az új afgán emírt és biztosították indiai birtokaikat Oroszország előnyomulásával szemben.

India. — A Szepej lázadás.

Legfőbb ideje volt a békekötésnek, mert Indiában rémes fölkelés támadt az angol uralom ellen. Ennek a veszedelmes lázadásnak az eredetét és a leküzdését csak úgy érthetjük meg, ha nagyjában áttekintjük a különös indiai állapotokat. Az angol India oly roppant terület, hogy ha ráteritenők Európára, Szentpétervárról Palermóig és Lissabontól Bukarestig nyúlna el. Ezen az óriási területen mintegy négyszáz millió ember él, négy teljesen különböző emberfaj gyermekei, száz meg száz apró részre és törzsre szakadozva, amelyek száznál több különféle nyelven beszélnek s négy öt különböző vallásnak a hívei. Legtöbben vannak a brahmánisták és a mohamedánok.

És ez a rengeteg embertömeg száz meg százezer apró kasztra, egyházközségre, felekezetre és céhre oszlik fel, amelyeknek tagjai csak egymással étkeznek, házasodnak és érintkeznek.

Ezek az apró társaságok szigorúan meghatározott rangsorban, kasztrendszerben élnek egymás mellett s az előkelőbb rangú társaság tagjai megvetéssel néznek az alacsonyabbrangú társaságokra. Minden társaságnak külön jelképe van, amelyet a tagok a homlokukra vagy karjukra festenek s erről ismerik meg egymást. Az indiai emberre nézve csak annak van jelentősége, hogy ki milyen társaság tagja. Az állam fogalmát nem ismeri. Szülőföld, haza, hazaszeretet mind ismeretlen fogalom előtte. Az egész földi világ semmiség rá nézve a túlvilághoz képest, amelyben vakon hisz. Az indiai társadalmi és vallási élet tehát homlokegyenest ellenkezik a nyugateurópai szellemmel.

Az indiai emberre teljességgel mindegy, vajjon angol alattvaló-e vagy valamelyik bennszülött vazallus fejedelem alattvalója, mert többnyire ez utóbbiakat is éppoly idegeneknek tekinti, mint az angolokat.

Ezt a zagyva népkeveréket, amely sohasem alkotott politikai egységet, az angol uralom tartja össze és bizonyos, hogy Indiának sohasem volt olyan jó kormányzata, mint az angol Keletindiai Társaság idejében, miután lecsillapodott kissé a társaság első nagy kapzsisága. Az angolok nem nyerték meg a hindukat a maguk számára, de nem

álltak velük ellenséges lábon sem. Szokásaikat és fölfogásukat nem igyekeztek megváltoztatni, csak egy s más embertelenséget tiltottak meg nekik, különösen az özvegy nő elégetését férje holttestével együtt. Az elnyomott parasztság helyzetét javították. Az egész népességnek mintegy 94 százaléka földművelő volt. Az angol uralom az ipar fejlődésének is kedvezett s általában az angolok fejlesztették az ország gazdasági életét. Lord *Dalhousie* kormányzása alatt (1848—1856) megkezdtek a távíró és vasútvonalak kiépítését s az utak és a csatornázás rendezését. A szellemi fejlődés terén ellenben nem sokat tehettek, bár az előkelő fiatal hindukra nagy hatással voltak a kalkuttai, madrasi és bombayi főiskolák. Az angol katonai szolgálat is kitüntetésszámba ment s a hinduk java szívesen szolgált angol zászló alatt.

A 280.000 főnyi indiai hadseregben csak 39.000 ember volt angol, a többi bennszülött. Európai pedig a katonaságon kívül körülbelül 10.000 főnyi élt egész Indiában. Nagy veszedelem rejtett ebben az aránytalanságban, pár ezer európai volt beszorulva négyszázmillió hindu közé. És akkoriban legalább három hónapba telt, míg az anyaországból csapatokat lehetett Indiába szállítani. Másrészt azonban általános felkeléstől nem kellett tartani, mert a nemzeti gondolat ereje nem fűzte egységbe a hinduk millióit s 1857-ben is voltaképpen csak a hadsereg némely része lázadt fel. A lázadókhoz nem csatlakozott más, csak a trónjafosztott apró kényurak, a mohamedánok felső tízezei és a brahmán papok. A nép milliói könnyen szemlélték a felkelést.

Lord Dalhousie kissé gyors egymásutánban szüntette meg az apró indiai fejedelemségeket s ennek következtében a papok azt kezdték híresztelni, hogy valamikor régen jóslás történt, melynek értelmében az angolok uralma száz évig fog csak tartani Indiában s a száz év éppen betelt. Apróbb katonai zendülések támadtak Búrhapurban és Madrasban, de ezeket gyorsan elfojtották.

Hirtelen azonban veszedelmes fordulat következett be. *Miralban*, Delhitől északkeletre, a szepoj ezredek állomásoztak. Ezek között az a hír terjedt el, hogy az angolok az új Minié-puskák töltényeit tehénfaggyúval és disznózsírral kenték be s ezzel megsértették úgy a hinduk, mint a mohamedánok vallásos érzését. Megfelelő előkészület után, 1857 május 10-én egyszerre fellázaadtak az összes ezredek, a tiszteket családjukkal együtt lemészárolták és a kaszárnyákat felgyújtották. Azután Delhibe nyomultak, a nagy mogul régi fővárosába, amelynek egész helyőrsége hozzájuk csatlakozott. Rengeteg hadiszert, 150 ágyút és 50 millió pengő hadikincset zsákmányoltak most a lázadók. A lázadás

rohamosan terjedt s augusztusban elharapózott a forrongás egész Közép-Indiában és az északnyugati terület egy részén. Az európaiakat, ahol érték, kegyetlenül lemészárolták s az egykori nagy mogult, a kilencvenéves *Bahadurt*, egész India uralkodójává kiáltották ki.

Az angolok eleinte kétségbeesetten s tehetetlenül álltak a lázadás-szal szemben, de csakhamar összeszedték magukat és hozzáláttak az óriási veszedelem leküzdéséhez. Szerencsájükre a bennszülött fejedelmek közül csak három csatlakozott a zendülökhöz: a bithuri mohamedán maharadzsa, Nana Sahib és Dsanzi merész királynője, vagy mint ott nevezték, a *béguma*. Az északi hegyvidékről toborzott bennszülött katonaság is hű maradt az angol zászlóhoz, mert gyűlölték a déli bengáliakat.

Havelock tábornok nem is várta meg az Angliából útnak indított segédcsapatokat, hanem június végén hű ezredeivel és az angol katonasággal megindult a lázadás elfojtására. Július és augusztus folyamán több véres ütközetben megverte Nana Sahibot, aki irtóháborút hirdetett az európaiak ellen és bevonult *Delhibe*, ahol foglyul ejtette a nagy mogult. Delhi eleste után *Lucknow* volt a lázadás középpontja. Közben megérkeztek az európai segédcsapatok. *Canning* lordot nevezték ki India főkormányzójának. A hadak fővezérletét pedig *Campbell* tábornok vette át, aki több gyilkos ütközetben szétszórta a lázadókat és ostrommal bevette *Lucknow*-ot is. A megvert szejpok szanaszét szóródtak, de veszedelmes guerillaharcot folytattak. Végül az angolok *Kalpi* és *Gwalior* mellett döntő ütközetben megverték az újra egybesereglett lázadókat s elesett a *béguma* is, aki vitézül harcolt csapatai élén. A szipoj zendülők a Himalája hegyei közé menekültek. Akik foglyul estek, azokat agyonlőtték, felakasztották vagy az ágyúk torka elé kötötték és egyszerűen „elfújták.” Így aztán 1858 végén minden ponton el volt fojtva a lázadás s a vezérek egytől-egyig halottak voltak.

Anglia okult a történetekből. Belátta, hogy ilyen hatalmas terület kormányzását nem bízhatja az angol Keletindiai Társaságra, amelynek gazdag kereskedői az osztalék kedvéért egyszerűen rablógazdaságot folytatnak és semmi mással nem törődnek. Az új indiai törvény a társaság uralmát megszüntette s India kormányzását 1858 november 1-én az angol királynő vette át. Az angol kormányt támogatja „India tanácsa” s a főkormányzó, aki *alkirály* címet kapott. A címet elsőnek *Canning* lord kapta meg, az akkori főkormányzó.

Azóta sokat tett Anglia a maga uralma megerősítésére és India javára. A hadsereget újjászervezte s a tüzéséget tisztára európaiakból toborozta össze. A vasúthálózatot rohamosan fejlesztette, csatornákat

épített, nagy gyárakat emelt és világos, érthető törvényekkel javította a jogállapotokat. Az indiaiak milliói természetesen máig sem változtak meg. Ma sem több közöttük az írni-olvasni tudó 6—8 százaléknál. Mint-hogy kivándorlásra nincs hajlandóságuk, a folyton szaporodó népességet időnként — rossz termés esztendejében — borzalmas éhínség szokta megtizedelni. Így 1877-ben öt millió ember pusztult el éhhalállal.

A nyugtalankodó apróbb hegyi törzsek jelentéktelen zendülésein kívül Indiában nem volt többé nagyobb lázadás.

Néhány évvel a szepoj-lázadás után az angol trónörökös Disraeli kormánya idejében beutazta egész Indiát. Majd 1876 április 28-án Vik-

Francia gúnykép, amely a nagy indiai éhínség idején jelent meg.

india lakosságát 1877-ben rettenetes éhínség pusztította, amelynek 5 millió ember esett áldozatul. Az angol nemzet meglehetősen közönnnyel nézte a hinduk pusztulását. A francia gúnykép aláírása ez: „Kitty ne dobja el a morzsákat — jó lesz a hinduknak.”

tória királynő fölvette az India császárnője címet s ezzel az óriási terület egyetlen politikai egységbe foglalta össze. A következő év első napján pedig összegyűltek Delhiben India összes fejedelmei és méltóságai s a fényes gyülekezetben ünnepélyesen kihírdették az indiai császárság megalapítását.

Nemsokára fontos területtel gyarapították az angolok indiai birtokaikat. Hátsó-Indiában Felső-Birmában *Thiba* király uralkodott, egy kegyetlen, szeszélyes zsarnok, aki rabszolgaságban tartotta egész népét s a legborzalmasabban üldözte és kínoztta közvetlen környezetét. Az ország fővárosa *Mandalay* volt, ahonnan az angol követ, miután hiába iparkodott a királyt jobb belátásra bírni, visszautazott hazájába. A király minden módon kellemetlenkedni igyekezett az indiai kormánynak, de mikor népe lázongani kezdett s az ország pénzügyi helyzete tarthatatlanná vált, a zsarnok *Thiba* engedett a reformpárt unszolásának és 1882 áprilisában követséget küldött az indiai alkirályhoz mindenféle gazdasági engedménnyel. Az angol követ újra bevonult *Mandalay*ba s a király köteles volt tanácsát megfogadni. A béke azonban nem sokáig tartott. A király összeveszett a birmai angol kereskedelmi társasággal, amelynek szabadságát biztosította volt, lefoglalta a társaság vagyonát és Anglia ultimátumát visszautasította. Anglia erre háborúval felelt. *Prendergasi* tábornok benyomult Birmába és *Mandalay*t kardesapás nélkül foglalta el. A királyt, aki megadta magát az angoloknak, Kelet-Indiába internálták és Felső-Birmát bekebelezték az Indiai császárságba. Ezzel a hódítással, miután Alsó-Birma már régebben Angliáé volt, Anglia döntő bfolyásra tett szert Hátsó-Indiában is és biztosította birodalmát Kína határa felé is.

Az ópiumháború — Kína megnyitása.

Kelet-Ázsiában két hatalmas birodalom állt teljes elzárkózottságban ösidők óta : Kína és Japán. Kína, amely császárájának patriárkális önkényuralma alatt büszkén ragaszkodott a maga évezredes kultúrájához, gögösen elzárkózott az idegenek elől s ítőzött minden újít stól. Az angol kereskedők alacsony pénzsóvárgása volt az, ami Kína rég elzárt kapuit szétrobbantotta.

A XVIII. század vége felé rohamosan elterjedt a kínai birodalomban az ópiumszívás veszedelmes szokása, amelyet Ázsia délkeleti és nyugati részeiben régen ismertek és használtak már, mint olyan szert, amely kellemes mámorba ringatja az embert. A kínai kormány csak-

hamar belátta, hogy az ópium veszedelmes méreg, amely tönkretesz és szétroncsolja az idegeket s ezért az egész birodalomban megtiltotta az ópium behozatalát. Ennek a tilalomnak az lett a következménye, hogy az ópium óriási módon megdrágult s míg régebben egyedül a portugálok foglalkoztak ópiumkereskedéssel, most rávetette magát a Keletindiai Társaság is a jövedelmező üzletre. Nagy ópiumültetvényeket létesített Indiában és nagyszabású ópiumcsempészetet folytatott a kínai birodalomban. A kínai kormány minden tilalma annyira hatástalannak bizonyult, hogy az ópiumháborút megelőző két évben 34.000 darab 40 kilogramos ládára rugott az angolok ópiumcsempészete, ami 70 millió pengő tiszta nyereséget jelentett évenként az angol Keletindiai Társaságnak. Hiába kérlette sürgető üzenetekkel maga a kínai császár, *Taok-wang* is az angol kereskedőket, hogy hagyják abba az ópiumcsempészetet.

A kínai kormány végül megelégte a dolgot. *Lin Cséziut*, egy alacsony sorból magasra tört kinait, mint császári meghatalmazottat, kiküldte Kantonba azzal az utasítással, hogy vessen véget egyszer s mindenkorra az ópiumcsempészetnek. *Lin Cséziu*, akit az angol kereskedők hiába próbáltak megvesztegetni, erélyesen hozzálátott megbízatása teljesítéséhez. Kantonban ráparancsolt az angol kereskedőkre, hogy szolgáltatassák át neki összes ópiumkészletüket. A kényszerhelyzetben lévő csempészek 20.291 darab ládát adtak át *Lin Cséziunak*, aki mésszel és olajjal keverte össze a ládák tartalmát s azután az egészet a tengerbe dobatta. Ezenkívül 16 csempészkereskedőt száműztek Kínából és elrendelték, hogy ezentúl minden hajó, amely el akar haladni Kanton előtt, köteles írásbeli nyilatkozatot adni, hogy nem szállít a fedélzetén ópiumot.

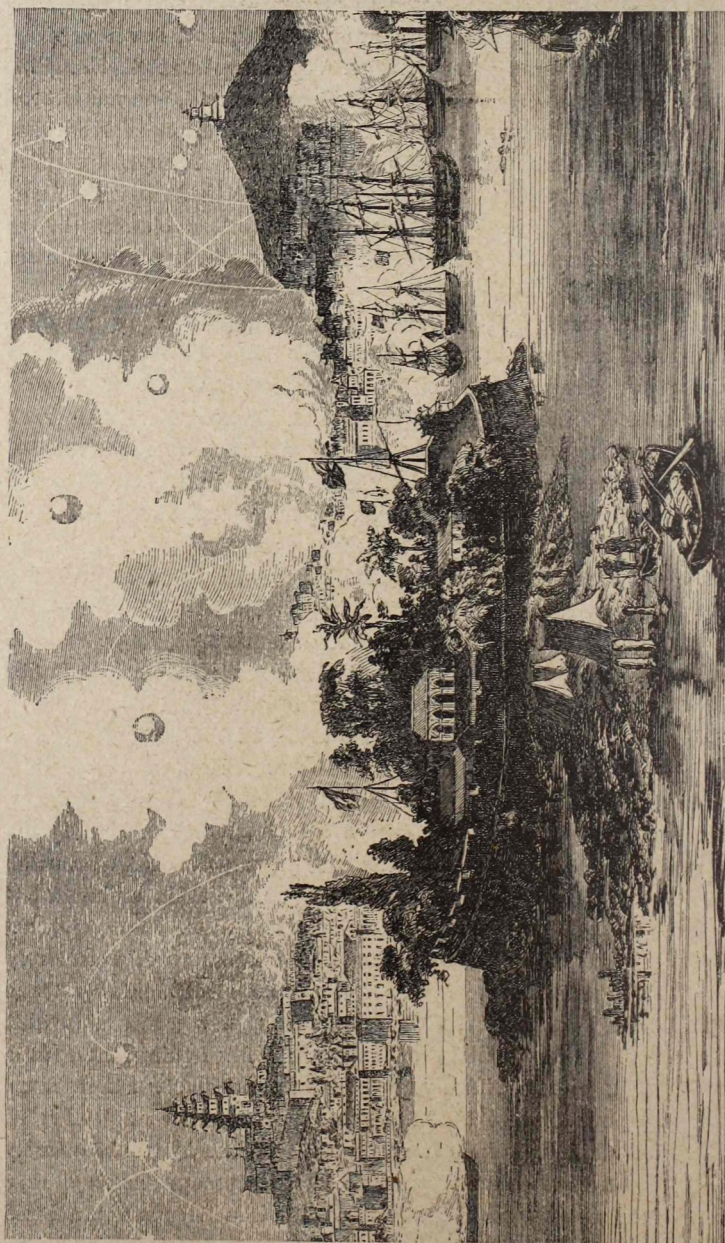
Az angolok ebbe nem akartak belenyugodni. Voltaképpen nemcsak az ópiumkereskedésről volt szó, hanem arról az elvi kérdéstről, hogy a büszke kínaiakat kényszerítsék arra, hogy az idegenekkel ne bánjanak úgy, mint egyszerűen megtúrt, jogtalan halandókkal, hanem ismerjék el az idegenek jogait is. Csakhamar angol hadihajók jelentek meg a kínai vizeken és *Csuenpi* mellett megtámadták *Kuan tengernagy* flottáját, amely 29 hadi dsonkából állott. Hatot megsemmisítettek az angol hadihajók s a többit szétszórták. Kína erre azzal felelt, hogy az angol alattvalókat örök időkre kitiltotta a birodalomból és fejükre vérdíjat tűzött ki. Anglia erre megüzente Kínának a háborút. *Ostromzárral* vette körül a *Sikiang-folyó* torkolatát Kanton előtt s elfoglalta *Csuzán* szigetét, *Amoy* kikötővárost pedig lerombolta. Kína béketárgyalásokat kezdett, de egyelőre eredménytelenül s a háború 1841-ben kiújult. Az

angolok 50.000 főnyi kínai sereget megszalasztottak, megszállták Kanton külvárosait, elfoglalták újra Amoyt és Csuzánt, bevették Sanghait és véres ostrom árán Csingkiangfut. Végre megérkeztek Nanking elé. Taokwang császár erre engedett s 1842 augusztus 26-án megkötötte az angolokkal a békét Nankingban. Az angolok számára Kantonon kívül megnyílt Kína, míg négy más kikötőt: Amoyt, Fucsufut, Ningpót és Sanghait s Hosegkong szigetét átengedték Angliának. Azonkívül Kína 100 millió pengő hadikárpótlást fizetett s biztosította az angoloknak a kínaiakkal való egyenjogúságát. Szabad lett újra az ópiumbehozatal is.

Kína elzárkózottságának falába rést törtek tehát az angolok, akiknek nyomában hamarosan jelentkeztek a többi hatalmak is, hogy ugyanazokat az előnyöket követeljék a maguk számára is, amelyeket Kína megadott Angliának. A negyvenes évek közepén Észak-Amerikával és Franciaországgal is megkötötte Kína a kereskedelmi szerződést.

A kínaiak azonban nem sokat törődtek a szerződésekkel és Kanton kikötőjét egyáltalán nem voltak hajlandók megnyitni az angolok számára. Néhány év múlva meghalt Taok-wang császár s utóda *Hienföng-hwang-ti* alatt a reakció annyira elhatalmasodott, hogy az idegenek élete és vagyona megint veszedelemben forgott s a háborút nem sokáig lehetett elkerülni. Különösen Anglia kívánta a háborút, hogy nagyobb kereskedelmi előnyöket csikarjon ki Kínától, mert a Kínából való kivitel tetemesen túlhaladta az angol bevitelt, úgyhogy Anglia 1856-ban kerek 300 millió pengőt ráfizetett Kínával való kereskedelmi összeköttetésére.

Ürügyet könnyű volt találni a háborúra. Kanton helytartója, *Yeh-Mingsin* lefoglalta egy kínai kereskedőnek a csempészhajóját, a *Lorcha Arrow*-ot, amely angol lobogó alatt vitorlázott. A hajó igazolványa 11 nappal lejárt már s így a lefoglalás jogos volt, de Anglia mégis kijelentette, hogy becsülete meg van sértve. *Yeh Mingsin* hajlandó lett volna a hajó fogoly legénységét szabadon bocsátani, de az angolok azt kívánták, hogy kérjen tőlük ünnepélyesen bocsánatot. A kormányzó erre nem volt hajlandó, mire *Seymour* tengernagy 1856 október 23-án bombázni kezdte Kanton kikötőjének négy erődjét s mikor a kínaiak ellenállás nélkül visszavonultak, az erődök ágyúit beszegeztette és a kaszárnyákat felgyújtatta. Néhány nap múlva rommá lövette a kormányzó palotáját, amelynek lángoló tüze átsapott a szomszédos épületekre is. Óriási tűzvész támadt, amely a városnak több uccáját, sőt némely külvárosát is teljesen elhamvasztotta. Erre *Seymour* néhány száz matrózzal és tengerészkatonával a fal egyik résén benyomult a belső

Az angol flotta az ópiumháború idején bombázta Kanton kikötőjét.

A bombázás nyomán a nagy kínai kikötő uccái és külvárosai egymásután borultak lángokba. A háborúnak az lett a vége, hogy a kínai kormány megnyitotta Kínát az európaiak előtt.

városba, az égő palotát kifosztatta s azután újra visszavonult. Yeh még mindig nem engedett. Időközben csatlakozott az angol flottához egy amerikai hadihajó is, Franciaország pedig 1500 fegyverrel egész kis hajórajt küldött Kanton elé azon a jogcímen, hogy a kínaiak nem rég egy francia hittérítőt megkínáltak és kivégeztek.

Anglia arra gondolt, hogy meghódítja egész Dél-Kínát és Angol-India mellé alapít egy angol-kínai birodalmat is. De az 1857-iki esztendőben úgyszólván szünetelt a háború, mert Anglia erejét az indiai szípolázadás bénította meg. Az év vége felé újra megkezdődött a harc Kína ellen. Lord *Elgin* volt az angol fővezér. Yeh Mingsin időközben 40.000 főnyi sereget gyűjtött össze s azt hitte, hogy az alig 6000 főnyi szövetséges hadakkal könnyen fog végezni. De az angol és francia hadihajók olyan hevesen kezdték bombázni Kanton, hogy a város uccái egymásután kigyuladtak s a külvárosok lángtengerré váltak. Végre a szövetséges sereg ostrommal elfoglalta Kanton erődjait és megszállta Kanton. A lakosság és a kínai sereg futással menekült. A makacs Yeh Mingsint elfogták s később Kalkuttába szállították.

A szövetséges flotta Peking felé indult s lerombolta a Pejho folyó torkolatát védő erődket. Néhány ágyúnaszád benyomult a Pejho folyón *Tiencsinig*, Peking főváros kikötőjéig. A kínai kormány ellenállása ekkor véget ért s 1858 június 26-án megkötötték a *tiencsini békét*, amely megnyitotta Tiencsin kikötőjét is az európaiak előtt és megadta az európai hatalmaknak azt a jogot, hogy követek Pekingben székelhessenek. Oroszország is élt az alkalommal és megszerezte magának az Ammur vidéket, ezt a szabadközlekedési utat a Csendes-óceán partjaira. A kínai gőg teljesen megtört, az idegeneket kénytelenek voltak elismerni egyenjogúaknak s ezentúl tilos volt őket a birodalomban „J”-nek, barbároknak nevezni.

A tajping lázadás Kínában.

A kínai birodalom évszázadok óta nem volt ilyen áldatlan állapotban, mint most, mert az idegen hatalmak által okozott veszedelmen kívül a birodalom belsejében is háború dúlt, az előbbinél sokkal nagyobb méretű: a *tajping-lázadás*. Az idegenek előnyomulását mély megaláztatásnak fogták fel a kínai hazafiak s a nép nagyon elhidegedett az uralkodó mandsu dinasztiaától. A régi nemzeti Ming-dinasztia után sóvárogtak s növelte az elkeseredést a keresztény hittérítők munkája is, amely 1842

óta egyre nagyobb arányban folyt, különösen Dél-Kínában. Taok-wang császár erélyesen védekezett ugyan a növekvő elégedetlenséggel szemben, de utóda, a gyöngé *Hienföng* alatt nyílt lázadásra került a sor. Kanton körül teljesen elhatalmasodott a forrongás s a Mandsu-dinasztia megbuktatására szövetkezett titkos társaságok és rablóhordák egyesültek a *Tajping* felekezettel, ezzel a félig vallásos, félig politikai szövetséggel, amelynek *Hung-csiu-csuang* volt a királya és prófétája.

Hung-csiu-csuang Kanton közelében született egy kis faluban. Szegény paraszt szülők gyermeke volt, úgyhogy apja, akinek csak egy pár bivalya, néhány disznója volt, tanulékony és tehetséges fiát nem igen taníttathatta. A falu és a rokonság gondoskodott a fiú neveltetéséről, mert azt remélték, hogy valamikor nagy dicsőséget fog hozni rájuk. A tanítás költségei azonban egyre szaporodtak, úgyhogy később a fiatal

Kínai főtisztviselők, mandarinok és katonák a tajping lázadás idején.

A kínai hadsereg fegyverzete ebben az időben még nagyon kezdetleges volt. Az óriási birodalom tehetetlen volt az európaiakkal szemben, de a nagy belső lázadás leverése is csak nehezen sikerült a kormánycsapatoknak.

A tajping fölkelőkhöz tartozó tisztek és katonák.

A nagy kínai birodalmat alapjaiban rengette meg az a nagy fölkelés, amelyet Hun-csiu-csuang támasztott az uralkodó mandzsú dinasztia és hívei ellen. A császárrá kikiáltott fölkelővezér hívei rettenetes pusztítást vittek végbe. A fölkelés tizenkét éven át tartott s a császári seregek csak európai segítséggel tudták leverni a veszedelmes mozgalmat.

Hung-csiu-csuangnak ott kellett hagyni az iskolát, hogy az ökröket őrizze és segítsen apjának a mezei munkában. Néhány év múlva azonban szülőfaluja megválasztotta őt tanítónak és Hung-csiu-csuang a legnagyobb nélkülözések között is folytatni kezdte tanulmányait. Le akarta tenni a nagy állami vizsgákat, amelyek nélkül Kínában nincs előhaladás. Már nős ember volt és több gyermek apja, mikor az első vizsgát letette. Idővel megint Kantonba utazott, hogy megpróbálkozzék a második vizsgával is. Itt egy öreg kínai, Liang Afah, aki protestáns volt már, egy könyvet ajándékozott neki, amelynek ez volt a címe: „Néhány jó szó az emberi nem emelése érdekében.” Hung-csiu-csuang megbukott a vizsgán s megbukott a következő esztendőben,

mikor újra jelentkezett, másodszor is. Kudarca miatt való fájdalmában súlyosan megbetegedett. Hosszú betegsége alatt csodálatos víziói voltak, amelyeket kezdett valóságnak tartani s azt a meggyőződést merítette belőlük, hogy nagy hivatás vár rá: hazájának újjáteremtése. Ki kell úzni az idegeneket Kínából, véget kell vetnie a bálványimádásnak s új vallásra kell tanítani a kínai népet. Az új vallást Liang Afah könyvéből merített keresztény eszmék alapján buddhista tanokkal és saját nézetével keverve, meg is teremtette s ettől a perctől fogva szigorú szavakkal kezdte ostorozni a bűnöket, visszaéléseket és nemsokára nagy befolyásra tett szert az egész vidéken. Majd tanítva és prédikálva bejárta a szomszédos tartományokat és azt hirdette, hogy Konfucse régi vallása elavult már, a kereszténység türelme és alázatossága pedig nem képes megszüntetni a kor romlottságát. A bűnös embereket a legnagyobb szigorúsággal kell megfenyíteni és így tovább. Vándorlása közben maga szerzette, zsoltárszerű dalokat énekelt és egy hosszú kardot hordott magával, amelynek az volt a felírása: „A démonok kipusztítására.” Megfordult Kantonban is, ahol a bibliát tanulmányozta.

Hívei és tanítványai elszéledtek mindenfelé s megnyerték a népet az új tanítás számára. Elkezdték lerombolni a bálványokat s lépten-nyomon megakadályozták a régi istentiszteletet. A hatóságok tehetetlenek voltak az új prófétával szemben, aki 1851 szeptemberében összehívta híveit Jungugan városába és császárrá kiáltotta ki magát. Dinasztiáját *Tai-ping*-nak (a nagy béke) nevezte, birodalmát pedig Tienkuo-nak (mennyei állam). Krisztus öccsének hirdette magát s hívei a világ urának tekintették, akihez az Isten maga le szokott látogatni, hogy ellássa tanácsokkal. Az új próféta négy hívét és barátját kinevezte észak, kelet, dél és nyugat királyának és szigorú fegyelmet tartott a hívők között, akiknek megtiltotta a dohány, az ópium és a szeszes italok élvezetét.

A hívők égtek a vágytól, hogy Isten ellenségeit mielőbb kiirthassák a föld színéről. Rajongásuk egyre nagyobb területekre ragadt át. Aki ellenállt nekik, azt kiméletlenül megölték. Megszállták a Yang-csekiang mellékét és elfoglalták *Nankingot*, ahol irgalmatlanul lemészárolták az egész mandsú helyőrséget, az asszonyokkal és gyermekekkel együtt, összesen mintegy húszezer embert. A többi vallás és az uralkodócsalád emlékeit pedig szétrombolták. Nanking lett a fővárosuk Thienking (a mennyek országa) néven s benne székelte a próféta, mint Thienwang (a mennyek királya). Majd észak felé vonultak és Tiencsint, tehát ezzel a fővárost, Pekinget fenyegették már. Hienföng császár végre megemberelte magát. Hűbéres mongol csapatokkal a lázadók ellen vonult.

Ezeknek utócsapatát Tungcsang mellett szétszórta, amire a fősereg is visszavonult Tiencsin falai alól a Hoangho folyó mögé.

A hívők bizalma a vereség hallatára megingott a prófétában. Fang Sincsin, a Kelet királya, aki a „Szent Lélek”-nek hirdette magát, pártütésre készült. De a próféta öccsét, Wei Csanghoeit Nankingba küldte, aki egy sötét éjszakán bekerítette csapataival Kelet királyának szállítását s irgalom nélkül lemészároltatta a királlyal együtt ennek minden barátját, rokonát és elvtársát, körülbelül 30.000 férfit, nőt és gyermeket. Ekkor pusztult el a világhírű nankingi porcellántorony is. Irtózatos polgárháború dúlt hónapokon keresztül a „mennyei állam” hívei között s a próféta ereje egyre hanyatlott. A császári csapatok egymásután foglalták el a tajping városokat. De a próféta 1860-ban még egyszer erőre kapott, visszaverte a császáriakat és két év múlva már Sanghait kezdte ostromolni. Ennek a fontos kikötővárosnak a veszedelme fegyverbe szólította az európaiakat is s császári csapatok angol és francia támogatással újra viaszorították a lázadókat. Gordon őrnagy, a későbbi chartumi hős, elfoglalta Csangesut s a mennyei állam összeroppant s már csak egyetlen városra, Nankingra szorítkozott. Végre 1864-ben véres ostrom árán azt is elfoglalták a császári csapatok s Hung-csiu-csuang, a próféta, nagy máglyát rakatott s feleségeivel és kincseivel együtt elégette magát. Így ért véget a tajping-lázadás, amely ádáz elkeseredéssel egy évtizednél tovább dúlt a kínai birodalomban.

Peking megszállása.

Amíg a tajping-lázadás a dinasztia létét fenyegette, a kínai kormány engedékenynek mutatkozott az idegen hatalmakkal szemben. Mihelyt azonban megszűnt a lázadás fenyegető jellege, megváltozott a kínai kormány viselkedése is. A tiencsini szerződést nem tartotta meg s ágyúkat és hadiszereket vásárolt Amerikából, úgyhogy 1859 június 21-én, mikor a hatalmak szövetséges flottája be akart nyomulni a Peiho elzárt torkolatán, hogy a kínaiakat újból megleckéztesse, a folyó partjairól több angol és francia ágyúnaszádót összelövellőzték. A pekingi angol követ nyomban teljes kártérítést követelt a támadásért és követelte a tiencsini szerződés rögtöni végrehajtását. De Pekingben erről hallani sem akartak, úgyhogy a háború elkerülhetlenné vált.

A szövetséges hadak a Peiho folyó torkolata mellett szálltak partra. Az angol sereg 13.000 főnyi volt Grant Hope vezetésével, 7500

főnyi volt a francia sereg *Cousin-Montauban* tábornok vezetése alatt. Két nap múlva elfoglalták *Taku* erődeit, mire a flotta horgonyt vetett Tiencsin előtt s a sereg egy része nyomban megindult Peking felé. A kínaiak béketárgyalásokat kezdtek. De a tárgyalások közben 20.000 főnyi kínai sereg Csangkiaven mellett megtámadta a sokkal kisebb európai hadakat, amelyek pár órai véres harc után szétszórták a kínaiakat. *Palikiau* mellett, pár mérföldnyire Pekingtől, a császári út mentén a menekülő kínaiak újra összeverődtek és hamarosan összehányt sáncok mögül megpróbálták feltartóztatni a diadalmas ellenség előnyomulását. Mindhiába, az angol ágyúk tüze ellenállhatatlan volt. A sáncokat a szövetségesek elfoglalták s a kínaiak Peking falai mögé menekültek.

A főváros felé nyitva állt az út. Hienföng császár Mandsuriába menekült. De öccse, *Kong* herceg teljhatalommal felruházva, lord *Elgin*-hez fordult, az angol meghatalmazotthoz, hogy indítsa meg újból a béketárgyalásokat. A győzelmes hadsereg azonban nem állt meg útjában s megérkezett Peking falai alá.

Pekingtől északra, alig hét kilométernyire feküdt Juen-ming-juen, a császár rendes nyári székhelye, egy nagy erdős, dombos park, amelynek közepén nagy tó volt, több szigettel, amelyeket merész ívű hidak kötöttek össze a tó partjával. A fák közül kicsillantak a császári paloták sárga téglafalai és tornyai. Ide vonult a szövetséges sereg, hogy elvágja a kínaiak visszavonulási útját észak felé. Könnyű szerrel elfoglalták Juen-ming-juent, mert sem az eunukhok serege, sem a negyven íjász nem mert ellenállni. Fosztogatva széledtek el a katonák a parkban és mérhetetlen zsákmányt szedtek össze. A franciák megtartották a zsákmányt, az angolok ellenben vezérük parancsára elárverezték a kincseket ott helyben s a 480.000 pengő bevételen megosztottak.

A győzők minden kívánságát teljesíteni kellett. A Ngangting-kapun (a teljes béke kapuján) vonultak be a szövetséges hadak Pekingbe s Anglia nevében *Elgin* lord, Franciaország nevében *Gros* báró megkötötték a békét *Kong* herceggel. A tiencsini szerződést újra megerősítették s Kína 16 millió dollár hadikárpótlást fizetett a hatalmaknak, amelyek újra jogot szereztek arra, hogy követek Pekingben székelhessenek. Büntetésül azért, mert a kínaiak húsz hadifogolyt embertelen kínzások között kivégeztek, *Elgin* lord földig leromboltatta Juen-ming-juent. Két napig tartott a fák kivágása, a hidak felrobbantása és a paloták fölégetése. A kínaiak belátták, hogy az európai hatalmakkal szemben tehetetlenek. A szövetséges csapatok a barbár pusztítás után kivonultak Pekingből s a béke megkötése után bevonult a francia és

az angol követ, akiket csakhamar követett Észak-Amerika és Oroszország képviselője is.

Hienföng császár nemsokára meghalt. Minthogy fia még csak ötesztendő gyermek volt, helyette *Kong* herceg, az elhunyt császár öccse lett a régens uralkodó, aki hajlott az európai reformok felé s csakhamar kereskedelmi szerződést kötött Poroszországgal, Spanyolországgal, Belgiummal, Dániával és Portugáliával is. A nyugati hatalmak bevonultak tehát Kínába, amelynek partmellékén csakhamar élénk kereskedelmi élet fejlődött ki. A kínaiak maguk azonban a legújabb időkig nem sokat tanultak az európaiaktól. A birodalom belsejében sem vasutat nem építettek, sem táviró vonalakat nem létesítettek még sokáig. De a kínai nép életereje megnyilvánult abban, hogy a tajping-lázadás borzalmas pusztításait bámulatos gyorsan kiheverte, új városokat emelt, új utakat épített, úgyhogy csakhamar nyoma sem maradt az évtizedes rombolásnak.

Japán átalakulása.

A japán szigetországba sokkal könnyebben benyomultak az európaiak, mint Kínába. S az európai benyomulás Japánban példátlanul gyors és gyökeres átalakulásokat hozott létre. Pedig Japán a XVII. század óta, amikor a kereszténységet erőszakosan kiirtotta földjéről, sokkal jobban el volt zárkózva a nyugati hatalmaktól, mint Kína, úgyhogy állami élete és kultúrája teljesen érintetlenül megmaradt. Az állam feje a mikádó volt, az ország egyetlen földesura. Vele szemben állt a taikun vagy sogun, a haderő feje, akinek hatalma az idők folyamán egyre növekedett. A nép két osztályra oszlott, amelyek szigorúan elváltak egymástól. A birtokrendszer hűbéri természetű volt. A birtok után hűbéradót kellett fizetni vagy a mikádónak vagy a sogunnak. A hadsereg hűbéri hadsereg volt. A kultúra csaknem egészen kínai kultúra volt bizonyos nemzeti színezettel, külön abécével, nemzeti irodalommal és eredeti japáni művészettel. Így élt a japáni nép háborítatlanul a maga paradicsomában.

Az északamerikai cethalászkok érdekeinek megvédése arra indította az Egyesült-Államok kormányát, hogy 1853-ban nyolc hadihajóból álló hajórajt küldjön Japánba Commodor Perry parancsnoksága alatt, aki a kanagawai szerződésben kikényszerítette Japántól a shimodai és hakodadi kikötők megnyitását. Amerika példájára csakhamar az összes

tengeri hatalmak szerződést kötöttek Japánnal, úgyhogy 1860-ban Japánnak csaknem összes kikötői megnyitlak az európaiak előtt, akik szabadon kereskedhettek, házakat és templomokat építhettek, sőt Jedóban le is telepedhettek s a saját konzuljaik joghatósága alatt élhettek. A japánok igen tanulékonyaknak bizonyultak s az ötvenes évek végén volt már távíróhálózatuk is, néhány ezredüket modern fegyverekkel szerelték fel, sőt három hadihajót is építettek saját maguk, három fregattot XVII. századbéli holland rajzok nyomán, úgyhogy az európaiak nagyon megmosolyogták érte a japánokat. De 1860-ban volt már két modern gőzösük is, voltak saját hajóműhelyeik és gépgyáraik.

A sok és rohamos újítás azonban haragra lobbantotta a régi idők híveit, különösen a katonai kaszt tagjait, a samuraiokat, akik félteni kezdték saját befolyásukat, mert a sogun modern felszerelésű katonasága mellett háttérbe szorultak. A közhangulat egyre idegesebbé lett s gyanakodva tekintettek az egyre szaporodó idegenekre, akiket lesből többször meg is támadtak és legyilkoltak. A forrongók Kiotóba vonultak a mikádóhoz s a sogun megbuktatására készültek, aki erre szintén ellenségesebb indulattal kezdett viselkedni az idegenekkel szemben, annyira, hogy fegyveres összeütközések is előfordultak a sogun csapatai és az európaiak között. Mikor végre a japánok Simonoseki erődjéből elzárták ágyúikkal a Nipon és Kinsin közötti tengerszorost, az erőd előtt egyesült angol, francia, hollandi és északamerikai hajóraj jelent meg, amely az erőd bástyáit összelövéldözte és ágyúit elfoglalta. Majd flottatüntetést rendeztek a hatalmak Jedo előtt s kényszerítették a sogunt, hogy bírja rá a mikádót a régi szerződések jóváhagyására.

Ez az eset azonban nagyon megrendítette a sogun tekintélyét. A hazájukat szerető japánok közül sokan jártak európai és amerikai tanulmányutakon s kezdték belátni a nyugati kultúra fensőbbiségét és azt, hogy az idegenek elűzéséről szó sem lehet, ellenben sürgős szükség van arra, hogy az országban mielőbb egységes kormányzat lépjen életbe. Ebbe az időbe esett, hogy csaknem egyszerre változott Jedóban a sogun és Kiotóban a mikádó személye. Sogun a nagylelkű, de ingátag *Hitosbasi* lett, Mito herceg fia, mikádó pedig atyja halála után az alig 15 esztendő *Mucsuhito*, aki trónralépte után rögtön megerősítette a hatalmakkal kötött régebbi szerződéseket és gondoskodott azok becsületes megtartásáról. A mikádó országnagyjai tanácsára felszólította a sogunt, hogy mondjon le méltóságáról, amely összeférhetetlen a birodalom egységes kormányzásával. Az ingátag *Hitosbasi* le is mondott, de északi vazallusai lemondását nem ismerték el érvényesnek, úgyhogy *Hitosbasi*

a következő év elején 30.000 főnyi sereg élén háborúba indult a mikádó ellen. A mikádó csapatai azonban szárazon és vizen több ütközetben tönkre verték a lázadókat, mire az uralkodó ünnepélyesen megszüntette a sogun méltóságát. Hitosbasi erre visszavonult egy buddhista kolostorba.

A győzelmes csapatok nemsokára bevonultak Jedoba és a mikádó is áttette székhelyét Jedoba, amelyet azóta *Tokiónak* (keleti fővárosnak) neveznek. A birodalom kormányzása egységes lett s Mucsuhito mikádó feltartóztathatatlanul haladt előre azon az úton, hogy birodalmát modern állammá tegye. Országnagyaival egyetértésben új alkotmányt léptetett életbe, felelős minisztériummal és kettős törvényhozó testülettel. Azóta békességben élt Japán az idegenekkel, akiknek minden technikai találmányát elsajátította, sőt tökéletesítette. Így Japán nem egészen négy évtized alatt a világ egyik leghatalmasabb modern államává fejlődött, amely először megalázta a kínaiakat, majd nem sokkal később tönkre verte a XX. század elején Kelet-Ázsiában az orosz nagyhatalmat is az orosz-japán háborúban.

Az afgán háborúk.

Ázsiában az egész mult században Angliának és Oroszországnak a hatalmi versengése irányította az eseményeket. Évtizedeken keresztül Oroszország volt a szerencsésebb és az ügyesebb. Céltudatos szíviséggel nyomult előre, lépésről-lépésre közelebb Angliának indiai birtokaihoz, míg végül már csak Perzsia és Afganisztán választotta el a két hatalmas vetélytársat. Anglia eleinte ügyetlen, kapkodó politikát űzött s az ötvenes években Perzsia ellen folytatott háborújával Perzsiát teljesen elidegenítette magától és egyre jobban Oroszország karjaiba hajtotta azt. De azért *Perzsia* minden orosz rokonszenve ellenére is megőrizte a maga függetlenségét.

Bár Perzsiában az uralkodó kaszt és az uralkodó dinasztia török volt, a perzsa nép mégis megővta a maga sajátosságos, régi kultúráját. Ragaszkodott a maga irodalmához és képletes kifejezésekben gazdag szép nyelvéhez. A perzsa szívesen elüldögélt a zöldben a szökökutak csobogása mellett és nargiléjét szíva elhallgatta az énekesek dalát. Éles eszű, okos, elmés, udvarias nép maradt s máig is büszke nagy történelmi multjára. De azért nem zárkózott el teljesen az európai kultúra elől sem. A perzsa sah, Nassr Eddin (1848—1896) igen művelt ember volt, maga is költő. Három ízben is ellátogatott Európába. Járt Buda-

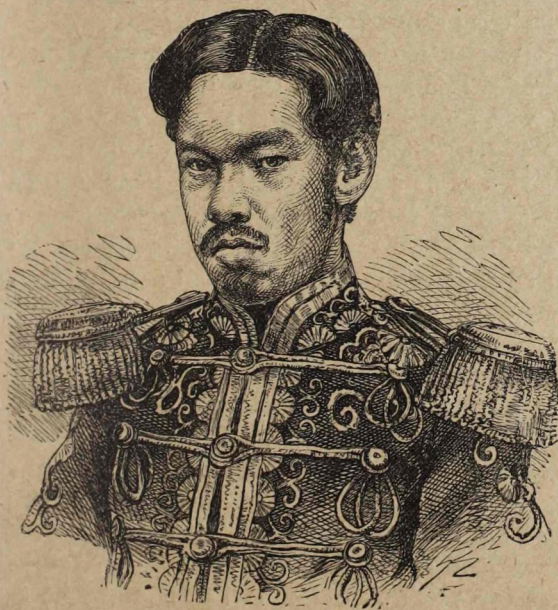
pesten is. Európai útjáról hazatérve mindig nagy reformokat valósított meg országában. A pénzrendszert francia mintára alakította át. Rendes posta és táviró szolgálatot honosított meg. Gyönyörű várossá fejlesztette a hófödte Elburz-hegység tövében fekvő fővárosát, Teheránt, amelybe bevezette a gázvilágítást is. Évente számos fiatal perzsát küldött Európába tanulmányútra. Később az osztrák-magyar hadsereg tisztjeivel hadseregét is európai mintára képezett ki. De külpolitikája mindvégig békés volt és hosszú uralkodása alatt soha nagyobb háborúba nem keveredett.

Sokkal bizonytalanabb volt az állapot *Afganisztánban*, amely éppen ezért sokkal inkább belesodródott az angol-orosz ellentétbe és sokáig véres háborúk színhelye volt. Afganisztán zord hegyei, terméketlen pusztái sohasem alkottak igazi földrajzi egységet s a területén élő törzsek sohasem egyesültek politikai vagy nemzeti közösséggé. Török, mongol, hindu törzsek fészkelnek e vad területen. Az uralkodó törzs az árja eredetű, büszke, hazafias afgán nép, amely maga is számos apró törzsre szakadva él a törzsfőnökök alatt, akiket *szirdárnak* neveznek. E törzseket csak hébe-horba tartotta össze rövidebb időre egy-egy erősebb kezű főnöknek akarata. Az ország feje az emir volt. Minthogy azonban az örökösödési rend bizonytalan volt, az ország története polgárháborúk szakadatlan láncolatából állott.

Az utolsó hatalmas emir *Dost Mohammed* volt, aki angol segítséggel egyesítette uralma alatt egész Afganisztánt Herattal együtt. Halála után fia, *Sir Ali* évekig kénytelen volt belső harcokat folytatni versenytársaival, míg végre öt év múlva trónra léphetett. De ekkor rögtön a saját fiával, *Jakubeggel* keveredett háborúba, aki a régi nemzeti párt feje volt apjával szemben, aki hajlott a reformok felé. Sir Ali erre Angliához fordult támogatásért és 1869-ben hajlandó lett volna arra is, hogy angol protektorátus alá helyezze országát, angol követet fogadjon be fővárosába és angol csapatokat engedjen be határerődeibe. De Anglia rövidlátó politikája akkor visszautasította ezt a rendkívüli előnyös ajánlkozást. S később véres áldozatok árán kellett megszereznie mindazt, amit akkor kardcsapás nélkül megszerezhetett volna.

Az oroszok ezalatt gyorsan és biztosan közeledtek észak felől Afganisztán határai felé. *Kaufmann* tábornok volt az orosz csapatok fővezére, aki folytonos harcok között elfoglalta északon Khokand tartományt *Taskent* fővárossal. Majd legyőzte a bokharai kánt, aki a közép-ázsiai izlamnak elismert feje volt s 1868-ban bevonult Dsingiszkán régi fényes fővárosába, *Szamarkandba* is.

Kaufmann tábornok értesült arról, hogy Anglia visszautasította Sir Ali közeledését, aki ezért nagyon elkeseredett Anglia ellen. Az orosz tábornok megragadta tehát a kínálkozó alkalmat és baráti összeköttetést iparkodott létesíteni a duzzogó emirrel, aki visszafoglalta lázadó fiától, Jakubegtől Heratot és hosszas tétovázás után végül ki is békült a fiával. Ekkor kapott észbe végre Anglia is, minthogy megrémült a

Mueshuito japán császár.

Fiatalon, 15 éves korában lépett trónra. A legfőbb katonai méltóság megszüntetésével egységessé tette országa kormányzását. Aztán modern mintára szervezte Japánt. Országát megnyitotta az európaiak előtt s átvette az európai művelődés vívmányait. Ezzel Japánt hatamas, modern állammá alakította át, ami főleg az orosz-japán háború folyamán tűnt ki.

rohamos orosz előnyomulástól és elhatározta, hogy Afganisztánt, amely most már az egyedüli terület volt az oroszok és India között, biztosítja az orosz betolakodás ellen. Anglia energikus föllépésének az lett az eredménye, hogy 1872-ben közös angol-orosz bizottságot küldtek ki, amely egyévi tanulmányozás után megállapította az orosz-afgán határt és kimondotta, hogy az Amu Darja folyó felső folyásáig minden terület Afganisztánhoz tartozik.

Időközben az oroszok megint előbbre nyomultak Turkesztán felől,

amelynek fővárosa a megerősített *Kiwa* volt. Kiwa az Amu Darja alsó folyása mentén elnyúló termékeny város közepén feküdt, izzó homok-sivatagok között s harcias lakói, a turkomannok többször áttörtek rablócsapataikkal az orosz területekre. Az oroszok, hogy a rablócsapatok ellen jobban védekezhessenek, a Káspi-tenger délkeleti sivatag partján erődöt emeltek, Krasnovodskot s négyévi gondos készülődés után innen indult ki Kaufmann tábornok a turkomannok leigázására. A négy irányból felvonuló orosz csapatok megérkeztek Kiwa elé, amelyet feladásra kényszerítettek. Kaufmann tábornok ünnepélyesen vonult be a meghódított városba. Seid Mehemed Rehim turkesztáni emir, aki közben megszökött volt, nemsokára visszatért Kiwába és békét kötött az oroszokkal. Népével együtt orosz főuraság alá vetette magát, lemondott az oroszok javára az Amu Darja egész jobbpartjáról. A folyó balpartján kikötőhelyek és gyárak építésére adott jogot az oroszoknak s megengedte nekik, hogy Kiwában kereskedést űzhessenek. Két millió rubel hadikárpótlást fizetett és megígérte, hogy eltörli a rabszolgaságot.

Az oroszok a meghódított terület nagy részét átengedték a bokharai kánnak, aki a háború alatt barátságos indulattal volt irántuk. Az Aral-tó mellett erődöt emeltek, a Petro-Alexandrowskot s csakhamar tovább nyomultak a Káspi-tenger keleti partján egészen a perzsa határig és szervezték a Tranzkaspai tartományt.

Pár esztendeig az Európában dúló orosz-török háború akadályozta Oroszország előnyomulását Közép-Ázsiában. De már 1878 tavaszán Sir Ali afgán emir, aki teljesen elidegenedett Angliától, védőszövetségre lépett Oroszországgal s orosz követség felállítását engedélyezte Kabulban. Oroszország nyomban 15.000 főnyi sereget küldött Szamarkandból Afganisztánba s 4000 embert Meró felé indított. Ugy látszott, hogy az orosz előnyomulás háborúra fog vezetni Angliával, mert az oroszok azzal kezdték izgatni az afgán népet, hogy Indiát könnyűszerrel meghódíthatják.

Anglia megérezte a veszélyt és siettetten az orosz-török háború befejezését Európában. Mihelyt a berlini kongresszus véget ért, Disraeli, az angol miniszterelnök azt követelte Afganisztántól, hogy angol követséget is fogadjon be Kabulba. Mikor Sir Ali emir, orosz befolyás alatt Angliának ezt a kívánságát nem teljesítette, Anglia 1878 novemberében háborút üzent Afganisztánnak.

Három hadoszlopban 41.000 ember indult Indiából 144 ágyúval Afganisztán ellen *Roberts* tábornok parancsnoksága alatt. Minthogy rendkívül kemény tél volt, az oroszok nem támogathatták Sir Alit, aki

a diadalmasan előrenyomuló angol haderő elől az orosz Turkesztánba menekült, ahol nem sokára nagy kínok között meghalt. Utódává fiát, *Jakub* kánt kiáltották ki Kabulban emirnek. Az új emir fölkereste az angol tábornokot és megkötötte Cavagnari őrnaggyal a *gandamaki* békét. Ez a béke nagyon sok előnyt biztosított az angoloknak. Kabul angol követség székhelye lett. Az angol áruk szabadon behozhatók Afganisztánba, amely idegen hatalmakkal nem fog kereskedést folytatni. Három várost, Kurumot, Sibit és Pisimet, a Kaiber-szorossal együtt átengedte az emir az angoloknak s ezért angol évjáradékot kapott az indiai kormánytól. A három város és a szoros egy vonalban az úgynevezett „tudományos határvonalat” alkotta India felől. Miután India alkirálya, Lytton lord aláírta a szerződést, az angol csapatok megkezdték a visszavonulást Afganisztánból és *Cavagnari* őrnagy, mint Anglia képviselője, ünnepélyesen bevonult Kabulba.

Ámde az angolok öröme korai volt, mert nem számítottak az afgánok nemzeti és vallásos fanatizmusával. Néhány hónappal a kivonulás után zendülő afgán csapatok fosztogató csőcselékkel együtt megostromolták a kabuli angol követséget és Cavagnarit kíséretével együtt vitéz ellenállás után felkoncolták. A bosszú nem sokáig késett. Roberts főparancsnok nyomban megfordult visszavonuló seregével s véres ütközetek után elfoglalta Kabult és az öt főbűnöst, tekintet nélkül rangjukra, egyszerűen felakasztatta. Azután kivonult a városhból és Serpur mellett ütött tábornokot. Itt az afgánok erős rohamot intéztek az angolok ellen, akik visszaverték a támadást és újra megszállták Kabult. Roberts, miután kiderült, hogy *Jakub* emir is részes volt a lázadásban, az emirt elfogta és Indiába küldte s Afganisztán kormányzását maga vette a kezébe. Roberts az afgán törzsfőnökök nagygyűlésén emirrre kiáltotta ki *Abdurramán* kánt, akivel megerősítette újra a *gandamaki* békeszerződést annak az egy pontnak a kivételével, hogy Kabulban angol követség lesz.

Ámde az angolok megint elszámították magukat, mert egész Közép-Afganisztánban és az északkeleti határhegységeken *Ejub* kánt ismerték el az afgánok emirjüknek. *Ejub* kán *Dost Mohammed* unokája volt s nagyképeségű és nagyherélyű vezérnek bizonyult. Váratlanul 12.000 főnyi afgán sereggel támadta meg az angolokat és visszazsorította őket Kandaharba, miután Mainwand mellett súlyosan megverte őket. Kandahár körül, amelyet *Primrose* tábornok védelmezett, makacs harc fejlődött ki. *Ejub* kán, aki az erődített város alatt táborozott, véres ütközetben visszaverte a kirohanó angolokat, akiknek helyzete

egyre kétségbeejtőbbé vált. Végre megérkezett Roberts fővezér a felmentő seregekkel és fényes diadalt aratott az ostromló afgán sereg fölött. Ejub kán azonban lovasságával együtt megmenekült és Heratba vonult, ahol nyomban hozzálátott hadserege újjászervezéséhez.

Gladstone, aki ezidőtájt újra kormányra került, nem akarta Disraeli hódító politikáját folytatni s bár minden angol katonai szakértő a háború folytatását ajánlotta, az angol alsóház liberális többsége Gladstone indítványára elrendelte, hogy az angol csapatok azonnal vonuljanak ki Afganisztánból. Ez meg is történt. Azonban most az egyszerű szerencsénk volt az angoloknak. Ejub kán újra megkezdte a háborút, de Abdurraman emir Kandahár mellett diadalt aratott vetélytársán. Csakhamar elfoglalta Heratot is, az ellentábor középpontját. Ejub Perzsiába menekült és Abdurramant végül egész Afganisztán elismerte törvényes uralkodójának.

Míg az angol-afgán háború folyt, Oroszország elfoglalta egész Turkesztánt. *Skobelev* tábornok erős ostrom után bevette Geok-Tepet, ahol 30—40.000 bennszülött szorult össze az orosz gyűrű ölelése alatt s a benyomuló oroszok borzalmas mészárlást vittek véghez a városban. Kardélre hánytak minden élő lényt, aki eléjük került. Ezután hamarosan meghódolt az oroszok előtt egész Turkesztán, amelynek földjét a tranzkasi tartományhoz csatolták.

Nemsokára meghódolt *Mer* városa is, a turkománnok főhelye, a világnak az egyik legrégibb városa, amelyben összefut minden út, amely délről Turkesztánba vezet. Négy kán és 24 főember csatlakozott az oroszokhoz 280.000 emberrel, 40.000 sátorban.

Angliát nagyon nyugtalanították az orosz sikerek és tárgyalásokat kezdett Oroszországgal a határ rendezése dolgában. Az a megállapodás történt, hogy az orosz csapatok megállnak ott, ahol vannak és egy tapodtat sem tesznek többé előre. De Komarow tábornok a megállapodás után két hétre mégis megtámadta Afganisztánt.

Óriási izgalom támadt e hír nyomán Angliában. Gladstone 250 millió korona hadi hitel megszavazását kérte s az alsóház meg is szavazta az óriási pénzüsszeget. Egy hajszálon mult, hogy véres háború döntsön Anglia és Oroszország között Közép-Ázsiában. Az oroszok erre mégis megrettentek és nemsokára megállapodtak Angliával egy új határvonalban. A határrendezés az afgánoknak juttatta a Sulfikáv-szorost, ellenben az oroszoknak engedte át *Pendsét*, amelyet Komarow tábornok meg is szállt. Innen tíz napi járóföldre voltak csak az oroszok Herattól s az angol tisztek kiszámították, hogy az oroszok három hónap alatt

95.000 embert szállíthatnak Heratba. Nemsokára megnyílt a tranzkaspai vasútvonal Merig, ahonnan három széles utat építettek az oroszok az afgán határ felé. Néhány száz kilométernyi távolság választja el azóta az orosz előőrseket Kelet-India északnyugati sarkától.

Az Afgán emirt az orosz előnyomulás teljesen az angolok karjai közé sodorta. Kabulba újra bevonult az angol követ. Herátot angol mérnökök hatalmasan megerősítették s vasútvonallal kötötték össze Kandahárral. Herat vára az a pont, ahol az angolok és az oroszok mérközni készültek s amelynek erősítései az oroszok előnyomulásának egyelőre véget vetettek.

Turkesztánban azonban egyre jobban megszilárdult az orosz uralom, mert az oroszok nagyszerűen tudnak bánni a meghódított törzsekkel.

Szokásaikat nem bántják, nem vetnek ki súlyos adókat, a trónjafosztott fejedelmeknek nagy jövedelmet és előnyös helyzetet biztosítanak.

A cár ragyogó ázsiai testőrsége folytonosan ápolta az előkelő ázsiai ifjak révén a személyes vonatkozásokat a Néva mellett lakó „fehér cárral,” akinek kedves gyermekei a bennszülöttek éppúgy, mint az oroszok.

A nagyobb városokban orosz negyedek képződtek, orosz gőzhajók szántották az Arál-tó tükkrét és a beléje szakadó két nagy folyót. A tranzkaspai vasút a homoksivatagokon keresztül Bokharáig és Szamarkandig vonul. S a vad török törzsek a szilárd orosz uralom alatt békésen fejlődtek.

Hátsó India. — Sziám és Indo Kína.

Hátsó Indiában sokkal kevesebb akadályra bukkantak a nyugati hatalmak, mint Kínában és Japánban, mert a mongol, maláji, hindu és kínai népkeverék, amely a félsziget közepén emelkedő sziklahegység körül él a négy nagy folyó rendkívüli termékeny, iszapos völgyében, sohasem tömörült politikai egységbe, sem önálló kultúrát nem teremtett magának. Az apróbb államocskák határai is folyton változtak.

Annam a kínai iga lerázása után, *Tongking* és *Kokinkína* területével együtt alakult a Tayfong-dinasztia alatt, amelyet a régi kokinkínai család sarjai 1802-ben francia segítséggel elűztek a trónról.

Sziám egy Paja Tak nevű kínai ember vezetése alatt szabadult fel a birmai uralom alól és új fővárost alapított, Bangkokot.

A félsziget belső viszonyai azonban e nagy belső rázkódások dacára sem változtak meg. Mindenütt egy uralkodó faj ül az elnyomott szolgánép nyakán, amelynek egyes törzsei csak a hegyek között őrizték meg félig-meddig függetlenségüket. A kultúra pedig keleten, Annamban és Tongkingban kínai maradt, nyugaton, Sziámban és Birmában indiai s maláji elem keveredett a kínai műveltséghez. Keleten ennél fogva, Sziám belsejéig, a partok mentén kínai nyelven beszélnek az emberek, kínai az irodalmuk, a műveltségük és a művészetük. Ellenben nyugaton túlnyomó a hindu kultúra, művészet és kézműipar. Tele van a föld itt mindenfelé indiai templomóriásokkal, amelyeket művészi aranyozás, porcellán és üvegmozaik díszít. A délindiai buddhizmus az uralkodó vallás, különösen Sziámban, ahol százezernyi pap imádja a „fehér elefántot,” amelyben Buddha szelleme honol.

Legkönnyebben megnyílt az idegenek előtt a nyugati rész: *Birma*. Ennek déli része 1851 óta angol birtok lett és *Sziám*, amelynek fővárosa Bangkok, egyre élénkebb kereskedelmet kezdett folytatni az európaiakkal. Királyuk, *Fra Mongkut* művelt ember volt, tudott angolul és latinul is és szerette az európaiakat. Követséget is küldött III. Napoleon császárhoz, európai hadihajókat épített és seregét európai mintára kezdte felszerelni és kiképeztetni.

Tongking és *Annam* sokkal zárkózottabb volt s megtiltotta alattvalóinak, hogy hajóra szállva távozzanak az országból. A hittérítők közül sokan szenvedtek ott vértanu halált s a keresztények és az idegenek üldözése napirenden volt. De ez alkalmat szolgáltatott Franciaországnak arra, hogy megvesse lábát Hátsó-Indiában. A franciák kényszerítették arra *Tuduk* annami királyt, hogy engedje át nekik egész Kokinkínát, amelyről 1864-ben 20 millió dollár kárpótlásért újra lemondtak ugyan s csak Saigont és környékét tartották meg, de ezzel is meg volt vetve a hátsóindiai gyarmatországnak az alapja s 1868-ban félmillióra emelkedett már Saigon körül a bennszülött keresztények száma, akik francia protektorátus alatt állottak. A francia gyarmat terjeszkedése a hetvenes és a nyolcvanas években következett be hosszas háborúk között, mert Kína tiltakozott a francia hódítás ellen. Végül 1885-ben megkötötte Franciaország Kínával a tienerini békét, amely elismeri Franciaország protektorátusát egész Annam és Tongking fölött. Franciaországnak sok százmilliójába és 9000 ember életébe került ez az eredmény.

A franciák *Indokína* névvel foglalták össze hátsóindiai gyarmataikat, amelyeknek főkormányzója Saigonban székel.

Az angolok Afrikában.

Anglia a mult század második felében északról és délről egyszerre próbált előrenyomulni Afrikában s az volt a terve kezdettől fogva, hogy Afrika keleti partvidékén részint más hatalmakkal való békés csere, részint a gyöngébb államok elnyomása által hatalmas angol gyarmatszágot létesít, amely a Nilus torkolatától a Fokföldre terjedne.

Délen a Fokföld felől iparkodott északra törni, de váratlanul nehéz akadályra bukkant már az első lépésnél, a transzváli bürokban, akikkel évtizedekig húzódo véres háborúba keveredett. Az angoloknak észak felől, Egyiptomból való előnyomulását ellenben több siker koronázta, bár a véres áldozatok ott sem maradtak el.

Egyiptomot azonban előbb meg kellett szereznie Angliának, hogy aztán a további hódításokkal próbálkozhasson. Egyiptom, a szultánnak ez a hűbéres országa már régen európai, különösen francia befolyás alá került. Az egyiptóni új dinasztíának megalapítója, Mehemed Ali a mult század huszas éveiben elfoglalta Nubiát s a fehér és a kék Nilus egyesülésénél megalapította *Chartum* városát, amely később oly szomorú nevezetességre tett szert a szudáni lázadás idejében. Mehemed Ali utódai egyre mélyebben nyomultak előre délfelé, a Nilus mentén Szudánba s a hetvenes években eljutottak egészen *Abessziniáig*, amelynek fennsíkján a pogány és mohamedán népek között egy kis keresztény népsziget élt évszázadok óta, elzárva a keresztény kultúrvilággal való érintkezéstől.

Abessziniának egyes tartományjaiban apró királyok uralkodtak, akiknek névleges fejük a koronás uralkodó, a *négus* volt. Állami szervezetük nagyon fogyatékos volt, de háború esetén hadba szálltak valamennyien s minthogy igénytelen, szívós és vitéz katonák voltak, ellenségeik mindig rettegetek tőlük.

A mult század közepén újra hatalmas állammá tömörítette Abessziniát egy *Káza* nevű rablóvezér, aki rablócsapataival leigázta az összes apró tartományokat s 1855-ben *II. Tivadar* néven Abesszinia császárává koronáztatta magát. Amint trónra jutott, az egykori rablóvezér, aki fiatal korában szerzetesnek készült, hozzálátott birodalma reformálásához. A rablóbandákat kiirtotta, a jogállapotokat rendezte és hadseregét újjászervezte mert nagyratörő célul azt tűzte ki maga elé, hogy Egyiptomban megsemmisíti az izlam uralmát. Evégből az európai keresztény hatalmakkal próbált szövetkezni. III. Napoleon császárhoz

követséget küldött, de a császár udvariasan elutasította a felajánlott szövetkezést. Erre Viktória angol királynőhöz fordult a négus és Cameron angol konzul útján megkérte az özvegy királynőnek a kezét is. A királynő természetesen válasza sem méltatta a naív ajánlatot, mire II. Tivadar császár éktelen haragra lobbant s kegyetlen fogságra vetette az angol konzult és egy egész sereg keresztény hittérítőt, akikről azt hitte, hogy Európában megrágalmazták őt.

Anglia erre háborút indított a négus ellen, akitől ezidőtájt elhúzódt már népe is, mert nem bírta már elviselni a félig örült kényúrnak a szeszélyeit. II. Tivadar császár 1867 telén seregével — pár ezer fegyveressel — *Magdala* várába vonult vissza a közeledő angol hadak elől, amelyeket az abessziniai nép mindenütt támogatott előnyomulásukban. *Napier* Róbert volt az angolok fővezére. Az angolok hamarosan megkezdtek *Magdala* ostromát s miután az erőd összes európai foglyai biztonságban voltak már az angol táborban, elfoglalták a várat. Tivadar császár hatalma összeomlását nem akarta túlélni. A döntő ostrom közben pisztollyal agyonlőtte magát s a diadalmas angolok a vár kapuja mögött akadtak rá a császár holttestére.

Az angolok a diadal után visszavonultak. Az országot nem akarták tartósan megszállni és beérték azzal, hogy megleckéztették a vakmerőt, aki Angliával packázni merészelt. Kétszáz millió pengőjükbe került a büntető expedíció, de nem sajnálták a költséget, mert Anglia nevének tiszteletet szereztek vele a messze Keleten.

Tivadar császár halála után az aduai kormányzó ragadta magához a hatalmat s miután a tartományokat leigázta, *János* császár névvel 1872-ben négussá koronáztatta magát. Ekkor történt, hogy az egyiptomiak rávetették a szemüket Abessziniára és *Hunzinger* Werner vezetésével nagy sereget indítottak az új császárság meghódítására. Az abessziniaiak, akiket papjaik szent háborúra tüzeltek a „törökök” ellen, két év alatt teljesen tönkre verték az egyiptomiakat, akik kénytelenek voltak békét kötni János négussal, sőt 8000 dollár évi adó fizetésére is kötelezték magukat a béke fejében.

Egyiptom abessziniai expedíciója tehát véres kudarccal végződött. Ellenben *Szudánban* úgy látszott, hogy megszilárdul Egyiptom uralma. A szudáni helytartó, az egyiptomi uralom alatt álló „Ekvátor-tartomány” főkormányzója, *Gordon* basa, egy angol eredetű mérnök volt, aki Iorának egyik legnevezetesebb alakja. Gordon Károly nem dicsőségre áhítozott, hanem az emberiség boldogításáért rajongott. Puritán jellemű, vasakarátú, rettenthetetlen férfi volt, aki aszkéta

módra élt. Húst soha nem evett, bort soha nem ivott. Legjobban szeretett tevéje hátán egyedül bolyongani a sivatagban s jót tenni, ahol csak lehetett, a szegényekkel. A nubi-aiak és a négerek csakhamar úgy szerették őt, mintha atyjuk lett volna. Székhelye *Chartum* volt, onnan uralkodott egész Szudánon, amely akkora terület volt, mint fél Európa. Chartum csakhamar legfontosabb kikötő városává fejlődött a Felső Nilus vidékének. Ebben az időben 40.000 lakosa volt a városnak, voltak diszes középületei, fegyvertára, katonai iskolája, nyomdája, templomai. De Gordon basa mindennél fontosabbnak tartotta a rabszolgakereskedés ellen indított küzdelmét. Fejedelmi vérből származó arab vállalkozók csordaszámra terelték a néger rabszolgákat a mohamedán országokba,

ahol eladták őket. A rabszolgakereskedés egész tartományokat elpusztított és erkölcstelenségbe hajszolta magukat a rabszolgavadászokat is. Gordon 1878 újév napjától megtiltotta új rabszolgák vásárlását s azután harcot indított a rabszolgakereskedelem főfészkei ellen. A Sob hr-

II. Tivadar, Abeszínia császára

Rablóvezér volt s az apró államok leigázásával szerzett magának császári trónt. Nem volt tehetségtelen ember s igyekezett javítani elmaradott országa viszonyain, de kenyúri zsarnoksággal kormányozta népét. Nagyratörő tervei céljaul Egyiptom elfoglalását tűzte ki. Háborúba keveredett az angolokkal s Magdola város cseste alkalmával agyonlőte magát, nehogy túlélje hatalma összeomlását.

családnak — ez volt a fővállalkozó — óriási vagyonát elkobozta, mintegy 300.000 rabszolgát szabadon bocsátott és vagy 500 rabszolgakereskedőt koldussá tett. De ő maga sem bízott abban, hogy Egyiptom uralma tartós lehet Szudánban, mert az egyiptomi hivatalnokok és tisztek önkényét és kapzsóságát nem változtathatta meg s azt remélte, hogy a szudáni négek, akiket többre becsült a romlott török-arab társadalomnál, független államot fognak alakítani.

Gordon basa 1880-ban visszatért hazájába, (hagyva Egyiptomot, amely hatalma érzetében szabadulni igyekezett a török hűbéri függőségtől s Izmail khedivével az élén az európai hatalmak gyámsága alatt békés úton iparkodott civilizálódni. De a khedive keleti, fényűző gazdálkodása pénzügyi válsággal fenyegette az országot. Izmail khedive kénytelen volt Suez-csatorna részvényeit, 176.000 darabot, négy millió font sterlingért eladni az angol kormánynak, amely így döntő befolyást szerzett a francia pénzen épült fontos csatorna-útra. Majd kénytelen volt beleegyezni abba, hogy új minisztériumába egy angol és egy francia miniszter is belépjen a pénzügyek és közműkák ellenőrzésére. Ezt azonban Izmail khedive nem sokáig állta. Katonai lázadást szított Kairóban s a kormányt lemondásra kényszerítette. De hiába, az új kormányba megint belépett a két külföldi miniszter s a hatalmak közbelépésére a szultán elcsapta Izmail khedivét, aki háremével Nápolyba vonult vissza. Utódja fia, *Tewfik* basa lett, aki beleegyezett abba, hogy az állami adósságok rendezésére európai bizottság alakuljon.

De a megrendszabályozott egyiptomi tisztek föllázadtak az új rend ellen s *Arábi* pasa vezetésével Kairóban fegyveres felkeléssel megbuktatták a kormányt s az új kormánynak tagja lett *Arábi* pasa is, mint hadügyminiszter. Erre 1882 májusában egyesült angol-francia flotta jelent meg Alexandria előtt s az új kormány lemondását követelte. A hatalmak követelésének hallatára váratlanul véres lázadás tört ki Alexandriában. A dühöngő mohamedánok többszáz európaikat legyilkoltak s a hatalmak páncélos hajói tétlenül nézték a vérengzést, mert nagyköveteik Konstantinápolyban még nem jutottak megállapodásra a közös eljárás módozataira vonatkozólag. Anglia végre határozott és *Seymour* tengernagy páncélhajóinak óriási lövegeivel bombázni kezdte Alexandriát, nem törődve azzal, hogy a francia hajók nem vettek részt a bombázásban. A khedive erre szakított *Arábi* pasával, aki azonban nem engedett, hanem a khedivét árulónak nyilvánította, a szultán nevében magához ragadta a főhatalmat és kihirdette a háborút az idegenek ellen.

Anglia nem tévovázott tovább. *Wolseley* lord vezérlete alatt angol és indiai csapatokat szállított partra a Szuez-csatorna két kikötőjében, bármennyire tiltakozott is ez ellen *Lesseps* Ferdinánd, a csatorna építője. Az angol seregek tönkreverték Arábi pasa csapatait *Tel-el-Kebir* mellett s foglyul ejtették a pasát, akit a kairói törvényszék lázadásért

Az angol hadsereg vezérkara a tel-el-kebir-i ütközetben.

Arábi pasa vezérletével Egyiptomban fölkelés tört ki az angolok ellen, de az angolok *Wolseley* lord parancsnoksága alatt legyőzték a fölkelőket a tel-el-kebir-i döntő ütközetben. Arábi pasa is az angolok fogságába került, akik aztán Ceylon szigetére száműzték a fölkelővezért.

Ceylon-szigetére száműzött. Ezzel eldőlt Egyiptom sorsa. Az angol nagykövet Konstantinápolyban egyszerűen bejelentette, hogy az angol-francia szövetséges gyámkodás véget ért, mert Franciaország cserben hagyta Angliát a lázadás alatt. Az ország kormányzása angol ellenőrzés alá került, amennyiben minden miniszter mellé külön angol államtitkárt osztottak be. Az egyiptomi hadsereget angol főtisztok alatt újjászervezték s néhány angol ezred állandóan ott maradt Egyiptomban. Hiába követelte a szultán, akit Oroszország és Franciaország támogatott,

Egyiptom kiűritését. Az angol piroskabátosok nem mozdultak helyükből s Franciaország csak annyit ért el, hogy kimondták a Szuezi-csatorna semlegességét. Az angol megszállás javára vált az országnak, amely azóta gyorsan halad a gazdasági fejlődés és a civilizáció útján.

Franciaország Egyiptomért, amelyre neki voltak legrégibb igényei, azzal kárpótolta magát, hogy megszállta Tuniszt s 1882-ben elfoglalta *Kairowánt*, Észak-Afrika szent városát. Az új tartományt csakhamar vasútvonal kötötte össze Algírral s a tengerparton Bizuta hatalmas hadikikötővé alakult át. Itt gyökeret verve, innen iparkodtak később a franciák a Szaharán keresztül eljutni a Nilus forrásvidékére. Erről azonban később lesz szó.

Egyiptom hatalmának megroppanását nyomon követte Szudán elvesztése. Egy arab takir és dervis, *Mohammed Akhmed* kibontotta a lázadás zászlaját Chartum körül. Mikor Arábi pasa vereségének és a „nazarénusok” győzelmének híre Szudánba érkezett, a megrendszabályozott rabszolgakereskedők fojtott dühével párosult az izlam fanatizmus és Mohammed Akhmed azt a hírt kezdte terjeszteni, hogy ő a *mahdi*, a prófétának megjövendölt előfutára s hogy nemsokára megjelenik a földön maga a próféta is, hogy kiterjessze az izlám uralmát az egész világra. A lángralobbantott vallási fanatizmus ezerszámra csődítette zászlója alá a fegyveres mohamedánokat s a mahdi 1883-ban Kasgil mellett tönkreverte az ellene kivonult 16.000 főnyi egyiptomi sereget, majd megverte a 4000 főnyi angol hadat is, amely Baker pasa vezérlete alatt vonult a lázadás elfojtására. Egész Szudán a mahdinak engedelmessé vált s már csak Chartum és környéke, továbbá az Ekvátor tartomány, amelynek kormányzója egy német orvos és természettudós, *Emin* pasa volt, ismerte el Egyiptom fenhatóságát.

Az egész világ Angliától várta Szudán megvédését, de Gladstone, az akkori angol miniszterelnök ellensége volt Disraeli világuralmi politikájának s csak arra szánta el magát, hogy a Chartumban állomásozó őréséget megmetse. A nehéz feladattal Gordon basát bízta meg, aki II. Lipót belga király megbízásából éppen a Kongó államba készült. Az angol kormány rövid utasítást adott Gordon basának: „Mentse meg embereinket és vonuljon vissza velük!” Gordon basa vállalta a sürgős megbízást s Alexandriába indult, ahol a khedive azonnal kinevezte őt újból Szudán főkormányzójává. Gordon basa Chartumba érve, a rabszolgakereskedést elvileg rögtön újra megengedte, az adóhátralékokat elengedte, a börtönöket kinyitatta s az állami adósok könyvét elégettette, hogy békét teremtsen. A mahdit Kordofán szultánjává

nevezte ki, de a máhdi gúnyosan visszautasította a kinevezést. Azután mindenkit, akik menekülni akartak, tiszteket, katonákat, lakosokat, mintegy 3000 embert, a Nílus mentén lefelé küldött Egyiptomba. Ő maga azonban Chartumban maradt, hogy a várost és lakosságát megvédelmezze a mahdi hordái ellen. Bizott benne, hogy célját eléri, bár 8—9000 főnyi katonaságának csak a fele volt megbízható legénység, a négerek és szudániak, a másik fele megbízhatatlan török és egyiptomi csőcselék volt. Élelmszere azonban nem volt öt hónapra való, volt azonban több lőporgyára, hajóműhelye és 108 jároműből álló nilusi flottája, közte 11 gőzös és 4 páncélos hajó. A várost még jobban megerősítette erős falgyűrűvel s az északi erődöt egy *Ferracs* nevű néger tisztjére bízta, akiben vakon megbízott, mert egykor jótevője volt.

Az ellenséges csapatok a próféta zöld lobogói alatt csakhamar gyülekezni kezdtek s megkezdték Chartum körülrázását. Egyelőre nyitva állt még az út Egyiptom felé a Nílus mentén, de Gladstone késlekedett a döntő szóval és nem küldött segítséget a szorongatott Gordon basának, amíg ideje lett volna rá. Ekkor valóságos vérfürdő közepette, mintegy 5000 ember legyilkolásával, elesett *Berber* városa, Chartumtól délre s Chartum el volt vágva Egyiptomtól. Az ostromlókkal Gordon pasának csaknem naponta harcot kellett vívnia és így serege egyre jobban fogyott. Erre Stewart ezredes vezetésével kilenc hajón másodízben indította útnak Gordon a Níluson lefelé mindazokat, akik menekülni akartak a végromlás elől. De terve nem sikerült. A menekülők nagyobb része visszavért Chartumba, a többiek az ellenség törbe csalta és felkoncolta.

Vége megérkezett maga a máhdi is Chartum falai alá és Gordont fölszólította a város feladására. Gordon visszautasította a felszólítást, de helyzete napról-napra kétségbeejtőbb lett. *Ferracs* basa árulóvá lett s az északi erődöt a mahdi kezére játszotta. A csapatok nyugtalankodtak, a lakosság bizalma megrendült s az árulás ólálkodott a hős Gordon körül, aki nem tudta, hogy Gladstone végül rászánta magát arra, hogy felmentő sereget küldjön Chartum megmentésére s hogy Wolseley tábornok el is indult már Egyiptomból 7000 főnyi jó katonasággal. A felmentő sereg a Nílus mentén haladt, de oly lassan, hogy Gordont már nem menthette meg. Az ostromlók a várfalnak egy gyöngye pontján az áruló *Ferracs* útbaigazítása nyomán behatoltak az alvó Chartumba és gyilkos ordítással árasztották el a szerencsétlen város uccáit. Mintegy tízezer embert, elsősorban a férfiakat, mészároltak le, Gordon maga is elesett, az elsők között, palotája lépcsőjén. A gőgös Anglia halogatása rémes vérfürdőnek lett okozójává.

A mahdi serege Chartumot borzalmas pusztítások után csakhamar földig lerombolta. A mahdi a közeli *Omdurmanban* ütötte fel székhelyét, ahol azonban szívelhájasodásban csakhamar meghalt. Minthogy az angol kormány egyiptomi csapatait egyelőre visszarendelte, a mahdi utóda, *Abdullahi* akadálytalanul kiterjesztette uralmát egész Szudánra, Felső-Egyiptom határáig. Csak *Emin* pasa tartotta magát az Ekvátor tartományban egy ideig, de nemsokára vissza kellett neki is húzódnia Wade-laiba, a Nilus forrásai felé, ahova az angol Stanley vezetett támogatására erős expedíciót a Kongó államból. A mahdi növekvő hatalma azonban végül teljes visszavonulásra kényszerítette Emin basát. A mahdi kényuralma Szudánban elpusztította a magasabb kultúrának minden nyomát s Gordon basa munkája teljesen kárba veszett.

Az izlám fanatizmus hullámverése Abesszinia sziklás hegyein akadt meg most is, de az egyiptomi hatalom összeroppanása Szudánban mégis új helyzetet teremtett északkeleti Afrikában. Egy új gyarmathatalom lépett előtérbe, Olaszország, amely már régóta igyekezett megvetni a lábát Abesszinia mellett a partmelléken, hogy rohamosan növekvő kivándorlói számára gyarmatot szerezzen.

A szudáni katasztrófa után az olasz csapatok Angolország beleegyezésével megszállták *Massanát*, amely addig egyiptomi fenhatóság alatt állt s Abessziniának mintegy természetes kikötője lehetett volna. János négus bosszantotta az olaszok előnyomulása és *Dogali* mellett, pár órányira Massanától, megtámadta a gyöngye olasz haderőt és teljesen megsemmisítette. A harcban 23 tiszt és 407 közlegény esett el s Olaszország nemzeti gyásznak fogta fel a véres epizódot és *Marzano* tábornok vezetésével 20.000 főnyi sereget küldött Massanába. A négus kardcsapás nélkül meghátrált az olaszok elől, akik benyomultak Abesszinia belsejébe és az ország néhány főpontját megszállották. Segítségükre voltak a mahdisták is, akik nyugat felől szintén betörték Abessziniába s két napig tartó véres ütközetben *Melemneh* mellett legyőzték a négus seregeit, aki maga is oly súlyosan megsebesült az ütközetben, hogy pár nap múlva behalt sebeibe.

Utóda *II. Menelik* négus sietett békét kötni az olaszokkal. Uccialliban kötötték meg a békét, amelyben a négus elismerte Olaszország addigi hódításait, sőt elfogadta az olasz patronátust is egész Abesszinia fölött. Ezóta nevezik a Vöröstenger melletti olasz gyarmatországot Erythreának. Az olaszok azonban nem sokáig élvezhették békén hódításukat. Egyrészt a máhdistákkal volt folytonosan bajuk, másrészt az abessziniaiak lázongtak bilincseik ellen. Menelik négus végül 1896-ban

feltámadt az olasz fensőség ellen és *Adua* mellett tönkrement a *Baratieri* tábornok vezetése alatt álló olasz csapatokat. A nagy vereség után Olaszország kénytelen volt békét kötni Menelikkel, hogy legalább partmelléki birtokait megmentse s a békeszerződésben kénytelen volt elismerni újra Abesszinia teljes függetlenségét.

Eközben Franciaország is erőiesen folytatta hódításait Afrikában. Tuniszból és Algírból egyfelől, másfelől a francia Kongó gyarmatból megindult a Szaharán keresztül a Nílus felé, hogy közvetlen összeköttetést létesítsen Abessziniával. *Marchand* őrnagy váratlanul megjelent a fehér Nílus mellett *Fasodában*, itt azonban szemben találta magát az angolokkal, akiknek semmi kedvük nem volt terveikben megzavartatni magukat a franciák által.

Anglia, amely az utolsó években szilárdan megvetette a lábát Egyiptomban és a Nílus felső vidékéig nyomult előre, most már elérkezettnek látta az időt arra, hogy leszámoljon a mahdistákkal, bosszút álljon Gordon basáért és elfoglalja végképpen Szudánt is. A bosszúhadjáratot *Kitchener* Horatio lord vezette, az egyiptomi angol hadsereg fővezére, aki apróbb csaták után megérkezett *Omdurman* elé, a mahdi khalifa fővárosához és teljesen megsemmisítette a mintegy 50.000 főnyi dervis sereget, amely halálos elszántsággal rohant az öldöklő angol gyorstüzélok és ismétlőfegyverek torkába s 11.000 halottat vesztett, mielőtt futásnak eredt. *Kitchener* nem üldözte a futókat, úgyhogy a mahdi Kordofonba menekülhetett.

Omdurmánt lerombolták az angolok s helyébe felépítették újra Chartumot, ahol Gordon pasa emlékére Gordon-kollégiumot alapítottak az angol nyelv és műveltség terjesztésére a sivatag és néptelen Szudánban.

A diadalmas angolok fenyegetései és tengeri hadi készülődései Franciaországot, amely a Dreyfusz-ügy bonyodalmaiban vergődött és az 1900. évi nagy világiállításra készült, visszavonulásra kényszerítették. *Marchand* őrnagy kormánya parancsára kivonult Fasodából s a két hatalom szerződést kötött, amely Közép és Észak-Afrikában kijelölte az angol és francia érdekszférák határait. Anglia szabad kezet adott Franciaországnak a Nílus és a Kongó vízválasztóhatáráig, de azon innen Anglia maradt az úr a Nílus deltájától az Indiai-óceánig dél felé és a Fokföldtől észak felé, ahol ezidőtájt folyt még ugyan a búr háború, de nemsokára véget ért Anglia diadalával.

Az amerikai államok története.

Kanada.

Az amerikai államok, amelyeknek lakossága európaiak bevándorlása által aránytalanul emelkedett, nemcsak számban, hanem kulturában is, hatalmas fejlődésnek indultak. A fejlődés és haladás azonban legszembeszökőbben az Egyesült-Államokban mutatkozott.

Amerika rengeteg területéből aránylag csak igen kis rész maradt meg európai kézen. Azt is ki kell emelnünk, hogy az amerikai államok — az európai birtok kivételével — mind a köztársasági formát fogadták el. Ezek a köztársaságok azonban szintén mélyreható belső zavaroknak váltak színhelyeivé, míg nem az állami berendezkedésük kellően megszilárdult.

Kanada keletkezését már ismertettük. Hosszú idő mult el míg Kanada, mint kellően szervezett angol birtok, elegendő autonómiára tett szert s némileg önálló szerepet kezdett játszani.

Észak-Amerika legészakibb, illetőleg északnyugati részét annak idején a Hudson-öböl társaság szerezte meg és vállalati alapon igyekezett azt kihasználni. Alsó és Felső-Kanada 1840 óta képezett egy államot, hét évvel később pedig parlamenti alkotmányt kapott, amely annyira liberális volt, hogy az államnak két fővárost biztosított: Montrealt és Torontót, amelyekben felváltva tartotta üléseit a parlament. Alsó-Kanadának lakossága túlnyomó részben franciákból áll, ezeknek gondolkozásban, temperamentumban ellenlábasai az északkanadai angolok.

A kétféle fajú lakosság között keletkezett ellentéteknek s a politikai és társadalmi harcoknak némileg élet veendő, Anglia 1857-ben Ottavát tette meg Kanada fővárosává. Mindazonáltal nem lehetett Kanadát oly könnyen pacifikálni, főleg azért, mert olyan területek szomszédságában feküdt, ahonnan külföldiakra irányuló törekvéseit bármikor hajlandók voltak támogatni. A béke biztosítására az egyetlen mód

tehát csak engedmények adása lehetett, ami azután eredményre is vezetett.

Az angol kormány a kanadaiak hozzájárulásával új kanadai alkotmányt készített. Eszerint Kanada szövetséges államokból alakult, mely a Dominion of Kanada (kanadai uradalom) nevezete alatt magában foglalta Quebec, Ontario, Uj-Braunschweig és Uj-Skócia államok területeit. A szervezés munkája azonban ezzel sem fejeződött be, mert az anyaország — csakhogy kedvében járjon a kanadaiaknak — vásárlás útján a Hudson-öböl társaságtól óriási területeket szerzett meg.

Végre, amikor a szervezés munkája befejezettnek volt mondható, a kanadai állam élére királyi főkormányzót nevezett ki az anyaország kormánya, a kormányzó mellé külön felelős minisztériumot szervezett, azonkívül külön parlamenthez is jutottak a kanadaiak.

Kanada tehát, amint látható, igen széleskörű autonómiához jutott, amit az anyaországnak nem kellett megbánnia. Mert Anglia valóban liberális magatartása nemcsak Kanada gyors fellendülését s a lakosság megvagyonosodását biztosította, hanem az anyaországhoz való vonzalmát és a brit imperializmusért való áldozatkészségét is.

Néhány érdekes adatot fel kell sorolnunk e célból, hogy Kanadát még jobban megismerhessük. Ezek az adatok mind azt bizonyítják, hogy Kanada fejlődőképesége bámulatba ejtő és igazolja azt, hogy Angliának mennyire érdekében áll az, hogy Kanadát továbbra is megtartsa.

A kanadai francia lakosság száma ezidőszert körülbelül hárommillió körül van. A francia elem csaknem kizárólag Alsó-Kanadában lakik, ahonnan újabb rajokat bocsát ki és az európai Franciaország lakosságától elütőleg, igen gyorsan szaporodik. A kanadai franciák híven megőrzik származásukat, nagyon összetartanak és minden kísérlet az anglizálásra kudarcot vallott. Mondanunk sem kell, hogy a franciák mindannyian katolikusok és a papságnak igen nagy a befolyása rájuk.

Kanadában van még háromezerezt meghaladó német is, akik szintén fajilag szervezkedtek és jól összetartanak. A lakosság többi része angolszász, ír és svéd-norvég bevándorolt. Kanada lakossága ma megközelíti a kilencmilliót. Évenként átlag százezer ember vándorol be ide.

A telepítés, városalapítás, általában a kultúra munkája szédületes gyors tempóban halad előre. Hogy csak egy jellemző példát említsünk. 1870-ben Winnipeg még csak alig háromezáz emberből álló határtelep volt, tizenöt év múlva pedig ennek a telepnek helyén egy jól megépített város állott harmincezer lakossal.

Nem szabad elfelednünk különben, hogy a lakosság gyors szaporodását lényegesen előmozdította a kanadai Pacific-vasút megépítése. Ez a vasútvonal Halifaxtól Vancouverig hatezer kilométer hosszú s annak idején óriási őserdőkön és pusztaságokon vezetett keresztül. A vasútvonalat 1881-ben kezdték építeni és öt év alatt fejezték be. Elképzelhetjük e vasútvonal hosszúságát, ha meggondoljuk, hogy a gyorsvonat (az Atlanti-óceántól a Nagy-óceánig) négy, a tehervonat pedig hét nap alatt futja be a vonalat. Ugy forgalmi, valamint kulturális és gazdasági szempontból egyaránt nagyfontosságú ez a vasútvonal, amely közvetve a nemzetközi forgalomnak is lényeges tényezője, mert Európa és Kelet-Ázsia között a forgalmi távolságot — nevezetesen Jokohama és Liverpool között — huszonnyolc nappal rövidítette meg.

Az Egyesült-Államok.

A hihetetlen gyors fejlődés legföltünőbb az Egyesült-Államokban. A politikai megszilárdulás azonban már némileg lassabban ment végbe, mert az ismeretes „rabszolgaháború” befejezése után körülbelül két évtized telt el, amíg az Egyesült-Államok véglegesen konszolidálódhattak.

A nagy harc a déliek és északiak között tudvalevőleg az északiak döntő győzelmével végződött. A győztes északiak azután mintegy húsz évig uralkodtak — ha lehet ezt a kifejezést használni — a délieken. Vagyis a republikánusok pártja maradt fölényben, amely a kedvező helyzetét körülbelül 1885-ig alaposan ki is használta, nem riadván vissza semmiféle erőszakosságtól, ha arról volt szó, hogy vagyoni és hatalmi előnyöket csikarjon ki.

Maga az eszme, amely a feketebőrűek társadalmi és politikai felszabadítására szorítkozott, már régen sárba volt rántva. Az eszme ugyanis csak addig volt jó, amíg nem került sorra a hatalom és a zseb kérdése. Amint pedig a déliek le voltak győzve, az északiak a javukra kínálkozó helyzettel visszaéltek nemcsak a humanizmus, hanem az állami okosság kárára is. A felelősség súlyát persze nem lehetett sem egyesekre, sem egyes politikai pártokra tolni, de annyi bizonyos, hogy a „felszabadító” háború nagyon is rossz gyümölcsöket termett.

Az a hirtelen keletkezett előnyös uralmi helyzet, amelybe az északiak jutottak, elkapatottakká tette őket és sok tekintetben meg gondolatlanul igyekeztek kihasználni a kínálkozó alkalom előnyeit.

A déli államok úgyszólván prédái lettek az északi államok mindenféle politikai vállalkozóinak. Az északiakat a felszabadult négek tömege segítette.

Az erkölcsök elvadulása rettentő példákat mutatott. Amikor pedig Grant Uliasz (1818—1873), a felszabadító háború népszerű, győztes vezére a négek hathatós támogatása mellett az elnöki székbe jutott, a korrupció és politikai erkölcstelenség mindenféle faja és változata elérte a kulmináló pontját. A közigazgatás minden ágazatában, igazságszolgáltatásban s pénzügyi téren is a lélekvásár, a vesztegetés, sápolás, zsarolás és százféle formájú nepotizmus ült orgiákat. Aki tisztességtelen úton vagyonhoz, pozícióhoz akart jutni, annak nyitva állott az út, mert Grant elnök sokkal jóhiszeműbb volt, semhogy a helyzet szörnyűségeit meg tudta volna látni.

Valóságos szövetkezetek jöttek létre az állam és a közélet kiszípolozására. A dollár vándorolt, a szavazatokat vásárolták és olyan erkölcstelenség kapott lábra a társadalmi és politikai életben, aminőre csak a római császárság hanyatlása idejéből ismerünk példákat.

Még jobban fokozódott ez a felfordultság, kapcsolatban a legdurvább uzsorarendszerrel, amely mellett a déliek bűnei valósággal eltörpültek, amikor Grantot másodszor (1873—1877) választották meg elnöknek.

Végre is ennyi visszaélés, politikai elfajulás megteremtette a javító mozgalmat, amelynek az volt a célja, hogy a „polgári állami szolgálat”-ot reformálja és kiküszöbölje onnan az elharapózott korrupciót. Ennek a mozgalomnak hívei „szabadelvű republikánusok”-nak hívták magukat és akkor nyerték az első győzelmet, amikor Hayes Rutherfordot választották meg elnöknek (1877—1881).

Ez az elnökválasztás jelentette az üdvös reformok s a déliek és északiak kibékülésének kezdetét. Most már azonban ez az ügynevezett demokratikus irányzat kezdett tért hódítani és úgy látszott, hogy a déliek ismét meglehetősen befolyásra tesznek szert az államigazgatásban. Ugyanekkor kezdődtek a nagyszabású munkásmozgalmak is.

Garfield James elnökké választását 1881-ben a republikánusok már csak nagy küzdelem árán tudták keresztülerőszakolni.

Garfield mellett a pánamerikanista Blaine lett államtitkár. Ezek után a jóhiszeműek, akik inamár megcsömöröltek a gázságok, csalások és erőszakosságok hosszú sorozatától, abban a téves hitben voltak, hogy az állami és társadalmi purifikáló munka kiváló eredményeket fog felmutatni. Ámde azok a hivatalból megindított bűnperek, amelyek

a fentebb vázolt gyalázatosságok kiirtására vonatkoztak, teljesen elposványosodtak. A vádlottakat sorra felmentették vagy bizonyíték hiánya címén beszüntették ellenük az eljárást.

Garfield James elnök személye ekkor már mindazoknak, akik nem tudtak eleget harácsolni, útjában állott és egy ilyen elvetemedett ember revolverből rálőtt az elnökre, aki megsebesült ugyan, de meg lehetett volna menteni az életnek, ha a járatlan amerikai orvosok felületes kezelése nem mérgesíti el az áldozat sebét. Garfield 1881 szeptember 19-én nagy kínok között meghalt.

Garfield utóda Arthur, az Unio alelnöke lett.

Arthur elnöksége alatt a közszolgálat reformálására megindult mozgalom annyira megnövekedett, hogy Blaine államtitkár, a régi republikánusok híve, az új elnökválasztáson elbukott s a demokrata párt jelöltje, Cleveland Grover jutott az elnöki székbe (1885—1889.).

Cleveland elnöksége a republikánus pártnak s ezzel együtt a korrupció uralmának bukását jelentette. Ha talán nem is lehetett azonnal minden téren, minden vonalon a legtisztességesebb közállapotokat teremteni, legalább meg volt adva a lehetősége és módja a leggyökeresebb reformoknak.

Cleveland ritka becsületességgel fogta fel a hivatását és elnöki hatáskörében mindent elkövetett, hogy az Uniót a belső megrázkódtatásoktól megóvja. Szívós harcot indított az elharapózott korrupció ellen, amely különösen az állami szolgálat terén burjánzott fel. Hogy a folytonos rendszerváltozásoknak elejét vegye, törvényt hozatott arra vonatkozólag, hogy amennyiben az Unió elnöke és alelnöke hivatalos idejük letelte előtt meghalnának vagy szolgálatképtelenné válnának, az elnökség sor szerint a szövetséges államok kormányzóira száll át.

Arról is gondoskodott Cleveland, hogy az indiánok számára fenntartott területeket a földre éhes kalandorok ellen megvédelmezze.

Clevelandnak azonban komoly gondokat okozott a gazdasági és társadalmi téren mutatkozó egyéb jellegzetes elfajulás is. Említettük ugyanis, hogy az Unió lakossága hihetetlen módon szaporodott, nemcsak a születések, hanem még inkább a tömeges bevándorlások révén. A lakosság aránytalan megszorodása természetesen magával hozta, hogy az eszeveszett vagyongyűjtés iránti tülekedésben az ellentétek egyes társadalmi osztályok, különösen a nagy vagyonúak, a milliomosok, vállalkozók, valamint a munkástömegek között veszedelmesen kiélesedtek. Ennek a kóros társadalmi és gazdasági állapotnak magyarázatát abban adhatjuk, hogy a vagyonszerzés feltételei nem voltak szabályozva.

A végtelen szabadság és a vasútvállalatoknak ajándékozott óriási területek egyesek, különösen a nagy vállalatok kezeiben oly rengeteg vagyont halmoztak föl, hogy csakhamar nagyobb hatalom állott a vasútkirályoknak, a milliomos és milliárdos vállalatoknak rendelkezésére, mint magának az Uniónak. Az aránytalan vagyonfelhalmozódásnak volt a következménye az is, hogy a munkások nagy tömege a dűrva és lelketlen vállalkozási szellem önkényességeinek ki volt szolgáltatva.

Ilyen körülmények között — tekintve azt, hogy az egyéni szabadság jelszava szerint az állam nem avatkozott a munkások és a vállalkozók között fenforgó érdekellentét elsimitásába — a munkásság az önsegélyhez folyamodott.

A munkások mindenekelőtt egy központi munkásszervezetet létesítettek. Ennek a segélyével azután betegsegélyző és egyéb egyleteket alakítottak. Céltudatos szervezkedés és tömörülés útján a munkások méltó, hatalmas ellenfelei kívántak lenni az óriási tőkevállalatoknak, hogy a munka feltételeit méltányosan szabályozzák.

A munkásmozgalom természetesen nem nyilatkozott meg parlamenti formák között, mert a nagytőke ellenséges indulattal fogadta a munkásság öntudatos szervezkedését s megakadályozta a parlamentbe való bejutásokat. A nagytőke szívesebben vette volna, ha a munkások továbbra is mint szervezetlen milliók állának vele szemben, mert így a kizsarolás könnyebb. A munkásmozgalmak, ahol a közvetítés nem vezetett eredményre, munkaszüneteltetésekkel indultak meg. A nagy amerikai munkássztrájkok 1885 óta keltezhetők és tekintettel arra, hogy a sztrájkban százazrek vettek részt, óriási elkésesedés halmozódott fel a tömegek lelkében, ami itt-ott erőszakoskodásokban is utat tört magának. Ezek az erőszakosságok azután szintén amerikai arányokban nyilatkoztak meg és minthogy a közhangulat a munkásság mellé szegődött, ezek az erőszakosságokkal párosult mozgalmak igen gyakran eredményekkel jártak, mert általuk a nagytőkétől engedményeket csikartak ki.

Azonban az amerikai munkásmozgalmak is sokszor elfajultak, amit annál kevésbé lehet csodálni, mert a munkakeresők tömeges bevándorlása szaporította a munkáttalanok számát, amely már 1886-ban meghaladta a félmilliót és magában New-Yorkban több volt 75 ezer munkanélküli embernél. Érthető, hogy ilyen körülmények között a nemzetközi szociáldemokrata, sőt az anarkista irányú izgatásoknak is hálás talaja akadt a munkáttalanok százazreibein. A méltányos, sőt jogos munkásmozgalmak elvadultak és nem ritkán megtörtént, hogy

a sztrájkok nyomában a legbrutálisabb erőszakosságok ütötték fel a fejüket. A sztrájkoló nagy tömeg duhaj, vak elkeseredésében pusztított, rombolt, ahol csak szerét tehette. Ilyen volt a csikágói nagy sztrájk, amikor olyan elemek, amelyek a sztrájkmozgalomhoz semmi közük sem volt, bombamerényleteket követtek el és ezáltal sokszor komolyan veszélyeztették a munkásmozgalmak általános népszerűségét.

A bombamerényletekből származó pereket az amerikai esküdtek józan ítélőképessége nem róttá fel a nagy munkásmozgalom terhére, hanem közönséges gyilkosságokat láttak a bűnesetekben és elrettentő például négy gyilkost halálra is ítélték.

A munkásmozgalmak mögött rejlő helyzet felismerése vezette Cleveland elnököt arra az elhatározásra, hogy 1886 tavaszán a kongresszushoz üzenetet intézzen és kijelentse, hogy az Unió legfőbb állami érdeke azt parancsolja, hogy az osztályharcok elmérgesedését, sőt brutális elfajulását sem egyik, sem másik osztály kedvéért ne nézze az állam ölbetett kezekkel, hanem állítson fel „munkabizottság”-ot a felmerülő viták elintézésére.

Clevelandnak javaslata meleg visszhangra talált, sőt további törvényhozási intézkedések is történtek a bajok lehető megelőzése céljából. Az egyik intézkedés annak a meggátlására vonatkozott, hogy vagyontalan és léha elemek ne telepedhessenek le az Unió területén. Azután intézkedés történt, hogy a kínaiak aránytalan bevándorlása is korlátoztassék. A kínaiak bevándorlásának korlátozása is rendkívül indokolt volt, mert meg kell gondolni, hogy húsz év alatt százezernél több kínai telepedett le Kaliforniában, ahol nevetségesen olcsó munkabérek mellett vállaltak a munkát. Ezek a kínai munkások egészen külön társadalmat alkottak, külön szervezkedtek és valóságos átkai lettek annak a vidéknek, mert rendkívül csekély, sőt minimális megélési igények mellett oly olcsón vállalták a legnehezebb munkát is, amit a fehér munkások még végső inségben nem tehettek meg. Az is nagy veszedelem volt a kaliforniai lakosság szempontjából, hogy a kínaiak hitetlenül erkölcstelen életet éltek, összezsúfolt, szűk lakásokban laktak, tehát közegészség és közerkölcsök szempontjából is veszedelmesek voltak. A kínaiak ellen irányuló mozgalmat sok siker koronázta, mert a Kínával kötött egyezmény bizonyos amerikai területekre kereken megtiltotta a kínaiak bevándorlását. Amikor az Unió lakosságának ellen-szenve és a munkára való féltékenysége a kínaiakkal szemben 1888 őszén véres zavargásokban nyilatkozott meg, az Unió kormánya a kínaiak bevándorlását a leghatározottabban eltiltotta.

Még ezeknél a mozgalmaknál és védelmi intézkedéseknél is jóval fontosabb volt azonban a vámreform kérdése, amely egészen új irányba terelte az Unió társadalmi és állami életét. Cleveland elnök ugyanis, különös tekintettel arra, hogy az addigi magas védvámok jövedelmeiből meglehetősen nagy kincstári felesleg gyűlt össze, elérkezettnek vélte az időt arra, hogy a váموkat leszállíttassa. Ámde a javaslatot a republikánusok egy ellenjavaslattal támadták meg és olyan demokrataellenes hangulatot tudtak ismét teremteni, hogy az elnökválasztáson Harrison Benjamin (1889–1893.), a republikánus-párt jelöltje győzött, aki Blaine-t újból államtitkárnak vette maga mellé.

Harrison és Blaine a panamerikanizmusnak voltak a hívei. Össze is hívták Washingtonba a panamerikanista kongresszust abból a célból, hogy egész Amerikát egy egységes vámszövetségbe vonják bele és ezzel egyidejűleg az Unió hatalmi túlsúlyát biztosítsák.

A kongresszuson előterjesztett javaslatot jóval tullicitálta Mac Kinley, a republikánus párt egyik vezérférfia, aki egy teljesen új védvámos tarifát terjesztett elő oly célból, hogy az európai ipari behozatalt csaknem lehetetlenné tegye és ezáltal az Unió iparának szolgáltassa ki az egész amerikai piacot.

A vámegyesülés azonban nem jött létre és Mac Kinley javaslata is csak bizonyos vámtételelemelés formájában ment keresztül, amennyiben a behozatali vámok tételét 18 százalékkal emelték. Mac Kinley javaslata tehát meglehetősen megszelídítve vált törvénné ahhoz képest, aminőnek eredetileg tervezte.

Ami ezek után az Uniónak a külpolitika terén való magatartását illeti, ki kell emelnünk, hogy 1897 óta az Unió szigorúan ragaszkodott ahhoz, hogy nemzetközi ügyekbe csak addig avatkozik be, ameddig azt az Unió, illetőleg az Unió alattvalóinak érdeke kívánja.

Az elnöki székbe 1893 március 4-én ismét Cleveland jutott. Az új elnök, amint azt meg is ígérte, azonnal hozzálátott, hogy megindítsa a kíméletlen harcot azon vállalatok, érdekszövetségek ellen, amelyek a közönség kifosztására alakultak.

A Mac Kinley-féle bill megszüntetését napirendre tűzetni egyelőre még nem volt időszerű, mert a szenátus többsége republikánusokból állott s a két ellentétes párt a harcot egyelőre a Kolumbusz-világkiállításra való tekintettel felfüggesztette. De a nyár folyamán a republikánus párt megkezdte akcióját és sikeresen megvédte az állam érdekeit a nagyvállalatok erőszakoskodásaival szemben. Az Unió pénzügyi helyzete javulni kezdett, mert a szenátus a Wilson-féle javaslatot

is elvetette, a kongresszus pedig elfogadta a kettős valutarendszert.

A következő év legfontosabb feladatai közé tartozott a vámtarifa reformja, valamint a meglehetősen deficit megszüntetése. Keresztül is ment a kongresszuson az új vámtarifa, amely számos nyerstermény beviteli vámját eltörli, az élelmiszerek vámját pedig csak igen csekély tételben állapítja meg. Ez a határozat kétségtelenül nagyfokú szabad-
elvésségről tanuskodott, de egyúttal az állami bevételek csökkentése folytán hozzájárult a deficit emelkedéséhez.

Nyilvánvalóvá lett, hogy az állam pénzügyi kérdései kezdtek dominálni a helyzetet, mert a deficit folyton nőtt, mint a lavina, az állam szükségletei is feltartóztathatlanul emelkedtek és egyre fogyott az állami kincstár aranytartaléka. Egyelőre a kormány bankutalványok kibocsátásával próbált segíteni a helyzeten, a demokraták ellenben a magas védvámok és a kettős érmerendszer érdekében folytattak politikai harcot.

A következő elnökválasztás kezdte ezután foglalkoztatni a kedélyeket.

Két hatalmas párt állott egymással szemben s mindkettőnek hangzatos, népszerű jelszava volt. A republikánusok jelöltje megint Mac Kinley volt, a védvamos politika ismert előharcosa, míg Bryan körül a demokraták csoportosultak, akik a szabad kereskedelem elvét hangoztatták.

Elnöknek most Mac Kinleyt választották meg.

Az új elnöknek az volt az első teendője, hogy kormányába mind nagy vagyonú férfiakat nevezett ki. Az egybehívott kongresszus elfogadta az úgynevezett Dingley-billt, amely a beviteli vámtételeket 70 százalékkal felemelte. Az európai államokat az új vámtarifa valósággal megriasztotta, de nem tehettek ellene mást, minthogy belenyugodtak a változhatatlanba.

Mac Kinley elnöksége alatt történt, hogy Kuba miatt Spanyolország és az Unió között kitört a háború. A közhangulat nyomása alatt ugyanis a szenátus Kubát a spanyolokkal szemben elismerte hadviselő félnek, míg az elnök egyelőre nem avatkozott be hivatalosan az afférbe, csak azt az óhajátását fejezte ki, hogy vajha mielőbb helyreállana a béke és a szép szigeten korszerű reformokat léptetne életbe a spanyol kormány.

Ezt a kijelentést a spanyol kormány zokon vette s az ebből támadt jegyzékváltás során az Unió megüzente a háborút, amely 1898-ban tört ki, de hamarosan véget is ért az Unió diadalával.

A háború bevezetése az volt, hogy a Havanna kikötőjében horogonyzó Maine amerikai páncélos hajó ismeretlen okokból a levegőbe

röpült. Az amerikai közvélemény spanyol merényletet gyanított az esemény mögött. Erre megindult az akció a spanyolok ellen, tüntetéseken, mitingeken hirdették a háborút Kubáért és a többi spanyol szigetekért. De Mac Kinley egyelőre csak addig ment el, hogy Weyler tábornoknak, kubai spanyol kormányzónak embertelenségét egy parlamenti nyilatkozatban megróttá, majd pedig felkérte a spanyol kormányt, hogy a háborút most már sürgősen fejezze be mert a szomszédban folyó háború az Unió lakosságának kedélyére nincsen megnyugtató hatással. Ha pedig ezt a spanyol kormány nem tenné meg, akkor az Unió fog — ha kell, fegyveresen is — rendet teremteni.

Erre kitört a háború. Sampson, az Unió tengernagya bombázní kezdte a Havanna körüli erődöket. Ezalatt Cervera admirális parancsnoksága alatt a spanyol flotta elindult Kuba felé, hogy a blokádot megszüntesse. A spanyol flotta egyenesen Santiago de Kubába sietett, ahol elhelyezkedett a szűk kikötőben. Erre az amerikaiak a Menswal nevű hajó elsüllyesztésével eltorlaszolták a kikötőt. Ezután a partra szállított amerikai gyalogos sereg véres harcba bocsátkozott a spanyolokkal, akik súlyos vereséget szenvedtek Santiago külső erődei közelében.

Eközben Cervera hajóhada, az amerikaiak nagy meglepetésére, kiszabadult a kikötőből és teljes gőzzel kiment a nyílt tengerre. Itt azonban Sampson utólrta, a part felé visszaşorította a spanyol flottát, amelynek hajóit jórészt elsüllyesztette vagy rommá lőtte és magát Cerverát tisztjeivel együtt elfogta.

A flotta pusztulásának híre arra bírta Toral tábornokot, hogy Santiagót átadja az amerikaiaknak. Meghódoltak ezután a többi kubai városok is, valamint Puertoriko védőserege is.

Ezalatt Dewey amerikai tengernagy Carité mellett megsemmisítette a másik spanyol flottát s elfoglalta a Fülöp-szigeteket. Teljesen oktalan dolog lett volna tehát, ha a spanyolok tovább folytatják az egyenlőtlen harcot. Meg is kötötték a súlyos és csúfos békét. Spanyolország kénytelen volt lemondani az amerikai spanyol gyarmatokról és elfogadni az Uniótól — 20 millió dollár könyöradományt.

Természetes, hogy nagy volt az amerikaiak öröme s mindenütt örömnépeket rendeztek. De csakhamar elkövetkeztek a kijózanodás napjai is. Az Uniónak ugyanis rendkívül meggyúlt a baja a kubai és Fülöp-szigeteken lakó bennszülöttekkel, akik nem akartak az Uniónak meghódolni, hanem most már az Unio katonái ellen folytatták a borzalmas guerilla-háborút. Nap-nap után riasztó hírek érkeztek, a hadi költ-

ségek is folyton emelkedtek s panaszok hangzottak el az amerikai csapatok élelmezése, felszerelése körül elkövetett visszaélések miatt.

Ezek a körülmények mind a demokraták malmára hajtották a vizet. Mac Kinley kénytelen volt a panaszok dolgában kérésselhetlen vizsgálatot rendelni el, másrészt pedig pártja és a saját elnöksége érdekében valóságos korteskörútra indult Amerikában, hogy megnyugtassa és megnyerje a kedélyeket.

Hosszú időbe, sok fáradságba, pénzbe és emberéletbe került, míg Kubán és a Fülöp-szigeteken végre is sikerült megteremteni a kívánatos rendet.

Az Unió fejlődése, ha ezek után csak néhány adat felsorolására szorítkozunk is, egyenesen meglepő.

Iparának fellendülése szinte egyedül álló és olyan arányokat öltött, hogy a déli államokat is meghódította magának. A telepítés munkája óriási léptekkel haladt elő, amelyet a vasúti vonalhálózat hihetetlen kibővülése még jobban siettetett. Az Unió vasúti vonalainak hossza 1893-ban már 286 ezer kilométer volt.

A lakosság szaporodása is messze túlhaladta az európai arányokat és fogalmakat. A polgárháború után 1870-ben az Unió lakossága 38, 1880-ban már 50, 1892-ben 65 millió volt. Ezek között volt mintegy nyolc millió néger, de már bennszülött indián alig hatvanezer. Az Unió államainak száma felszaporodott 44-re.

A nagymérvű telepítéseknek természetesen megvolt az a hátrányuk, hogy rengeteg erdőségek estek áldozatául. A telepítések az erdők tervszerűtlen pusztításával is nagy gazdasági bajokat okozhattak volna, ha az Unió és egyes államai külön törvényhozási tilalmakkal útját nem állják az őserdők pusztításának.

Közép és Dél-Amerika.

Az Unió hatalmas fejlődése a többi amerikai államoknak nemcsak terhére volt, de egyik-másikát némileg talán meg is bénította. Legjobban érezte a hatást a közvetlen szomszédságban lévő Mexiko.

Mexiko történetéből ki kell emelnünk, hogy a queretáriói tragédia után állami élete néhány évig eléggé nyugodt volt. Juarez elnököt az elnöki székben Lerdo de Tejada követte (1872—1876). Mikor Lerdo de Tejadát újból megválasztották, Porfirio Diaz és Iglezias vezetése alatt egy erős párt megtámadta a választás érvényességét, azonban a kongresszus Lerdo de Tejadát igazolta. Erre Porfirio Diaz pártja fegy-

vert ragadt, az ellenpárt szintén. A fegyveres vita Porfirio Diaz győzelmével végződött, aki Lerdo de Tejadát elűzte, a mexikóiak pedig a győztes Porfirio Diaz-t választották meg elnöknek.

Körülbelül ettől az időtől keltezhető Mexiko hatalmas fellendülése. Noha sok idegen tőke vándorolt be az országba, hogy ott hatalmas vállalatokat támogasson, azért maga az állam is mindent elkövetett, hogy az ipar, kereskedelem s különösen a forgalom fellendüljön.

Mexikónak 1860-ban csak — 32 kilométer hosszú vasútvonala volt, amely 1870-ig csak 350 kilométerre növekedett meg. Hogy micsoda élénk forgalmi és közlekedési politika kezdett ezután hódítani, azt igazolja, hogy 1893-ig már 10 ezer kilométert haladt meg a mexikói vasúti vonalak hossza. Megemlíthetjük végül, hogy a lakossági számarányban a bennszülött fajok vannak túlsúlyban, mert 1893-ban 12 millió lakos közül csak 2 millió volt kreol, a tiszta indiánok száma 4 millióra rúgott, a többi különböző fajúak keverékéből került ki.

Áttérve Dél-Amerikára, két jelentős körülményre kell utalnunk. Az egyik Chile hatalmának növekedése, a másik pedig a brazilai császárság átalakulása szövetségi köztársasággá.

Ami Chilét illeti, Peruval és Bolíviával folytatott hadakozása alapozták meg a hatalmát.

A háborúra közvetlen okot az északi Atakama-pusztákon levő értékes guano és salétromtelepek szolgáltatták. A telepek tulajdonjoga felett Chile és Bolivia már nem egy ízben vitába keveredtek. Végre is egyezségi úton szabályozták a telepek használati jogát, amely jórészt a vállalkozó hajlamú chileieknek biztosította a telepek hasznait. Bolivia azonban az egyezmény ellenére magas kiviteli vámot vetett ki a salétromra mire a felbosszankodott chileiek csapatokkal szállották meg Antofagasztát, egyúttal pedig mozgósították minden haderejüket.

A hadikészülődésekkel Bolivia sem maradt adós, sőt Peru is sietett, ámbár Peru katonai viszonyai nagyon sok kívánnivalót hagytak hátra. Így például 1870-ben a perui haderő 4171 emberből és 2668 tisztből állott. Chile, mint hadviselő fél, szervezettebb és erősebb volt, nemcsak a szárazföldön, hanem a tengeren is.

Chile most Perunak is megizente a háborút. Alig hogy ez megtörtént, Robelledo chilei tengernagy a chilei flotta élén azonnal ostromzár alá vette az ellenséges partvidéket és tönkrewerte a Loa torkolatánál a perui flottát. A „Huascar” nevű perui toronyos csatahajó azonban, amely a bátor Gran parancsnoksága alatt állott, oly ügyesen operált, hogy Inquique felszabadult az ostromzár alól és a perui hadsereg aka-

dálytalanul szervezkedhetett, sőt a bolíviai csapatokkal is helyreállíthatta az összeköttetést. A chileiek azonban nem hagytak időt az ellenfeleiknek, hogy szervezkedésüket befejezhessék. Heves küzdelem után elfogták a „Huascar” tornyos csatahajót és ezzel biztosították maguknak a feltétlen uralmat a tengeren.

Encalada chilei tábornok nemsokára kilencezer ember élén partra szállott Inquietól északra és Santa Francisca mellett a szövetkezett ellenséges csapatokat annyira megverte, hogy perui seregből alig maradt valami. Inquique, valamint Tarapaca néhány nap múlva a győztes chileiek kezeibe jutottak.

Chile most már ura lett a vitás területnek, amely a háborús bonyodalom közvetlen okát képezte.

Nem volt elég csapás Perunak és Bolíviának a súlyos vereség, a csatavesztés után mindkét államban kitört a forradalom is. Új köztársasági elnökök ragadták magukhoz a hatalmat, még pedig Peruban Campero, Bolíviában pedig Pierola.

Ezek a forradalmak, amelyek a csatavesztések folytán megsértett önérzetből robbantak ki, minden erőlködés ellenére sem tudták a háború sorsát jobbra téríteni. A félelmetes chilei flotta ostromzár alá fogta Callaot, a chilei szárazföldi sereg pedig a jól megerősített Arica mellett szállott partra, mire a szövetkezett ellenséges csapatok sietve visszavonultak Tacua irányába, ahol azonban az utánuk nyomuló chileiek rajtuk ütöttek és újabb győzelmet arattak tehetetlen ellenfelükön. A győzelem következménye az lett, hogy Tacua és Arica városok kapituláltak, Bolívia pedig — belátván minden erőlködésének sikertelenségét — a további hadakozást a maga részéről beszüntette.

A győztes chileiek most már csak Peruval állottak szemközt. Összes gyűlöletüket és harci vágyukat ő ellene összpontosították. Callaótól délre tízezer, attól északra húsezer chilei katona vonult a peruiak ellen.

Luriát a chileiek ostrommal vették be, majd pedig Chorillos mellett verték meg a peruiakat, három nap múlva pedig Miraflores mellett arattak újabb győzelmet. A győzelmet Callao megszállása követte, néhány nap múlva Lima kikötőváros is a chileiek birtokába jutott.

Ezzel aztán végeszakadt a háborúnak.

Békét kellett volna kötni, de nem volt kivel? Mert Perunak nem volt hadserege, tehát ebből a szempontból nem volt már ellenfél, másrészt pedig úgy a háború, valamint a belső zavarok annyira kimerítették Perut és olyan fejtelenséget tarentettek ott, hogy Chile — nem lévén

kivel tárgyalni a feltételekről — kénytelen volt Perut katonailag megszállni.

Peru katonai megszállása éveken át tartott. Végre annyira helyreállott a belső rend Peruban, hogy meg lehetett kötni a békét, amely véglegesen csak 1884-ben jött létre. A békekötéshez csatlakozott Bolivia is. Chile a béke után Bolíviától Antofagaszta, Perutól Tarapaca területeit kapta meg. Tacna vidékét pedig még tíz évig megszállva tartotta. Chile, amint a történetek igazolják, a belső egység és erő szempontjából Dél-Amerikának egyik legjelentősebb állama lett. Mindazonáltal Chile sem volt ment azoktól a belső rázkódásoktól, amelyeknek egyelőre alig tulajdonítottak jelentőséget, de amelyek később nagyon is elmérgesítették a helyzetet.

Chile belső zavarai a nyolcvanas évek végén kezdődtek. A köztársaság elnöki székébe ugyanis Balmaceda José Manuel került, aki elnöksége kezdetén igen sok üdvös reformot valósított meg. Vasutakat építtetett s új alapokon reformálta a közoktatást is. De ő is abba a hibába esett, mint annyi volt köztársasági elnök, hogy lehetőleg a törvényhozó testület megkerülésével, önhatalmúlag akart rendelkezni. Ebből azután Balmaceda és a kongresszus között súlyos viták keletkeztek. A kongresszus többsége eltávozott a fővárosból és a flotta többségére támaszkodva, Month tengernagy elnöksége alatt egy külön törvényhozói testületé szervezkedett és harcot indított a hatalmaskodó elnök ellen.

A polgárháború kezdetben váltakozó szerencsével folyt, de a kongresszus flottája végül két jelentős győzelmet aratott. Balmaceda erre tárgyalásokba akart bocsátkozni, de a kongresszisták feltétlen meghódolást követeltek.

Balmaceda most már gyűlöletes bosszúval eltelve rémuralmát vezetett be s azt hitte, hogy ennek segítségével sikerül majd megfélemlítenie az ellene forduló közhangulatot.

A háborús döntés azonban nem késhelett már soká. Körner Emil, egy kiváló képzettségű német főtiszt tervei szerint a kongresszus a flotta támogatása mellett váratlanul partra szállította hadseregét. Miután a kongresszus csapatai leverték az elnök seregét, Santiago, valamint Valparaiso ellen vonultak. A következő napon Balmaceda csapatai nagy veszteséget szenvedtek. Santiago kapitulált, a szétvert elnöki csapat katonái pedig fegyelmetlen csoportokban menekültek Valparaisóba, ahol veszélyeztették az élet és vagyonbiztonságot. Valparaiso hatósága, tartván az elvadult katonák rémuralmától, titokban megállapodott

Körner Emillel, aki a kongresszus flottájának időközben parancsnoka lett, a város átadása dolgában.

Valparaiso átadása után Balmaceda lemondott az elnökségről Baquedano tábornok javára. Azt remélte, hogy ezzel elejét veheti minden megtorlásnak. Ámde a győztes kongresszisták a lemondást nem vették tudomásul, hanem feltétlen meghódolást követeltek. Balmaceda ezek után tisztában volt azzal, hogy az ellenfél nem fog kegyelmet gyakorolni, mire leszámolt magával: az argentiniai követség épületébe menekült s ott agyonlőtte magát.

Balmaceda utódául a kongresszus Month tengernagyot választotta meg a köztársaság elnökévé. Azóta Chile hatalmas fejlődésnek indult nemcsak hatalmi, hanem gazdasági, ipari és kereskedelmi téren is.

Brazília átalakul köztársasággá.

Külön kell megemlékeznünk Braziliáról, amelynek sok belső meg-
rázkódtatást, politikai zavart kellett kiállania, amíg valamennyire meg-
tudott szilárdulni.

Amikor Paraguay ellen indított háborúja győzelmesen véget ért, két fontos kérdés kezdete a közhangulatot izgatni Braziliában. Az egyik a rabszolgaság kérdése, a másik a klerikális uralom megszüntetése volt.

II. Pedro brazíliai császár már 1866-ban rendeletet bocsátott ki, amely szerint mindazokat a rabszolgákat, akik hajlandók a hadseregbe belépni, szabadoknak nyilvánítja. Ez a császári rendelet követésre talált, mert röviddel azután a törvény minden állami rabszolgát egyszerűen szabadnak nyilvánított. Sőt tovább ment a törvényhozás és kimondta, hogy minden rabszolga azonnal megvásárolhatja a szabadságát gazdájától, mely célból állami segélyben részesül.

A rabszolgák száma azóta rohamosan fogyott, de hogy mily sokan voltak, onnan is következtethetjük, hogy 1885-ben még mindig egy millió 350 ezer rabszolga várta felszabadulását a gazdájától és az államtól. A törvényhozás tehát újabb rendelkezésével kimondta, hogy ezek a rabszolgák — legkésőbb tizenkét év alatt okvetlenül szabadoknak ismerendők el.

Tekintetbe véve azonban Brazília társadalmi és állami berendezkedését, különösen azt, hogy a rabszolgaság intézménye, mint valami láncszem illeszkedett be a közállapotok folytonosságába, a megszokott helyzet hirtelen és előkészület nélkül való megváltoztatása magával hozta a súlyosabb megrázkódtatásokat.

A rabszolgák azonnali felszabadítása az óriási ültetvényes gazdaságokra óriási veszedelem volt. Ennek ellenére azok, akik az átmeneti állapot megteremtésének kölcsönös előnyeit nem tudták vagy nem akarták felismerni, 1888-ban kieroszakolták, hogy törvény mondta ki a rabszolgák rögtöni felszabadulását.

Ez az intézkedés nagyon elkésérítette az ültetvényeseket, akik olcsó munkaerőiktől estek el. Az ültetvényesek elégedetlenkedéséhez hozzájárult a katolikus klérussal való összetűzés is. Ennek az összetűzésnek oka abban volt, hogy a szabadelvű intézkedések, a modern reformok nem voltak sem inyére, sem kedvére a klérusnak, amely a szabadkőművesek kezét látta a rendelkezésekben, mire d'Olando pernambucoi püspök a nagy egyházi átokkal sujtotta a szabadkőműveseket. A kormány felszólította a püspököt, hogy a törvényhozási intézkedést sértő átkot vonja vissza. Miután azonban a püspök ellenkezett, bíróság elé állították és négyévi fegyházra ítélték. Ez az ítélet talpraállította a klérust, amely egyes kerületekben veszedelmes népmozgalmakat provokált, úgyhogy ezeket a kormány erőszakkal volt kénytelen leverni.

A kormány keresztülvitte a törvényhozásban, hogy az alkotmány megváltoztatásával ezentúl polgárjogot nyert nem katolikusok is bejuthassanak a törvényhozó testületbe. Ez a törvényhozási intézkedés hosszú időkre felidézte a harcot az egyházzal, amely nem volt hajlandó könnyűszerrel feladni évszázadok óta birtokolt pozícióját.

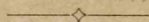
A reformok azonban, mint említettük, alapjában felforgatták az állami berendezkedést. Sértve érezte magát a még mindig igen hatalmas klérus, valamint az ültetvényesek is, akiket a rabszolgák hirtelen felszabadítása késérített el. Viszont a felszabadítottak magatartása sem éppen felelt meg a hála követelményeinek. II. Pedro császár pedig nem volt képes egyénisége révén megteremteni a békét, mert hiányzott számára az, ami nélkül fejedelmek nem tudnak boldogulni: a hadsereg feltétlen ragaszkodása.

Pedro császárnak csakhamar meg kellett tudnia, hogy Brazília immár ráunt a koronás főre és a többi amerikai államok mintájára köztársasági forma után vágyakozik. Amikor ugyanis Pedro császár leányának, d'Eu Izabella grófnőnek biztosítani akarta a trónt és ebben az irányban tárgyalásokba akart bocsátkozni a kormánnyal és a törvényhozás vezérférfiaival, 1889 november 19-én Rio de Janeiróban kitört a katonai lázadás, amelynek élén Da Fonseca Deodoro tábornok állott.

A fellázadt hadsereg vezetői nem sokat tétováztak, hanem a minisztereket hirtelen elfogták, a császárt és családját pedig egy készen tar-

tott gőzhajóra szállították, amely a császári családdal Európába ment át. Pedro császár alig két év múlva Párizsban meghalt.

Természetes, hogy az új kormánynak Fonseca tábornok lett az elnöke. Az új kormány sietve kihasználta rendelkezésre álló katonai hatalmat, rendeletileg mindenkinek, aki írni és olvasni tud, választói jogot adott, ezen az alapon választásokat rendelt el és az új alkotmányozó testület által szentesítette a szövetséges braziliai köztársaságot, mint új államformát. A köztársaság elnökéül a kongresszus Fonseca tábornokot választotta meg.

Európa és a hármasszövetség.

A hármasszövetség megalakulása.

A legutolsó — 1877—1878-iki — orosz-török háború utóhatásai nemsokára nevezetes változásokat idéztek elő az európai nemzetközi helyzetben. Mindenekelőtt az volt a háború hatása, hogy a három császár szövetségét megbontotta vagy legalább is annyira lazította, hogy az orosz cár szövetséges minősége egészen kérdésessé vált.

A helyzetváltozás oka tudvalévőleg az volt, hogy Oroszország a háború befejeztével túlkövetelésekkel állott elő. A san-stefanoi békekötés Ausztria-Magyarországot elidegenítette az oroszokkal való politikai barátságtól, mert nem volt alaptalan az a gyanu, hogy Oroszország szeretné magát befészkelni a Balkánon, hogy ott védnöki szerepet játszván, Ausztria-Magyarországot állandóan sakkban tartsa, esetleg adandó alkalommal a Balkán felől támadja meg.

Ausztria-Magyarország tehát nem volt hajlandó az oroszok békefeltételeit honorálni, hanem az angol állásponthoz csatlakozott, amelynek következtében a békekötés erősen megszorította az orosz beavatkozás határait és alaposan lecsökkentette az orosz-török háború gyümölcséül táplált orosz reményeket.

A berlini kongresszus ugyanis az orosz terjeszkedési vágyaknak határt szabott. Ezt Oroszország természetesen rossznéven vette, noha, mint ismeretes, Bismarck herceg távolról sem volt rosszakarója az orosz politikának, sőt éppen Bismarck személye képezte sokáig az összekötő kapcsot Oroszország és Németország között. Az orosz diplomácia azonban nem tudta elfelejteni, hogy volt idő, amikor Oroszország készséges híve volt Poroszországnak, sőt tekintettel a multakra, az oroszok talán nem alaptalanul, hálátlanságnak vették a német birodalom ellenző magatartását azzal az Oroszországgal szemben, amely az 1866-iki és 1870-iki háborúk idejében a porosz-német politikát hathatósan támogatta.

Németország önálló politikája tehát nagyon is szemet szúrt Pétervárott. Mivel Goresakov herceg külügyminiszternek is az volt az álláspontja, hogy a német birodalom az utóbbi évtizedek eseményei által indokolt hálát és lekötelezettséget az oroszokkal szemben megszegte, nagyon kevésen mult, hogy az orosz pánszlávok izgatására ki nem tört a háború. Pétervárott már titokban tanácskoztak is a hadtestek mozgósításáról Németország ellen.

I. Vilmos német császár, mint ismeretes, szintén rokonszenvezett az oroszokkal és a maga részéről is mindent elkövetett, hogy a félreértéseket eloszlassa. Meg is ragadta erre az alkalmat akkor, amikor II. Sándor cár Varsóba ment látogatóba. Vilmos császár ugyanis külön megbízottjaként elküldte Varsóba a cárhoz Manteuffel Edvin altábornagyot, hogy Manteuffel, aki a cárnál különös kegyben állott, készítse elő a két uralkodó személyes találkozását.

Manteuffel jelentései alapján I. Vilmos császár Alexandrovban fölkereste II. Sándor cárt, mindazonáltal a találkozás nem tudta a politikai és diplomáciai ellentéteket elsimítani.

Eközben történt, hogy Bismarck herceg, aki Gasteinban időzött, találkozott Andrássy Gyula gróf osztrák-magyar külügyminiszterrel. Ez a találkozás lett alapja a későbbi új hármasszövetségnek. Ekkor vetette föl ugyanis Andrássy miniszter a német-osztrák-magyar szövetség eszméjét azzal, hogy Olaszország lesz alighanem a harmadik, amelynek érdekei az említett két nagyhatalom szövetségi és hadászati érdekeivel találkozni fognak.

Bismarck és Andrássy tanácskozásai nyomán megindultak a további hivatalos diplomáciai tárgyalások. Ezt siettetette az is, hogy az orosz diplomácia mindent elkövetett, hogy a német birodalmat megfélemlítse. Tele volt a levegő mozgósítási hírekkel, a háború eshetőségeiről kezdtek vitatkozni az emberek, amikor Bismarck herceg elérkezettnek látta az időt, hogy a tervezett új szövetség komoly akarását külsőleg is igazolja és e célból Bécsbe érkezett.

Bismarckot ugyanaz a bécsi nép, amely néhány évvel ezelőtt gúnyos karikaturákkal csúfolta ki, most kitörő lelkesedéssel fogadta. De szívesen fogadta őt I. Ferenc József is, akinek elnöklése alatt Bismarck, Tisza Kálmán és Andrássy Gyula gróf megszerkesztették az új nagyhatalmi szövetségi tervezetet.

Bismarck a tervezettel hazautazott Berlinbe és miután sikerült I. Vilmos császárt a szövetségnek megnyernie, 1879 október 7-én Reuss

herceg német nagykövet és Andrássy Gyula gróf aláírták a német-osztrák-magyar szövetségi okmányt.

Az új szövetségi okmány tartalma szerint a két nagyhatalom arra kötelezte magát, hogy amennyiben bármelyikük Oroszország által megtámadtatnék, a másik köteles lesz őt hathatósan támogatni. A támogatás kötelezettsége kiterjed arra az esetre is, ha Oroszország bármely hatalmat Németország vagy Ausztria-Magyarország ellen segítené. Amennyiben pedig a szövetkezett két nagyhatalom ettől az eshetőségtől függetlenül külön háborúba keverednék, a szövetséges köteles jóakarátú semlegességet tanúsítani.

Ez volt nagyjában az új szövetség lényege.

Természetes, hogy egyelőre titokban tartották a szövetség szövegét és csak a szövetség megtörténtét jelentették ki. Azonban a két szövetkező nagyhatalom gondoskodott arról, hogy hivatalos kijelentések útján értésére adja Oroszországnak és Franciaországnak, hogy a szövetségnek agresszív jellege nincs és pusztán jól megfontolt védelmi jellege van. Majd pedig további megnyugtatóul Pétervárott a szövetség szövegét is közzölték.

Mindez azonban nem tudta megnyugtatóni a pétervári köröket. Pétervárott anélkül is túlsúlyban voltak a pánszlávok, akik a német birodalom és szövetségese ellen nemcsak a sajtóban, hanem a szláv nemzetiségek körében is nagyméretű izgatást fejtettek ki.

Annyira puskaporszag volt a levegő, hogy a két szövetséges nagyhatalom titokban hadikészülődésekbe fogott. Moltke gróf pedig a német császár megbízásából felkereste Albert szász királyt, hogy vele a fővezérlet átvételéről tárgyaljon.

A szövetséges két nagyhatalomnak határozott fellépése nem tévesztette el a hatását és Pétervárott hamarosan enyhébb hírokat kezdtek pengetni.

A kettős szövetségből nemsokára hármasszövetség lett.

Harmadiknak beállott a szövetségbe Olaszország. Umberto olasz királynak akkori miniszterelnöke, a radikális Cairolí azonban inkább hajlott Franciaország felé. De másrészt, miután a radikális és irredenta olaszok gyűlöltek Ausztriát, nem is merete volna a szövetkezés eszméjét megpendíteni. Cairolí 1879-ben találkozott ugyan Gasteinban Bismarckkal és már akkor tisztában volt azzal, hogy a másik két nagyhatalom nemcsak szívesen látja Olaszország csatlakozását, hanem erre biztosan számít is, mégis úgy vélte jobbnak, hogy kaparja ki más a forró gesztenyét, ő nem fogja népszerűségét a szövetség kedvéért feláldozni.

A véletlen azonban nemsokára meghozta Olaszország számára a kedvező alkalmat, hogy a kettős szövetséghez harmadiknak társuljon. Ugyanis híre érkezett annak, hogy a franciák megszállották Tuniszt, ami az olasz gyarmatérdekeket a legkomolyabban veszélyeztette.

Ezt az alkalmat ragadta meg Cairolí, hogy a kormányelnökségtől visszalépjen és meg is jegyezte a francia nagykövetnek, hogy ő volt a legutolsó olasz miniszter, aki a szomszédos francia nemzetért lelkesedni tudott.

Cairolí utóda Depretis lett. Az új kabinetnek már könnyű volt a helyzete, mert semmiféle irányban nem érezte magát kötve. A hármasszövetség bevezető lépése az volt, hogy az olasz királyi pár Depretis kíséretében Bécsbe utazott. A látogatás értelmi szerzője Bismarck volt.

A kettősszövetség, mint ilyen, 1883 január 2-áig állott fenn, amikor annak megújítása alkalmával Olaszország most már nyíltan csatlakozott harmadiknak a szövetséghez, még pedig azzal a kikötéssel, hogy ha a franciák megtámadnák, segítik a németek, viszont a németeket a franciák támadása ellen az olaszok fogják segíteni.

Olaszország azonban sokkal okosabb és diplomáciája agyafurtabb volt, semhogy ne igyekezett volna az ország területi integritását más irányban is biztosítani. Mivel tudta, hogy az olasz föld hosszú partvidékét a hármasszövetség egy ellenséges flottatámadás ellen nem védelemzhetné meg, Anglia barátságát kereste.

Olaszország tehát Angliával külön szövetségre lépett, kihasználván az akkori angol-francia feszült politikai helyzetet. Ez az újabb szövetség biztosította Anglia védelmét idegen flottatámadás ellen, másrészt támogatta az olaszok gyarmatosítási terveit Észak-Afrikában.

Az új helyzetből önként adódott, hogy Oroszország és Franciaország szövetkezni fognak a hármasszövetség ellen. Különösen Németországra volt igen kellemetlen ez a helyzet, mert Németország az oroszokkal szemben mindig a jóbarátot adta, aki a történeti előzmények alapján le van kötelezve Pétervárnak. Másrészt arra kellett gondolnia a németeknek, hogy az ő gyarmatosítási és flottaterveit Anglia aligha fogja jó néven venni, miért is kívánatos, ha Ázsiában, a messze Keleten akad majd egy barátja a hatalmas orosz népben.

A béke, amit a hármasszövetség létrehozott, egy szellemes francia karrikatura szerint olyan volt, mint amikor az emberek egy nyitott lőporos hordó fölött pipáznak.

Különben maga Bismarck volt az, aki próbálta helyreállítani a német-orosz barátságot és igyekezett az 1884-ben lejáró hármasszövetség megújítását előkészíteni. Bismarck terveit azonban Gorcsakov miniszter nemcsak határozottan ellenezte, hanem annyira ment, hogy

A „békebarátok.”

Az 1883-ban megkötött hármasszövetséget gúnyolja ki ez a francia karikatura. Nyitott lőporos hordó fölött pipázik a három szövetséges: a német, olasz és az osztrák-magyar. A gúnykép azt akarja kifejezni, hogy a béke, amelynek biztosítására a hármasszövetség megalakult, nagyon „lobbanékony.” Csak egy kis szikra kell s rögtön kirobban belőle a háború.

Bismarcknak erre vonatkozó levelét egyszerűen zsebre tette és meg sem mutatta a cárnak. A véletlen azonban napfényre hozta a levelet Gorcsakov halála után. Utóda, Giers Miklós külügyminiszter ráakadt a levélre és azonnal a német császárhoz utazott, mire a diplomácia tárgyalások folyamán létrejött az a megállapodás, hogy 1884-től további három esztendőre meghosszabbították a három császár szövetségét,

de csak abban az értelemben, hogy a három év alatt a három császár igyekezni fog megvédeni a békét s az esetleges félreértéseket barátságos egyezkedés útján oldják meg.

A külön német-ország-osztrák szövetség fentartása, amint látjuk, Bismarcknak volt betudandó, mert Bismarck a megtorlás, bosszú gondolatától eltelt franciákat igyekezett mindenáron izolálni vagy legalább is sakkban tartani.

Németország egységének kialakulása. — Bismarck és a szociálizmus. — Vám és adóreformok.

Megismervén a német birodalom politikai berendezkedését, sorra vehetjük a német gazdasági és szociális mozgalmak kialakulását.

Ezen a téren is ott találjuk Bismarcknak, ennek az igazi vasembernek hatalmas alakját. Ő tette nagygyá, hatalmassá a német birodalmat, ő kovácsolta eggyé, teljes joggal számíthatott tehát arra, hogy a birodalom belső ügyeiben is figyelemre méltatják az ő javaslatait és nem vetnek neki gátat a birodalom végleges kiépítésében.

Ami a társadalmi és gazdasági kérdéseket illeti, ezen a téren is megvoltak Bismarcknak a maga sajátos, makacs, igen gyakran a következők által indokolt nézetei. Minden elméleti fontolgatásnak ellensége volt, mert azt tartotta, hogy az a helyes, ami gyakorlatilag alkalmas a birodalom megszilárdítására bent és kifelé. Abban az időben az úgynevezett manchesterizmus elve uralkodott a társadalom, sőt a politikusok vezető rétegeiben is. A manchesterizmus pedig azt jelentette, hogy nem kell bántani senkit és semmit. Ezt a kényelmes elvet gyűlölte Bismarck. Reformokat követelt, még pedig a saját felfogása szerint. Legérdekesebben jellemezte Bismarck gondolatmenetét az a nyilatkozat, amelyet egyszer Itzenplitz gróf kereskedelmi miniszter előtt tett. A szociáldemokráciáról volt szó, mire Bismarck röviden ezt jegyezte meg:

„A szociáldemokráciával szembe kell ugyan szállni, de a munkáság bizonyos követeléseit mégis lehet teljesíteni.”

Bismarck nagy ellensége volt a szociáldemokrata mozgalmaknak és ezeknek leküzdése végett nagyszabású intézkedéseket javasolt Itzenplitz miniszternek. Ámde a miniszter a szociáldemokrataellenes akcióba nem ment bele sem akkor, sem később, amint később kiderült, azért, mert azt hitte, hogy a szociálistapárt híveit meg tudja nyerni a kormány híveiül.

Erre az időre esett különben az úgynevezett elméleti szociálisták iskolájának megalakulása.

Eisenachban 1872-ben Schmoller Gusztáv strassburgi tanár meghívására a német nemzetgazdaságtan tanárainak egy része összejött, hogy a szociális monarchia mellett foglaljanak állást. Céljuk az volt, hogy a kormányzatban lábrakapott manchesterizmust, amely nem törődik se a közeli, se a távoli jövővel, lehetetlenné tegyék. Az elméleti szociálisták a munkásság érdekeinek állami védelmét követelték, mert a munkásság tömegéből kerül ki a katonaság, a dolgozó, működő fizikai erő. Követelték a gyári felügyeletet, a lakások és gyárak megvizsgálását, a hitel és biztosítási ügyek ellenőrzését.

Az elméleti szociálisták mozgalma sehogy sem tetszett a kormánynak, sőt a kormány, mint „veszedelmes rajongók”-at igyekezett őket lehetetlenné tenni.

Ilyen körülmények között nem lehetett azon csodálkozni, hogy a német munkásság óriási tömege jóakarató állami támogatás hiányában a szociáldemokrata mozgalmak szélsőségei felé kezdett hajolni.

Bismarck határozottan a védvamos politika híve volt. Ez volt az alapja az adózásokról és vámokról alkotott nézeteinek, amelyekkel azonban a kormány tagjait nem tudta meggyőzni. Hasztalan figyelmeztette Bismarck a kormányt a következményekre, mert azt sem tudta megakadályozni, hogy a vas behozatali vámját meg ne szüntessék.

Bismarck aggodalmait igazolták a következmények, mert a német vasipar komoly válság elé jutott az olcsó angol nyersvas beözönlése folytán. A német vas ára még a beszerzési árnál is alább szállott.

Nagy veszedelmeket sejtven Bismarck, megelőgelte a kormány ellenkezéseit és 1877 áprilisban kijelentette szóban, majd levélben is a császár előtt, hogy ő már ráúnt a folytonos küzdelmekre, fáradtnak, betegesnek érzi magát, tehát végleg visszavonul.

Vilmos császár sajátkezűleg írott levelében kijelentette a nagy kancellárnak, hogy őt „soha” sem tudja nélkülözni, ellenben szívesen szabadságolja, hogy új erőt gyűjtsön a további munkálkodáshoz.

Bismarck csakugyan szabadságra ment, de olyképp, hogy ezt az idejét nemzetgazdasági kérdések beható tanulmányozására fordította, másrészt pedig a kormány tagjait minduntalan magához kérte, hogy terveit velük megbeszélje. Camphausen pénzügyminisztert folyton a pénzügyi és adóreformok kidolgozására nógatta, Bennigsennel pedig arról tárgyalt, hogy vállaljon miniszteri tárcát. Végre, nagy nehezen megtörtént, hogy a bélyegilletékek felemelése és a dohány megadóztat-

tására vonatkozó javaslatok elkészültek, de a birodalmi gyűlés a javaslatokat elvetette, mire a reszortminiszterek lemondtak.

Eközben történt, hogy I. Vilmos császár ellen merényletet követtek el. A konzervatívok természetesen azt állították, hogy a merénylet az indokolatlan és túlzott szabadelvűségnek a gyümölcse, amely nagyon közel áll a manchesterizmus némely álláspontjához.

Midőn I. Vilmos császár 1878 május 11-én leányának, Lujza badeni nagyhercegnőnek a társaságában az „Unter den Linden”-úton hazahajtatott, a nagy néptömegből több revolverlövés dördült el a császár irányában. A császárnak nem történt azonban semmi baja és maga sem akarta elhinni, hogy ő ellene követtek el merényletet. A merénylet még ott a helyszínén elfogták. Hödel Miksának hívták Lipséből való huszonegy éves bádogossegéd volt, aki dacosan hivalkodott a cselekedetével és azt vallotta, hogy ő anarkhista meg nihilista.

A merényletet mindenki elítélte, de miután a lipesei „Vorwärts” a merénylet nyomán provokáló hangú cikket közölt, általánossá vált az a vélemény, hogy Hödel tulajdonképp a szociáldemokrata párt tagjaként követte el a merényletet. Bármennyire hajlott is a párt a szélsőségek felé, a merénylettől feltétlenül távol állott.

Annyi azonban kétségtelen, hogy a helyzet látszólag Bismarck mellett bizonyított, aki azt követelte, hogy a szociáldemokrata mozgalmakat erőszak útján kell letörni. A kormány egy idevonatkozó javaslatot hevenyészve be is terjesztett, de a birodalmi gyűlés — részint elvi okokból, részint mert a javaslatnak hiányosságai voltak — elvetette, noha Moltke komolyan figyelmeztette a birodalmi gyűlést álláspontjának veszedelmeire.

Alighogy a birodalmi gyűlés elvetette a fenti javaslatot, néhány hétre rá újabb merényletet követtek el I. Vilmos császár ellen, aki ezúttal meg is sérült.

Vilmos császár 1878 június 2-án, szokása szerint, délután kikocsizott. Alig haladt azonban a kocsi néhány száz lépésnyire, amikor váratlanul két lövés dördült el az egyik házból. Vilmos császár a lövések eldördülte után hátrahanyatlott a kocsiba s akkor vették észre, hogy a császár megsebesült. A kocsi gyorsan megfordult, a császárt a palotájába vitték, ahol az orvosok megállapították, hogy a merénylet seréttöltésekkel lőtt az uralkodóra, akit fején és karján sebesített meg több helyen. A sebek nem voltak ugyan súlyosabb természetűek, de az uralkodó magas életkoránál fogva veszedelmesekké válhattak volna. A merénylet a felizgult tömeg csakhamar elfogta. A merénylet dr. Nobiling volt, egy

igen tanult férfi, akit szociáldemokratának ismertek. A nép meg akarta lincselni Nobilinget, ez azonban fejbe lőtte magát és sérülésébe bele is halt.

Részint ennek a két merényletnek, részint Bismarck ismételt állásfoglalásának és határozott kijelentéseinek lehetett betudni, hogy a szociáldemokrata mozgalmak sokat veszítettek addigi népszerűségükből. A császár kénytelen volt egészsége helyreállítása céljából egy ideig az aktív uralkodástól tartózkodni és a régensséggel a trónörököszt megbízni.

A régens nemsokára feloszlatta a birodalmi gyűlést s az első merénylet dorgában hozott halálos ítéletet megerősítette. Ezalatt ülésezett a nemzetközi kongresszus Berlinben, amely iránt azonban a közérdeklődés nagyon megcsappant. Megtörténtek nemsokára az új választások is. A pártok tekintetében nevezetesebb változások ugyan nem történtek, mindazonáltal a hangulat nagyon is a társadalmi és gazdasági reformok felé kezdett hajolni, ez azonban úgy értelmezendő, hogy ennek első megnyilatkozása a szociáldemokrata mozgalmak szigorú korlátozásában mutatkozott.

Heves viták között, de mégis keresztülment a német birodalmi gyűlésen az úgynevezett „szociálista törvény,” amelynek az volt a bevalloott célja, hogy a szociáldemokrata mozgalmak elfajulását lehetetlenné tegye. A törvény címe különben ez volt: „Törvény a szociáldemokrácia közveszélyes törekvései ellen.” A birodalmi gyűlés a javaslatot 221 szavazattal 149 ellen fogadta el azzal, hogy az új törvény egyelőre körülbelül két és fél évig marad érvényben, ha pedig ez a próbaidő sem bizonyulna elégségesnek, akkor a hatálya meghosszabbítandó.

A szociáldemokrácia elnyomására irányuló törvényt a kormány a lehető legnagyobb szigorúsággal, sőt kíméletlenséggel hajtotta végre. Elkövetett ugyanis mindent, hogy a szociáldemokrata párt további szervezkedését és sztrájkjait lehetetlenné tegye. Ehhez különben mindenestre hozzájárult a szociáldemokrata sajtónak nemcsak kíméletlen, hanem az akkori erőviszonyokhoz képest, meggondolatlanul provokáló hangja.

Hogy fogalmunk lehessen a kormány intézkedéseinek nagyarányúságairól, elég hivatkoznunk azokra az adatokra, hogy a kormány rövid idő alatt százharmincöt szociáldemokrata egyesületet oszlatott fel, harmincöt lapot tiltott be és száznál több folyóiratot koboztatott el, a közismert pártvezéreket pedig addigi lakóhelyükről kitiltatta.

Ez a kétségtelenül brutális eljárás azonban egyelőre csak a látszat

szerint orvosolta a helyzetet. Mert a szociáldemokrata párt szervezetét ezekkel a drákói intézkedésekkel sem lehetett agyonütni és csak azt érte el a kormány, hogy a pártszervezet ezentúl titokban terjeszkedett és épp ez a titokzatosság kölcsönzött neki újabb népszerűséget.

A kormány erőszakosságainak mi sem lehetett természetesebb következménye, mint az, hogy a szociáldemokrata érzelmű munkásság elkese-redésének fékentartására az úgynevezett „szociálista törvény”-t több ízben, egész 1890 október 1-ig megújították.

Az erőszakosság politikája ilyen formában a kormánynak nem használt, a munkásságnak pedig nem ártott. Vagyis végelemzésben: a kormány a szociális bajokat, amelyeket letagadni nem lehetett, rendeletekkel nem tudta orvosolni.

A lassanként mindjobban elmérgesedő helyzet, amely szociális és nemzetgazdasági téren egyaránt kezdett mutatkozni, mintegy parancsolólag kötelességévé tette a kormánynak, hogy mélyreható reformokkal orvosolja a bajokat.

Az előzmények igazolni látszottak annak szükségét, hogy az addigi szabadkereskedelmi elvvel, amely a vámsorompókat a beözönlő nyers és feldolgozott árúk ellen csak ritkán bocsátotta le, a vezető körök okvetlenül szakítsanak. Mert ez a szabadelvűség teremtette meg a válságos helyzetet, amely abban csúcsozott ki, hogy az ipari és kereskedelmi téren annyira eleven és szívós angolok gazdaságilag már-már urai lettek a német piacnak.

A német birodalom nemzetgazdasági értelemben véve, amint ezt a konzervatívok helyesen megjegyezték, lassanként az elvitzelenedés veszedelmébe esett. Erre elég példa volt a német vasipar aláhanyatlása, mert annyi olcsó nyers angol vas özönlött be néhány év leforgása alatt, hogy számos gyárat és kohóüzemet be kellett szüntetni és a német munkások ezrei vesztették el a kenyérüket.

A túlhajtott liberalizmusnak még egyéb téren is mutatkoztak a hátrányai.

Mivel a behozatal vámmentes volt, rengeteg mennyiségű gabona és feldolgozásra váró nyers fa özönlött be a német birodalomba Oroszországból, Magyarországból és Lengyelországból. Ez a körülmény érzékeny veszteségeket okozott a német gazdáknak és a német faiparnak. Az igazi veszedelem pedig még inkább abban rejlett, hogy a német vasutak — igen helytelen politika alapján — az említett behozatalokat különbözeti tarifák engedélyezése által fokozták.

Elriasztó adatok igazolták a német mezőgazdaság gyors pusztu-

lását is. Így például a kereset hiányában teljesen eladósodott gazdák kénytelenek voltak gazdaságaikat pusztulni, veszni hagyni, ami annyira fokozódott, hogy 1868-tól tíz év alatt csak a poroszországi kerületekben évenként közel tízezer gazdabirtok került dobra.

Ezt az állapotot józan ésszel sokáig már nem tűrhették a vezető körök. A mozgalom a baj leküzdésére a képviselők köréből indult ki. Ugyanis amikor már ijesztő méreteket öltött a mezőgazdaság és számos ipari ág pangása, 204 német birodalmi képviselő (jórészt konzervatív, centrum és nemzeti liberális pártiak) tanácskozára jöttek össze és egyelőre mérsékelt védővámok megállapítása céljából koalícióba léptek, hogy a birodalom megmentését a birodalmi gyűlésen keresztülviassák.

A védővamos nemzetgazdasági politika, mint jól tudjuk, Bismarck felfogásával teljesen azonos volt. Csakhogy Bismarck nem elégedett meg a mérsékelt tarifával, hanem külön javaslatot terjesztett elő a birodalmi szövetségi tanácsnak, amely javaslat értelmében a közvetett adókat óhajtotta szaporítani abból a célból, hogy a nyomasztóan túl magas egyenes adók tételei leszállíttassanak. Követelte továbbá, hogy a behozott árúkra, értékekre — kivéven azokat a nyersanyagokat, amelyekre a német iparnak feltétlenül szüksége van — vámokat vessenek ki, még pedig a hazai mezőgazdaság és ipar hathatós védelmének szemmel tartásával, végezetül pedig az idegen árúkra és anyagokra vonatkozó különbözetit tarifákat szüntessék meg.

Ezek voltak Bismarck vámpolitikájának, illetőleg most benyújtott javaslatának főbb pontjai, amelyek most már a német birodalmi gyűlés többségének nézetével is találkoztak.

A részletes tarifajavaslat azonban a birodalmi gyűlésen igen heves vitát provokált. A vámjavaslat ellen igen kiváló férfiak szólaltak fel, így Delbrück, Bamberger, Richert. Mindazonáltal a tapasztalati eredmények igazolták a védővamos politikát, amely a javaslat elfogadásával győzelmet aratott.

A védővamos politika diadala természetesen visszahatott a parlament elnökségére, amelyből a szabad kereskedelmet pártoló elnökök, valamint a kabinetből három szabadelvű miniszter csakhamar kiváltak. Helyeiket centrupártiak, illetőleg konzervatívpartiak foglalták el.

Hogy pedig a jórészt konzervatív és centrupártra támaszkodó új kormány jobban konszolidálja a birodalmi gyűlést, két hónap múlva azzal a javaslattal állott elő, hogy azt az összeget, amely az előirányzott 130 millió márka vám és dohányjövédéken túl befolyik, a birodalom egyes államainak megfelelő arányokban szolgáltassák ki.

Ez a javaslat csak fokozta Bismarck kancellár és az akkori kormány népszerűségét, a pártok mindjobban tömörültek a kormány mellett, a nemzeti liberálisok közül sokan léptek be a centrum pártba. Nem lehetett csodálni, ha az említett javaslatot a birodalmi gyűlés 211 szóval 122 ellen megszavazta.

A kedvező hangulatot felhasználta Bismarck és a kormány arra is, hogy a vasbehozatali vámot, valamint a kétszeresre felemelt gabonavám javaslatot elfogadtassák a birodalmi gyűléssel.

Ezek az eredmények arra engedtek következtetni, hogy a közvélemény igen nagy többsége helyesli a kormány birodalomvédő politikáját. Ugyanis az új választások Poroszországban a szabadelvű párt súlyos vereségével végződtek. A nemzeti liberális párt, a haladók pártja mandátumaiknak átlag egy-egyharmadát veszítették el, míg a konzervatívok, a szabad konzervatívok pártja és a centrum párt ugyanolyan arányban gyarapodott.

Bismarck tehát a helyzet kényszerítő hatása alatt kénytelen volt attól a párttól, amelynek segítségével a birodalmat tulajdonképp megalapozta, megválni és a birodalom szociális és nemzetgazdasági kiépítése érdekében az új konzervatív-klerikális többségre támaszkodni.

Bismarck még nem fejezte be programját, hanem most már a német birodalmi vámegység érdekében szállott síkra. A szabadelvűek természetesen nagy hévvel támadták őt nemcsak a parlamentben, hanem a sajtóban is, ámde a vaskancellár nem hagyta magát visszariasztani. Az volt a közvetlen újabb terve, hogy Hamburg és Bréma német kikötővárosokat szintén belevonja a német vámvonalba. Ez persze csak nagy nehézségek árán sikerült, mert Hamburg és Bréma régi jogaikra hivatkozva nem voltak hajlandók autonómiájukról birodalmi presszióra lemondani. Hangulatot kellett tehát előbb teremteni, hogy az említett két város önként jelentse ki készséges csatlakozását a német vámegységhez. Sokáig húzódott a dolog, de utoljára a Hanza-városok belátták, hogy ők mégsem lehetnek a német vámvonalon kívül, mire bejelentették csatlakozásukat.

A német vámegység megteremtése szaporította Bismarck érdemeit, mert Bismarck bevitte a köztudatba, hogy a széthúzó érdekeket támogató szabadelvű politikával szemben a német birodalmi egységet és hatalmat védő és istápoló kancellárpolitika a helyesebb.

Hamburg és Bréma annak ellenében, hogy a német birodalmi vámegységhez csatlakoztak, megtartották szabad kikötő jellegüket.

azonkívül pedig a kikötőik tökéletesítésére és egyéb középítkezésekre negyvenmillió márka birodalmi segílyt kaptak.

A birodalmi gyűlésre és a kormányra még számos fontos feladat várt. Különösen a munkásság millióinak helyzetén kellett javítani.

Természetes, hogy a kormány és a kormányt támogató többség a császárral egyetértve nem voltak hajlandók olyan szociális reformokra, aminőket a szociáldemokraták óhajtottak. A szűkkeblűség ellenére azonban a reformok között voltak olyanok, amelyek a munkásság helyzetét lényegesen javították. Ott volt többek között a balesetbiztosítási törvényjavaslat.

Javasolták azonkívül a betegség és rokkantság elleni biztosítást, valamint az adózási viszonyok reformját.

A munkások betegsegélyző-biztosítására vonatkozó törvényjavaslatot oly értelemben, hogy a munkaadók $\frac{1}{3}$, a munkások ellenben $\frac{2}{3}$ arányban fizetik a járulékokat, a birodalmi parlament elfogadta. Hosszas vita után elfogadta a parlament a balesetbiztosítási javaslatot a biztosítási kényszer formájában.

Azok az intézkedések, amelyeket ismertettünk, a német birodalom csodálatos megerősödéséhez vezettek. A németységnek bámulatos ipara keletkezett. A nagyvárosok népessége, általában a birodalom népessége óriási arányokban megszorodott, 1871-től a 41 millió németység 1895-ig 52 millióra szaporodott. A népesség nagymértékű gyarapodása már kívánatosá tette, hogy Németország is szerezzen magának gyarmatokat, ahol emberfölségét elhelyezheti s ipari cikkeinek is piacot talál.

A gyarmatosítási politikával azonban a birodalmi parlament csak igen nehezen tudott megbarátkozni. Sőt azt kell mondani, hogy a parlament többsége szinte fázott a gyarmatosítástól.

A gyarmatosítási politikának is Bismarck volt a kezdeményezője. A parlament azonban nem tudta vagy nem akarta megérteni a gyarmatosítás szükségességét. De most már a társadalom biztatta Bismarckot kitartásra, küldöttségek keresték fel, feliratokat intéztek hozzá.

Végre 1885-ben a parlament belátóbb lett, mert megszavazta az afrikai expedíció költségeit, majd pedig ezeket a költségeket, amelyekben hajójáratok is benne foglaltattak, négymillióra emelte. Ekkor vette kezdetét tulajdonképp a német gyarmatosítási politika.

Bismarck nagyszabású politikai tervei még a vázoltakkal sem értek véget. Amikor a birodalom megépítésének nehéz munkája vége felé közeledett, a megalkuvást nem ismerő s erősen protestáns érzelmű kancellár a kultúrharc dolgában engedékenyebb lett.

Ismeretes dolog, hogy a német birodalom kormánya és a pápa között minő éles ellentétek merültek fel. Bismarck valósággal üldözte a katolikus mozgalmakat és bosszúból azért, mert a püspöki kar és a plébánosok nem voltak hajlandók Rómával szembehelyezkedni és elismerték a csalhatatlanságról szóló pápai rendeletet, állami adminisztrátorokat ültetett a papi javadalmakba. Az egyházi jövedelmeket lefoglalta az állam és a község céljaira, mitsem törődve azzal, hogy sok plébánia betöltetlen és a hívők vallási ügyei elhanyagoltattak.

Végre is maga Bismarck volt az, aki az egyház és az állam kibékülésére megtette a kezdeményező lépést. Belátta ugyanis Bismarck, hogy a lényegesen változott politikai helyzet mellett, amikor a konzervatívok és a centrum támogatására kell számítani, nem lehet könnyen venni a kultúrharcból kisarjadzó bajokat. Bismarck IX. Piusz pápa halála után Kissingenben megkezdte a tárgyalásokat s közölte Maselle bajor pápai nunciussal, hogy a német birodalom újból fel akarja venni a diplomáciai összeköttetést a Vatikánnal.

A béketárgyalások azonban többször megszakadtak s csak 1883-ban értek véget. A kormány az összes püspökségeket ismét betöltette és lassankint visszatért a rend és a béke a katolikusok kebelébe. Azontúl fokozatosan mind több és több engedményt adott a birodalom a katolikusoknak, úgyhogy a jezsuiták kitiltásától, a polgári házasságtól és az állami felügyeleltől eltekintve, a katolikusok vallási dolgaikban teljes szabadsághoz jutottak.

A kultúrharc végleges elejtésével Bismarck egy másik nagyszabású, noha sok tekintetben kritizálható javaslattal állott elő. Az volt a terve, hogy a lengyeleket Pozenben anyagilag tönkreteszi, oda németeket telepít és a német telepesek segélyével a lengyel Pozent tökéletesen elnémetesíti.

A katolikus lengyelek mindig nagyon összetartók voltak Pozenben. Szívós összetartásuk, amely a nyelv és a vallás megőrzésében is megnyilvánult, igen kellemetlen volt a birodalom északkeleti vidékén lakó protestáns németekre. A protestáns németiség ugyanis nem tudott terjeszkedni, mert minduntalan szemben találta magát a lengyelek szívós tömegével. A németek haragudtak a lengyelekre azért is, mert ezek a munkabéreket leszorították. Az is bosszantotta a németeket, hogy a pozeni földbirtok túlnyomórészen lengyelek birtokában voltak.

Bismarck tehát attól tartott, hogy a német birodalom északkeleti vidéke tökéletesen el fog lengyelesedni, ami a vaskancellár nézete szerint „nemzeti veszedelem” számába ment volna. Elhatározta, hogy

ennek a veszedelemnek tervszerűen útját állja és a polonizációra germanizálással felel.

Bismarck és a kormány lengyelelles akciója 1885-ben kezdődött meg. A kormány mindenekelőtt körülbelül 40 ezer oroszországi lengyel bevándorolt munkást, mint „az országra kellemetlenek”-et kiutasított. Nemsokára Bismarck nagy beszédet mondott a német birodalmi

Lu'ipold bajor herceg.

Unokaöccse, az elmebeteg II. Lajos király helyett ő vette át Bajorország kormányzását s ő maradt a kormányzó a szintén elmebeteg Ottó király uralkodása alatt is. Hűséges támasza volt a német birodalom egységének.

gyűlésen, ahol kifejtette a lengyelek elnyomására irányuló programját. Bismarcknak az volt a javaslata, hogy az állam a lengyel nemesek birtokait — ha kell, kényszer útján — vásárolja meg, telepítsen oda német földmiveseket, a lengyelnyelvű iskolákat tiltsa be s építsen német iskolákat. Bismarck mindjárt 100 millió márka hitelt kért erre a célra, ezenkívül évi kétszázezer márkát a német nyelv és szokások terjesztésére.

A centrum a javaslatot hevesen támadta, de miután a többi pártok támogatták a kormányt a lengyelek ellen, a javaslat nagy többséggel keresztülment.

A kormány megszervezte a „telepítő bizottság”-ot, ez pedig szorgalmasan belefogott a munkába. Pozenben és Kelet-Poroszországban a lengyelektől vásárolt földeket német kisgazdáknak, bérlőknek besszerzési áron adta tovább.

Pozenben mindenütt apró német telepek, falvak keletkeztek, mint a német terjeszkedés előőrsei. Az ingatlanvásárlás és telepítés szünet nélkül folyt tovább. Végül 92 ezer hektárnyi, jórészt lengyel nemesi birtok jutott német kezekre.

Bismarck nagyon vigyázott arra, hogy a német birodalmi egység valamiképp föl ne bomoljon. Az egység gondolata és érzelme lassankint átitta a német nép lelkét. A különböző német államok igyekeztek ugyan állami egységüket megóvni, de azért viszont támaszai lettek a nagy német birodalom érdekeinek. Az egyes német államok uralkodói és uralkodócsaládjai a legszebb egyetértésben voltak egymással és távol állottak attól a gondolattól, hogy a német birodalmi egységet valahol meglazítsák.

Erre az időre, 1886-ra esik különben II. Lajos bajor király tragikus halála. A szerencsétlen királyon már előbb is mutatkoztak az elmezavar tünetei, de egyelőre a kormány nem tett semmit, mert javulást remélt. Utóbb azonban a király építkezési szenvedélye már a kész örültséggel volt határos. Óriási összeget adott ki céltalan dolgokra, majd pedig a kifejlődött elmebaj minden félreismerhetetlen tünete kezdett mutatkozni rajta. Ekkor azután a kormány elhatározta, hogy államérdekből megteszi az ilyenkor szükséges lépéseket. Szakorvosok beható megfigyelése után a minisztertanács II. Lajos királyt elmebetegség miatt gondnokság alá helyeztette és a regensséggel megbízta a király nagybátyját, Luitpold herceget.

II. Lajos király alig három nappal élte túl azt az időt, amikor tényleges uralma megszűnt. Gudden orvos felügyelete alatt a beteg királyt a Starnbergi-tó mellett levő Berg kastélyba vitték, hogy ott szakszerű gyógykezelés alá vegyék. A király azonban, akinek néha voltak rövid ideig tartó világos pillanatai, oly normális viselkedést tanúsított, hogy Gudden orvos ápolók nélkül sétára mert indulni a királlyal. Egy ilyen séta közben történt, hogy a király, amikor Gudden orvos egy pillanatra hátra tekintett, hirtelen belevetette magát a tóba, Gudden utánaugrott, mire mindketten ott fultak meg a tó vizében. Estefelé történt az eset és amikor az ápolószemélyzet a király és az orvos keresésére indult, már csak holttesteikre akadt rá.

II. Lajos halála után öccse, Ottó lett a király. De miután ez is elmebeteg volt, megtörtént az a furcsaság, hogy az elődöt az uralkodástól elmozdították elmebaja miatt, utódját pedig királyi méltóságra emelték elmebaja ellenére. Ilyen körülmények között a régensség tovább tartott. Luitpold régens nemcsak az ország, hanem a birodalom nagy megelégedésére is lelkiismeretesen végezte a kormányzás teendőit.

A német hadsereg fejlődése.

Át kell térnünk a német haderőre vonatkozó intézkedések ismertetésére.

Ami a német hadiflottát illeti, ennek a kiépítése 1883-ig meglehetősen el volt hanyagolva. Egyrészt a német birodalmi gyűlés nem tudta még kellően méltányolni, hogy mit jelent a birodalomnak egy hatalmas flotta, másrészt nem igen voltak alkalmas szakértők, akik a kormány és a parlament figyelmét a flottára ráterelték volna.

A német flottaprogram voltaképpen 1883-tól keltezhető, amikor Caprivi Leo lett az admirális főnöke és részletes memorandumban fejtette ki a flottaprogramot.

A német birodalom hadserege bámulatos arányokban fejlődött és olyan harcképességre tett szert, amely az európai hadseregeknek mintaképe lett. Igen valószínű, hogy azok a nagyszabású és mélyreható katonai reformok talán késtek volna, ha a szomszédos Franciaország nem kergeti bele a német birodalmat a haderő fokozásába. A francia határról ugyanis egyre hangosabban hallatszott át a megtorlás utáni bosszukiáltás. A francia nacionalista sajtó hatalmasan verte a dobát, Boulanger tábornok pedig, aki hadügyminiszter volt, nyíltan hangoztatta, hogy a franciáknak bosszút kell állniok a németeken. Oroszország is erősen folytatta készülődéseit, így tehát a német birodalom kénytelen volt haderejét állandóan fejleszteni.

Bronsart-Schellendorff hadügyminiszter 1886-ban a birodalmi gyűlés elé javaslatot terjesztett elő oly irányban, hogy a birodalmi gyűlés hét évre szavazza meg a felemelt létszámot, amelyet 468.400 emberben állapított meg a tiszteken és önkénteseken kívül.

A parlamentben erős akció indult meg a javaslat ellen, azzal támadták, hogy a hét évre szóló létszám megszavazása a parlament újoncmegajánlási jogának kijátszását jelenti.

Bismarck azonban, aki akkor nagyon népszerű volt, gondoskodott

arról, hogy a német társadalom a javaslat mellett foglaljon állást. Erős áramlat indult meg a javaslat érdekében. A francia és az orosz készülődések kiszínezése a kormány sajtójában megcsinálták a hangulatot. Népgyűléseken, küldöttségek útján követelték a németek a létszám emelését. A közhangulat nyomása alatt végre a parlament — három évre megszavazta a javaslatot. Hasztalan lépett sorompóba az ősz Moltke, hiába szónokolt Bismarck három napon keresztül. Erre a kormány a szavazás megtörténte után feloszlatta a parlamentet.

A következő évben a birodalmi képviselőválasztás izgatta a kedélyeket. A kormány természetesen nem riadt vissza attól sem, hogy félhivatalosan olyan cikkeket tegyen közé a sajtóban, amelyek már-már beharangozták a küszöbön álló újabb francia-német háborút. Ilyen körülmények között a választók tömegesen csatlakoztak a kormány politikája mellé s a szabadelvű, szociáldemokrata és hasonló programú pártokat alaposan megtizedelte a választás.

Az új birodalmi gyűlés képe egészen megváltozott, mert a jól előkészített közhangulat annyira megapasztotta az ellenzéki pártokat, hogy a létszámemelési javaslat megszavaztatása semmiféle nehézséget nem okozott. Csaknem kétszáz szavazattöbbséggel fogadta el a parlament a javaslatot és ahhoz is hozzájárult, hogy a sürgősségre való tekintettel mellőzte a bizottsági tárgyalásokat. A kormány azonnal két új hadtestet állított fel és mindezt oly sürgősen vitte keresztül, hogy a francia kabinet csakhamar jónak látta az öreg Lesseps Ferdinándot bizalmas küldetéssel Berlinbe meneszteni, hogy a német kormányt Franciaország békés szándékáról biztosítsa. A német kormány nagyon előzékenyen viselkedett, különösen akkor, amikor Boulanger tábornok kénytelen volt a francia hadügyminisztérium éléről távozni.

Bismarck tehát újból győzedelmeskedett, noha ezúttal csak úgy, hogy a választásokon előbb megtizedelte az ellenzéket.

A hatalmas vaskancellár óriási politikai terveinek a végéhez közeledett.

Most már ugyanis nem volt egyéb hátra, mint a korábbi hármas császár-szövetség sorsának végleges rendezése. A hármas császár-szövetség már vége felé járt és csakis a három császár közös beleegyezésével volt megújítható.

A szövetséget azonban sem Ausztria, sem Oroszország nem szándékoztak a maguk részéről megújítani, mindketten azzal a hátsó gondolattal, hogy a balkáni eseményekkel szemben szabad kezet biztosí-

tanak maguknak. De Oroszország kijelentette — Bismarck bizalmas üzenetére, — hogy Németországgal szívesen szövetezik.

Bismarck Oroszország és Németország között semlegességi szerződést hozott létre, amelynek értelmében Oroszország egy esetleges német-francia vagy német-angol háború esetén jóakarátú semlegességet fog

Taafe Ede osztrák államférfiu.

I. Ferenc Józsefnek gyermekkori játszótársa és mindvégig bizalmasa volt. Több ízben volt osztrák miniszter és két ízben miniszterelnök. Utóbbi, 14 évig tartó miniszterelnöksége alatt inkább az uralkodó kegyeire, mintsem parlamenti többségre támaszkodva kormányzott. Az osztrák nemzetiségeket nem tudta kibékíteni s ez, meg elég radikális választói törvényjavaslaton buktatták meg.

tanusítani. A szövetséget tehát megkötötték 1890-ig terjedő hatállyal.

Mindezek ellenére a nyugalom nem állott helyre Európában. A francia közvélemény rendkívül izgatott volt, folyton háború után áhitozott. Az oroszokban sem lehetett nagyon bízni, mert a katonai demonstrációk a határszéleken egyre tartottak. Sőt Oroszországban üldözni kezdték a német alattvalókat, mire Bismarck üzenetet menesztett Pétervárra, hogyha a németek üldözését be nem szüntetik, az orosz

állampapírokat a német birodalom nem fogja elfogadni, ami egyértelmű lett volna az orosz államhitelet tönkretételével.

Erre az oroszok némileg barátságosabb hírokat kezdtek pengetni, mire Bismarck sietett bebizonyítani, hogy az 1885-iki bulgáriai eseményekhez a német birodalomnak semmi köze sem volt.

Noha szorosan véve háborús bonyodalmakra sem közvetlen ok, sem alap nem volt, Bismarck keresztülvitte, hogy a császár az új trónbeszédben a véderő további fokozásának szükségére mutasson rá. Ez meg is történt, de már készen állott a honvédség és népfölkelés szervezéséről szóló javaslat is, amely kerek félmillióval emelte a német harcosok számát.

Ezt a rengeteg véradót a birodalmigyűlés a szociáldemokraták kivételével szinte tüntető lelkesedéssel szavazta meg. Sőt nem idegenkedett a 278 millió márka rendkívüli hadügyi költség megszavazásától sem.

Bismarck kancellár majdnem két óráig tartó beszédben védte a javaslatot. Beszédét így fejezte be:

„Mi németek csak Istentől félünk, mástól senkitől sem!” — Bismarck akkora hatást ért el, hogy a parlament — a szociáldemokraták kivételével — egyszerű felállással szavazta meg a rengeteg milliókat és újból kijelentette, hogy a javaslatnak sem bizottsági, sem részletes tárgyalását nem kívánja.

Bismarck tehát ismét óriási győzelmet aratott a „vas és vér” politikájával. Százazrekre menő tömeg tombolva éljenezte őt, mikor a parlamentből kijött.

I. Vilmos császárnak is nagy megnyugvást okozott, hogy a parlamenti ülések ilyen nagyfontosságú javaslatok tárgyalásánál oly simán folytak le. De az aggastyán uralkodó örömét csakhamar mélységes szomorúság váltotta fel. Fia, Frigyes trónörökös megbetegedett. Váratlanul rekedtség támadta meg és miután német szakorvosok alaposan megvizsgálták a trónörökösöt, kijelentették, hogy gégerákja van, életét tehát csakis egy gégeoperáció mentheti meg. Már megtették az előkészületeket az operációra, amikor a trónörökös kijelentette, hogy bevárja Mackensie angol gégeorvos véleményét is. Az angol orvos meg is jött és megvizsgálván a beteget, kijelentette, hogy gégeráknak nyoma sincs, csak hűlés az egész baj, amelyet az angolországi enyhe klíma meg fog gyógyítani. A trónörökös persze szívesebben hajlott erre a megnyugtatóra, át is ment Angliába, ahol aránylag jobban is érezte

I. Vilmos német császár a halálos ágyon.

Az egységes Németország első császára 1888-ban halt meg. Utolsó percében fia, Frigyes trónörökös és unokája, Vilmos, állottak ágyánál, meg leghűségesebb munkatársai, Bismarck és Moltke.

magát. Mégis, mikor visszajött Európába, gégebaja elmérgesedett s kénytelen volt alávetni magát az operációnak.

Az agg Vilmos császárt, akinek szemefénye volt a deli herceg, a szomorú hírek nagyon lesújtották. Különben maga a császár is erősen meghűlt és csakhamar mutatkozni kezdtek nála az aggkori gyengeség jelei.

A „nagy Vilmos,” akinek uralkodása mélyen egybeforrott a német birodalom legújabb történetével, 1888 március 9-én halt meg. Bismarck herceg remegő hangon jelentette be a parlamentnek :

„Meghalt a mi öreg gazdánk !”

A nagy német birodalom óriási gyászpompával adózott az elhalt uralkodó emlékének, akinek temetésére megérkezett San Remóból a szerencsétlen Frigyes herceg is, az új király. Senki sem hitte a hatalmas alakú férfiúról, a wörthi győztes vezérről, hogy napjai meg vannak számlálva.

III. Frigyes császár — mert ezt a nevet vette fel — összesen kilencvenkilenc napig volt csak uralkodója a hatalmas német birodalomnak. Páratlan energiával tűrte rettenetes baját, amely napról-napra mindjobban elmérgesedett. III. Frigyes császár 1888 június 15-én halt meg. „Tanulj meg szenvedni, anélkül, hogy panaszkodnál!” — ezt a mondását hagyta örökül fiára, II. Vilmos császárra.

II. Vilmos császár uralkodása.

II. Vilmos császár személyében érdekes és kétségtelenül történelmi jelentőségű uralkodót kapott a német birodalom. Nagyratörő tervekkel és uralkodóknál ritka, bár túlzott önállósággal vette kezébe az uralom gyeplőit. Modern műveliségű fejedelem volt II. Vilmos német császár, aki sokat adott arra, hogy óriási birodalma katonailag kitűnően legyen szervezve. Lobbanékony természetű volt, de legalább arra törekedett, hogy a nemzetek, országok kölcsönös féltékenysége között — habár fegyveresen — megőrizze a békét.

II. Vilmos császárt minden érdekeli.

Nem kerülték el figyelmét a napi események, a tudomány vívmányai és a nagy társadalmi kérdések. Maga a császár legszívesebben közvetlen impressziók után indult s nem hagyta magát befolyásoltatni. Ilyen körülmények között néha-néha nem volt ment a túlzásoktól, sőt — amint szokták mondani — egy-egy hirtelen nyilatkozattal elgalopozta magát. De nem lehet elvitatni tőle a jóhiszeműségei, a jóindulatot és azt a törekvést, hogy mint császár, a német birodalom feje, első igyekezett lenni a németezésben.

Mikor a birodalmi gyűlés előtt uralkodói programját ismertette, kijelentette, hogy a nagyatya által kijelölt ösvényen fog haladni, de a hármasszövetség támogatása mellett mindig kész a béke megővésére. A fiatal császár természetesen vizitelt az európai udvaroknál, ezalatt pedig a birodalmi gyűlés elfogadta az elaggott és rokkant munkások érdekében beterjesztett törvényjavaslatokat.

A szocialista-törvénnyel való kétértelmű bánásmód azonban kellemtelen visszahatást keltett a német birodalmi politikában és messzeható következményeket vont maga után.

A kormánynak ugyanis az volt a szándéka, hogy a rendkívüli és csak rövidebb időre szóló törvényt állandósítja. Ezt a javaslatot azonban a birodalmi gyűlés nagy többséggel elvetette. A kormány a biro-

II. Vilmos német császár megnyitja a trónralépése után összetűző birodalmi gyűlést és kijelöli uralkodói programját.

dalmi gyűlés feloszlásával és új válasziásokkal felelt, azonban politikai siker nélkül, mert az ellenzék tetemesen megszaporodva — 236 mandátummal — tért vissza a birodalmi gyűlésbe.

Még össze sem ült a birodalmi gyűlés, amikor váratlanul az a hír terjedt el, hogy Bismarck herceg le fog mondani és végleg visszavonul a politikától.

Ez a hír nagy izgalomba ejtette a németeket, sőt a német birodalom határain túl sem tévesztette el meglepetésszerű hatását. Bismarck lemondásának híre komoly volt. Az ok — számos apróbb, sok tekintetben személyes jellegű nézeteltérésen kívül — az volt, hogy az öreg vaskancellár a munkáskérdésben ellentétbe jutott felfogás dolgában az uralkodójával. II. Vilmos császár ugyanis úgy vélte helyesnek, hogy a munkások jogos igényeit ki kell elégíteni és ezért a maga részéről hathatósan sürgetett és támogatóit minden humánus, szociális javaslatot. Az államtanács, sőt egy nemzetközi szociális bizottság is megvitatta a javaslatokat, amelyeket a császár helyeselt.

Itt azonban a vaskancellár az ő szokott makacsságából már nem engedett és eltekintve attól, hogy a bizottság nézeteit irányadónak nem ismerje el, hevesen kikelt az „új irány“ ellen.

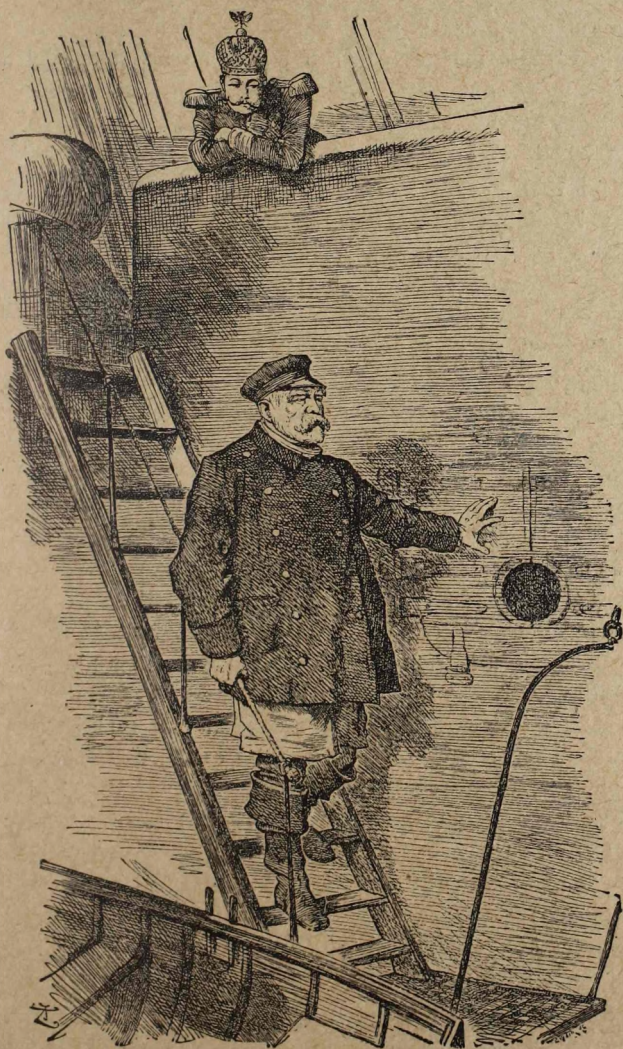
Bismarck nyíltan kijelentette, hogy a bizottság határozatainak semmiféle gyakorlati jelentőséget nem tulajdonít, sőt a császárnak a választások küszöbén kibocsátott kiálványától sem vár hatást. Miután pedig a kormány a birodalmi gyűlésen többségre nem számíthatott, II. Vilmos császár az úgynevezett szociálista-törvényt elejtette.

Bismarck nyíltan kijelentette, hogy nem helyesli a törvény elejtését, mire a császár, kíméletesen bár, de tudtára adta a vaskancellárnak, hogy bizonyos újításokba bele kell nyugodnia. A válasz az volt, hogy Bismarck elbocsátását kérte, ami ismételt békítési kísérlet után 1890 március 20-án bekövetkezett.

Bismarck utóda Caprivi tábornok lett. Hogy minő sikerekkel, azt az elmondandók világítják meg.

A birodalmi gyűlés Moltke gróf hatalmas beszédének hatása alatt a hadsereg békeállományát 487.000 emberre emelte fel. Caprivi egyetértőleg Salisbury angol miniszterelnökkel megállapította a német és angol afrikai gyarmatok határvonalait. A birodalmigyűlés téli ülészakájában pedig a parlament elfogadta a munkások és munkásnők védelmét célzó törvényjavaslatokat.

A következő évben, 1891-ben a kancellár és a parlament sokat és behatóan foglalkozott a gyarmati ügyekkel, amelyeknek érdekében

„A kormányos otthagyja a hajót.”

Ez a kép a Punch című angol éleclapban jelent meg, amidőn Bismarck távozott az államkancellári székéből. Az öreg vaskancellár és a fiatal német császár nem fértek össze egymással s a császár elbocsátá állásából azt a férfit, akinek a német birodalom egységét köszönhetette.

külön államtitkárságot szerveztek. A kormány afrikai gyarmatpolitikája azonban hosszú ideig nem tudott a közvélemény előtt népszerűsége vergődni, különösen azért, mert a rengeteg költségek nem állottak arányban a várható morális és anyagi haszonnal. Sőt azt lehet mondani, hogy a gyarmatpolitika némileg nevetségessé tette a közhangulat előtt a kormányt, amelyet azzal vádoltak, hogy oktalannak nagyzási hóbortba esett és a keletafrikai Kamerunba akarja a német kultúrát átültetni.

Caprivi 1891 nyaron további hat évre megújította a harmasszövetséget, a birodalmi gyűlés pedig az őszi ülészakon 12 évre szóló kereskedelmi szerződést kötött Ausztriával, Magyarországgal, Olaszországgal, Belgiummal és Svájjal s megszüntette Elzász-Lotharingiában a nyomasztó útlevélkényszert.

A következő év első negyedében a birodalmi parlament sokat foglalkozott a tengerészeti és gyarmati ügyekkel. A tengerészeti javaslatok szenvedélyes viákat vontak maguk után és a javaslatok a centrum magatartása következtében meg is buktak, miután a centrum az ellenzékkal szavazott, mert a kormány a katolikusoknak kedvező népiskolai törvényjavaslatokat váratlanul visszavonta.

A népiskolai javaslat Caprivi kancellár állását is megingatta és a császár a miniszterelnökséget Eulenburg Botho grófra ruházta át. A gyarmatügyek szerencsés elintézése után a birodalmi gyűlést elnapolták, II. Vilmos császár pedig Kielben találkozott az orosz cárral. Potsdamban az olasz királyi pár látogatását fogadta, majd pedig Londonba indult, végül pedig I. Ferenc Józsefnél vizitelt Bécsben. II. Vilmos császárt rendkívül kínosan érintették a duzzogó Bismarck herceg nyilatkozatai, melyekben szemére hányta a fiatal császárnak a hálátlanságát és nem minden nyomaték nélkül hangoztatta, hogy a német birodalmat ő, Bismarck teremtette meg, ezért hálás tudott lenni az öreg „nagy Vilmos” (I. Vilmos), ellenben megelégedzik erről a fiatal unoka. Bismarck magatartása oly tüntető volt a császárral szemben, hogy hosszabb ideig Ausztriában időzött, ahol újságírók és politikusok előtt tett a császárra nézve kínos nyilatkozatokat.

A birodalmi gyűlés utolsó ülészakájában a kaionai létszámemeléssel foglalkozott, de a javaslatok sehogyssem tudtak népszerűsége vergődni, mire a kormány, legalább egyelőre, megfújta a takarodót. Midőn pedig a létszámemelés kérdése újból napirendre került, megbukott, mire a császár feloszlatta a parlamentet. A választások alkalmával a két szabadelvű párt igen sok kerületet veszített, míg a konzervatív pártok számaránya nem változott, ellenben szaporodtak az antiszemiták

és a szociáldemokraták (16 antiszemita, 44 szociáldemokrata képviselő került be).

Az új parlament ezután a módosított létszámemelési javaslatot csekély szótöbbséggel elfogadta.

II. Vilmos császár 1893 tavaszán feleségével együtt Rómába utazott, ahol nemcsak az olasz királyi párt, hanem a pápát is meglátogatta, szeptemberben pedig megjelent hazánkban a kőszegi hadgyakorlatokon, majd vendége volt Frigyes főhercegnek Bélyén.

A németbirodalmi gyűlés őszi ülésszakának feladatát az képezte, hogy a katonai reformok által okozott túlkiadások fedezetéről gondoskodják. A tervezett adóemelések azonban nem tudtak rokonszenvre találni.

A következő évben rendkívül kiélesedett az ellentét az agráriusok és a merkantilisták között. A birodalmi parlament ugyanis megszavazta az új bélyegadót és az új orosz vámszerződést. Az orosz vámszerződés értelmében a német vas, köszén 50%-al kevesebb exportvámot fizet (ennek persze az iparosok örültek meg), de viszont az orosz gabona beviteli vámját csak 3 márka 50 pfenningben szabták meg, ami módfelett elkésérítette a német gazdaszövetséget. A német mezőgazdák szövetsége heves akciót indított Caprivi ellen, akit a szociálisták, zsidók és tőkések barátjának híreszteltek el.

Kétségtelennek látszott, hogy a kormány helyzete előbb-utóbb meg fog nehezedni, mert a hadi túlkiadások fedezetéről nem tudott gondoskodni, a konzervatívok nagy zöme pedig az agrármozgalom következtében az ellenzékhez csatlakozott és ekképp megtörtént az, hogy az utolsó szavazásnál antiszemiták, szociálisták és szabadelvűek mentették meg nagynehezen a kabinetet. Elrontotta a politikai helyzetet az is, hogy a kormány a jezsuitarenddel rokontermészetű redemptoristáknak megengedte a visszatelepedést, ellenben a jezsutáktól ezt megtagadta. Az utóbbiért neheztelt a centrum, az előbbiért a protestánsok.

Eközben II. Vilmos császár Abbáziában találkozott I. Ferenc Józseffel. Velencében pedig Umbertoval, majd átment Norvégiába, azután Angliába.

Ekkor történt, hogy Carnot francia köztársasági elnök anarchista merényletnek esett áldozatul, mire a császár kivételes rendészeti intézkedéseket követelt a szociálisták ellen, ezt azonban Caprivi ellenezte. A német mezőgazdák is oly nagyarányú mozgalmat indítottak a mezőgazdaság és állatgazdaság érdekében, hogy ebbe utóbb maga a császár is beavatkozott.

Körülbelül ebben az időben kezdte a német császár rögtönzött beszédekkel föllépni, leveleket írni, ami némelyeket ugyan kellemesen lepett meg, de általában véve annál nagyobb feltűnéseket keltett és sok félreértésre adott okokat. Így Königsbergben nyíltan megfedte a porosz nemességet, kijelentvén, hogy nem fogja tűrni, hogy a nemesség az isteni eredetű császári hatalommal dacoljon, a thorni polgármesterhez intézeti beszédében pedig a pozeni lengyelek nemzeti törekvéseit szölte le. Ezek a beszédek természetesen nem lohasztották le a politikai párt-szenvedélyeket, sőt inkább fokozták azokat. Caprivi állása is csakhamar annyira megrendült, hogy a birodalmi kancellár önként beadta lemondását 1894 szeptember 23-án.

A császár birodalmi kancellárnak és egyúttal porosz miniszterelnöknek Hohenlohe Klodvig herceg, elzászi helytartót nevezte ki. Az újonnan alakított kabinetnek az volt első cselekedete, hogy az „állam-felforgató elemek“ ellen szigorú rendszabályokat igyekezett életbe léptetni. Államfelforgató elemek alatt a szociáldemokraták forradalmi árnyalatát, az anarchistákat és terroristákat értették. Az idevonatkozó javaslatot nevezték el „Umsturzvorlage“-nak.

Az új téli ülésszaknak azonban már az elején kitűnt, hogy a kormány nem tudott gyökeret verni. A szociáldemokraták pedig, mikor Levetzov parlamenti elnök megnyitó beszédet mondva, beszédét a császár éltetésével fejezte be, megtették azt, hogy nem állottak fel a helyükről, mire Levetzov felségsértési pert akasztott ugyan a nyakukba, de alaposan blamáta magát az erőszakolt lojalitással, mert a parlament a megvádolt képviselők mentelmi jogát nem függesztette föl. Az „Umsturzvorlage“ tárgyalása is elmaradt és elbukott a kormány dohány-adójavaslatára is.

A következő évben sem javult a kormány helyzete. A fölemelt katonai létszámhoz hiányzott a megfelelő pénzbeli fedezet és a parlament nem is mutatott hajlandóságot a fedezet kijelölésére. Az Umsturz-javaslatokat a parlament elvetette és nem fogadta el a gabona-monopóliumra vonatkozó indítványt sem. Kellemetlen félreértésekre adott okot Bismarck nyolcvanadik születésnapjának megünneplése. A parlament leszavazta azt az indítványt, hogy üdvözlő küldöttséget menesszenek az agg vaskancellárhoz. Bismarck ünnepeltetése azért fényesen sikerült, de a császár meg nem állhatta, hogy ki ne keljen azok ellen, akik Bismarck ünneplését rendezték.

A politikai hangulat rendkívül nyomott volt. Az agráriusok, iparosok és kereskedelmi osztálybeliek között az ellentét még jobban ki-

II. Vilmos német császár.

A világháború befejezésekor, 30 éves uralkodás után elvesztette trónját s Németország átalakult köztársasággá.

élesedett. Mindegyik párt a maga érdekében agitált, különösen az agrárpárt, amelyről utóbb a császár rosszalólag is nyilatkozott. Ezen év nyarán a német birodalom számos háborús ünnepségnek volt a színhelye, amelyről azonban a szociálisták, akik a háborús évfordulóknak nem voltak hívei, hiányoztak. Ezért el is nevezte őket Vilmos császár „az isteni világrend hazátlan ellenségei”-nek, kiadván ezzel a jelszót a szociálisták üldözésére. Le is folytattak egy sereg felségsértési pert, anélkül azonban, hogy ezek a birodalom helyzetén lendítettek volna valamit.

Ami a német külügyi politikát illeti, meg kell említenünk, hogy Kína meglehetősen nagy területet engedett át a német birodalomnak annak ellenében, hogy a német kormány rávette Japánt, hogy a Liaotung-félszigetről mondjon le. Vilmos császár pedig gratuláló táviratot küldött Krüger transvaali elnöknek a Delagoa-öböl mellől kiinduló vasútvonal megnyitása alkalmából.

A császárnak ez a búr-barátsága 1896-ban még határozottabb formában nyilvánult meg. Ekkor jött ugyanis híre a Jameson-féle betörésnek, mely azzal végződött, hogy a búrok nyolcszáz angol kalandort és Jamesont elfogták. A Pretóriában lakó német kereskedők segélyért folyamodtak a német kormányhoz arra az esetre, ha a betörés megismétlődne. A kormány a császár utasítására a Seeadler nevű cirkálóhajót azzal az utasítással küldte le, hogy a legénység szükség esetén szálljon partra és Krüger elnök engedélyével vonuljon be Pretóriába. II. Vilmos pedig, amikor az angol betörés kudarcának híre megérkezett, gratuláló sürgönyt menesztett Krügerhez és a táviratban nem valami hízelgő szavakban emlékezett meg az angol kalandorokról. Természetes következménye volt ennek a táviratnak, hogy az angol közvélemény egyszerre felzúdult a német császár és Németország ellen. Salisbury miniszterelnök, az angol sajtó támogatása mellett, azt igyekezett bizonyítani, hogy Transvaal az 1884. évi szerződés ellenére még mindig angol fenhatóság alá tartozik s ezért Anglia egy harmadik állam beavatkozását a leghatározottabban visszautasítja.

A német kormány sem maradt adós a felelettel. Tiltakozott a szerződés elcsúszése, csavarása ellen. Transvaalt független országnak ismerte el és az angol lapok leckéztető hangja ellen óvást emelt. A transvaali kérdésből kifolyólag Németország és Anglia között rendkívül elhidegült a viszony. Az ellenszenv nem is szűnt meg egyhamar. A kormány és a császár magatartását a transvaali kérdésben helyeselte az összeült birodalmi parlament is.

„Európa népei oltalmazták meg legdrágább kincsüket.”

A német császárság 25. évfordulója alkalmával II. Vilmos német császár tervezte s Knackfuss német festő készítette ezt a képet. Az ázsiai „sürgő veszedelemre” akarta a császár föl hívni az európai népek figyelmét. A lángpalostú angyal a lángban álló Ázsiára mutat, amelyet a Buddha szobor jelképez, a kereszt alatt álló istenasszonyok pedig Európa népeit jelképezik.

Az egybegyűlt parlament törvényt hozott a börzejáték korlátozására, ellenben a gabonamonopóliumra vonatkozó agrárjavaslatot a parlament harmadízben is elvetette, míg a munkások védelméről szóló törvény kiegészítéséről szóló javaslatot a parlament egyhangúlag fogadta el.

1896 január 18-án fényes ünnepségek keretében ülte meg a birodalom a császárság 25-ik évfordulóját. Vilmos császár ebből az alkalomból fényes ünnepségeket rendezett a császári palotában és ebből az alkalomból saját kompozíciójú képet készíttetett ezzel a felirattal: „Európa népei oltalmazzatok legdrágább kincseiteket” Tavasszal a császár Velencében találkozott Umberto királlyal, majd Bécsbe ment I. Ferenc József látogatására.

Közben a német birodalmi parlament elfogadta az új polgári törvénykönyvről szóló törvényjavaslatot, amellyel a parlament önmagának emelt maradandó emlékkövet. A következő ülésszakokban a flotta-javaslatokkal foglalkoztak, majd pedig elfogadták az új kereskedelmi törvénytervezetet.

Vilmos császár és felesége 1897 augusztusában Szentpétervárott meglátogatták a cárt, hogy az orosz-német szomszédi jó viszonyt megerősítsék. Szeptemberben pedig Vilmos császár a budai várban meglátogatta I. Ferenc Józsefet és ebből az alkalomból rólunk, magyarokról rendkívül hízelgő pohárköszöntőben emlékezett meg.

Ugyanezen év őszén a német birodalom Kínában nagyobb földterülethez jutott (Kiao-esau, Santung), ami kereskedelmi szempontból jelentős esemény volt.

A német császár kiváló előszeretettel foglalkozott a német kereskedelmi, de főleg haditengerészettel. Az volt ugyanis mindig a császár kedvenc eszméje, hogy a német birodalmat olyan tengeri hatalommá fejlessze ki, amely esetleg még Angliát is túlszárnyálja. A császár valósággal belemélyedt a tengerészet tanulmányozásába, terveket, rajzokat készített, szakemberekkel tanácskozott. Nem volt tehát csoda, ha a császár a parlament elé terjesztett új flottajavaslat sorsa elé nagy várakozással tekintett és tekintélyét, egyéni rábeszélő képességét is latba vetette, hogy a 875 millió márkás flottabüdzsé keresztülmegyen, ami a parlamenti pártok részére biztosított különféle engedmények ellenében sikerült is.

A flottajavaslat törvényerőre emelkedett s eszerint Németország 17 sorhajó, 8 parti páncélos hajó, 9 nagyobb és 26 kisebb cirkálóhajó, 2 tartalék sorhajó és 7 cirkáló hajó építését határozta el. Érdekes volt,

hogy ekkor már a német birodalom jövedelmei annyira fokozódtak, hogy a beruházások ellenére is az egyensúly, illetőleg a fölöslegmaradvány szinte állandósult. Az új katonai perrendtartási javaslat elfogadásával a parlament befejezte kiválóan eredményes ötévi működését.

Az új választások nem okoztak pártbeli arányváltozást a parlamentben.

A nagy vaskancellár, Bismarck, 1898 július 30-án meghalt s koporsóját az egész birodalom kegyelete kísérte a sírba.

II. Vilmos császár ezután még kevésbé tartózkodott attól, hogy minden fontosabbnak vélt állampolitikai és társadalmi kérdésben nyíltan hangoztassa véleményét. A császár ezután is írt leveleket, fogadott küldöttségeket és tartott jelentős, célzatos szónoklatokat. Mindinkább kidomborodott a császár egyéniségének sajátossága, amely egyrészt a hagyományok tiszteletében, másrészt pedig a császári csalhatatlanság hitében gyökerezett.

II. Vilmos császár minden iránt érdeklődött, de úgy viselkedett, mintha minden kérdésben csalhatatlan tekintély lett volna.

II. Vilmos császár szakított magának időt arra is, hogy 1898 őszén feleségével együtt ellátogasson a Szentföldre s ezt az alkalmat megragadta arra, hogy a török nemzet rokonszenvét megnyerje a németek számára és a német tőke vállalkozásainak útjait egyengesse.

Az új birodalmi parlament letárgyalta ugyan a katonai javaslatot, de a létszámemelést nem fogadta el s visszautasította a sztrájk elleni törvényjavaslatot is, amely a sztrájkra buzdítót fegyházzal akarta sújtani.

A császárnak, aki közben Loubet francia köztársasági elnöknek megleghangú táviratot küldött, miáltal a franciák rokonszenvét kévelte fel, sehogysem tetszett, hogy a parlament a sztrájk elleni törvényjavaslatot nem akarja méltatni. A császár tehát újból beadatta a javaslatot, de újból kudarcot vallott vele.

A német birodalom, annak ellenére, hogy a birodalmi parlament pártjai között ritkán volt meg a föltétlen egyetértés, a torzszalkodás azonban annál gyakoribb volt közöttük és a politikusok, államférfiak személyes hiúsága nem egyszer teremtett válságos helyzeteket — következetesen haladt a megerősödés útján és úgy anyagilag, valamint kulturális és morális téren ritka nagy erőkhöz jutott.

Azt lehet mondani, hogy a német birodalom az igazi mintaképe lett annak, hogy mivé küzdheti fel magát egy állam céltudatos, kitartó munkával.

Olaszország. — I. Umberto uralma.

Az olasz köztársasági párt, amelynek lelke, vezére Garibaldi, a nemzeti hős volt, nem szűnt meg. Garibaldi még mindig reménykedett abban, hogy a köztársasági államforma mielőbb győzedelmeskedni fog. De nem viseltetett ellenséges indulattal Umberto királlyal szemben, hanem megelégedett azzal, hogy titokban terjesztette azt a mozgalmat, amelynek egyik közvetlen célját a „meg nem váltott Itália“ (Italia irredenta) visszaszerzése képezte. Ez a terület pedig Dél-Tirol és Trieszt volt.

Utóbb azután a köztársasági mozgalom, mint ilyen, elvesztette maga alól a talajt, még pedig olyképp, hogy miután a királyi kormány is rokonszenvezett a köztársaságiak „irredenta“ terveivel, nem volt ok, hogy miért ne támogassák az irredenták a — kormányt.

Végül is maga Garibaldi járt jó példával elől, amikor a monarchikus alkotmányra fölesküdült és 1878-ban Depretis visszalépése után Cairoli Benedetto, a marsalai ezer hős egyike került a kormányzat élére. Cairoli a maga személyében föltétlenül rokonszenvezett az irredentizmussal és ennek ismételtén is tanujelét adta azáltal, hogy a mozgalom korlátozására semmit sem tett. Ez a mozgalom azonban, miután nyíltan nem propagálta a kormány, csak megtűrte, váratlanul elfajult, mert az irredenta hívei közül a szélsőbb árnyalathoz tartozók azt hitték, hogy Umberto király ellensége az olasz egységnek, amely az említett osztrák területek megszerzése nélkül úgy sem teljes.

Mikor 1878-ban Umberto és felesége Cairoli miniszterelnök kíséretében Nápolyba érkezett, a bekocsizás alkalmával egy Passanante nevű olasz kőműves törrel rátámadt a királyra. Az első szúrást a király a kardtokjával kivédte, de a második szúrás már az odaugró Cairolit érte, aki a felső combján sebesült meg. Erre egy vértestiszt kardjával leüjtötte a merénylőt.

Ez a merénylet nem kedvezett semmiképp sem az irredenta-mozgalomnak, de nehezen is lehetett ezt annak a terhére írni. Inkább amolyan szórványos jellegű anarkhistamerénylet volt ez.

Cairolit az olasz nép mindenütt mint a király megmentőjét ünnevelte. Mivel azonban Cairoli nem volt hajlandó Olaszországot egy meggondolatlan háborúba keverni Ausztriával, a pártok őt nemsokára elejtették és ismét Depretis lett a kabinetelnök, aki azonban félév múlva ismét átengedte a helyét Cairolinak.

Cairolí 1881 májusáig vezette a kormányzás ügyeit barátságos, jó viszonyban Franciaországgal. De amikor a szomszédos francia köztársaság Tuniszt elfoglalta és ezzel az olasz gyarmatosítási terveket keresztelte, Cairolí miniszterelnök politikája tarthatatlannak bizonyult és a kabinet beadta a lemondását.

I. Umberto olasz király.

Az alkotmányos szellemben uralkodó király igen népszerű volt, de uralkodása alatt súlyos belső zavarok bontották meg az ország rendjét. A király anarkhista merénylet áldozata lett.

A kabinet elnöke ismét Depretis lett, a külügyeket pedig Mancini vette át. A kabinetváltás, de főként a tuniszi okkupáció az olasz politikusokat elidegenítette Franciaországtól és miután — amint ezt a hármasszövetség tárgyalásánál említettük — Olaszország az Angliával létrejött egyezmény mellett nyíltan belépett a német-osztrák-magyar szövetségbe harmadiknak.

Az új Depretis-kabinet tagadhatatlanul sok üdvös reformot léptetett életbe. Könnyítette a földművesek terhein, a vasútak államosítását nagy energiával folytatta, majd leszállította a választási cenzust, minek következtében a választók száma majdnem megnégyszereződött.

Az 1882-ben megtartott új választások óriási többséget hoztak a monarchiának, mert a köztársaságpárti képviselők száma leszállott harmincra.

Ekkora monarchikus érzelmű többség mellett a kabinet az elharapózó anarkhista mozgalmak ellen a legnagyobb szigorral léphetett fel, sőt miután a hármasszövetségnek tagja volt Olaszország, az irredenta mozgalmakat is erősen megfékezte a kormány. Ez a Depretis-kabinet Oberbank Vilmost, a trieszti bombamerénylet elkövetőjét felakasztatta, a parlamentben pedig Mancini külügyminiszter súlyos szavakban ítélte el az anarkhista és irredenta mozgalmakat, külön is hangsúlyozván, hogy a kabinet nem fog kíméletet ismerni a mozgalom aktív szereplőivel szemben.

Garibaldi, az olaszok istenített nemzeti hőse, 1882 július 2-án meghalt Caprera szigetén. Halála nemzeti gyász volt, de a kormány mindazonáltal vigyázott, hogy valamiképp a gyász tüntetéssé ne fajuljon el. Ugyancsak ez a kabinet megérte azt is, hogy I. Viktor Emánuel halálának évfordulóján, 1884-ben az olaszok ezer és ezerszámra zarándokoltak el a király sírjához, ezzel is mintegy kifejezésre juttatván monarchikus érzelmeiket.

I. Umberto király az olaszok körében nagy szeretetnek és népszerűségnek örvendett. Amikor pedig az isztriai borzasztó földrengés, valamint a pusztító nápolyi kolerajárvány alkalmával személyes bátorságának ismételt tanujelét adta, a nép lelkesedése tüntető formákban nyilvánkozott meg mellette. Annak ellenére, hogy a Depretis-kabinet tagadhatatlanul üdvös reformokkal segített a nép helyzetén, a költségek, veszteségek és csapások következtében népszerűtlenné vált az afrikai gyarmatosítási politika miatt, 1885-ben kénytelen volt lemondani. A király azonban ismét Depretisre bízta a kabinet szervezését. Depretis tehát Mancinist elejtette és helyébe Robilant-ot vette maga mellé külügyminiszternek.

A kabinetnek ez a rekonstrukciója azt jelentette, hogy Olaszország nem változtatta meg a külpolitikáját. Robilant lemondott ugyan, de azért a Depretis-kabinet, mint ilyen, nyolcadik ízben is kormányon maradt.

Depretis belügyminiszternek a szicíliai Crispi Ferencet nevezte

ki. Crispi Olaszország politikai történetében igen jelentős szerepet játszott. Lelkes híve volt a kabinet afrikai gyarmatosítási politikájának és őrajta múlt, hogy a kabint egyszer erre a célra 20 millió lírás póthitel kapott.

Depratis halála után (1887) Crispi jutott a kabinet élére. Crispi rendkívül erélyes és céltudatos politikát inaugurált. Crispi rendületlen hívet volt a hármasszövetségnek és ezért nem tűrt meg semmiféle mozgalmat, amely a hármasszövetség másik két tagja ellen irányult volna. Bismarcknak is személyes jóbarátja, tisztelője lévén, a Bismarck-féle nagyszabású állmpolitikát nemcsak bámulta, hanem a maga részéről, habár szerényebb arányban, igyekezett azt Olaszországban is utánózni. Hogy Olaszország, mint a hármasszövetség tagja, a szövetséghez méltó legyen, mindent elkövetett, hogy az olasz flottát és hadsereget olyan nivóra emelje, amely megfeleljen a modern követelményeknek. Természetes, hogy a hármasszövetség tendenciáihoz képest a hadikészültség éle Franciaország ellen irányult.

Crispi kormánya a községek önkormányzatát lényegesen előmozdította, megkönnyítette a községi választásokat s eltörölte a halálbüntetést. És noha az egyházzal, illetőleg a papsággal szemben céltudatosan képviselte az állami politikát, az egyházat a lelki dolgok intézésében nem zavarta meg.

A Crispi-kabinetnek igen nagy érdemei voltak Róma szépítése, valamint Nápoly, Firenze és a többi nagyobb olasz városok újjászervezése körül. A Tiberis folyó szabályozása, a közutak, vasutak modernizálása mind a Crispi-kabinetnek válik dicsőségére.

Noha Chrispinek azt a törekvését, hogy Olaszországot erőhöz és hatalomhoz juttassa, méltányolni lehet, mégis előre volt látható, hogy reformterveinek alig egy töredékét valósíthatja meg, hogy a pártok gyűlölete, a hirtelen gazdagodási vágy és az a szenvedélyes spekuláció, amely annyi kétes existenciát dobott felszínre, a különböző érdekszövetségek támogatása mellett elbuktatják Crispit.

A Crispi-kabinet János abessziniai. négus halála után ennek utódával, Menelikkal megegyezésre jutott oly értelemben, hogy Abessziniát azontúl külügyi kérdésekben az olasz kormány képviselje. Ez a megállapodás kétségtelenül nagy erkölcsi siker volt az olaszok számára, akik afrikai gyarmataikat Eritrea néven nevezték, de ugyanennek a megállapodásnak téves értelmezése idézte elő évek multával Olaszország afrikai kudarcát.

Crispi, mint említettük, igen nagy tervekkel foglalkozott, de tervei-

nek kivitele körül nem vetett számot az olasz nép sokféle érdekeivel. Az északi, déli, tengerparti s hegyvidéki olaszoknak más és más volt a nézete ugyanarról a dologról. Crispi 1890 őszén választatott és természetesen többséget szerzett magának. A többség támogatása mellett sok olyan hivatalt, méltóságot akart eltörölni, amelyeknek céljuk nem volt már, ellenben sok ingyenélőt láttak el jövedelemmel. Fel akarta emelni a szeszadót s a vámokat is, de Rudini vezetése alatt a szocialisták, radikálisok és a jobbpártiak, valamint többen Crispi álhívei közül összefogtak és 1891-ben leszavazták a kabinetet.

A király a parlamenti gyakorlathoz híven Rudini márkit bízta meg a kormányelnökséggel, aki a külpolitikai kérdésekben már valamivel finomabb diplomáciát honosított meg, mert noha megújította a hármasszövetséget, nem mulasztotta el, hogy Franciaországgal és Oroszországgal szemben is barátságos álláspontra helyezkedjék. De a Rudini-kabinet sem tudta orvosolni a belügyi és pénzügyi téren mutatkozó komoly válságokat, sőt ami Olaszország nemzetközi helyzetét illeti, nem tudta eloszlatni azt az általános gyanakvást, amely az olasz diplomáciát fogadta minden oldalon. A pénzügyi válság, kapcsolatban a gyufamonopolium behozatalának tervével és az örökségi adó tervezett felemelésével megbuktatta a kabinetet (1892).

A következő Giolitti-kormány sem tudott rokonszenvet kelteni az olasz nemzet zömében. A parlament elnapolása, majd feloszlátása és a többséget hozó új választások sem teremtettek kedvezőbb helyzetet, mert egyrészt a pártoknak csaknem tettlegességig fokozódó gyűlölete, valamint a gazdasági válságok annyira kiélesítették a helyzetet (hozzájárult az anarkhisták féktelen izgatása is), hogy az olasz nép nemcsak megcsömörlött a politikától, hanem undorodása és lekicsinylése jeléül sok kerületben fegyenceket választott meg képviselőül. A belállapotokat még jobban elmérgesítette az, hogy agrár irányú összeesküvés keletkezett, majd pedig Grimaldi pénzügyminiszter 1893 elején beismerte, hogy az államnak negyvennyolc millióra líra a deficitje és hogy a pénzügyi válság elkerülhetetlen.

Ezen kétségbeejtő helyzethez hozzájárult még egy világra szóló botrány is. A Banca Romanánál óriási sikassztásoknak jöttek a nyomára, botrányos szédelgések, csalások derültek ki. A Banca Romana szennyese rettentő kellemetlen volt a Giolitti-kabinetre, mert maga a kabinet feje is pénzt kért titokban a banktól és kapott is, de vissza nem fizette. A kormány nagyon erőlködött, hogy valamiképp elsimítsa a botrányt, de ez nem sikerült. Kénytelen volt a közvélemény pressziója alatt

parlamenti vizsgálatot rendelni el a bank ellen. A vizsgáló bizottság jelentéséből azután kitudt, hogy annak idején Crispi, majd Giolitti kormányelnökök, számos miniszter és szenátor, meg képviselő valósággal fejték a bankot, amelynek óriási összegekkel lettek adósaivá.

A parlamentben heves támadásokat intéztek a kabinet ellen, mire Giolitti 1893-ban lemondott és külföldre távozott.

Olaszországgal ekkor megtörtént, hogy egy álló hónapig nem volt kormánya, mert nem akadt államférfiú, aki elvállalta volna a kormányzás teendőit. És ekkor sajátságos dolog történt. A király merő kénytelenségből ismét Crispi-t bízta meg a kormányelnökséggel, ugyanazt, aki a Banca Romana dolgainál alaposan kompromittálva volt. Crispi elfogadta az újabb megbízatást, kabinetet alakított és valóságos drákói szigorral kezdett kormányozni. Az történt ugyanis, hogy a súlyos gazdasági válság, amely elsősorban a mezei és bányamunkásokat érintette, annyira elkésérettette az érdekelteket, hogy Szicília szigetén valóságos államellenes összeesküvésre vetemedtek. Anarkhista társaságokat alakítottak és néhány túlzó szocialista képviselő biztatására az erőszakoskodásoktól (rablás, gyújtogatás, gyilkosság) sem riadtak vissza. Végül pedig Sziciliát el akarták szakítani az anyaországtól.

Crispi vasszigorral lépett fel az anarkhisztikus mozgalmak ellen. Sziciliában kihirdette az ostromállapotot, De Felice képviselőt és számos népevért elfogatott, súlyos börtönbüntetésre ítélte őket és katonaság segítségével állította helyre a rendet. Minden szabadabb mozgalmat elfojtott, a szocialista egyesületeket feloszlatta, az egyetemeket bezáratta, szóval: vasöklökkel csapott le. Az erőszakoskodásokat a parlamentben sokan elítélték ugyan, de a parlament többsége tapsolt Crispinek.

Ezalatt még inkább rosszabbodott az állam pénzügyi helyzete. A pénzügyminiszter egész könnyű lélekkel bevallotta, hogy a deficit kígyója alaposan megnövekedett, mert 177 millió lírára emelkedett. Nem is késett rögtön kijelenteni, hogy ezt a rengeteg deficitet csakis új adókkal, valamint a jövedéki, föld, szeszdó és a gabonavám felemelésével lehet valamennyire apasztani. Crispi nagy többsége ezekre a le-sújtó hírekre alaposan megcsappant, az ellenzékieknek pedig a rengeteg deficit alkalmas ürügy volt a hármasszövetség támadására, miután szerintük a deficit a hármasszövetség által teremtett óriási katonai terhekből származik. Crispi ragaszkodott az adóemelésekhez, de amikor tapasztalnia kellett, hogy alig van már a parlamentben némi többsége, dacosan lemondott, persze csak azért, hogy néhány hét múlva

megint elvállalja a kormányzást. Pénzügyminiszter lett ismét Sonnino is, akinek adóreformterveit a parlament sok húzavona után elfogadta. Az olasz anarkhisták megfélemezésére irányuló javaslat is megnyerte a parlament tetszését, mire a kormány megszüntette az ostromállapotot, ámde a szociálista szervezetek és egyletek ellen továbbra is kíméletlen szigorúsággal járt el.

Sonnino miniszter nemsokára végleges javaslatot terjesztett be a deficit eltüntetésére. Adóemeléséből és különböző erőltetett megtakarításokból nyolevan millió lírát akart összehozni, de az ellenzék, amely alaposan ráúnt már a Crispi-uralomra és a Crispi-uralom erkölcsére, mindent elkövetett a javaslatok és a kabinet megbuktatására. Az ellenzéknek nagyon is a malmára hajtotta a vizet a Banca Romana igazgatója, Tanlongo ellen megindított bűnpör. A bűnpör folyamán ugyanis kiderült, hogy Giolitti és Crispi alaposan kompromittálva vannak a bank szabálytalanságaiban és hogy a két miniszter sokféle erőszakosságot követett el, csakhogy a pör kimenetele rájuk nézve kedvező legyen. Az esküdtszék azonban Tanlongot és társait felmentette, mire az ellenzék szenvedélyesen követelte az igazi bűnösök megbüntetését. Sajátságos volt, hogy Giolitti, a bűntárs, maga is hangosan követelte, hogy lakoljon Crispi. A Banca Romana pöre tehát elég szennyest hozott felszínre. Crispi ugyancsak be volt mártva. Crispi nem mert szembe szállani a tornyosuló veszedelmekkel, hanem, hogy megmeneküljön a parlamenti vizsgálattól, váratlanul felhatalmazást kért a királytól a parlament elnapolására. Az ellenzék persze indokolt dühvel támadta a kormányt, de egyelőre komolyan nem árthatott neki.

Ezalatt az olasz csapatok az afrikai gyarmatvidéken sikerrel operáltak, mert Arimondi tábornok Agordatnál megverte a mahdi derviseit, Baratieri tábornok megszállotta Kasszalát és Aduát és Tigre tartomány több városát.

Crispi ezalatt nagyban készült a választásokra. A király ugyanis 1895 tavaszán feloszlatta a parlamentet, mire Crispi rendezett olyan választást, aminőt kormányelnökök szoktak rendezni, ha mindenáron többségre akarnak szert tenni. Részint erőszak, részint a választóközönség romlottsága hozta magával, hogy az új parlamentben a kormány majdnem háromszoros többség felett rendelkezett. Nagynehezen keresztül mentek a pénzügyi reformjavaslatok, mire Crispi elég ravasz volt ahhoz, hogy az elkeseredett közhangulat lecsillapítására nemzeti ünnepeket rendezett. Crispi ugyanis a 48-i és 71-i évek eseményei évfordulóin nagyszabású ünnepeket tartott és gondoskodott arról, hogy az

ünnepségek fénye, sorozata elkábítsa a nyomorgók ezreit. Rómában a Janikulum-hegyen letették a Garibaldi-szobor alapkövét. Róma bevételének évfordulóján Garibaldi lovasszobrát leplezték le, nemkülönben Minghetti és a hős Carioli testvérekét.

A nagy zajjal megtartott ünnepségek utóörömeit azonban alaposan elrontották az Afrikából érkezett szomorú hírek. Crispi ugyanis mindenáron azt akarta, hogy az afrikai gyarmatvidékeken aratandó győzelmek hírével kábítsa el a közvéleményt és ezekkel a győzelmekkel hódítsa majd vissza elveszített népszerűségét. Ezt a tervet azonban az események teljesen megrontották. Ugyanis az abesszíniaiak Baratieri tábornok egyik alvezérét, Toselli őrnagyot Amba Aladzsánál meglepték és csapatával együtt felkoncolták. Olaszországban az esemény híre nagy megütközést keltett, mire a kapkodó kabinet sietve húszmillió póthitelt és tízezer katonát kért, amit szenvedélyes viták után megkapott.

Míg azonban a parlamentben a szavakat csépelelték, azalatt újabb katasztrófa érte az olasz gyarmati sereget. Galliano olasz parancsnok Maballi fellegvárat élelem és vízhiány miatt kénytelen volt feladni, Menelik négus pedig az olasz katonák nagy részét visszatartotta kezekül. A siker felbuzdította Meneliket, aki elhatározta, hogy Baratierire döntő csapást mér. Baratieri tétlenül várta a történendőket és a segílyt. Crispi azonban addig is, míg a segílycsapatok átjutnak Afrikába, gyors akcióra sürgette a tábornokot. Baratieri erre merész és meggondolatlan támadást intézett a sziklás vidéken elrejtőzött abesszíniaiak ellen. A tábornok egyik alvezére, Albertone, egy elhamarkodott oldaltámadással még jobban elrontotta a dolgot s rettentő vereséget szenvedett. Aduánál az olasz gyarmati hadosztály teljesen tönkrement. Akiket az ellenség megkímélt, azok fogságba jutottak.

A nagy katasztrófa hírének hatását Crispi már nem tudta ellensúlyozni. A közvélemény rettenetesen felháborodott. Az ellenzék Crispi vád alá helyezését követelte, de a ravasz kormányelnök minden felelősség alól kibújt azáltal, hogy 1896 március 5-én lemondott, mire a parlament elnöke a lemondás bejelentése után rögtön bezárta az ülést, hogy a vád alá helyezési indítvány sorra ne kerülhessen.

Hosszú alkudozások után újból Rudini márki vállalta el a kormányelnökséget. Az új kabinetre meglehetősen kellemetlen politikai örökség várakozott, mert mindenekelőtt a felzaklatott kedélyeket kellett lecsendesíteni. Rudini tehát legelőbb is általános bocsánatot adott a Crispi idejében elítélt szocialistáknak, majd kijelentette a parlamentben, hogy amennyire csak lehet, további háborús bonyodalmak elkerü-

lése véget tisztességes békét fog kötni Menelik négussal. Ez be is következett. A béke megkötése után a haditörvényszék letárgyalta Baratieri tábornok pörét, de felmentette, mert igazoltak vette a védekezést, amely szerint Crispi sürgetésére bocsátkozott egyenetlen harcba. Rudini ezek után keresztülvitte a parlamentben, hogy Crispi vád alá helyezését elejtették. Mélyreható vita indult meg ezután a hadsereg reformjáról, amely részletes kabinetválságot is idézett elő. Rudini azonban megmaradt az újjászervezett kabinet élén, amelynek újból tagja lett mint külügyminiszter: Visconti Venosta.

Az új kabinet érthető okokból végleg le akart számolni a gyarmati kérdésekkel, különösen pedig az Abesszíniával szemben elfoglalandó álláspontot igyekezett körvonalazni. Adisz-Abebában a kormány megkötötte a békét Menelikkal.

Nagy és nehéz feladat hárult a közben Visconti Venosta külügyminiszterre, akinek az volt a kötelessége, hogy Olaszország megrendült nagyhatalmi állását újra megszilárdítsa, amelyet az afrikai vereségek, valamint a Crispi-kabinet szennyese alaposan megingattak, amihez aztán nagyban hozzájárult még az ország siralmas pénzügyi helyzete is. Az új külügyminiszter azonban elég ügyes volt ahhoz, hogy nemcsak a szövetséges nagyhatalmaknak bizalmát szerezte vissza, hanem többek között még Franciaországot is rokonszenvre hangolta azáltal, hogy a tuniszi kérdésben elismerte a köztársaság fenhatósági jogát. Úgy a görög-török háborúban, valamint egyéb kérdésekben Olaszország megőrizte a semlegességét.

Lassanként az olasz királyság újból visszakerült a korábbi nemzetközi pozíciójába.

A újonnan szervezett Rudini-kabinet ezek után elhatározta, hogy a parlamenti többséget biztosítandó, újból választat. Ez 1897-ben be is következett a kormány szokásos győzelmével, mindazonáltal a kormánypárt nem tudott kompakt többséggé összeverődni, mert magában a kormánypártban jobbpárt és balpárt alakult ki. Az újonnan egybehívott parlament Rudininek azt a javaslatát, hogy a gyarmati vállalkozásokat szűkebb térre szorítsák és ne pocsékoljanak annyi vért és pénzt Afrikára, a többség elfogadta. A hadsereg reformját is megszavazták arra a bejelentésre, hogy sikerült a deficitet eltüntetni — papíron.

Szoborleleplezések, hazafias szónoklatok, díszfelvonulások és különböző nemzeti ünnepek feledtetni látszottak azokat a mélyen járó bajokat, amelyekben az ország sínylődött. Luzzatti pénzügyminiszter az őszi ülészakon csakúgy dobálózott a milliőről szóló feleslegekkel.

Az adnai ütközet, amelyben az abesszíniak nagy győzelmet arattak az olasz gyarmati hadserege fölött.

Egyszerre közel 44 millió líra volt a fölösleg, holott néhány év előtt kétszáz millió líra körül járt a deficit.

És akkor, amikor Luzzatti miniszter feleslegekkel kérkedett, váratlanul ugyan, de az elhanyagolt közállapotok által némileg indokoltan, olyan eseményeknek lett színhelye a szép Itália, hogy éveken keresztül csak nehezen tudta a saját magán ejtett sebeket kiheverni. Nevezetesen: 1868-ban is folytatódtak a hazafias ünnepélyek, amelyeket a kormány és egyletek rendeztek, de ugyanakkor a háttérben felemelkedett a vörös lobogó, mintegy szomorú intőjeleként annak, hogy az olasz államférfiak a nép társadalmi és gazdasági bajainak orvoslását botrányosan elhanyagolták. A kenyérhiány, a fokozódó inség, a súlyos fogyasztási adók megérlelték a helyzetet, amelyhez már csak néhány agitátor gyűjtő beszéde volt szükséges. Palermóban épp a 48-iki felkelés ötvenedik évfordulóját ülték meg, amikor a nyomor miatt elkeseredett munkásosztály és az alsóbb néposztály fegyvert ragadott és véres harcokkal igyekezett a kormány figyelmét a bajaira terelni.

A véres mozgalom köztársasági és szociálista formájú volt kezdetben, később azonban már anarkhisztikus és kommunisztikus jelleget öltött. Nemsokára Anconában, majd Bariban, Ravennában és környékén, Pisában, Livornóban, sőt Milanóban is véres támadásokban tört ki a nép szenvedése és a régóta felhalmozódott keserősége. A köztársaságiak a munkásosztállyal, a földművelő néppel kezdet fogva, valósággal csatákat vívtak a hatalommal, Így Milanóban négy napig tartó fegyverropogás és ágyúdörgés jelezte, hogy a mozgalomnak fele sem tréfa. Az államhatalom persze erősebb volt, mert kihirdetvén az ostromállapotot, csakhamar ura lett a helyzetnek a katonaság segítségével. Kíméletlen megtorlás következett ezután és a kivételes bíróságok nem egy esetben hoztak halálos ítéletet.

De hiába omlott a vér, hiába fedte fel a nép a sebeit, mutatott rá nyomorára: az olasz parlament távolról sem segített a nép bajain. Ehelyett azonban a szardiniai alkotmány fennállásának ötvenedik évfordulójára rendezett költséges ünnepélyeket. Az ellenzék a parlamentben szóvá tette ugyan a nép ügyét, a parlament kezdett is némileg foglalkozni a szociális kérdésekkel (elaggott munkások segélyezése), de nagyjában véve a hatalmon levő politika mégis csak a régi csapáson haladt.

Crispinek, az olasz törtéetők volt bálványának újabb szennyező foglalkoztatta azután a parlamentet. Kiderült ugyanis, hogy Crispi részt vett Faville bankár csalárd üzelmeiben és a Banca di Napolitól félmillió lírát meghaladó kölcsönt vett fel, amelyet nem fizetett vissza. Crispi a

bankár vád alá helyezését megakadályozta, sőt még rendjelt is eszközölt ki számára. Nem volt tehát csoda, ha a parlamentben alig hét szavazat esett Crispi javára, míg 207 szavazat arról szólt, hogy Crispi a parlament nyíltan megrója inkorrektégei miatt. Erre Crispi lemondott a mandátumáról, mire feleletül Palermo újból megválasztotta képviselőnek. Ilyenek voltak akkor az olasz politikai erkölcsök.

A Rudini-kabinetben ekkor részleges válság tört ki, mire Rudini harmadik ízben rekonstruálta kabinetjét. Amikor azonban olyan javaslatokat terjesztett a parlament elé, amelyekkel az egyesülési, sajtó, gyülekezési szabadságot akarta korlátozni, az ellenzék olyan viharban tört ki, hogy Rudini sietve lemondott (1898). Rudini utóda Pelloux tábornok lett, aki szervezett is egy kabinetet, még pedig vele hasonló gondolkodású férfiakból, akik készek voltak őt támogatni minden kivételes célzatú intézkedésben. Bemutatkozása alkalmával be is jelentette Pelloux a parlamentnek, hogy noha híve volt a szabadelvű irányzatnak, mégis az állami intézmények és a polgári társadalom megmentése érdekében kénytelen kivételes rendszabályokhoz folyamodni s megszorítja az egyéni, társasági és sajtószabadságot. A parlament a szociális felfordulástól való félelmében az ellenzékiek szenvedélyes felszólalásai ellenére megszavazta a kért felhatalmazást, mire Pelloux és minisztertársai megkezdték a „gyanus elemek“ (szociálisták, köztársaságiak, ellenzékiek) üldözését.

A Pelloux-kabinet tehát erősen abszolutisztikus irányban kezelte a hatalmat. A trónbeszéd tele volt ugyan elmélkedésekkel a gazdasági válság okairól, de bizony nem jelölte meg az orvoslás helyes módjait. A kabinet által hirdetett felesleg pedig egyszerre deficitté vedlett át, sőt a pénzügyminiszter bevallotta, hogy a hiány csakhamar meg fogja haladni a negyvenmillió lírát. Ennek eltüntetésére újból új adónemet javasolt a kabinet, még pedig a gáz és villanyvilágítás megadóztatását. De csakhamar beterjesztett a kormány egy javaslatot a választási törvény módosításáról, amely szerint az a képviselő, akinek mandátumát a parlament megsemmisíti, három éven át nem lehet a parlament tagja. Ez a javaslat azzal a hátsó gondolattal készült, hogy az ellenzékiek mandátumait a kormány megsemmisíthesse és ekként az ellenzéki férfiakat kibuktassa a parlamentből. Beterjesztett a kabinet még egy sereg javaslatot a köz és egyéni szabadság korlátozásáról, melyeket a parlament többsége általánosságban el is fogadott.

A Pelloux-kabinet erőszakot erőszakra halmozott. Sőt szaporította ráadásul a külpolitikai kudarcok számát is, amikor Kínával szemben,

III. Viktor Emánuel olasz király

A meggyilkolt Umberto királynak a fia. Nehéz körülmények között vette át Olaszország kormányzását. Uralkodásának főelve, hogy uralkodói hatalmát aláveti a népakaratnak.

amelytől területátengedést követelt, ennek egyszerű tiltakozására meghátrált és összetett kézzel nézte, hogy Anglia és Franciaország az észak-afrikai partvidék kereskedelmi érdekkörére vonatkozólag Olaszország kárára megegyeztek. Az e felett megindult parlamenti vita folyamán Pelloux lemondott, de elvállalta ismét a kabinetalakítást, hogy erőszakoskodó egyéni politikájának szabad folyást engedjen. És Pelloux képes volt rábeszélni a királyt, hogy szentesítse az ő drákói intézkedéseit. Az ellenzék hiába erőlködött a parlamentben, mert nem tudta megakadályozni az abszolutisztikus jellegű javaslatok elfogadását.

Olaszországból rendőrállam lett, ahol a hatóság csirájában elfojtott minden szabadságot. A „közrend“, „állami érdek“ és hasonló jelszavak alatt terjesztették elő a javaslatokat és a parlamenti többség segített békóba verni a közszabadságot. Az új törvények szerint rendészeti okból a rendőrség bármely egyesületet feloszlathatott, lapok megjelenését betilthatta, a vasúti, póstai és közvilágítási alkalmazottak — ha sztrájkolnak — fokozottabb büntetéssel sújtandók.

Pelloux a javaslatokat királyi rendelet formájába öltöztetve hozta a parlament elé, kérve annak törvényerőre emelését. A parlamentben azonban óriási vita tört ki erre az alkotmányellenes merényletre, a végén pedig szavazásra került a sor, amelynek eredménye nem lehetett kétséges, mire a szenvedélytől izzó ellenzéki képviselők közül többen felrohantak az elnöki emelvényhez és a szavazóurnát darabokra törték. A kormány természetesen nem maradt adós, mert az ellenzéki képviselők ellen valóságos hajszát indított, mégis a fentebb említett királyi rendelet becikkelyezésétől egyelőre elállott.

A következő évek válságai is az olasz parlamenti harcokból eredtek, mert a többség, amely a nagybirtokosok és tőkések pártján állt, elzárkózott a szükséges szociális reformok elől. Ez volt a főoka annak is, hogy az államellenes titkos szervezetek, a szicíliai maffia, a nápolyi camorra, valamint az anarchizmus folyton újabb erőre tettek szert. Szomorú következménye volt ezeknek az állapotoknak, hogy egy Amerikában szőtt összeesküvés folytán a nemeslelkű Umberto királyt, 1900 július 29-én meggyilkolták.

Utóda, a ma is uralkodó III. Viktor Emánuel lett. Az olasz szociális viszonyokból folyt a nagyarányú kivándorlás is, amelynek párja csak a mi hazánkban volt.

A francia köztársaság kialakulása.

A francia köztársaság határozottabb kialakulását tulajdonképpen Grévy köztársasági elnökségétől kell keltezni, miután addig tartani lehetett attól, hogy a titokban lappangó monarchista áramlat államcsinyben jut ismét felszínre. Grévy 1879-től 1887-ig volt a köztársaság elnöke. A Waddington által alakított kabinetet lehetett a haladó köztársasági pártokból kikerült első miniszteriumnak tekinteni.

Grévy elnök a képviselőházhoz intézett rövid leiratában jelezte, hogy testtel, lélekkel köztársasági érzelmű volt és marad és egyetértésre, közös, vállvetett munkálkodásra hívta fel a parlamentet. Grévynek azonban nem egy ízben kellett csalódnia, mert egyetértő munka helyett a legféltelenebb agyarkodásnak és féltékenykedésnek volt színhelye a parlament, ahol monarchisták, köztársaságiak, klerikálisok, szabadelvűek, mérsékeltek, radikálisok mérték össze a fegyvereket nap-nap után. Már az amnesztia kérdésében is eltérők voltak a felfogások. A radikálisok általános megkegyelmezést követeltek, a többség azonban megelégedett azzal, hogy csak a kabinet által ajánlottak kapjanak kegyelmet.

Sorra került azután a Broglie-Fourton kabinet megbüntetése. Brisson előadó vád alá helyezést javasolt, a mérsékeltberek azonban többségben lévén, határozatilag kimondották, hogy a „képviselőház a május 16. és november 20.-án kinevezett minisztériumnak tagjait az általuk elkövetett törvénytelenések és az államcsiny megkísérlése miatt becsutelt polgároknak, a haza ellenségeinek jelenti ki és átadja őket a nemzet közmegvetésének.” Ezt a határozatot falragaszok alakjában minden községben közzétették.

Sok küzdelembe került a Ferry által szabadelvű szellemben megtervezett közoktatási reformjavaslat elfogadtatása. A püspöki kar, a monarchisták, klerikálisok nagy harcot indítottak a parlamentben és azon kívül is a javaslat ellen, amely egyelőre le is került a napirendről, hogy a lemondó Waddington helyébe lépő *Freycinet* kabinetje folytassa érdekében a politikai harcot.

Ebben az időben kezdett erősen előtérbe lépni Gambetta személye, amint azt a következő események mutatták. Az újból napirendre került közoktatási reformot a szenátusnak azzal a módosításával fogadta el a parlament, hogy a papi tanárok továbbra is taníthatnak. Viszont azonban a képviselőház utasította a kabinetet, hogy az egyházi tár-

sulatokra, szerzetesrendekre vonatkozólag érvényben levő, azonban eddig nem alkalmazott rendeletet, amely szerint csak olyan rendek, társulatok működhetnek, amelyeknek szabályait a kormány a bemutatási záradékkal ellátta, haladéktalanul vegye elő és annak értelmében járjon el. Tudnunk kell, hogy abban az időben körülbelül ötszáz szerze-

Ferry Gyula francia államfője.

Több ízben volt miniszter és miniszterelnök, majd a szenátus elnöke lett. Főtörvénye a köztársaság megszilárdítására irányult. Mint külpolitikus erőes gyarmatpolitikát kezdeményezett s Németországgal igyekezett jó viszonyban lenni. Komoly jelölt volt az elnöki méltóságra, midőn váratlanul meghalt.

tesrend volt Franciaországban mintegy 21 ezer 500 taggal. Miután a rendek szabályaikat nem mutatták be s a kormány rendeleteit semmibe sem vették, kitört az áldatlan kultúrharc.

Alig fogott a kabinet a rendek megfékezéséhez, amikor Gambetta miatt a kabinet csakhamar meg is bukott. Gambetta és Freycinet már régóta ellenlábások voltak, az ellentét azonban a július 14-iki nemzeti ünnep után élesedett ki még jobban, amikor Gambetta, szenvedélytől elragadtatva, a reváns eszméje mellett tartott gyújtó szónoklatot. Emiatt a német kormány komolyan megnehezelt, úgyhogy Freycinet

kénytelen volt egy ellenbeszédben nyilatkozni, amikor is a francia nemzetet óva intette a — kalandor politikától. Freycinetnek ez a kijelentése olaj volt a tűzre és miután a klerikálisokkal szemben politikai szövetségre akart lépni a radikálisokkal, Gambetta akcióba lépett s megbuktatta Freycinet-t (1880).

Freycinet utóda a tudós Barthelemy Saint Hilaire közvetítésére *Constans* lett, aki liberális érzelmű kabinetet alakított. A szerzetesrendek és egyházi társulatok ellen az új kabinet nagy energiával lépett fel, ami — miután a rendek a felszólításoknak nem engedtek és a kormánybiztost be sem bocsátották — sok helyen katonai erő alkalmazását tette szükségessé. Ugyanez a kabinet valószínűleg meg az ingyenes községi elemi népoktatást, a kultúrharc terén pedig annyira ment, hogy a hittan kötelező tanítását eltörölte. Tunisz annektálása (1882-ben) a gyarmatügyi téren jelentett sikert.

Közeledett már az idő, amikor a körülmények kényszerítő hatása alatt Gambettának el kellett vállalnia a kabinetelnökséget. A választási mód megváltoztatását célzó javaslat tárgyalásánál lépett fel Gambetta, aki már ekkor a köztársasági unió vezére volt. Az új választáson Gambetta óriási diadalt aratott: 450 köztársasággal szemben már csak 98 monarchista ellenzéki jutott be a parlamentbe.

A Constans-Ferry-kabinet lemondása után (1881) Gambetta vette át a kormányelnökséget, de a parlament a kissé nyers modorú államférfiút nem fogadta túlságos rokonszenvvel. Gambetta ugyanis szinte ellentmondást nem tűrő akaratossággal önmaga akarta irányítani a belügyet és a külpolitikai dolgokat. Annyira erőszakos tudott lenni Gambetta, hogy az ellenvéleményűeket valósággal letorkolta és a politikai ellentáborban minisztertársait már csak „Gambetta inasai”-nak nevezték. Gambetta csak úgy duzzadt az önértettől, amely utóvégre megfelelt a franciák ismert temperamentumának. Külpolitikai téren azonban kudarc érte Gambettát, mert az a terve, hogy Franciaország és Angolország közösen szállják meg Egyiptomot, Németország és a szultán ellenállása következtében meghiúsult.

Gambetta ekkor belügyi téren határozta el magát merész lépésre. Javaslatot terjesztett elő az alkotmány revíziójáról és főleg a lajstromos szavazási rendszerről. A parlament és a szenátus azonban átlátott a szítán, észrevette, hogy Gambetta diktatúrára törekszik, mire a javaslatokat — amelyeket Grévy elnök se helyeselt — le is szavazta. Ezzel aztán megbukott a sovíniszta Gambetta-kabinet (1882) és a kormányzatot ismét Freycinet vette át, de néhány hónap múlva külpolitikai

baklövési miatt leköszönt. A következő Duclerc-kabinet csak annyit tudott felmutatni, hogy a francia trónkövetelők ellen törvényt hozatott. A néhány hétig kormányzó Fallières-kabinet után Ferry alakított kormányt. Ferry idejében mondta ki a parlament végérvényesen, hogy Franciaország államformája más nem lehet, csak köztársasági. Ettől

Carnot Sadi, a francia köztársaság elnöke.

Mérnök volt s a német-francia háború idején a nemzeti védelem megszervezését bízták rá Normandiában. Több ízben miniszter volt, majd a köztársaság elnökévé választották. Kifogástalan jellemű férfi volt s kötelességtudással látta el tisztségét. A külügyi politikában híve volt a francia-orosz barátságnak. Caserio orosz anarkhista gyilkolta meg 1894-ben.

az időtől azután a bonapartisták és a royalisták reményei végleg elhalványultak. A Ferry-kabinet a szerzetesrendeket megszüntette, majd pedig Tonkingban, Madagaszkárban gyarmatokat szerzett, de amikor az indokinai hódítás érdekében újabb póthitelt kért, a parlament ellene nyilatkozott. Következett Brisson, majd ismét Freycinet (1886).

Freycinet új kabinetjének hadügyminisztere *Boulanger* tábornok volt, a revans híve, akit ellenfelei és a németek „General Bum-bum”-

nak hívtak. Ez a kabinet minduntalan kénytelen volt a radikálisokkal szövetkezni vagy engedményeket adni, ha nem akart elbukni. A radikálisok egyik híres vezére volt ekkor Rochefort, aki politikai sikerek érdekében még a monarchistákkal is kezet fogott. Ez a kabinet azután keresztülvitte a francia trónkövetelők kiutasítását, de kénytelen volt 1886-ban átadni a helyét a Goblet-kabinetnek, amely a sovinszta túlzásaival (amelyeknek Boulanger és Clemenceau miniszterek voltak a rendezői), majdnem háborút idézett fel Németországgal.

A Rouvier-kabinet (1877) alatt a mérsékelték rendkívüli szenvedélyes harcot vívtak a radikálisokkal. Ekkor történt, hogy a párizsi gróf egyenes biztatására a royalisták államcsinnyre kezdtek szervezkedni, amihez hozzájárult az a botrányper, amely Wilson, Grévy veje és még számos előkelő állású férfiú ellen indult meg, akikről kiderült, hogy hivatalt, rendjelet pénzért szállítottak. Ez a botrányper utóbb az erélytelen Grévy köztársasági elnök lemondását is maga után vonta (1887).

Grévy elnök utóda *Carnot Sadi* lett, aki 1887-től 1894-ig volt a köztársaság elnöke. Az új elnök rendkívül válságos körülmények között foglalta el a hivatalát. A Boulanger-láz már valóságos politikai kórsággá fajult el. Végre a Tirard-kabinet okot talált arra, hogy Boulanger-t valami fegyelmi vétség címén nyugdíjazza. Boulanger természetesen nem nyugodott bele abba, hogy őt a mérsékelték lehetetlenné akarják tenni, hanem most már határozottan diktatúrára törekedett. A helyzet kedvezett Boulangernek, mert épp ekkor pattant ki a Panama-botrány. Óriási visszaélések derültek ki, amelyek elbuktatták az öreg, jószívű Lesseps mérnököt, a Panama-csatorna részvénytársaság elnökét, maga a vállalat pedig csődbe ment. A Floquet-kabinet nem bizonyult elég erélyesnek a Boulangerizmussal szemben, ellenben a Tirard-kabinet belügyminisztere, a vaskezü Constans olyan energikus hajsztát indított a reklámtábornok ellen, hogy ez az elfogatás veszedelme elől Belgiumba szökött.

A kormány ezek után belefoghatott a komoly állami feladatok és függő kérdések megoldásába. Fényesen sikerült az 1889-i párizsi világkiállítás. Egy sereg törvény és kormányintézkedés végleg lehetetlenné tette Boulangernek és híveinek további jelentékeny szereplését, Carnot, illetőleg az új Freycinet-kabinet idejére esett 1891-ben a francia-orosz szövetség megteremtése. A következő években sikerült a püspöki karral végleg elismertetni a köztársaságot. Nehezebb gondokat okozott a napirendre kerülő munkáskérdés, különösen a francia bányászok

mozgalma, amellyel szemben a kormány a munkaadók pártjára állott, azért, mert a munkások mozgalmába anarkhisták is beavatkoztak.

De mindezeknél jelentősebb volt a csődbe jutott Panama-csatorna részvénytársaság dolga. A társaság vezető embereinek dolgait minden oldalról szellőztetni kezdték és megtörtént az, hogy volt és aktív minisz-

Boulanger tábornok, mint Macbet a boszorkányok között.

Boulanger tábornok a francia revansgondolat lelkes híve sovínista túlzásaival majdnem háborút idézett föl Németországgal. Ez a francia karikatura Boulanger tábornokot mutatja be, mint Shakespeare tragédiájának hőst a boszorkányokkal való jelenetben. A boszorkányok és a boszorkányúst itt a párizsi sajtó jelképezik. A boszorkányok rejtelmes szavakkal, jövődőléssel állítják meg a tábornokot veszedelmes útján, amely a diktatúrához, vagy a bukáshoz vezet.

terekről, közéleti előkelő férfiakról derült ki, hogy a társaságtól pénzeket fogadtak el abból a célból, hogy tekintélyüket latba vessék a társaság ravasz tőzsdei spekulációi érdekében. Éveken át húzódott ez a botrány. Floquet miniszterelnök a parlament nyílt ülésén vallotta be, hogy 400.000 koronát kapott a társaságtól Boulanger megbuktatására. A társaság dolgait voltaképp Boulanger kezdte szellőztetni. A Panama-perben 1893 március 24-én végre meghozták az ítéletet, amely a letartóztatott

igazgatósági tagokat fogságra és pénzbüntetésre ítélte. Ezzel azután a Panama-ügy le is került a napirendről.

Mint jellemző tény, föl kell említeni, hogy ezután a monarchisták politikai jelentősége következetesen csökkent, miután tekintélyüket addig is inkább csak a botrányok kihasználása tudta némileg biztosítani. A választásokon nagy vereség érte a monarchistákat, viszont azonban a szocialisták kezdtek ekkor nagy jelentőségre vergődni, amit főleg *Jaures* szocialista vezér egyéniségének és ritka szervezőképességének köszönhetnek. Amióta a szocialista párt a francia parlamentben hangadó szerephez jutott, azóta a szociális kérdések felett való viták nemcsak állandósultak, hanem jórészt leszorították a politikai ízű vitákat a napirendről. A Dupuy, majd a Perier-kabinet csakhamar megismerkedett a szociális viták kényes voltával és miután azokkal még nem tudtak megbarátkozni (progresszív adó, munkáskérdés), csakhamar meg is buktak.

Mindenesetre sokat ártott azonban a szocializmusnak, hogy anarkhisták tolakodtak a mozgalmukba és ott, ahol a dolgok rendes alakulata szerint amúgy is segíteni kellett és lehetett volna, erőszakosságaikkal elrontották a szocialisták ügyét. A kabinetek ebben az időben (1893—1894) jórészt bizonyos irtózáttal fordultak el a szocializmustól, a radikálisoknak pedig egyenesen hadat üzentek. A *Perier*-kabinetnek ezt az álláspontját igazolta egy véletlen. Ugyanis 1893 december 3-án egy Vaillant nevű anarkhista a karzatról bombát dobott le a parlamentbe, ahol a bomba több képviselőt megsebesített. Ez az elvetemült cselekedet indította Periert arra, hogy több javaslatot tegyen a Ház asztalára, amelytől a társadalmi terror ellen törvényes védelmet követelt.

Annyit tényként meg lehetett állapítani, hogy bármily bonyolódott belső viták fárasztották a parlamentet, a köztársaság, mint államforma, évről-évre mindjobban megszilárdult.

A gyarmatpolitikai téren Franciaországnak nagy szerencséje és sok sikere volt, aminek pénzügyi és kereskedelmi előnyeit nem lehetett félreismerni vagy kicsinyelni.

A szociális kérdések parlamenti megvitatásával sorra került az állam és az egyház szétválasztásának fontos kérdése is, amely hosszú éveken át szenvedélyes vitáknak adott anyagot. Mialatt a parlamentben a szabadelvűek, radikálisok és klerikálisok vitatkoztak, az a hír riasztotta meg az egész országot, hogy Caserio olasz anarkhista Carnot köztársasági elnököt Lyonban törrel halálosan megsebesítette. A rémes

hír óriási izgalmat keltett nemcsak országszerte, hanem mély és igaz részvételre indította egyértelműleg az egész külföldet.

A terroristacselekedet által keltett izgalmat azonban csakhamar felváltotta az elnöki állás sürgős betöltésének szüksége. A versaillesi kongresszus (1894) köztársasági elnöknek Casimir Perier-t, a képviselőház elnökét, volt minisztert és kormányelnököt választotta meg nagy lelkesedéssel.

Perier megválasztása általában nagy rokonszenvvel találkozott, mert a parlamenthez intézett üzenetében behatóan körvonalazta követendő elveit, magatartását és amíg azt hangoztatta, hogy meghajlik a nemzet igazi akarata előtt, addig másrészt a nemzet jól felfogott érdekében az elnök alkotmányos jogkörét mindig meg fogja óvni. A Dupuy-kabinet megmaradt hivatalában. Mi sem természetesebb, hogy a Carnot szomorú halálának utóhatása alatt a parlament jóváhagyta mindazokat a szigorított javaslatokat, amelyek az állam, társadalom biztonsága, általában a terroristák, anarkhisták és azok ellen irányultak, akik minden társadalmi mozgalom elfajulását szerették volna elősegíteni. A Dupuy-kabinet ezek után éreztette is vasöklét az államfel-forgatókkal, de mint minden francia kabinetnek, úgy ennek is meg volt a maga végzete. A monarkhisták és klerkálisok képviselték a parlamentben azt az elemet, amely nem szívesen vette, ha az ország boldog, nyugodt és előrehalad, hanem folyton újabb és újabb botrányok csinálásán, állandó leleplezéseken törte a fejét. Újból kísértett a Panama-ügy, nemkülönben Dreyfuss kapitány ügye. Ezekről eltekintve, a „leleplezők” magát Perier köztársasági elnököt kezdték ki, akit gyanus pénz-manipulációkkal gyanúsítottak meg.

Perier nem sokat tépelődött, hanem egyszerűen ráúnvá erre az emberhajszára, egy önérzetesen fogalmazott nyílt levélben bejelentette a lemondását (1895). Ezt megelőzőleg három nappal a Dupuy-kabinct mondott le.

A köztársasági elnökválasztó kongresszus Faure Félix-re adta szavazatának többségét, de csak a másodszori leszavazásnál.

Faure Félix (1895—1899) igazi mintaképe volt a burzsoá-típusnak. Szerette a hazafias frázisokat, de ő maga nagyon keveset tett az országért. Tele volt hiúsággal és a kabinet embereit szerette a nézeteinek megnyerni. A Ribot elnöklete alatt alakult kabinet a beköszöntőjében hangoztatta ugyan, hogy komolyan ideje volna felhagyni a személyeskedésekkel és botrányhajhászó vádaskodásokkal, az események azonban azt igazolták, hogy ilyen személyeskedés és „leleplezések”

nélkül a francia parlamentet nehéz elképzelni, legalább olyan pártösszetétel mellett. A Ribot-kabinet is alig háromnegyed évig tudott nagy nehézségek árán a helyén megmaradni.

Utána a radikális Bourgeois-kabinet került az államügyek élére. Ez a kabinet demokratikus irányban igen sok üdvös dolgot művelt, támogatta a munkásosztályt, a szegény néposztályt, sőt arra „vetemedett,” hogy a fokozatos adórendszer behozatala végett javaslatot terjesztett elő. Ilyen kabinetre azonban a tőkéseknek és a vállalkozóknak nem volt szüksége. Ellenben kellett volna olyan, amely mindent a vagyonos osztály javára és kényelmére intéz el. A reformjavaslatokat a szenátus visszautasította és noha a parlament maga védelmébe fogadta a kabinettet, Bourgeois miniszter társaival együtt lemondott, hogy a nagytőkések személyeskedése elől kitérjen.

Következett a Meline-kabinet, amely fázott a reformoktól és mindazt igyekezett lerontani, amit a Bourgeois-kabinet épített. Ellenben elég szerencsésen folytatta a kabinet a külpolitikát, mert az orosz-francia szövetség ellenére Franciaország minden állammal békében és egyetértésben élt. A Panama-pörben kompromitált politikusok ellen lefolytatott pör a vádlottak felmentésével végződött. Legfeljebb az esetben lehetett volna bajuk, ha Herz bankár nyilatkozott volna. Ez azonban kijelentette, hogy csak az esetben nevezi meg mindazokat a politikusokat, akik a Panama-csatornavállalat érdekében meg lettek vesztegetve, ha a parlamenti bizottság az egész tárgyalást nyilvánosságra hozza. Ebbe a bizottság nem ment bele. Ami már magában véve elég jellemző volt magára az egész ügyre.

Mialatt Faure köztársasági elnök Pétervárotra a cárnál vizitelt, Franciaországban újból kitört a politikai és társadalmi háboruskodás — a Dreyfuss-ügy miatt. Kormányok, miniszterek buktak, vádaskodás hangzott mindenfelé, az egész közvélemény nyugalma alá volt ásva a Dreyfuss-üggyel. A pör újabb felvétele vagy mellőzése: ez volt a két tábor jelszava. A Meline-kabinetre már régen ráuntak maguk a köztársaságiak is, mert nyilvánvaló volt a kabinet burzsoá tehetetlensége. A republikánus többség az új választások után utasítást adott a kabinetnek, amely ezt nem vette tudomásul, hanem lemondott (1898).

A rákövetkező Brisson-kabinet radikális politikusokból alakult meg, ami a szociális és adóreformjavaslatokon meg is látszott. Ennek a kabinetnek, illetőleg főleg magának Brisson elnöknek, aki a Dreyfuss-pör revízióját helyezte, jutott osztályrészül az a feladat, hogy a sokféle és sok oldalról megindult intrikákkal szembeszálljon, amely már

II. Miklós orosz cár és Faure Félix, a francia köztársaság elnöke kocsin érkeznek meg a chalonai katonai díszszemlére. Miután Franciaország és Oroszország szövetséget kötöttek, az államfők kölcsönösen meglátogatták egymást. A cár franciaországi látogatásának jelentős eseménye volt ez a katonai ünnepély, amely megpecsételte a francia-orosz barátságot.

annyira fajult, hogy maga a hadsereg tisztikara a revízió esetére tüntetésekre ragadtatta volna magát, mire a kabinet lemondott.

A Brisson nyomába lépő Dupuy-kabinet mindenáron azon volt, hogy a Dreyfuss-pör revízióját megakadályozza. Apróbb és nagyobb

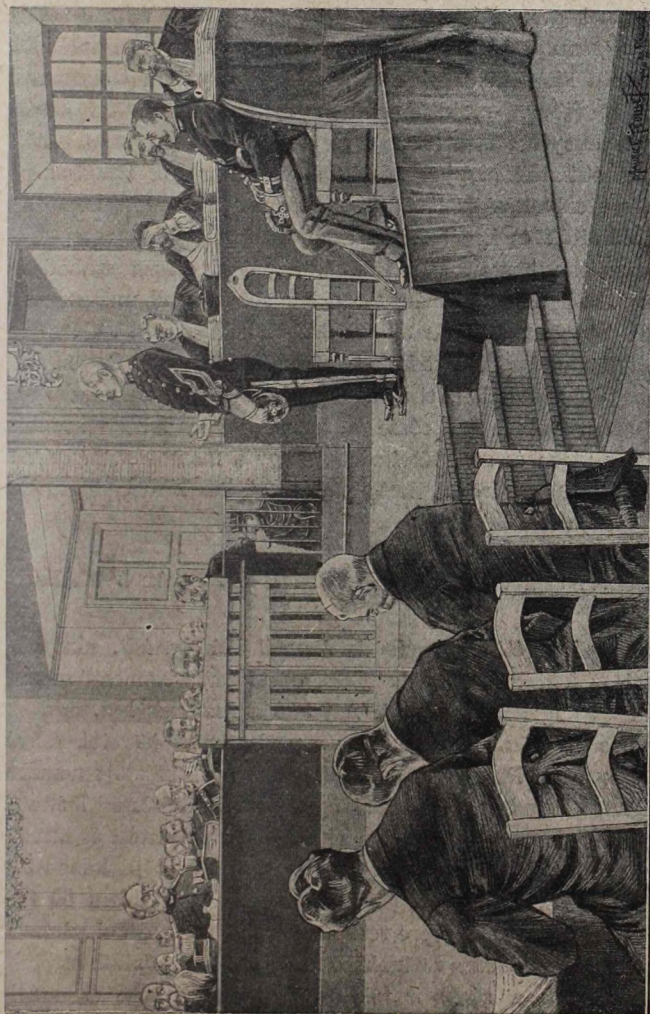

Loubet Emil francia államférfiú.

A köztársasági párt vezérei közé tartozott. Miniszter, majd miniszterelnök lett. Faure Félix halála után a köztársaság elnöke lett. Keresztülvitte a Dreyfuss-pör újrafelvételét s elősegítette a Waldeck-minisztérium purifikáló törekvéseit.

stilű csalfaságokat követett el a pörben, majd pedig — támaszkodva arra, hogy maga Faure is ellenzi a revíziót — azt javasolta, hogy a revízió kérdésében ne a semmitőszék büntető osztálya, hanem az osztályok együttsége határozzon, azt remélvén, hogy ez majd elutasítja a revíziót. Eközben Faure Félix köztársasági elnök hirtelen meghalt, utóda pedig Loubet Emil határozottan a revíziót követelte.

A Dupuy-kabinet kétszínű magatartása miatt csakhamar bizal-

Dreyfuss Alfréd vezérkari kapitány a rennesi hadbíróság előtt.

A Dreyfuss-pör éveken át foglalkoztatta a világ érdeklődését. Dreyfust hazatérését életfogytig tartó deportálásra ítélték s egy legyenc-szögre szállították. A közvélemény azonban ártatlannak tartotta Dreyfust s a pör újrafelvételt követelte. A semmitfészek el is rendelte az újabb tárgyalást, de a rennesi hadbíróság úm elítélte Dreyfust. A közlérsásgai élnek azonban megkegyelmezett neki. Végül kiderült, hogy az okmányok, amelyek alapján Dreyfust elítélték, a vezérkar által készített hamisítványok. A pört újra tárgyalás alá vették, Dreyfust fölmentették s a hadsereg kötelékébe is újra visszavették.

mat veszített, mire Waldeck-Rousseau alakított kabinetet, amelyben két szocialista: Millerand és Baudin foglalt helyet. A Waldeck-kabinet minden tekintetben meg akart felelni a hozzá fűzött várakozásoknak. A Dreyfuss-ügynek szabad folyást engedett, bár azokat, akik a revízió hívei voltak, a rennesi hadbíróság ítélete, amely Dreyfusszt ismételten bűnösnek mondta ki, nem elégitette ki. A kormány erre Dreyfussnak megkegyelmezett (1899), majd a pörnek újrafölvétele után kétségtelenül kiderült Dreyfuss ártatlansága és az, hogy csak a vezérkarban gyártott hamis okiratok alapján ítélték el. A harmadik Dreyfuss-pör a vádlott felmentésével végződött, mire a sokat szenvedett kapitányt teljesen rehabilitálták és ismét fölvették a hadseregbe.

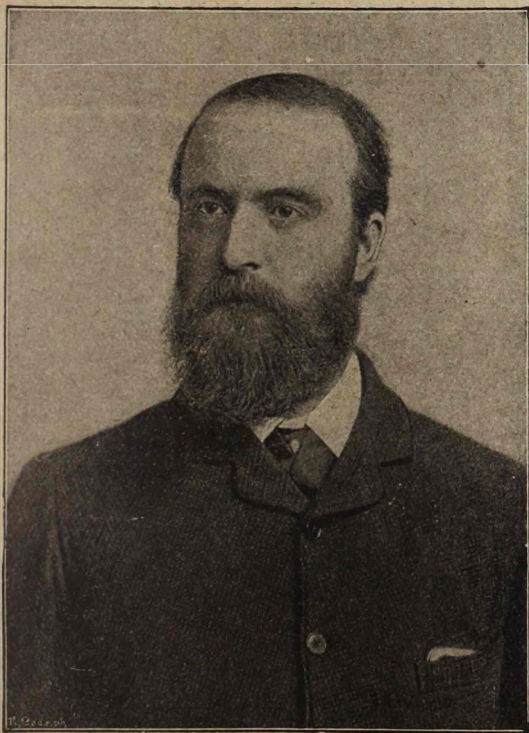
A határozottan köztársasági irányú, egyúttal erősen szabadelvű Waldeck-Rousseau-kabinet kormányzatát, bár sikertelenül, messze szétágazó monarkhista összeesküvés akarta lehetetlenné tenni. A kabinet azonban kíméletlen eréllyel lépett fel a bűnösök ellen, lettek légyen azok főpapok, hercegek, képviselők, tisztek vagy bárkik. Természetesen sok megtámadtatásban volt ezért része a kormánynak, amely azonban nem állt meg az útján és arra törekedett, hogy a monarkhista elemek által megmértelyezett hadseregbe tiszta köztársasági szellemet plántáljon.

Anglia Viktoria uralkodásának második felében. — Az ír kérdés.

Az ír mozgalom élén a radikális *Parnell* Károly állt, aki megalapította az írek földligáját, amely elkeseredett terrorizmussal szorongatta az írországi angol földesurakat. A jelszó a *home rule* lett, ami azt jelenti, hogy Írország önálló kormányt és parlamentet követel, szóval teljes önkormányzatot. Parnell lankadatlan energiával küzdött nemzete felszabadításáért. Egyrészt odahaza nyílt ellenszegülésre lázította népét elnyomói ellen s a földliga útján eltiltotta a bérfizetést és kimondotta a földesurak teljes bojkottját. Másrészt az angol parlamentben folytatta törhetetlenül agitációját pártja élén, amely 1885-ben 86 főre szaporodott s igen jelentős szerepre tett szert a két fő politikai pártnak, a liberálisoknak és a konzervatívoknak állandó mérkőzésében.

Gladstone 1881-ben újabb ír földtörvényt fogadtatott el, amely állami előleggel akarta megkönnyíteni az ír bérlőknek azt, hogy bérleteiket megválthassák és földet szerezhessenek maguknak. Az új törvény újabb félrendszabály volt. Az ír földliga azzal felelt rá, hogy újra kihirdette a bojkottot és megtiltotta a bérfizetést. Parnell pedig még

nyomatékosabban sürgette a homerule-t. A kormány lázításért fogságba vetette Parnellt és hű fegyvertársát, Dillont s az ír földligát felosztatta. De ez az erélyesség újra feltámasztotta a féniek szövetségét, hogy

Parnell Károly, az írek függetlenségi harcának vezére.

Honfitársai előtt igen népszerű volt s „Írország koronázatlan királyának” nevezték. Agitációi miatt az angol kormány bebörtönöztette, de a börtönben tárgyalni kezdtek vele az ír kérdés megoldásáról s szabadon bocsátották. Nemsokára azzal vádolták meg, hogy ő volt az ír politikai gyilkosok felbújtója. Ezen vád alól tisztázta magát, de házasságtörési pörében elítéltek, ami tönkretette tekintélyét. Egy évvel később aztán meghalt.

erőszakosan próbálják kivívni újból szabadságukat, amelyért a parnellisták békésen hiába harcoltak.

Az angol politikusok egytől egyig belátták, hogy az ír állapotokon gyökeres reformokkal lehet csak segíteni s azt tervezték, hogy az ír nagybirtokokat állami úton megváltják és apró parasztbirtokokká parcellázzák. Gladstone titokban megegyezett Parnellal, aki a kilmain-

hami börtön foglya volt, hogy szabadon bocsátja a letartóztatott agitátorokat és elengedi a hátralékos bérösszegeket, Parnell ellenben támogatni fogja a kormány reformjavaslatait. Az egyezmény alapján Parnellt és társait szabadlábra is helyezték s úgy látszott, hogy most már hamarosan dülőre jut az ír kérdés megoldása. Ekkor azonban olyasmi történt, ami egyszerre megüsitott mindent. A lázangó féniek világos nappal meggyilkolták Dublinben, a Főnix-parkban Írország új államtitkár-

Gladstone Vilmos angol államférfi.

A világostejű és nemes jellemű angol államférfiak egyike volt. Hatvankét éven át vett tevékeny részt az angol politikai életben s ezalatt négy ízben volt miniszterelnök. Híve volt a nemzetek szabadságának s Írországnak is megakart adni a függetlenséget. Erre vonatkozó törvényjavaslatát 82 éves korában nyújtotta be, de a felsőház nem fogadta el.

ját, lord *Cavendish* Frigyes és *Bourkét*, az ír államtitkárt. A gyilkosság hírére az angol kormány szigorú intézkedéseket javasolt az írek ellen s Parnell kénytelen volt újra a kormány ellen küzdeni. Befolyása hazájában ekkor már annyira megnövekedett, hogy Írország koronázatlan királyának kezdték nevezni.

Gladstone közben a parlament további reformját is iparkodott megvalósítani és 1883-ban újra kétmillióval szaporította a szavazók számát. Két év múlva a választókerületek új beosztását is indítványozta s a régi, aránytalan kerületek helyett, átlag 50.000 lakos számára egy-egy képviselővel, teljesen új kerületeket szervezett. E javaslata tárgyalása

Az angol konzervatív párt győzelme az 1895.-i választásokon.

A londoni tömeg a Pall Mall Gazette szerkesztősége előtt tolongva várja a vászonra vetített választási eredményeket. A vásznon éppen Salisbury Róbert alakja látható, aki a győztes konzervatív párt vezére volt.

közben azonban főleg a szudáni szerencsétlen hadjárat és az írek folytonos dinamitmerényletei miatt megbukott s a javaslatot már a Salisbury-kormány fogadtatta el.

A legközelebbi választások újra Gladstone-nak juttatták a többséget, aki 1886-ban harmadízben lett Anglia miniszterelnöke. Az ir kérdés kezdett egyre jobban elfajulni. Londonban, Leicesterben, Birminghamban óriási munkástüntetések voltak, az anarkhisták véres háborút üzentek gyűléseiken a polgári társadalomnak és az ír püspökök — anglikánok és katolikusok egyaránt — az ír állapotok gyökeres megjavítását követelték. Végre benyújtotta Gladstone az alsóházban az önálló ír parlament létesítéséről szóló homerule javaslatát s pár nap mulva az ír nagybirtokok megváltásáról szóló javaslatot. Ez utóbbinak nyo-

Chamberlain József angol államférfiú.

Mint gazdag gyáros lépett a politikai pályára. Kereskedelmi, majd gyarmatügyi miniszter lett s erőlesen képviselte Anglia imperialisztikus politikáját. Jelentéken szerepe volt a búr nemzet leigázásában is.

mán oly szenvedélyes háborgás támadt, hogy az alsóház mindkét javaslatot leszavazta, mire Gladstone feloszlatta a parlamentet, de az új választásokon kisebbségben maradt és lemondott.

Utóda megint lord *Salisbury* lett, aki új ír földtörvénnyel enyhített az ír bérlők sorsán, de szigorú büntető intézkedéseket és léptetett életbe az ír nemzeti liga letörésére és tizennyole írországi grófságban kihirdette az ostromállapotot. Véres uccai összeütközések támadtak erre s a kormány letartóztatta O'Brient, a leghevesebb ír agitátort. Parnell tekintélyét eközben súlyos csorba érte. A „Times” azzal vádolta meg, hogy tudott előre a dublini kettős gyilkosságról. Parnell pört indított vádlói ellen s csak három évig tartó pörben sikerült tisztáznia magát a

gyilkosságban való részesség vádja alól. Alig fejezte be nagy pörét, rögtön pörbe fogták házasságtörés vádja miatt s ebben a pörben el is ítélték. Egy évvel később meghalt Brightonban és sokáig nem volt hozzá hasonló, nagyszabású szónólója az elnyomott írek ügyének.

Gladstone 1892-ben, 82 éves korában negyedszer is a kormány élére került s újra megpróbálta homerule-javaslatát elfogadtatni, de a felsőház megint leszavazta. Két év múlva Gladstone végleg visszavonult a politikától s 1898-ban meg is halt.

Az angol politikát az utolsó évtizedekben más, nagyobb kérdés

Viktória angol királynő élete utolsó évében.

Viktória királynő 64 évig uralkodott Anglia fölött. Uralkodása alatt naggyá, hatalmassá fejlődött Anglia.

foglalkoztatta. Anglia az elmúlt század második felében megteremtette a világgazdagságot s hatalmas gyarmatait egyre szorosabban iparkodott magához láncolni, hogy egyrészt óriási ipari termelésének biztos piaca legyen, másrészt pedig, hogy a gyarmatokból nyugodtan fedezhesse az anyaország szükségleteit nyers terményekben. A világbirodalom gazdasági egységét biztosítani: ez volt az angol politika nagy kérdése. Evégből 1887-ben gyarmati kongresszus gyűlt egybe Londonba s a gyarmatok állandó képviselőket küldtek az angol fővárosba, hogy érdekeik megvédéséről gondoskodjanak. Viktória királynő uralkodásának negyvenéves jubileuma alkalmából 1887-ben nagyszabású gyarmatkiállítást rendeztek Londonban, amely csodálatos képet tárt az ámuló idegenek elé a brit világbirodalom gazdasági hatalmáról. Nem kevesebb, mint ötvenhat gyarmatállam tartozott Angliához, kisebb-nagyobb politikai önállósággal, de egytől-egyig erős gazdasági és szellemi kapcsolatban az anyaországgal. Mikor Viktória királynő 1897-ben uralkodásának hatvanéves jubileumát ülte, újra összejöttek a gyarmatok politikusai Londonban és Kanada kezdesére foglalkozni kezdtek azzal a hatalmas gondolattal, hogy az egész brit birodalmat egységes vámterületbe foglalják össze. Ennek a gondolatnak imponáló szószólója *Chamberlain* volt, aki bámulatos energiával harcolt a terv megvalósításáért, de egyelőre eredménytelenül, mert a szabad kereskedelem hívei megbuktatták őt.

De a nagy gondolat felzaklatta a kedélyeket s a XX. század egyik főkérdése az angol világbirodalom egységének a megszilárdítása lesz. Nem térhet ki Anglia ennek a kérdésnek az elintézése elől, mert különben szétmállik az óriási világbirodalom, amely a maga csaknem 30 millió négyzetkilométernyi területén 420 milliónyi népességével az egész emberi nemnek mintegy egynegyed részét magában foglalja s évenként 33.000 milliárd értékű kereskedelmi forgalmat bonyolít le. Anglia már is hallatlan áldozatokkal kénytelen a maga tengeri haderejét állandóan szaporítani, hogy szükség esetén több tengeri hatalom egyesült ereje ellen is meg bírja védeni a birodalom közlekedési útvonalait. Az angol anyaország ugyanis annyi gabonát termel csak, amennyi alig egy hónapig fedezhetné az otthoni szükségleteket. Ha a gyarmatokból való behozatal bármi okból megszűnnék, Anglia egész lakossága a legremesebb éhhalálnak esnék áldozatul. Egyelőre erről persze szó sem lehet. Anglia uralkodik ma még a földkerekség összes fontos tengeri útvonalán. A Földközi-tengeren Gibraltár, Málta és Cyprus biztosítja a hatalmát. Dél és Kelet-Ázsiába Egyiptomon, Ádenen, Zanzibáron és a Fokföldön

keresztül juthat el. A kanadai Pacific-vasúttal új utat nyitott magának Kelet-Ázsiába és végül angol társaságok kezében van a világnak csaknem valamennyi tengeralatti kábelvonala, a világkereskedelemnek és világpolitikának ez a legfontosabb és nélkülözhetetlen fegyvere is.

Oroszország III. Sándor és II. Miklós alatt.

III. Sándor trónrajutásával minden néven nevezhető alkotmányos mozgalom egyszerűen megfeneklett Oroszországban, aminek az volt a következménye, hogy a nihilizmus óriási módon elterjedt és alig volt hét, amikor akár valódi, akár képzelt összeesküvés híre ne riasztotta volna meg az alkotmánytól irtózó cárt.

A finneket, akiknek II. Sándor cár idejében volt okuk remélni azt, hogy helyzetük alkotmányos értelemben véve javulni fog, egyszerre a legsúlyosabb csalódás érte. Mert III. Sándor határozottan abszolutista uralkodó volt, aki zsarnoki módon tette rá kezét a finn tartományokra s megkezdte az eloroszosítás durva munkáját. Pobjedonoszev, az orosz szent zsinat főprokurátora egyre-másra adta a cárnak a zsarnoki uralom megtámasztásához szükséges tanácsokat.

A mi a külpolitikai vonatkozásokat illeti, Oroszországtól eltávolodott Bulgária, amelynek hatalmas, önfejű minisztere, Sztambulov mindent elkövetett, hogy az orosz befolyást kiküszöbölje Bulgáriából. A bulgároknak ez a magatartása hivatalosan akkor ért véget, amikor Sztambulov lemondott és helyét Stoilov foglalta el (1894).

Szerbiában az orosz befolyás ismét utat tört magának, Montenegro pedig állandóan orosz befolyás alatt állott.

Nem volt túlságosan bizalmas Oroszország viszonya a hármasszövetség tagjaihoz, de annál tüntetőbbé alakult ki az orosz-francia barátság, amely Oroszországnak biztosította azt, hogy francia bankárok kölcsönt adtak a cár birodalmának.

III. Sándor cár uralkodásának ideje alatt tehát az orosz birodalom helyzete, a nép állapota semmivel sem javult, sőt határozottan rosszabbodott.

Az utód, II. Miklós cár (1894—1917) alig huszonhat éves korában jutott trónra és az a vélemény volt róla elterjedve, hogy mint a kultúra barátja, aki felesége, Alexandra hessen-darmstadti hercegnő révén a nagy német kultúrához elég közel jutott, okvetlenül szakítani fog az orosz cárok hagyományos abszolutizmusával.

Kezdetben II. Miklós cár igazolni látszott a róla elterjedt nézeteket. Így többek között közbocsánatot hirdetett a politikai bűnösök számára és olyan férfiakkal vette magát körül, akik a szabadelvűség és haladás barátai. Így a lengyelek hírhedt zsarnokát, Gurko táborno-

III. Sándor orosz cár.

Igazi kényur volt, irtózott minden szabadelvűbb törekvéstől. Erélyesen képviselte az oroszosító mozgalmat s kíméletlenül elnyomta a finneket és a lengyeleket. Valóságos rendőrállamot csinált országából. Élete végén kedélybeteggé lett a nihilista merényletektől való állandó rettegés miatt.

kot nyugdijazta és Lengyelország kormányzójának Suvalov grófot nevezte ki. Durnovót, a brutális belügyminisztert elbocsátotta és helyét Goremkinnel töltötte be. Az előbbi cár által üldözött katolikusokat, protestánsokat, zsidókat oltalmába fogadta, szabályozta a Szibériába való száműzetés feltételeit is.

Bevezetésnek mindez igen szép lett volna, ha hasonló lett volna a folytatás is. Ámde, amikor arról volt szó, hogy az alkotmányos reformok a szó szoros értelmében véve megvalósíttassanak, amikor a kormányzatban modern szabadelvűségnek kellett volna megnyilvánulnia, akkor a várva-várt alkotmányos fordulat egyszerre a vízbe esett.

II. Miklós orosz cár.

Huszonhatéves korában lépett a trónra 1894-ben. Uralkodása elején szakítani próbált az orosz cárok hagyományos politikájával, de mélyreható reformok megvalósítására nem volt sem ereje, sem tehetsége. Az orosz népet erősen áthatotta a forradalmi hangulat, ami a véres végződő orosz-japán háború idején már véres lázongásokban is megnyilatkozott. A cár halvány parlamenti alkotmányt is adott népének, de már ez sem segíthetett. A világháború alatt a kommunista forradalom elsöpörte a cári trónt.

A moszkvai nemesek küldöttségének a cár kereken meg is mondta, hogy „abszurd illúziók”-ban ne ringassák magukat. Vagyis valami nyugateurópai alkotmányreformot ne várjanak, mert a cár el van tökéltve, hogy „dicső elődei dicső hagyományaink a szellemében” fog uralkodni. Ez a cári nyilatkozat minden kétséget eloszlatott, hogy egyelőre jót II. Miklóstól sem lehet várni, mert ő is csak olyan cár, mint elődei voltak.

Külügyi téren Oroszország már nevezetesebb sikereket ért el. Így sikerült Bulgáriát újból az orosz érdekszférába vonni, mert Ferdinánd bolgár fejedelem keresve kereste a cár kegyét. Fiát, Borist a görög-

keleti rítus szerint kereszteltette meg, az előzőtt orosz érzelmű Kelemen érseket visszahívta, majd pedig személyesen tisztelgett Pétervárrott a cárnál. Annak ellenére, hogy az orosz-francia szövetség kötelei rendkívül megerősödtek, a cár 1896-ban látogatást tett Bécsben, majd pedig Boroszlóban és Görlitzben felkereste a német császárt is.

Utóbb a cárnak számos ténykedése arra engedett következtetni, hogy a cárban megvan a hajlam a méltányos engedékenységre és ha nem is tért át egyszerre a gyökeres reformok terére, azért nagyjában véve mégis némileg kevesebb súllyal nehezedett az ő uralma népeire, mint elődjének zsarnoksága. A lengyelek sokféle engedményt kaptak. Ujból vásárolhattak földet Ukrajnában és Litvániában, a lengyel sajtónak megengedték, hogy lengyel ügyeket tárgyalhasson, a Miezkievics-szoborra is megengedték a gyűjtést.

Podjedonoszcevnnek, a szent zsinat elnökének, az orosz birodalom gonosz szellemének befolyása egyre gyöngülni látszott, mert azt a javaslatát, hogy a német gyarmatosok gyermekei hittanra orosz nyelven taníttassanak, a cár nem fogadta el.

Midőn az orosz külügyek vezetését Muraviev gróf vette át, enyhült a külpolitikai helyzet is. Az ő műve volt, hogy I. Ferenc József Pétervárrott meglátogatta a cárt, II. Vilmos császár is ellátogatott, de persze nem maradt el Faure Félix francia köztársasági elnöknek látogatása sem. Helyreállott a jó viszony Olaszországgal is, tekintve azt, hogy az olasz trónörökös Elena montenegrói hercegnőt vette feleségül.

Angliával szemben azonban Oroszország nem tudott felmelegedni, mert az angolok ázsiai előnyomulására féltékeny volt, mint mindig. Koreában a japán és orosz befolyás küzdött egymással sokáig, mígnem Oroszország és Japán Korea függetlenségének biztosítása mellett megállapodásra jutottak egymással a legközelebbi összetűzésig.

1899-ben a cár számos belügyi reformra határozta el magát. Az ő elnöklete alatt megtartott értekezleten elhatározták, hogy miután a Szibériába való száműzetés nemcsak nem használ, hanem árt az országnak, ahelyett másféle büntetés hozandó be.

A közoktatás terén is mélyreható reformok kerültek napirendre, legalább egyelőre. Tudvalevő, hogy Oroszországban a közoktatás óriási mértékben el volt hanyagolva. A főiskolák tanterve se felelt meg a hozzáfűzött kívánalmaknak, mert a főiskolai hallgatóság idejének leg nagyobb részét politikai eszmecserékkel töltötte és a komoly tudományos kiképzéssel mitsem törődött. Minden nihilista összeesküvésnek okvetlenül tagja volt számos főiskolai hallgató. A cár minisztereivel egyet-

értőleg elhatározta, hogy az egyetemi hallgatóság tudományos kiképzését alapítványok, jutalmak, ösztöndíjak, segélyek által fogja előmozdítani.

Annyira ment a cár, egyetértve a kormánnyal, hogy már a kötelező elemi oktatás behozatalának tervével is kezdett foglalkozni és adóreformoktól sem idegenkedett.

Ezek a reformok azonban csak látszólagosak voltak. Mert két áramlat küzdött egymással Oroszországban: a reformpárt és az ó-orospárt. Az utóbbi volt az erősebb, mert ez védte azt a sok bűnt s takargatta azt a sok visszaélést, amely az orosz állami és társadalmi élet kulisszái mögött folyt.

II. Miklós cár kezdeményezésére ült össze a hágai konferencia, hogy a lefegyverzés kérdésében javaslatokat dolgozzon ki, de ugyanakkor maga a cár volt az, aki pénzügyminiszterét a hadiflotta céljaira 90 millió rubel utalványozására utasította.

Svájc.

A svájci szövetséges köztársaságnak helyzete eléggé sajátos volt. Tudniillik Svájc igyekezett megóvni a semlegességét, ami annál is inkább sikerült, mert a Svájc körül levő hatalmak egymásra lévén féltékenyek, szinte jó néven vették, ha egy semleges terület húzódik el közöttük, amely igen gyakran útját állotta a véres vitáknak.

Különben Svájc sem vonhatta ki magát az események, a korszak hatása alól és kisebb arányokban mindaz megtörtént a svájci kantonokban is, ami a nagy államokban.

Svájczban éppúgy harcot vívott egymással a maradiság és a haladás szelleme s az alkotmány Svájczban is modernizálódott. A kantonok hagyományos autonómiája, önállósága továbbra is fennmaradt, mindazonáltal az 1848 szeptember 12-i alkotmány a kantonok szövetségét szilárdabb alapokra fektette, egyidejűleg pedig a kantonok külön szervezete demokratikusabb formákat öltött.

A 48-as években Svájc igazi aziluma lett a különböző politikai menekülteknek. Különösen sok olasz menekült vette igénybe a svájciak vendégzeretétét, ami miatt persze a zsarnok osztrák uralom nem egyszer komolyan megneheztelt, de ez ellen mit sem tehetett és csak azzal túlthette ki a bosszuját, hogy Tessin felől elzárta az osztrák határt egy időre.

Később a lengyel menekültek keresték fel tömegesen Svájcot, ahol

annyira szabadon érezték magukat, hogy pl. Rapperstvyllben lengyel nemzeti múzeumot állítottak fel. Svájc semlegessége és vendégszeretete természetesen nem jelentette azt, hogy ennek a vendégszeretetnek határai ne lettek volna.

Kellemetlenül és érzékenyen érintette a svájci szövetséget 1860-ban Savoy és Chablais, valamint Fancigny semleges területek bekebelezése Franciaországba. Svájc ez ellen ugyan tiltakozott a nagyhatalmaknál, de sikertelenül.

Egyébként Svájcnak nem volt oka különös panaszokra, mert előnyös kereskedelmi szerződéseket kötött közeli és távoli államokkal s így a behozatal és a kivitel forgalmát nagyon megélénkítette, ami természetesen maga után vonta a vasúti hálózat nagyarányú fejlődését is.

Ami már most Svájc belső állami életét illeti, ezen a téren körülbelül ugyanolyan küzdelmek, pártharcok folytak le, mint más államokban. A szabadelvűség és a klerikálizmus itt is harcoltak egymás ellen.

A kantonok tanácsában, valamint az ügynevezett nemzeti tanácsban a szabadelvűek és szabadelvűen konzervatívok voltak többségben.

Mint említettük, a pártharcok nem kímélték meg Svájcot sem. A legszenvedélyesebb pártharc Genfben dühöngött, ahol az 1864-iki választások után a radikálisok és a konzervatív függetlenségek között véres összeütközésre került a sor. Persze, ezt már a szövetség sem tűrhette és azonnal katonailag megszállotta a várost és a pártvitát a szavazat eredményéhez képest a konzervatívok javára döntötte el. A radikálisok és ultramontán elemek azonban vidékiek betelepítése által tetemesen megszaporodtak és Fazy ügyvéd személyében tevékeny, bár legkevésbé sem lelkiismeretes vezérre tettek szert. Fazy éveken keresztül demagóg és diktátorként viselkedett, ami maga után vonta, hogy a régi konzervatív érzelmű polgárság közül sokan más városokba vándoroltak ki.

Érdekes tünet volt és ez a német birodalomnak ugyancsak rosszul esett, hogy az 1870-71-iki német-francia háború a svájciakat arra indította, hogy rokonszenvükkel a franciák felé forduljanak. Amikor pláne Franciaországban kikiáltották a köztársaságot, a német svájciak is határozottan francia-barátokká lettek. Mindazonáltal Svájc megőrizte semlegességét és nyolcvanezer embert fegyver alá szólított, hogy a határokat megvédje. Bourbaki francia tábornok átvonuló hadseregét a svájciak lefegyverezték ugyan, de a francia katonákat tüntető vendégszeretettel fogadták. A svájciak németellenessége ezek után még jobban

fokozódott és ez nem egy esetben zajos tüntetésekben jutott kifejezésre.

A svájci szövetségi alkotmányt hosszas vita és tanácskozások után a hatalom központosításának elve szerint 1874-ben újjászervezték. Ennek értelmében mindazon törvényjavaslatok felett népszavazás döntött, ha legalább 8 kanton vagy 30 ezer svájci polgár kérte ezt. Az új alkotmánynak többek között még az is egyik nagy előnye volt, hogy a vámjövédelmet a szövetség kincstárába utalván be, tetemes szövetségi vagyongyűjtésnek vetette meg az alapját.

Svájc, mint említettük, nem vonhatta ki magát a szabadelvűség és az ultramontanizmus harcai alól. Maga a svájci szövetségi tanács túlnyomó többségben szabadelvűekből állván, a katolikus egyház uralma ellen határozott állást foglalt. Többek között megtiltotta a tanács a csalhatatlansági dogma kihirdetését és egyidejűleg megszüntette a berni pápai nunciaturát, Genfből pedig kiutasította Mermillod apátot, a bázeli püspökséget megszüntette és a tiltakozó katolikus papokat állásaikból elmozdította. Ezek az erőszakoskodások éppen nem voltak indokolhatók és épp olyan esztelen hatalmi túlzások voltak a szabadelvűek részéről, mint ahogy az ultramontanizmus sem volt ment a túlzásoktól. XIII. Leó pápa idejében azonban újból helyreállott a vallási béke Svájcban, a lelkészek visszatérhettek állomásaikra, a püspökségeket is újból betöltötték és azóta kultúrharc nem zavarta meg Svájc fejlődését és gyarapodását.

A svájci köztársaságok szövetsége a hetvenes évektől kezdve igen mélyreható szociális és nemzetgazdasági reformokat léptetett életbe, úgyhogy igen sok tekintetben más nagy államok mintaképül tekinthették. Törvény szabályozta az adózást és vízrendészetet. Törvény állapította meg a rendes és leghosszabb munkaidőt (10 és 11 órában) és kimondta, hogy a vállalkozók, munkaadók a munkásokért felelősek. Törvény mondta ki a szesz állami egyeduratságát.

Az új vámtarifa életbeléptetése bőséges jövédelmet biztosított a szövetségi kincstárnak, amely évenként több és több felesleggel zárult. Kitűnően szervezte a tanács a szövetséges köztársaságok hadászati biztonságát, amennyiben néhány fontos erődítmény segélyével Svájc egy részét (a Gotthard-vasút környékén) valóságos sáncerődökkel vette körül, ahol ellenséges hatalom aligha juthat át svájci földre.

Fellendült Svájcnak mezőgazdasága, állattenyésztése, ipara és kereskedelme is. A régi házi és kézműipar terén olyan specialításokat tudott felmutatni, amelyek a népnek igen jól jövedelmeztek. Nagy ipari gyárvállalatok alakultak, a Gotthard-vasútvonal megnyitásával

pedig Svájc teljesen bekapcsolódott a nemzetközi vasúti forgalomba. Maga a szövetségi tanács a közlekedés fejlesztésére mindent elkövetett, hogy a seregestől tóduló idegenek, látogatók kényelmét biztosítsa. Szebbnél-szebb mesterséges utak állanak rendelkezésre s az idegenek számára pedig olyan kényelmet biztosít, aminőt talán sehol a világon semmiféle nagy város sem tud nyújtani. Ezer és ezer alkalom kínálkozik itt az idegennek, hogy szebbnél-szebb természeti alakulatokban, gyönyörű vidékekben gyönyörködhessek, emellett tökéletes kényelem várja őt mindenütt.

Svájcnak vegyes nemzetiségű és fajú népe boldogan, megelégedetten él, mert újabban azok a mozgalmak, amelyek egyes nagyobb államokban sokszor fenekestől felfordítanak mindent, elkerültek a szép Svájcot, amely ekként nagy energiával fejlődik és gyarapodik.

Svájc igazi mintaképe lett a demokratikus köztársaságnak. Törvényhozása valóságos tárháza a reformintézkedéseknek. Szociális téren pedig éppenséggel elől halad. Így a szeszes italok gyártására és eladására behozta az állami egyedárúságot.

Sok kellemetlenséget okoztak Svájcnak az ott szabadon megtelepedő mindenféle nemzetbeli anarhkisták, akik gyilkos terveiket rendszerint svájci területen főzték ki. A veszedelmesebb embereket azonban a kormány ki is utasít a szövetséges köztársaság területéről.

A belga királyság.

A belga királyság nemzetközi politikai helyzete sok tekintetben hasonlított Svájcéhoz, mert a belga királyság területe is semlegesnek volt elismerve.

Amint ismeretes, Belgiumban két, majdnem egyenlő erejű néptörzs alkotja a nemzetet. Az egyik a németalföldi flamand vagy vlám-törzs, a másik a francia vallon. A vallonok képviselik a magas intelligenciájú városi és iparoselemet, míg a flamandok a vidéki, falusi elemet alkotják.

Mínthogy a városokban, francia vallonok voltak túlsúlyban igen természetes, hogy a francia kultúra is túlsúlyra jutott azokban. A flamandok kimívelődött osztálya is fölvette a francia kultúrát, annak hódolt. Francia lett az ország hivatalos nyelve, amely mellett a flamand nyelv csak másodsorban érvényesült.

Ez a kettőség megnyilatkozott abban is, hogy társadalmi és politikai szempontokból a vallonok és flamandok külön hitet vallottak.

A vallonok a francia liberalizmus felé hajoltak, a míg a flamandok jórészt a papság uralma alatt állottak.

A belga alkotmány szabadelvű szervezete hosszú ideig lehetővé tette, hogy ezek a belső ellentétek okosan kiegyenlíttessenek. Sajnos, hogy ez a béke Belgiumban sem lehetett állandó és nemsokára olyan heves belpolitikai harcok törtek ki, amelyek az ipari kultúra terén hatalmasan fejlődő országot érzékenyen megrendítették.

A politikai harc kitörésének volt elég oka. Az alkotmány értelmében az iskolai tanításra vonatkozólag az államnak beavatkozási joga jórészt ki volt küszöbölve. Másrészt a flamand nyelv nem volt egyenjogú a franciával. A választói jogot igen kevesen gyakorolták, a hadsereg szervezete is avult volt. Mindezekhez járultak azután az egyéb, kiélestedett társadalmi kérdések, ezek azonban jórészt a kiterjedt ipart folytató ország nagy munkástársadalmának helyzetéből alakultak ki.

A belpolitikai harc azzal indult meg, hogy a klerikálisok nagy akciót indítottak, hogy az állami felügyeletet az iskolák, nyilvános jótékonyági intézmények, alapítványok felett egészen kiküszöböljék, vagyis, hogy ezek az intézmények a klerikálisok korlátlan hatalmi körébe jussanak.

A klerikálisok mozgalma azonban nem tudott népszerűsége szert tenni. Annyira nem, hogy a szabadelvű ellenmozgalom sok helyen a klerikálisok akcióját nemcsak teljesen megbénította, hanem olyan arányokat és irányokat öltött, hogy sok helyen lerombolták a kolostorokat, zárdákat és a papok ellen erőszakosságra vetemedtek, aminek folytatását csak a nemzeti polgárőrség fegyverbe szólítása akadályozta meg.

A kormány erre feloszlatta a parlamentet és kiiratta az új választásokat. A választások eredménye a szabadelvű irányzatnak kedvezett, mire szabadelvű kormány vette át az ország ügyeinek intézését.

A kabinet elnöke *Frère-Orban* volt. Mint erősen szabadelvű államférfiú, liberális szellemben vezette a kormányzatot. *Frère-Orban* szabadelvűsége azonban ismételt esetekben összeütközött a klerikálisok ellenakciójával. Így amikor az állami felügyeletet a löweni katolikus egyetemi tanulmányi ösztöndíjakra is ki akarta terjeszteni, klerikális részről oly hevesen támadták meg, hogy kénytelen volt beadni a lemondását. Ezt azonban a király nem fogadta el, hanem feloszlatta a kamarát, hogy az új választások révén a nemzet állást foglalhasson.

Az új választások igazolták *Frère-Orban* politikáját, mert a szabadelvűek nagy többségben jutottak be a parlamentbe. Ennek a többségnek segítségével azután az állam iskolafelügyeleti joga nemcsak

érvényre jutott, hanem általában véve maga az iskolaügy lényegesen fellendült.

A szabadelvű irányzat, a szabad szellem nagy hasznára vált a nép kulturális érdekeinek, mert egy olyan ipari állam, minő Belgium volt, nagyon rá volt utalva az úgynevezett továbbképző iskolákra. Ezeket az állam állította fel.

Nagyban előmozdította a népoktatást az úgynevezett „tanszövetség” megalakulása. A szövetségnek az volt a célja, hogy az ország mindkét nyelven — a francia és flamand nyelven — egyaránt oktassanak a tanintézetekben, a tanítás szabadabb szellemben történjék, a tanszemélyzet szellemi és anyagi függetlensége biztosíttassék, népkönyvtárak állíttassanak fel és a nép vándor szabadelőadások által kellően felvilágosíttassék.

Ezt az irányzatot a klerikálisok természetesen a legnagyobb erővel támadták s izgattak ellene a népesség konzervatív hajlamú rétegeiben. Ugyancsak nehéz küzdelmet kellett megvívnia a kormánynak azért, hogy Antwerpent hadászatilag megerősítse és általában olyan védelmi intézkedéseket léptessen életbe, amelyeknek éle kétségetkizárólag a szomszédos francia császárság ellen irányult. Az erre vonatkozó javaslat azonban 1864-ben mégis keresztül ment.

Forgalmi és kereskedelmi szempontokból sok könnyítést tett a kormány azáltal, hogy a városi vámokat, vízi vámokat megszüntette és Angliával előnyös kereskedelmi szerződést kötött.

Frère-Orbán és kormánya a megkezdett úton haladtak tovább akkor is, amikor 1865-ben I. Lipót király meghalt.

II. Lipót király uralomra lépése nem változtatott a politikai irányzaton, legfeljebb arról lehetett csak szó, hogy a szomszédos német birodalomban tapasztalt reformok hasonló reformokra ösztönözték a belga kabinetet is. Többek között Belgium is újjászervezte hadseregét s az újonclétszámot közel 20 percenttel fölemelte. Maga a nép inkább rokonszenvezett a szomszédos franciákkal, míg a kormány határozottan németbarát volt. Ezt be is bizonyította akkor, amikor francia vállalkozók a belga vasutak egy részének megvétele útján Franciaország javára akartak politikai befolyásra szert tenni. A belga kormány azonban ezt a leghatározottabban visszautasította. 1870-ben pedig a kormány nyolevanezer jól fegyverzett katonával elzáratta a belga határt, miáltal újból a németeknek tett szívességet. A kormánynak ez a magatartása nem tudott a népesség többségének rokonszenvével találkozni, aminek eredménye és hatása nemsokára mutatkozott is.

Frère-Orban szabadelvű rendelkezései nagyon elkeserítették a klerikális ellenzéket, amely csakhamar számbelileg erősen meggyarapodott, mert személyi okokból a radikálisok, sőt a szabadelvűek egy része is az 1870-iki választás alkalmából szövetkezett a klerikálisokkal.

Frère-Orban kabinetje erre természetesen lemondott és utóda d'Anethan elnöksége alatt álló klerikális kabinet lett. Ez a kabinet,

II. Lipót belga király.

Alkotmányos szellemben iparkodott uralkodni s ezzel kiérdemelte az összes politikai pártok becsülését. Élete vége felé kapzsisága s botrányos magánélete csökkentették előbbi népszerűségét.

amely 1871 decemberig volt kormányon, keresztülvitte a választói jog reformját oly értelemben, hogy a községi és vidéki választói jogosultság cenzusát tetemesen leszállította.

D'Anethan azonban személyi okokból kénytelen volt lemondani, utóda Malou lett, aki a klerikálisoknak azon törekvése ellen, hogy a választásokra a papság útján befolyást gyakorolhassanak, heves küzdelmet fejtett ki. Viszont azonban a flamandoknak a flamand nyelv bírói használata iránti követelését teljesítette.

A szabadelvűek természetesen nem adták fel a reményt arra vonatkozólag, hogy újból uralomra jutnak és főleg arra vigyáztak, hogy a népiskolák a papi befolyástól mentesítve maradjanak.

Frère-Orban 1878-ban újból miniszterelnök lett, ami a szabadelvűség újabb győzelmét és megerősödését jelentette.

Frère-Orban mindent elkövetett, hogy újabb kormányra jutását a szabadelvűség érdekében minél hathatósabban használhassa ki. Első teendője az volt, hogy külön közoktatásügyi minisztériumot szervezett. Rávette az uralkodót, hogy a trónbeszédben jelentse ki, hogy az állam az összes közoktatási intézmények felett átveszi a felügyeletet és ezzel természetesen a közoktatási költségek egy részét is.

Nagyonfontosságú volt az új népoktatási törvény, amely kimondta, hogy az egész országban felekezetnélküli községi iskolák állítandók fel, amelyekben csak világi tanerők taníthatnak.

A kormánynak ez a lépése támadásra hívta ki maga ellen a belga püspöki kart, amely panaszt tett Rómában a pápánál. A pápa rosszlását fejezte ki Frère-Orban „túlzásai” fölött, mire a kormány azzal felelt, hogy a Vatikánnal megszakította a diplomáciai összeköttetést. További válasza az volt a kormánynak, hogy a gimnáziumok számát szaporította, azután pedig ötven felekezetnélküli magasabb leányiskolát állíttatott fel. Hogy pedig a flamandok támogatását is megnyerje, beleegyezett a kormány abba, hogy a középiskolai előkészítő tanfolyamokon a flamand nyelv is érvényesüljön.

A belga alkotmánynak volt azonban egy nagy fogyatéka. Hiányzott az iskolai kényszer. Az iskolakényszer hiánya pedig azt jelentette, hogy a klerikális érzelmű szülők nem adták gyermekeiket állami, illetőleg községi iskolákba, hanem az úgynevezett szabad (klerikális) tanintézetekbe. Az állami felekezetnélküli iskolák ellen klerikális részről természetesen elkeseredett harcot indítottak. A közoktatás ilyen rendezése óriási terhet rótt az államra s megtörtént, hogy az ország lakossága megvonta támogatását a felekezetnélküli iskoláktól.

A közhangulat újból az ellenkező végletbe csapott át, mert az 1884-iki nyári választások alkalmával a szabadelvűek súlyos vereséget szenvedtek, mire Frère-Orban és kormánya lemondtak.

Malouval az élén, újból klerikális minisztériumot kapott Belgium. Misem érthetőbb, minthogy ez a kabinet mindazt igyekezett lerombolni, amit az előző és vele ellentétes politikájú kormány épített. Az egész vonalon megindult a reakció.

Az új népiskolai törvény kimondta, hogy magániskolát korlátlan

számban lehet felállítani és hogy a papok és szerzetesek szabadon intézhetik az oktatást. De a Malou-kabinet még tovább ment. Minthogy az állami felekezetnélküli iskolák fentartása rendkívül költséges volt, alig egy év leforgása alatt ezeknek az iskoláknak felét beszüntette, a világi tanítókat elbocsátotta és a Vatikánnal a diplomáciai összeköttetést újból helyreállította.

Mélyen elszomoríthatta ez az állapot azokat, akik az állam és a lakosság magasabb érdekeit tartották szem előtt és aggódva látták, hogy mialatt a szabadelvűség és a klerikalizmus elvi harcot folytattak egymás ellen, hol az egyik, hol a másik politikai irány nehezedett rá bénítólag az országra. Sem a szabadelvű, sem a klerikális kormány nem törődött a munkások sorsával, jövőjével.

Mialatt a kormányok pusztán a polgári társadalommal törődtek, váratlanul felütötte fejét a munkásság mozgalma.

Belgium, mint jórészt ipari ország, nagyszámú munkásságot foglalkoztatott. Az ipartelepek folyton szaporodtak. Ehhez a fejlett iparhoz járult Belgiumnak gyorsan növekedő és sűrűsödő vasúti hálózata, amely jórészt az állam tulajdonát képezte. Ami pedig még fontosabb, huszonöt év alatt a lakosság 4 millióról 6 millióra szaporodott, ami azt jelentette, hogy Belgiumnak volt — területéhez viszonyítva — a leg-sűrűbb lakossága.

Végzetes hiba volt tehát olyan kérdéseket, amelyek a nagyszámú munkásság elhanyagolt helyzetéből önként vetődtek fel, elhanyagolni. Mert a kormányok nembánomsága nagyon is megbosszulta magát akkor, amikor nyilvánvalóvá lett, hogy a munkások tömege védtelenül ki van szolgáltatva a vállalkozók, munkaadók önzésének. A belga munkaadók, akik óriási módon meggazdagodtak, valósággal kiszípolyozták a munkásaikat. És tehették ezt, mert a munkaadók garázdálkodásának, amelyet a munkások kihasználásával űztek, állami törvények vagy kormányrendeletek nem szabtak gátat.

Ez a politika végre megbosszulta magát.

A nemzetközi szociáldemokrata tanok hálás talajra akadtak a magárahagyott belga munkásság tízezreiben. Amikor pedig a munkaadók különböző ürügyek alatt a munkabéreket — a nagy ipari kivitel ellenére — újból lejjebb szállították, a munkásság elkeseredése nyílt elégedetlenségben tört ki.

Lüttichben 1886 március 18-án a munkások a párizsi kömmün emlékezetét ünnepelték. A lázító szónoklatok hatása alatt a munkások ezrei fellázadtak, megrohanták az üzleteket, kávéházakat, raktárakat.

Amikor pedig a rendőrség kivonult, a munkások valóságos uccai harcot vívtak azzal.

Egy hét múlva a munkások már vérmesebb követelményekkel állottak elő, mert nyílt kommunista tanokat kezdtek hirdetni.

„A föld mindenkié!” — Ezzel a kiáltással és jelszóval járták be a munkások az ipari városok uccáit és csak véres csetepáté, rendőri és katonai attak után húzódtak vissza a munkásnegyedekbe. Március 25-én a brüsszeli munkások csapatostul járták be vörös lobogók alatt a várost és elkeseredetten ordítózva, mindenkit az általános fosztogatásra hívtak fel. Ugy Brüsszelben, mint Charleróban, valamint Rouxban a gyárakat, nyaralókat, üzleteket rohanták meg a munkások, akiknek száma félelmetesen megszorodott a csatlakozó csöcselék révén. Rettentő pusztulást okoztak a feldühödött munkások. Ehhez még hozzájárult az is, hogy a szénbányákban a munkások beszüntették a munkát.

Végre Van der Smissen tábornok nyolcezer katonával közrefogta a munkásokat, a vezéreket letartóztatta és nagy erőfeszítések után Lüttich és Hennegan tartományokban helyreállította a rendet.

Belgium 1886 június hóban újból átesett a képviselőválasztás izgalmain. A klerikálisok ez alkalommal is többséghez jutottak, ez azonban nem volt akadálya annak, hogy a parlament a munkások, elsősorban a gyári munkások bajaival behatóan ne foglalkozzék. A parlament egy tanácsadó bizottságot választott, a király pedig mindazoknak, akik a zavargásokban részt vettek, amnesztiát adott.

A várva várt béke azonban még mindig nem állott helyre, mert a radikális párt, valamint a szociáldemokrata érzelmű munkásság gyökeresebb reformokat követelt, még pedig nem nagy későre, hanem sürgősen. Többek között követelték az általános választói jog mielőbbi behozatalát, a katonai szolgálat terén pedig sürgették a sokféle visszaélésre vezető és a dolgozó néposztályt sújtó helyettesítési rendszer eltörlését.

Ahelyett, hogy a parlament ezekkel a kérdésekkel komolyan foglalkozott volna, a szegényebb néposztály heves ellenzése, számos tüntetés, felvilágosítás ellenére behozta az úgynevezett éhségadót (így nevezte ezt az alsóbb néposztály), amely szerint a külföldről behozott húst, vágómarhát súlyos adóval terhelte meg, ami megakadályozta azt, hogy a nép olcsóbb élelemhez jusson.

Közben a parlament a flamand nyelvet elfogadta hivatalos nyelvenek, amivel azonban nem orvosolta a szociális bajokat. A főállamügyész újabb jelentése a sztrájkmozgalmakról és a munkásvezérek ellen lefolyta-

tott vizsgálatról nagy meglepetéssel végződött, mert beigazolta, hogy maga *Bernaert* miniszterelnök valósággal beugratta rendőrügynökök által a munkásokat az erőszakoskodásokba, hogy ezek után annál nagyobb és kérlelhetetlenebb szigorral lehessen ellenük eljárni. *Bernaert* azonban továbbra is kormányon maradt.

Az elkeseredett munkások ezrei azonban nem tértek napirendre a dolog felett, hanem 1890-ben óriási bányász, illetőleg munkássztrájkkal feleltek. Hogy milyen volt a parlament politikai közönye, talán legtalálóbban jellemzi az a körülmény, hogy II. Lipót trónralépésének 25-ik évfordulóját pazar ünnepségek között ülte meg (amelyeknek az árából sok könnyet száríthatott volna fel), egyúttal pedig a nemzet vagyonából, az adófillérekből 25 millió frankot előlegezett Kongó-államnak azzal a feltétellel, hogy a kölcsön visszafizetése után a Kongó-állam, amely a király magántulajdona, Belgiumra száll át, feltéve, hogy annak idején Belgium ehhez a feltételhez ragaszkodnék.

A következő év elején meghalt a flandriai gróf huszonnégy éves fia Balduin herceg, aki a trón várományosa lett volna. Trónörökös tehát a gróf másik fia, Albert herceg lett.

Bernaert miniszterelnök végre nagynehezen rászánta magát, hogy a választói jog reformjáról határozott formában nyilatkozzék. A szociális mozgalmak nagyon is erősen kopogtak már a parlament kapuján. Így azután *Bernaert* ki is jelentette a parlamentben, hogy az alkotmány revízióját és a szavazati jog kiterjesztését szükségesnek tartja és nem-sokára le is tette a Ház asztalára a választói jog reformjáról szóló javaslatot.

Bernaert javaslata értelmében a választóknak a száma körülbelül hétszázezerre szaporodott volna. A javaslatot a parlament tanulmányozás és jelentéstétel végett egy külön bizottságnak adta ki.

A javaslat még sorra sem kerülhetett, amikor 1891-ben Charleroi-ban, ebben a híres bányavárosban nagy sztrájk tört ki. Ez a sztrájk arra indította a miniszterelnököt, hogy nyíltan kijelentse, hogy az alkotmányrevíziónak ideje elérkezett, mire a munkások ezrei felhagytak a sztrájkokkal. Ámde a választói jog reformja még ekkor is nagy akadályokba ütközött. Annak jellemzésére, hogy az elmélet és a gyakorlat hívei mennyire nem értettek egyet, felemlítjük, hogy maga a szabadelvű párt is két táborra oszlott. Ugyanis Frère Orbán és hívei az általános választói jog behozatalát még korainak tartották, sőt azt egyenesen veszedelmesnek jelentették ki mindaddig, amíg a munkásság politikailag magasabb érettséghez nem jut. Ellenben a radikálisok a választói jog

reformjának azonnali megvalósítása mellett kardoskodtak. A parlamenti bizottság azonban elvágta a vita csomóját, amennyiben az általános választói jog behozatalát — nem javasolta. A választói jog kiterjesztését tehát egyelőre félretették. Ehelyett azonban 1892-ben Beernaert miniszterelnök kijelentette, hogy az alkotmányrevíziót nem lehet tovább halogatni, amiben megegyezett vele a klerikális párt is.

A parlament az alkotmánynak több pontját módosította is és belefogott az úgynevezett királyi referendum megvitatásába. A kormány ugyanis II. Lipót határozott kívánságára azt óhajtotta, hogy a parlament mondja ki: a királynak joga van ahhoz, hogy meghatározandó fontos esetekben a parlament megkérdezése nélkül közvetlenül — tehát a parlament feloszlata nélkül — a választókhoz forduljon és nézetüket kikérje. A parlament a királyi referendumot elvben elfogadta, mire a király a kamarákat feloszlatta és egyúttal az alkotmányrevízió érdekében egy alkotmányozó kamarát hívott össze.

Következtek tehát a választások, amelyek igen mozgalmasak voltak, mert valamennyi párt tudatában volt annak, hogy az alkotmányrevízióhoz feltétlenül kétharmad szótöbbség szükséges. A klerikális párt nem is kapta meg a kétharmad többséget. Mielőtt az úgynevezett alkotmányozó gyűlés összejött volna, a munkáspárt kijelentette, hogy általános sztrájkot rendez, ha a parlament nem fogadja el az általános választói jogot. Meg is indult erre a vita, de a parlament a választói jog általánosítását elvben elvetette. Ez azonban még nem jelentette a javaslat végleges bukását, mert már 1893-ban Brüsszelben népszavazást rendeltek el a királyi referendum és az általános választói jog behozatalára.

A választói jogra vonatkozólag ötféle javaslat került a népszavazás elé. A népszavazás eredménye az lett, hogy száztízezer polgár szavazott Janssen indítványára, amely azt mondta, hogy minden 21 éves polgár szavazhasson, míg negyvennyolcezer szavazat egyéb indítványokra esett.

A parlament nemsokára megkezdte az alkotmányrevízió tárgyalását. Maga II. Lipót király is igyekezett segíteni abban, hogy a revízió lehetőleg szabadelvű szellemben történjék. Mindazonáltal a jóakarató tervek közül semmi sem lett és maga a király jelentette ki a népszavazás elnökének, hogy ő — bár minden tekintélyét latba vetette — nem tudta az általános hadkötelezettséget elfogadtatni, sem a királyi referendumot törvényerőre emeltetni. Hasztalan mondott Janssen képviselő nagy beszédet a szabadelvű választói rendszer mellett, a parlament az általános választói jogot most is leszavazta.

Ennyi herce-hurca, vita után nem lehetett csodálkozni, ha a munkáspárt végtelenül elkeseredett. Lett is olyan sztrájk és tüntetés mindenfelé Belgiumban, hogy már a polgárháború kitörésétől tartottak, amely természetesen elsöpörte volna a királyságot is, amikor az utolsó percekben Nyssen képviselő egy közvetítő indítvánnyal állott elő.

Nyssen képviselő ugyanis a „többes” (plurális) választói jog behozatalát javasolta. Ennek a javaslatnak elvei szerint választópolgár minden 25 éves férfiú, aki legalább egy évig egy helyen lakott és bűntetve nem volt, illetőleg választói jogának elvesztésére nem ítélték. Némely választónak két vagy három szavazata is lehet, még pedig annak, aki már 35 éves, nős vagy özvegy létére gyermekeknek apja, legalább 10 korona személyi adót fizet, vagy pedig ez alól fel van mentve, akinek birtoka van vagy járadékot élvez, aki magasabb képzettségre tett szert. Végül a választópolgár köteles szavazati jogát gyakorolni.

Nyssen javaslata az általánosság elvén nyugodott, de a műveltebb és vagyonosabb elemnek több szavazatot, ekként tehát túlsúlyt biztosított.

Kétségtelen volt most már, hogy bármilyen pártállású kormány legyen uralmon, köteles a munkásság helyzetének orvoslása érdekében megfelelő törvényekről és rendeletekről gondoskodni. Ezt cselekedte az uralmon levő kormány is, mert 1887-ben békebíróságokat állított fel a munkássztrájk esetére a munkások és munkaadók vitájának elintézésére. Kötelezte a munkaadókat a kormány, hogy munkásaikat pénzzel fizessék, ne pedig — mint azt gyakran cselekedték — értékben jóval alacsonyabb árúcikkekkel. Ez az utóbbi rendszer ugyanis leírhatatlan visszaélésekre vezetett, mert a munkaadók valósággal megsarcolták munkásaikat, amikor a munkabér helyett fele, sőt negyed értékű árúkkal fizettek. Elrendelte a kormány, hogy a műhelyek telepek, gyárak szigorúan ellenőriztessenek, majd pedig a munkások balesetbiztosításának megkezdéséül állami segélyalapot létesített.

Szomorú jelenség volt azonban, hogy a polgári osztály általában véve bizonyos ellenszenvvel viseltetett a szociális reformokkal szemben és csúnya önzésből, másrészt a lefolyt munkászavargások miatt a további reformokat már csak nehezen fogadta el. Sajátságos tünet volt, de tény, hogy a belga parlament 1887-ben az általános védkötelezettség behozatala iránt előterjesztett javaslatot elvetette, noha a jórészt munkáosztályból kikerülő katonaságra épp a munkásmozgalmak miatt aligha támaszkodhatott.

Míg a munkásság nagy tömegének jogosult igényei alig részesültek

kellő méltánylásban, addig nyelvi kérdésekben a kormány és parlament már engedékenyebb volt.

A flamandok igen nagy engedményekhez jutottak, mert külön flamand akadémiát állítottak fel a flamand nyelv és irodalom számára, két év múlva a flamand nyelv ismeretét a tisztjelöltek részére kötelezővé tették, sőt a bírósági praxisban is kötelezőnek mondták ki a flamand nyelv tudását.

Ezek következtében a kormány a flamandok támogatására biztosan számíthatott. Ilyen körülmények között szinte időszerűnek látszott a kormánynak, hogy a választási jog tetemes kiterjesztése iránt javaslatot terjesszen elő a parlamentnek, mert a választási jog kiterjesztése által nemcsak a flamandok politikai ereje növekedik meg erősen, hanem kormánysszövetségekké válnak a szabadelvűekkel szemben a radikálisok és a szociáldemokraták is. Ekképp tehát — így vélte a kormány — sikerül majd a szabadelvűeket a választásokon teljesen szétmorzsolni.

A választói jog kiterjesztésére vonatkozó javaslat előterjesztését mindazonáltal hosszas tárgyalások és bizalmas értekezletek előzték meg. Végre 1894-ben, hosszas viták után törvényerőre emelkedett az új választói törvényjavaslat. Az új törvény szerint minden 25 éves belga férfi választó, de azok, akiknek magasabb iskolai képzettségük és nagyobb vagyonuk van, egy helyett több szavazati jogot kaptak. Az új törvény szerint volt olyan választó, aki szavazott egyszer, mert 25 éves elmúlt, azután mert közhivatalnok, továbbá mert egy átlagot meghaladó vagyona volt, végül mert valahol vidéken ingatlan felett rendelkezett.

Az új választásokon a klerikálisok és a szociáldemokraták oly elhatározó győzelmet arattak a szabadelvűeken, hogy azoknak a parlamentben alig maradt néhány hírmondójuk. Ez a választási győzelem természetesen csak újabb ok volt arra, hogy a szabadelvűek és a klerikálisok között szinte áthidalhatlan ellentétek merüljenek fel.

II. Lipót király a maga szempontjából keveset törődött azzal, hogy szabadelvű vagy klerikális kormány van-e uralmon. A király a maga részéről a tudomány, a művészet és a — szerelmi kalandok megörögzött imádója volt. Ezeken felül arról sem feledkezett meg, hogy költséges passzióira megtalálja a kellő anyagi fedezetet. A Kongó-állam megteremtése nemcsak neki, de Belgiumnak is sok-sok milliójába került és mindenesetre Lipót király egyéni rábeszélőképességét igazolta az a körülmény, hogy a parlament 25 millió frank kölcsönt engedélyezett a király magántulajdonaként szereplő Kongó-állam számára, azzal a fel-

tétellel, hogy annakidején a Kongó-állam átmegy Belgium tulajdonába. Ez meg is történt 1890-ben.

Az általános szavazati jognak az a reformja, amelyet az alkotmányozó nemzetgyűlés elfogadott, nagy örömet keltett a munkásság között és azonnal végét szakította a sztrájknak. Az új választási törvény a szavazók számát 1 millió 200 ezerre emelte.

Belgium további története a választói jog reformja ellenére a klerikálisok és radikálisok harcának sorozatos folytatása maradt. Bernaert miniszterelnök a maga részéről nem tartotta megfelelőnek az új választási rendszert. Ez okból Bernaert le is mondott. Utóda, Du Burlet, a leghatározottabban klerikális érzelmű volt és mint klerikális kabinet elnöke intézte az új választásokat, amely a klerikálisok és a szocialisták szövetkezésénél fogva a liberális ellenzék vereségével végződött. Az új parlament azonban a hadügyi reformot ez alkalommal sem tárgyalta le, ellenben a Kongó-államnak és a Kongó-vasút részvénytársaságnak az adófizetők filléreiből többmillió kölcsönt adott. II. Lipót király erre hálából beleegyezett abba, hogy a klerikális többség vágya teljesüljön, vagyis: a hittan az iskolákban főtárgynak vétessék és az ügynevezett szabad, vagyis papok által vezetett iskolák állami támogatást kapjanak.

Du Burlet miniszterelnök a helyét nemsokára átadta (1896.) De Smeet de Nayernek, azonban Lipót királynak az az óhajta, hogy az általános hadkötelezettség behozassék, még mindig nem vált valóra, mert a parlament a javaslatot minduntalan elvetette. Ellenben 1898-ban a parlament kimondta a flamand és francia nyelv teljes egyenrangúságát.

Most már nyilvánvaló lett, hogy De Smeet de Nayer határozott ellenfele minden szabadelvű mozgalomnak, mely olyan javaslatot akart előterjeszteni, hogy a nagynehezen megalkotott új választási törvényt csinálják vissza. És megtörtént az, hogy a könnyelmű szerelmi kalandoktól nem idegenkedő, magánéletében nem éppen királyi tekintéllyel élő Lipót király maga szólalt fel minisztereinél a szabadelvűek érdekében, mire a kabinet lemondott.

Van der Preeboom, aki elfogadta a kabinetalakítást, szintén ízig való klerikális érzelmekről tett tanúságot és amibe előde belebukott, azt ő újból elülről kezdte. Benyújtotta ugyanis a választási jog megreformálásáról szóló javaslatot, amely a klerikálisoknak feltétlen uralmat biztosított volna. Vandervelde és Smeet szocialistapárti képviselők szenvedélyes felszólalásainak nyomán megmozdult a nép, amely új

merényletet látott a kormány cselekedetében. Véres uccai harcok folytak 1899-ben, amikor a kormány királyi parancsra visszavonta a javaslatát. Az ellenzék örömmámorban úszott, mindenütt a kormány bukását híresztelték, ami be is következett. Utóda ismét De Smeet de Nayer lett, aki most már mérsékeltabb klerikális programot vallott és kijelentette, hogy úgy az egyéni katonai kötelezettség, valamint az aránylagos választói reform érdekében terjeszt elő javaslatot.

Németalföld.

Németalföldnek sokkal kedvezőbb volt a helyzete nemzeti szempontból, amennyiben Németalföldön a nemzetiségi és nyelvi ellentéteket nem ismerték.

Mindenesetre sajátzerű jelenség volt és a szomszédos németeket ugyancsak kellemetlenül érintette mindig, hogy a németalföldiek csöppet sem lelkesedtek német szomszédaikért, bár a németek kerülő utakon és nyíltan is nem egyszer igyekeztek a németalföldiekben rokonszenvet kelteni maguk iránt.

Ami Németalföld belső ügyeit illeti, itt kétségtelenül ki kell emelni azt a nevezetes körülményt, hogy a klerikalizmus Németalföldön sohasem tudott komoly jelentőségre vergődni. A klerikálisok ugyanis kisebb számmal voltak és jórészt csak az ország déli részén laktak. Másik érdekessége vallási szempontból Németalföldnek az, hogy a szabadelvűektől a szigorú kálvinisták különváltak, mint olyanok, akik ellenzői a forradalmi mozgalmaknak. Mindamellettt természetesen a kormányzati szellem mindvégig liberális volt Németalföldön.

Németalföld, amely régi gyarmati hatalom, az évszázadok folyama alatt, noha súlyos megrázkódtatásokat kellett elszenvednie, mégis tetemes anyagi és kulturális vagyont gyűjtött össze, halmozott fel. Pénzügyei is az állami takarékoskodás, valamint a nagy forgalomból és a gyarmati kereskedelemből származó nagy hasznok következtében rendezettek voltak, annyira, hogy már a negyvenes évek végén az állam adósaiból bizonyos lökerészletet tudott törleszteni.

Az 1848-i alkotmány eléggé szabadelvű volt, a népnek a közügyek intézésében megfelelő részvételt biztosított.

III. Vilmos király (1849—1890.) első kabinetje az országban uralkodó áramlathoz mértén szabadelvű volt. Thorbecke Rudolf állott a

kabinet élén, aki, noha több ízben személyi okokból megvált a kormányzattól, ismételten elfogadta a király újabb megbízását.

Thorbecke túlnyomóan szabadelvű kormányzatának kiváló érdeme volt, hogy az addig elhanyagolt vasuti közlekedést fellendítette, 1857-ben pedig behozta a felekezetenkénti iskolai oktatást. 1863-ban a szurinámi, általában a németalföldi gyarmatokon megszüntette a rabszolgaságot, sőt annyira liberális volt, hogy Szurinám gyarmatnak külön parlamenti alkotmányt adott, a gyarmatügyi költségvetést pedig a németalföldi főállamnak előbb jóváhagyás végett bemutatta.

Németalföld gyorsan és aránytalanul gyarapodott, erősödött, ami felkeltette a szomszédos németek irigykedését, akik legalább is azt szerették volna, ha a németalföldiek állami existenciájukat nekik köszönék volna. Ehelyett a németalföldiek bizonyos lenézéssel feleltek a németek közeledésére és módfelett féltékenyek voltak arra, hogy a németek valamiképp befolyáshoz ne jussanak Németalföldön. Miután pedig a németek belátták, hogy a németalföldieket nem tudják maguk irányában rokonszenvre hangolni, a további politikai kerülgetést abbahagyták.

A választói jogot az új alkotmány, ha nem is oly mértékben, mint a szomszédos Berlinben, de azért tetemesen kiterjesztette s egyúttal gondoskodott a kormány arról, hogy a gyárakban a női és a gyermekmunka lényegesen korlátoztassék.

Az új választói törvény alapján megejtett választások azután azt eredményezték, hogy 1888-ban az uralmon levő szabadelvű párt súlyos vereséget szenvedett és bejött a kamarába az első szociáldemokrata képviselő. Az új kabinetnek elnöke Mackay lett.

Egyúttal ebben az időben rendezték a trónöröklés kérdését is.

Ugyanis, miután Sándor orániai herceg, a király fivére, majd Henrik herceg is meghalt, a trónöröklés rendjét olyképp állapították meg, hogy III. Vilmos király halála után leánya, Vilma hercegnő (szül. 1880 aug. 31-én) következzen a trónon.

III. Vilmos királynak 1890-ben bekövetkezett halálakor utóda Vilma királynő lett, helyette azonban a kormányzást Emma, az özvegy anyakirályné gyakorolta. A luxemburgi nagyhercegség pedig, ahol csak fiutódok örökölhettek, nassaui Adolf hercegre szállott át.

A kormány 1891-ben ismét beterjesztette a régóta húzódó katonai javaslatokat. Ezek szerint Németalföld hadseregének létszáma hetvenöt-ezer főben állapítottatott volna meg és évente 16 ezer háromszáz ujoncot hívhattak volna fegyver alá. Amíg azonban a parlament a javaslatok felett vitatkozott, a júniusi választásokon a kormányt döntő vereség

érte, ez pedig természetesen maga után vonta a hadi reformok elejtését.

A Mackay-kabinetet a szabadelvű Tak van Portlievel-kormány váltotta föl. Taknak hathatós támogatója volt Tienhofen, Amsterdam polgármestere. Az új kabinet három évig volt kormányon és ezen idő alatt számos üdvös reformmal lendített az ország közállapotain. Nevezetesen: reformálta az adóügyeket, a csatornamunkálatokat nagy energiával folytatta, az Angliával és Németországgal fennállott feszültséget eloszlatta s kieszközölte, hogy a német császári pár látogatást tett Amsterdamban.

Azonban ez a kormány sem tudta az általános katonai kötelezettséget behozni és nem valósította meg az általános választói jogot sem annak modern értelmében.

A szociális mozgalmak újból nagyobb mértékben kezdték foglalkoztatni a kedélyeket, mert az északi tartományokban az alsóbb néposztály között inség lépett fel, ami természetesen növelte a szociáldemokrata irányú mozgalmak erejét. Óriási sztrájkok figyelmeztették a kormányt szociális és politikai kötelezettségeire. A kormány persze fogadkozott és már most kilátásba helyezte a nyomor enyhítését azáltal, hogy a Zuyder-tó kiszáríttatása révén keresethez juttat sokezer munkást.

Már 1894-ben egész Németalföldön választási jelszová jegecedett ki az általános választói jog behozatala. Ámde a polgári pártok hangoztatták ugyan a választói jog kiterjesztését, de annak megvalósításától titokban irtóztak, mert féltek a szociáldemokrata párttól. Meg is látszott ennek a titkos félelemnek a hatása, mert a parlament addig húzta-halasztotta a javaslat érdemleges tárgyalását, mígnem a Tak-miniszterium a javaslatot visszavonta. A kormányelnöknek ez a magatartása zokon esett Tienhaven külügyminiszternek, aki otthagya a kabinetet, aminek kabinetválság lett a következménye. Ennek folyománya pedig a parlament feloszlatása lett.

Az új választások a kormány teljes vereségével végződtek. Az ellenzék volt többségben, mire a kabinet beadta a lemondását és átadta helyét a Røel-kormánynak.

Az új kormány persze szintén a szokásos ígéretekkel kezdte meg politikai pályafutását, ámde az ígérek csak arra voltak jók, hogy azok ígérek maradjanak. Rossz hírek érkeztek a gyarmatokból, ahol a bennszülöttek ismételten fellázadtak és a németalföldi helyőrséget több helyen lemészárolták. Németalföld belső nyugalma is számos nagy sztrájk és munkászavargás veszélyeztette, ami felette bénítólag hatott az ország

közerejére. A munkásmozgalom a következő évben is folytatódott, amikor a rotterdami dockmunkások rendeztek nagy sztrájkot. Erre azután a képviselőház elfogadta az új választói reformot, amely a választók számát 280 ezerről majdnem 700 ezerre emelte.

Az új választási törvényt a németalföldi parlament csak tizenhárom szavazattöbbséggel fogadta el s a törvényt azzal a záradékkal toldotta meg, hogy az életbeléptetés idejéről majd külön fog határozni. Igaz ugyan, hogy a törvény az általános választói jogon alapult, mindazonáltal ez az általánosság — feltételekhez volt kötve. Ilyen feltételek voltak, hogy 25 éven aluli polgár nem választhat, aki választ, az egyenesadófizető kell legyen, öthónapi egyhelybenlakást kell igazolnia s kimutatnia, hogy egy minimális lakbért fizet. Választó az is, aki száz forintig az állam hitelezője vagy 50 forint betétje van a póstatakarékpénztárban, aki hivatalban van és a szükséges hivatali vizsgát letette.

Látnivaló, hogy a németalföldi választói jog reformja ugyancsak messze volt az igazi reform értelmétől, mégis a viszonyokhoz képest sokat jelentett, mert a választók számát hétszázezernél többre emelte. Az új választói jog alapján összejött parlamentben a szabadelvűek többségben voltak ugyan, mindazonáltal a Roel-kabinetet csakhamar a Pierson-kabinet váltotta fel. A Pierson-kabinet végre-valahára megvalósította az általános személyes hadkötelezettséget, mert addig fennállott az úgynevezett helyettesítési rendszer.

Vilma királynő 1898-ban nagykorú lett és egy lelkeshangú kiáltvány kapcsán átvette az uralkodást. Trónbeszédében számos szociális törvényjavaslatról tett említést, amelyek azután sorra is kerültek. A királynő nyitotta meg a hágai békekonzferenciát. A kitört búr-angol háború alatt a hollandusok rokonszenve természetesen a búrok felé fordult, de ennek a rokonszenvnek gyakorlati jelentősége nem mutatkozott.

Dánia.

A régebben oly hatalmas dán királyság sokat veszített jelentőségéből s nagyon hátramaradt, mióta Poroszország, azután pedig a nagy német birodalom föllendült.

A német birodalom hatalmas fejlődése nem maradhatott hatás nélkül Dániára, amely folyton szűkebb területre szorult és nemsokára elvesztette jelentőségét mint tengeri hatalom.

Igen természetes, hogy Dánia nem volt elragadtatva a német

birodalom túlsúlyra vergődése által, sőt a leghatározottabban ellenséges hangulattal viseltetett a németiséggel szemben, aminek meg is voltak a maga okai.

Dánia, mint tudjuk, határos a német birodalommal. Amily mértékben emelkedett a német birodalom hatalmi értéke, oly mértékben esett Dániáé. Amikor pedig kitört a porosz osztrák-dán háború Schleswig-Holstein miatt és a háború természetesen a gyöngébb Dánia vereségével végződött, nem lehetett kételkedni abban, hogy Dánia semmiesetre sem lehet lelkes bámulója a szomszédos német birodalomnak. A jó szomszédi viszony hosszú időkre megromlott akkor, amikor Dánia még annak halvány reményét is elvesztette, hogy legalább Schleswig északi részét visszakaphassa. A bécsi béke szerint ugyanis ezt a területet Dánia csakis abban az esetben igényelhette, ha kezességet vállal aziránt, hogy a németiség északi Schleswigben útját állja annak, hogy ez a terület eldánosodjék. Dánia ezt az abszurdnak tetsző békeponzotat el akarta ejteni, de a német kormány nem engedett, Ausztria pedig, amely a német birodalmi politika vizeire tévedt, támogatta a németiség követelését. A vita elhúzódott csaknem 1878-ig, amikor azután a német birodalom ezt a feltételes ponzotat is végleg elejtette.

Érthető ezekután a dánok fokozódó németgyűlölete.

Dánia és fővárosa, Kopenhága a németellenes politika és diplomáciai áramlatoknak valóságos melegágya, igazi gócpontja lett.

A dánok, bár a német birodalom a maga részéről elejtette a „schleswigi békepont”-ot és ezáltal az aktákat lezárta, nem szűntek meg tovább agitálni a németiség ellen s elérték azt, hogy Schleswig mindig dán képviselőt küldött a német birodalmi parlamentbe, ahol mindannyiszor bejelentette tiltakozását az annexió ellen.

Érdekes volt, hogy a kopenhágai dán uralkodóház is teljesen rabja lett a németellenes áramlatnak. A dán udvar családi politikája is oly irányba terelődött, amely kedvezett a németgyűlöletnek.

Való ugyan, hogy Dánia ahhoz, hogy németgyűlöletének erősebb kifejezést adjon, gyöngye volt, de viszont elég ügyes volt ahhoz, hogy a németellenes hangulatot Európában terjessze. Franciaországot 1870-ben nyíltan támogatni akarta, de ebben a németek gyors sikerei még idejekorán megakadályozták.

Áttérhetünk ezen jellemzés után a belpolitikai helyzet ismertetésére.

Az 1864-iki háború balsikerei nagy bajokat zúdítottak az országra.

Valóságos újjászervező munkát kellett végezni, mert a háború rákfenéje rettenetesen megviselte az országot.

A Bluhme-kabinet (1864—1868) arra használta fel a négyévi kormányzatot, hogy ámbár konzervatív alapon, de azért mégis újjászerveztette és egyszerűsítette az alkotmányt. Ez 1866 nyarán történt, ugyanakkor, amikor a dánok volt ellenségei: a porosz és az osztrák véresen hajba kaptak egymással. Dánia nemsokára újjászervezte egész hadseregét.

A dán belpolitikában 1872-ben válság ütötte fel a fejét. A válság parlamenti válságnak volt mondható, miután a második kamara (a Folkething) többsége azt követelte, hogy a parlamentet angol mintára reformálják meg és küszöböljék ki abból a régi konzervatív szellemet. Vagyis arra akarták kényszeríteni a királyt, hogy minisztereit a többségi párt embereiből válassza.

Ezt a reformtörekvést azonban az Estrup-kabinet a leghatározottabban ellenezte és minduntalan előtérbe tolta a király jogait, amelyeket — szerinte — a parlament nem korlátozhat.

A parlament nem adta fel az álláspontját, aminek viszont az lett a következménye, hogy a parlament nem szavazta meg az évi költségvetést és folytonosan önhatalmú királyi rendeletek pótolták a parlament munkáját.

Végre a parlament megszavazta az általános védkötelezettséget, sőt a flotta újjászervezését is elfogadta, de már azt a nagyszabású tervet, amely az ország megerősítésére vonatkozott, a képviselők nem szavazták meg. Ebben a tervezetben főleg Kopenhága védelmi műveinek modern kiegészítéséről volt szó.

Balsenov hadügyminiszter azonban nem hagyta annyiban a dolgot, hanem gondoskodott arról, hogy a lakosság önkéntes adakozások révén bocsássa rendelkezésére a szükséges összeget. Kopenhága megerősítése tehát mégis valóra vált. Annyi pénz állott a hadügyminiszter rendelkezésére, hogy a védelmi és megerősítési munkálatokat egészen modern formában valósíthatta meg és Kopenhága környékét hatalmas sánc-táborrá változtatta át, amely el volt látva erődítményekkel.

Az alkotmányvita azonban semmiképp sem befolyásolta a dánoknak ragaszkodását a királyi családhoz. Az alkotmányjogi vita egyébként 1892-ben véget ért azáltal, hogy a parlamenti választások alkalmával a radikálisok kisebbségben maradtak.

Bár Dánia a szomszédos német birodalom anyagi és hatalmi föllendülését erősen megérezte és az alkotmányjogi vita sok morális erőt

forgácsolt szét, azért Dánia mégis folyton fejlődött s anyagi téren igen szép sikereket ért el. Számításba kell venni, hogy a földnek mintegy nyolcvan százaléka termékeny terület, ahol pedig a földművelés nem jár haszonnal, ott virul a marha és lótenyésztés. Általában véve a közjólét minden irányban emelkedett. A tengeri kereskedelem terén a dánok még mindig megőrizték pozíciójukat. Az ipar is oly nagy mértékben kezdett fejlődni, hogy már 1890-ben mintegy kétszázezer munkást foglalkoztatott. Az ipar fellendülése természetesen magával hozta a szociáldemokrácia bevonulását is.

A svéd-norvég unió.

Míg Dánia eléggé bele volt keverve az európai politika áradatába, Svédország és Norvégia — amelyeket 1814 óta perszonálunió köteléke fűzött a Bernadotte-ok uralma alatt egymáshoz — meglehetősen kívül estek a nemzetközi konfliktusok körein.

I. Oszkár (1844—1859) király uralkodása idejében Svédország és Norvégország 1855-ben szövetségre lépett a nyugati nagyhatalmakkal, hogy az oroszok túlereje ellen védelmet találjanak. A krími háborúban azonban a skandináviai országok nem vettek aktív részt.

XV. Károly (1859—1872) határozottan híve és barátja volt a franciáknak és azon fáradozott, hogy a lengyelek érdekében interveniáljon. Tett is erre vonatkozólag lépéseket, de csekély eredménnyel. Amikor Dánia háborúba keveredett a porosz-osztrák szövetséggel, a svédek megmozgattak minden követ, hogy a szorongatott dánoknak segítségére lehessenek. A svédek szenvedélyesen tüntettek a poroszok és osztrákok ellen, számos svéd önkéntes állott be a küzdő dánok soraiba, a svéd parlament pedig mozgósítási költségeket is szavazott meg. A svédek mozgalmát azonban ellensúlyozta a norvégek akciója. A norvég parlament ugyanis a leghatározottabban elítélte a svédek fellobbanását, mire a segélyakció egészen abbamaradt és a kettős állam megmaradt a semlegesség sáncai mögött.

Tény az, hogy a két ország között igazi bensőség, rokonszenv sohasem volt.

A svéd lenézte a norvéget, a norvégek pedig gyűlölték a fajrokonait. Ez a gyűlölet annál nagyobb volt norvég részről, mert ők, mint fegyverrel meghódítottak szerepeltek a svédek előtt, akik csakis a körülmények kényszerítő hatása alatt engedtek nekik egyben és másban.

Külön alkotmánya volt a svédeknek, külön a norvégeknek.

Svédország alkotmánya a nemesi szervezetre volt alapítva. Innen volt az, hogy a gőgös és vagyonos svéd nemességnek döntő súlya volt a közügyek intézésében. A svéd nemességgel és annak előjogaival szembenállott az alkotmányos király.

II. Oszkár.

A svéd-norvég unió királya volt. Uralkodása alatt azonban nagyon kieresedett az ellentét a svédek és a norvégek között. Ez végül Norvégia elszakadásához vezetett s II. Oszkár 1872-től kezdve már csak Svédország királya volt.

Norvégország szervezete demokratikus volt.

A norvégek ugyanis már régebben megszüntették a nemességet, 1820-ban eltörölték a nemesi címet is. 1814-iki eidsvoldi alkotmány értelmében a királynak a norvég parlament határozatával szemben csak akkor volt vétőjoga, ha alkotmányváltozás került szőnyegre. Minden egyéb esetben a királynak tiltakozási vagy elutasítási joga csak kétszeri

azonos esetre szorítkozott. Ha ugyanis a norvég parlament egy javaslatot megszavazott és azt a király nem szentesítette, jogában volt a parlamentnek ugyanazt a javaslatot még egyszer tárgyalni. Ha a király ekkor sem járult hozzá és a parlament harmadszor is megszavazta ugyanazt a javaslatot, akkor ez a javaslat királyi szentesítés nélkül is törvényerőre emelkedett.

A svéd alkotmány revíziója alkalmával (1865) megszűnt a svéd nemesség testületi különállása a parlamentben és az eddigi négy kúria helyét a kétkamararendszer foglalta el. Az egyik kamara a nagybirtokosok kamarája volt, a másik pedig a népképviselői parlament. Ezzel a reformmal tehát Svédország némileg közeledett Norvégországhoz, mindazonáltal demokratikus felfogás dolgában attól még nagyon messze állott.

Norvégiában 1866-ban behozták az általános védkötelezettséget (de megengedték a helyettesítést egészen 1876-ig). A norvég hadsereg azonban messze állott a rendes hadseregtől, mert a szolgálati idő igen rövid volt úgy a sorhadban, mint a népfőlkelőknél. Ehelyett nagy szerepet játszottak az önkéntes vadászegyesületek, amelyeket páratlan hazafias szellem hatott át.

Svédországban az 1867-iki haderőreformjavaslatot a parlament elvetette, ekképp úgy a svédek, valamint a norvégek honvédelme közép-európai nivå szerint nagyon hiányos volt egészen a nyolcvanas évekig.

Már 1871-ben szóba került a svéd-norvég unió revíziójának kérdése, de a két parlament — elkerülendő a szenvedélyes vitákat — egyelőre napirendre tért a kérdés felett.

II. Oszkár király uralkodása alatt már jobban kiélesedett az ellentét a svédek és norvégek között. Oszkár király, aki 1872-ben jutott a trónra, nagyműveltségű uralkodó volt. Ő már nem a franciákhoz vonzódott, mint előde, hanem inkább a német birodalommal való jó viszonyra helyezte a fősúlyt.

TARTALOM

	Oldal
<i>A mexikói forradalom</i>	5
Miksa mexikói császár tragédiája	5
<i>A német-francia háború</i>	13
A második császárság hanyatlása	13
A német-francia háború előzményei — Az emsi távirat — A hadüzenet	16
A felvonulás — A németek diadalai — Sedan	23
III. Napoleon bukása — A harmadik köztársaság	34
Strassburg, Metz, Belfort, Párizs	39
A német császárság kikiálása — A békekötés — A komün	48
<i>Magyarország története a kiegyezés óta</i>	57
A koronázás	57
A kiegyezés tartalma	63
Az 1868-iki országgyűlés	68
Andrássy Gyula kormánya	71
A második miniszterium	80
Kormányváltások a fuzióig	83
A fuzió	86
<i>A pápai állam bukása</i>	90
Róma és az olasz királyság	90
IX. Piusz pápa és dogmái — A vatikáni zsinat — A pápai csalhatatlanság	93
A pápa politikája — Róma bevétele	99
<i>Európa és a három császár szövetsége</i>	103
A császárok szövetsége	103
Németország a nagy francia háború után — A német szo- cializmus	106
Ó-katholikusok — A centrum megalakulása — A német kultúrharc	113
A német birodalom szervezése a nagy francia háború után	118
Ausztria és a nemzetiségek harca	126
Olaszország a 70-es évek után	128
A köztársaságiak és a királypártiak harca Franciaországban	131
A Bourbonok újból a spanyol trónon	140
Az orosz izgatás és a Balkán — Az orosz-török háború elő- zményei	149
Az orosz-török háború	155
A berlini kongresszus	160
II. Sándor cár meggyilkolása	163

	Oldal
<i>A gyarmatosító államok versenye</i>	167
Anglia Viktória királynő uralkodása alatt	167
Angolok és oroszok Ázsiában	174
India — A szeptember-lázadás	175
Az ópiumháború — Kína megnyitása	179
A tajping-lázadás Kínában	183
Peking megszállása	187
Japán átalakulása	189
Az afgán háborúk	191
Hátsó-India — Sziám és Indokína	197
Az angolok Afrikában	199
<i>Az amerikai államok története</i>	208
Kanada	208
Az Egyesült-Államok	210
Közép- és Dél-Amerika	218
Brazília átalakul köztársasággá	222
<i>Európa és a hármasszövetség</i>	225
A hármasszövetség megalakulása	225
Németország egységének kialakulása — Bismarck és a szoci-	
alizmus — Ván- és adóreformok	230
A német hadsereg fejlődése	241
II. Vilmos császár uralkodása	246
Olaszország — I. Umberto uralma	258
A francia köztársaság kialakulása	272
Anglia Viktória uralkodásának második felében — Az ir kérdés	284
Oroszország III. Sándor és II. Miklós cár alatt	291
Svájc	295
A belga királyság	298
Németalföld	310
Dánia	313
A svéd-norvég unió	316

